DE DOLEANTIE

IN DE NEDERLANDSCH HERVORMDE KERK DER NEGENTIENDE EEUW

DOOR

J. C. RULLMANN.

AMSTERDAM — W. KIRCHNER.

DE DOLEANTIE

De moederkerk der Doleantie te Voorthuizen,
die tot na den dood van Dr. VAN DEN BERGH in het bezit der
wettige kerkvoogden bleef.

DE DOLEANTIE

IN DE NEDERLANDSCH HERVORMDE KERK
DER XIXE EEUW

HISTORISCH GESCHETST

DOOR

J. C. RULLMANN

AMSTERDAM — W. KIRCHNER — 1916

BOEK-, COURANT- EN STEENDRUKKERIJ G. J. THIEME, NIJMEGEN.

L. S.

Meermalen reeds werd door mannen, die het weten kunnen, de behoefte uitgesproken aan een beschrijving van de geschiedenis der Doleantie. In deze behoefte tracht dit boek te voorzien. Maar het is slechts een eerste, zwakke poging, die dan ook als zoodanig beoordeeld moge worden. Men bedenke toch wel, dat de bronnenstudie hier zeer bemoeilijkt werd, doordat zoo menig kerkelijk archief teleurstelde. Voor de vele gegevens, mij door particulieren verstrekt, ben ik daarom des te meer erkentelijk.

Overigens was het mijn doel ook niet, om alles te verhalen, wat elke gemeente, die in doleantie ging, doorleefde; want in de meeste kerken was het vrijwel dezelfde geschiedenis. Liever trachtte ik dus door weglating van het uit andere plaatsen reeds bekende, en door vermelding alleen van enkele sterk sprekende voorvallen, in mijn verhaal van de gebeurtenissen eentonigheid te vermijden en afwisseling aan te brengen. Daardoor bleef ook menig persoon, wiens moedig optreden en trouwe zelfopoffering zeker in Gods gedenkboek beschreven staan, hier toch ongenoemd.

Ook in het opnemen van portretten moest ik mij beperken.

Het vignet op het titelblad is ontleend aan een medaillon op den Staten-Bijbel, die in 1886 door de „geschorsten" te Amsterdam ten geschenke werd aangeboden aan Prof. Dr. F. L. RUTGERS. [1]) Voor de groote welwillendheid, waarmee Zijn Hooggeleerde mij

---

[1]) Zie: *De Strijd voor Kerkherstel*, blz. 333—336.

toestond een afbeelding hiervan in dit boek op te nemen, betuig ik hem beleefd mijn oprechten dank.

Bovenal dank ik den God mijns levens, die mij kracht, lust en tijd gaf om, naast den gewonen ambtelijken arbeid, ook nog iets aan kerkhistorische studie te blijven doen, als resultaat waarvan ik eerst *De Afscheiding*, vervolgens *De Strijd voor Kerkherstel* en nu eindelijk ook *De Doleantie* ter perse mocht leggen.

En zoo is dan met dit derde deel schetsen de trilogie, die ik mij als taak stelde, voltooid.

Moge de lezing van de drie genoemde deelen, die één geheel vormen, vooral bij ons jonger geslacht het perspectief verhelderen op het ééne werk Gods, dat in deze drie onderscheidene pogingen tot reformatie van de Nederlandsch Hervormde Kerk der negentiende eeuw uitkwam.

J. C. RULLMANN.

UTRECHT, Hervormingsdag 1916.

INHOUD.

HOOFDSTUK I. — DE EERSTE KERKEN IN DOLEANTIE. Bladz.

1. Actie in de classis Harderwijk 1
2. Dr. Van den Bergh naar Voorthuizen. 4
3. Candidaat Houtzagers naar Kootwijk 7
4. Geen toegang tot het proponentsexamen. 10
5. Een onregelmatig examen 14
6. De eerste kerk in doleantie 16
7. De moederkerk der Doleantie 19
8. In memoriam. 23
9. De Friesche Waarheidsvrienden. 27
10. De Friesche Gereformeerde Predikantenvereeniging . . 30
11. Reitsums losmaking 34
12. Modus vivendi 38
13. Verband van kerken in doleantie 42

HOOFDSTUK II. — DE CONGRESBEWEGING.

1. De reformatie te Amsterdam 46
2. Ds. C. A. Renier 49
3. De reformatie te Rotterdam 52
4. Dr. Hoedemaker te Sneek 57
5. Het Gereformeerd Kerkelijk Congres 62
6. Dr. Hoedemaker en het Congres 66
7. Het Synodale wachtwoord 69

HOOFDSTUK III. — UITBREIDING DER DOLEANTIE. Bladz.

1. De reformatie te Utrecht 72
2. Keuchenius naast Elout 76
3. Het adres van Keuchenius c. s. 80
4. Protest tegen het afzettingsvonnis 83
5. Het conflict te Dieren 86
6. De beroerder gestraft 90
7. De reformatie te Nijkerk 93
8. Te Buitenpost en Tzum 97
9. „Hebt ge Mij liever dan deze?" 101
10. In de schuur van Slob 106
11. Evangelist De Jong 108
12. De oudere predikanten 111

HOOFDSTUK IV. — GEWELDDADIGHEDEN TE LEIDERDORP.

1. De reformatie te Leiderdorp 115
2. Een partijdig burgemeester 118
3. Politie, infanterie en cavalerie 122
4. Lohman's interpellatie 125
5. De rust opnieuw verstoord 128
6. Ds. Vlug voor de Haagsche rechtbank 132

HOOFDSTUK V. — TE WONS EN TE SEROOSKERKE.

1. De reformatie te Wons 137
2. De strijd om het kerkgebouw 140
3. De strijd om de pastorie 143
4. De reformatie in Zeeland 146
5. De predikant van Serooskerke 150
6. Geen modus vivendi 153
7. Rustverstorende politie 155
8. De bewakers achter slot 158
9. Wons en Serooskerke in de Tweede Kamer 162

HOOFDSTUK VI. — ALLERLEI RECHTSVERKRACHTING.

1. Als ten tijde der Afscheiding 165
2. De burgemeester in dienst der Kerk 169

Bladz.

3. Trouwbreuk 172
4. Erger dan tijdens de Afscheiding 175
5. Collecteeren verboden 178
6. Huiszoeking te Hijlaard en te Garijp 181
7. Weduwen op straat gezet 184

HOOFDSTUK VII. — IN DOLEANTIE BIJ DE OVERHEID.

1. Een Arminiaansche procedure 186
2. De pleitrede van Ds. Hulsebos 193
3. Bede om rechtsherstel 195
4. Vereeniging: De Kerkelijke Kas 199
5. De uitspraak van den Hoogen Raad 202
6. Een edel broederpaar 205
7. De gevoerde processen 208
8. Kerkelijk leven te Maassluis 212
9. De proceskosten 216
10. Driemaandelijksche collecten 220
11. „Doleerende" 222

HOOFDSTUK VIII. — ANTI-DOLEEREND KERKISME.

1. Een vaderhart doorpriemd 228
2. Van het breken van beloften 231
3. Nog eens: breken van beloften 234
4. Hoofdelijke omslag 237
5. Een dank- en bedestond in de Nieuwe Kerk 240
6. Geen wettige doop 243
7. Klopjacht in Friesland 247
8. Volkstelling 250

HOOFDSTUK IX. — KRACHTSONTWIKKELING DER DOLEANTIE.

1. Kerkelijke weekbladen 256
2. „Uit de Diepte" 260
3. Vrijwillige inschrijvingen 265
4. Schriftuurlijk voorbeeld 269
5. In het licht van Gods Woord 272

Bladz.
6. Opwekking tot dankzegging en gebed 277
7. Reformatie van het Diaconaat 283
8. Reformatie van het Ouderlingen-ambt 288
9. Het ambt der geloovigen 292
10. Roeping tegenover de achtergeblevenen 295
11. Niet slechts voor „ons kerkje" 299
12. Bij het doen van belijdenis 301
13. Aan predikanten, ouderlingen en diakenen 305

HOOFDSTUK X. — SEPARATIE EN DOLEANTIE.

1. Sympathie van Christelijke Gereformeerden 310
2. Tweeërlei methode van reformatie. 313
3. Het Reglement van 1869 318
4. Tweeërlei opleiding 322
5. Van twee vaders der Scheiding 326
6. Van twee vaders der Doleantie 329
7. Van den oud-strijder voor Kerkherstel. 335
8. Het besluit tot vereeniging 339
9. De vereenigde zitting 343

REGISTER. 349

LIJST DER ILLUSTRATIES 357

HOOFDSTUK I.

De eerste kerken in doleantie.

1. ACTIE IN DE CLASSIS HARDERWIJK.

Lang voordat het conflict te Amsterdam uitbrak, openbaarde zich op de Veluwe reeds een toenemende kerkelijke actie.

Op 12 Maart 1879, toen de verandering van art. 38 Reglement Godsdienstonderwijs werd voorbereid, had de kerkeraad der Nederlandsch Hervormde Gemeente te Nijkerk daar al een adres aan de Algemeene Synode gezonden, waarin hij verklaarde, aan genoemde verandering geen kracht van wet toe te kennen, en niet voornemens te zijn, in voorkomende gevallen zich aan die verandering te houden.

En toen later de gewijzigde proponentsformule werd ingevoerd, schreef zelfs het Classicaal Bestuur van Harderwijk aan de Synodale Commissie, dat het zich in dezen aan de Synode niet onderwierp. Het eischte onderteekening van de Formulieren van Eenigheid, en dan niet *voor zoover*, maar *omdat* ze op Gods Woord gegrond zijn.

Met dit schrijven van het Classicaal Bestuur was de kerkeraad van Nijkerk het volkomen eens. Ja, hij meende nog verder te moeten gaan, en pogingen te moeten aanwenden, om nauwer verband te krijgen tusschen de kerken der Classis, die nog met beslistheid aan de Formulieren als accoord van kerkelijke gemeenschap vasthielden.

„Zal," zoo schreef de kerkeraad op 14 Maart '83 aan het Classicaal Bestuur, „zal een betere toestand der Kerk geboren worden, het zal, naar wij vastelijk gelooven, onder de leiding des Heiligen Geestes, van de gemeenten moeten uitgaan."

Dit schrijven was geconcipieerd door een commissie, bestaande uit Ds. G. Vlug en twee ouderlingen, welke commissie ook afgevaardigd werd naar de conferentie van gecommitteerde kerkeraadsleden op 11 April '83 te Amsterdam. En daar hebben deze broeders

zich toen met de andere gecommitteerden verbonden, in hun eigen kerken voor de zuiverheid van de bediening des Woords te waken, door van een te beroepen Dienaar onderteekening van de Drie Formulieren te vragen.

Op 13 Juli '83 werd dit door den Nijkerkschen kerkeraad ten aanzien van zijn eigen gemeente dan ook vastgesteld, ofschoon Ds. J. J. Gobius du Sart er zich tegen verklaarde.

En de kerkeraad bond niet alleen de Dienaren des Woords, maar ook de overige ambtsdragers. Voortaan zou van ieder nieuw gekozen kerkeraadslid gelijke onderteekening gevraagd worden. En de toenmalige kerkeraadsleden onderteekenden, voor zoover ze aan dit besluit hun stem hadden gegeven, zelf ook de verklaring van instemming.

Aan dit gewichtig besluit, en wat er toe geleid had, werd in een opzettelijk daartoe belegde samenkomst der gemeente, op 14 Febr. 1884, ook openbaarheid gegeven. Daarbij sprak Ds. Vlug toen reeds uit, dat, „wanneer door Gods genade de Gereformeerde waarheid, naar den Woorde Gods door onze vaderen beleden, nog eens zulk een macht onder ons en over ons verkreeg, dat wij ook in het kerkelijke ons daaraan niet langer onttrekken kunnen, het gewisselijk te wachten staat, dat de Kerkeraad op een of andere wijze met het kerkverband, waarin we ons bevinden, in botsing komt, of zich genoodzaakt ziet, zich daaruit los te maken".

In Juni van datzelfde jaar bezocht Ds. Vlug de vergadering der Classis, waar hij voor 't eerst weigerde deel te nemen aan de stemming voor leden der Kerkelijke Besturen. De eenige, die toen, tot zijn verrassing, zich bij hem voegde, was Ds. G. J. de Hoest, destijds predikant te Barneveld.

Bij die gelegenheid deed Ds. Vlug aan de Classicale Vergadering ook het voorstel, mede door Ds. De Hoest onderteekend, waarvan de strekking was, haar te doen uitspreken de noodzakelijkheid voor onze kerken, om weder te keeren tot de gehoorzaamheid aan Gods Woord, en te doen besluiten, dat de kerkeraden der Classis zouden worden samengeroepen in vergadering, om te beraadslagen, welke weg daartoe was in te slaan. Dit voorstel werd toen met groote meerderheid van stemmen aangenomen, en aan Ds. Vlug en Ds. De Hoest werd de samenroeping voor zulk een classicale conferentie opgedragen.

De eerste vergadering werd gehouden op 6 November 1884 te Nijkerk, waarop 43 predikanten, ouderlingen en diakenen tegenwoordig waren.

Ze was voorafgegaan door een biduur voor kerkherstel, des voormiddags in het kerkgebouw, onder leiding van Dr. W. van den Bergh.

Voor een groote schare sprak deze gezalfde prediker toen een

ontroerende boetpredikatie uit over Klaagliederen 3 : 39—42: „Wat klaagt dan een levend mensch? Een ieder klage vanwege zijne zonden. Laat ons onze wegen onderzoeken en doorzoeken, en laat ons wederkeeren tot den Heere. Laat ons onze harten opheffen, mitsgaders de handen, tot God in den hemel, zeggende: Wij hebben overtreden en wij zijn wederspannig geweest, daarom hebt Gij niet gespaard."

De conferentie zelve werd des namiddags in de Christelijke school gehouden. De vergadering benoemde een commissie, bestaande uit de broeders Dr. Van den Bergh en ouderling W. van de Bleek van Voorthuizen, Ds. Vlug en ouderling D. van Ramshorst van Nijkerk, Ds. G. Ringnalda en ouderling W. Stouwdam van Oldebroek, om een plan van organisatie te ontwerpen. Reeds had Ds. Ringnalda, mede namens zijn medeleden Roodhuyzen en Bredius, op de Synode van dat jaar een dergelijk voorstel ter tafel gebracht en had de Synode, op voorstel van Dr. Gunning, den wensch uitgesproken, „dat alles, wat de belijdenis en de zuiver geestelijke belangen der Gemeente betreft, voortaan aan de gemeenten zelve, bestuurd door hare wettige voorgangers, overgelaten worde".

Naar aanleiding van dien door de Synode uitgesproken wensch zond nu de benoemde commissie in Mei 1885 aan de kerkeraden der classis Harderwijk een concept-voorstel rond, waarin betoogd werd, dat reorganisatie van het kerkverband noodzakelijk was, dat deze moest geschieden naar den eisch der Gereformeerde beginselen, en dat deze reorganisatie, leidende tot een wettig kerkverband, wellicht nog verwacht kon worden door middel van de bestaande organisatie.

„Wij gelooven," — aldus o. m. het bedoelde concept — „dat het oordeel begint van het huis Gods en dat de aanvang der ware reorganisatie zal moeten zijn: verootmoediging van de Kerke Gods en schuldbelijdenis voor het aangezicht des Heeren; maar ook, dat de rechte verootmoediging altijd met gehoorzaamheid aan den Koning der Kerk en aanwending van alle geoorloofde middelen gepaard gaat.

„Door langer lijdelijk in den weg van ontrouw aan den Koning der Kerk voort te gaan, zou verzwaring van de reeds bestaande oordeelen Gods worden ingeroepen.

„Wij wenschen ons vertrouwen niet te vestigen op den mensch, of op den arm des vleesches, maar op den Koning der Kerk Jezus Christus, die den tempel te Jeruzalem reinigde, en de Machtige is, om ook den geestelijken tempel der Kerk te reinigen. Maar wij weten ook, dat de Heere te allen tijde menschen wilde gebruiken, om door hen, als Zijn werktuigen, Zijn werk te volbrengen.

„De spanning, die in onze Kerk bestaat, wordt van jaar tot jaar sterker, de ontevredenheid in veler hart neemt steeds toe, en

wellicht, indien de Synode niet tot eene op bovengenoemde beginselen rustende reorganisatie medewerkt, zal zij eerlang een vuur zien ontbranden, dat zij niet zal kunnen blusschen, en toestanden zien worden, waartegenover zij machteloos zal staan.

„Indien de Synode zich als werktuig in de hand des Heeren zal willen stellen, dan zal zij misschien een reorganisatie van het kerkverband naar den Woorde Gods kunnen voorbereiden."

Om nu tot zoodanige reorganisatie te komen, stelde het concept voor, dat de kerken, die de Drie Formulieren als accoord van kerkelijke gemeenschap wilden handhaven, zich in classicaal verband zouden aaneensluiten; de andere gemeenten zouden buiten dat verband komen te staan.

Dit concept werd aangenomen. Het kwam ook op de Synode van 1885, maar leidde tot niets.

Intusschen blijft het belangrijk, als een sprekend bewijs, dat de kerkelijke verandering niet uit zekeren hoek des lands bevolen is, maar dat er te voren reeds enkele jaren lang met ernst en gebed gezocht is naar een weg ter ontkoming aan den zondigen toestand, waarin de kerkelijke reglementen de gemeenten gevangen hielden. Gelderland ging met Voorthuizen voorop in het werk der reformatie.

---

2. DR. VAN DEN BERGH NAAR VOORTHUIZEN.

Op de Veluwe, te Voorthuizen, was reeds in 1884 in de kerkelijke wereld iets geschied, dat, als een daad der conscientie, allerwegen de aandacht trok.

De gemeente aldaar was vacant, en beriep in die vacature Dr. Mr. W. van den Bergh, destijds predikant te Schaarsbergen bij Arnhem.

Voor ruim 40 beroepen, waaronder die van verschillende groote steden, had hij bedankt. En ook toen een commissie uit den kerkeraad van Voorthuizen den 25sten Mei 1884 hem was komen hooren en vragen, of hij een eventueel beroep naar Voorthuizen in overweging zou kunnen nemen, had hij haar ontraden, een beroep op hem uit te brengen. Alleen wanneer een kerkeraad den moed had, hem te beroepen onder voorwaarde, dat bij strijd tusschen Gods Woord en de Synodale Reglementen de eisch van Gods Woord zou worden gevolgd, dan alleen vertrouwde hij, dat de Heere hem van de gemeente te Schaarsbergen zou losmaken.

Dezelfde voorwaarde had Dr. Van den Bergh ook gesteld aan de kerk van IJlst, die hem terzelfder tijd beriep. Aangezien deze evenwel *terstond* de voorwaarde aannam, bedankte de leeraar voor dit beroep.

Dr. Mr. W. van den Bergh.

Ook de kerkeraad van Voorthuizen besloot tot het beroep, ondanks de verzekering van den consulent, Ds. Ris Lambers te Barneveld, dat het een vergeefsch beroep zou zijn.

Persoonlijk kwam Dr. Van den Bergh nu naar Voorthuizen om den toestand der gemeente op te nemen, en den kerkeraad te herinneren, op welke voorwaarde hij het beroep in ernstige overweging zou kunnen nemen. En hij gaf den kerkeraad veertien dagen tijd, om over die voorwaarde ernstig na te denken.

Menig keer vergaderde de kerkeraad in die dagen, daarbij een trouwen raadsman vindende in haar vroegeren leeraar Ds. H. W. van Loon van Amsterdam, die toen juist eenige weken te Voorthuizen gelogeerd was, en ten volle met het voornemen van den kerkeraad sympathiseerde.

In overleg met Ds. Van Loon besloot de kerkeraad daarop, aan Dr. Van den Bergh de volgende verklaring toe te zenden:

De ondergeteekenden, leden van den Kerkeraad der Gereformeerde Kerk van Voorthuizen, overtuigd, dat alle menschenwoord moet zwichten voor het Woord van God, en dat alle menschelijk gezag afvloeit uit Koning Jezus, verklaren den WelEw. Heer Mr. Dr. W. van den Bergh als hunnen leeraar te zullen erkennen en ontvangen, ook wanneer deze den toegezonden beroepsbrief wijzigen en daarna onderteekenen zal, mits deze wijzigingen in overeenstemming zijn met Art. 32 van de Belijdenisse des Geloofs der Gereformeerde Kerken in Nederland.

Volgen de handteekeningen.

Voorthuizen, 12 Juni 1884.

Met dit besluit door een commissie uit den kerkeraad in kennis gesteld, was de beroepen leeraar er ten zeerste over verblijd. En belovende nog dienzelfden dag te zullen beslissen, zonderde hij zich af in zijn studeerkamer. Na eenigen tijd daar vertoefd te hebben, kwam hij terug, en deelde de commissie als antwoord mede, dat hij het beroep naar Voorthuizen had aangenomen. Daarop verzocht hij, samen te zingen Psalm 84 : 3:

Welzalig hij, die al zijn kracht
En hulp alleen van U verwacht.

De verklaring, door Dr. Van den Bergh onder den beroepsbrief geplaatst, was van den volgenden inhoud:

Ik, ondergeteekende, verklaar bovenstaand beroep niet te mogen weigeren, onder uitdrukkelijke verklaring intusschen, dat ik acht, mij

uit trouw aan den Koning der Kerk en als dienaar eener Gereformeerde kerk niet te mogen verbinden, om alles te doen, wat volgens de verordeningen der Ned. Herv. Kerk aan kerkeraden en leeraars wordt voorgeschreven. Deze verklaring leg ik af, mij beroepende op Art. 32 onzer Nederlandsche Geloofsbelijdenis der Gereformeerde Kerken, aldus luidende:

Van de orde en discipline of tucht der Kerk.

Hierentusschen gelooven wij, hoewel het nuttelijk en goed is, dat die Regeerders der Kerke zijn, onder zich zekere ordinantie instellen en bevestigen tot onderhouding van het lichaam der Kerk, dat zij nochtans zich wel moeten wachten af te wijken van hetgene ons Christus, onze eenige Meester, geordineerd heeft. En daarom verwerpen wij alle menschelijke vonden en alle wetten, die men zoude willen invoeren om God te dienen en door dezelve de conscientiën te binden en te dwingen, in wat manier het zoude mogen zijn. Zoo nemen wij dan alleen aan hetgene dienstelijk is om eendrachtigheid en eenigheid te voeden en te bewaren, en alles te onderhouden in de gehoorzaamheid Gods; waartoe geëischt wordt de excommunicatie of de ban, die daar geschiedt naar den Woorde Gods, met hetgene daaraan hangt.

Tot deze verklaring mij door den Heere gedrongen gevoelende, op grond van Jesaja 10: 1, Matth. 15: 9, Hand. 15: 10 en andere plaatsen uit Gods heilig Woord, en met de bede, dat de Heere ook den kerkeraad der Gereformeerde Gemeente te Voorthuizen bekwame tot de roeping, haar opgelegd, verklaart ondergeteekende het beroep naar de Gemeente te Voorthuizen aan te nemen.

(*w. get.*) W. VAN DEN BERGH,
Schaarsbergen, 17 Juni 1884. *V. D. M.*

De aldus gewijzigde beroepsbrief werd door de classsis Harderwijk zonder oppositie geapprobeerd.

Ware dit niet geschied, dan zou de kerkeraad van Voorthuizen zeer waarschijnlijk reeds toen met de Synodale Besturen in botsing zijn gekomen.

Maar reeds op zich zelf was deze verklaring van Dr. Van den Bergh zóó gewichtig, dat Dr. Kuyper er in *De Heraut* de aandacht op vestigde met deze woorden:

„Hier schuilt, gelijk men ziet, een beginsel in.

„Leidt dit tot een conflict met het Synodale wezen, dan bidden we den Bedienaar des Woords en zijn medeopzieners dien stillen

geloofsmoed toe, die standhoudt en volhardt, ook waar „sterke stieren van Basan" zich tegen hen mochten opmaken.

„Ik sla de oogen naar het gebergte heen, vanwaar alleen mijne hulpe komt," zij hun leuze.

„En de kerken dezes lands, en Gods volk in heur midden, mogen dááraan bekennen, of deze daad der conscientie den Heere welbehaaglijk is, dat Hij in de ure van mogelijken strijd veel gebeds voor deze zaak aan Zijn kinderen geve, niet alleen *in*, maar ook *buiten* dit Veluwsche dorp.

„Ga dat gebed op uit het diepst besef van de onuitsprekelijke schuld van *al* Gods volk en *heel* onze kerk voor onzen Heere en Koning, en betoone Hij ons Zijn genade; niet maar om onze broederen staande te houden, die immers uit zich zelven *niets* vermogen, maar bovenal tot eer Zijns heiligen Naams."

---

3. CANDIDAAT HOUTZAGERS NAAR KOOTWIJK.

In de zeventiger jaren was er een schreiende predikantennood. Honderden gemeenten waren herderloos, en het aantal studenten in de theologie was niet eens toereikend om te voorzien in de jaarlijksche behoefte, door emeritaat en overlijden ontstaan.

Het treurigst was de toestand te Leiden. Van de omstreeks 1000 studenten aldaar vormden nog geen 20 jongelui de heele theologische faculteit. Zij bloedde dood door gebrek aan studenten. En die er nog studeerden, deden dat dan meest nog, omdat er aan Leidens academie zoo rijke beurzen voor theologie zijn.

Meermalen wees dan ook Dr. Bronsveld in de *Stemmen voor Waarheid en Vrede* op het treurig verschijnsel, dat zoo zelden jongelingen van aanzienlijken huize den weg insloegen naar het predikambt in de Nederlandsch Hervormde Kerk.

Deze opmerking nu was ook onder de oogen gekomen van den heer W. van den Bergh, destijds juridisch student te Leiden, en hij had er zich zóózeer door aangegrepen gevoeld, dat hij tot het besluit was gekomen, onder den zegen des Heeren zich te geven voor den Dienst des Woords.

En eenmaal predikant geworden, bleef hij den predikantennood diep gevoelen als een oordeel Gods. En het typeert hem geheel, dat juist hij op de Gereformeerde Predikantenconferentie in Juli 1884 de inleider was van het onderwerp: „De herderloosheid: gevolgen, oorzaken en middelen tot opheffing van dit oordeel Gods over onze Kerken."

Welnu, een der meest verwaarloosde gemeenten was het afgelegen Kootwijk op de Veluwe. Vroeger was deze gemeente nooit lang

zonder predikant geweest. Waardige leeraars, als Geselschap, Bervoets, Wentink en Pikaar, hadden er korter of langer tijd gestaan. Maar na het vertrek van den laatstgenoemde, in December 1868, was de plaats vacant gebleven. Wel waren er tal van beroepen uitgebracht, zoowel op gevestigde predikanten als op candidaten. Maar al die pogingen bleven vruchteloos.

Om toen eenigszins in de geestelijke behoefte dezer gemeente te voorzien, werd er een godsdienstonderwijzer aangesteld. Deze betrok dan ook de pastorie en woonde er verscheidene jaren achtereen. Maar hij toonde meer hart te hebben voor het boerenbedrijf dan voor de geestelijke verzorging der gemeente. En wel werd er, tijdens hij te Kootwijk stond, nu en dan een beroep uitgebracht, maar dit was slechts, om te voldoen aan de Reglementen en aldus de Rijkstoelage van *f* 300 niet te verliezen. Doch de beroepene bedankte toch. Naar het arme Kootwijk wilde niemand heen.

Ringpredikanten kwamen er op gezette tijden de Sacramenten bedienen. Maar bij Avondmaalsbediening was het meermalen gebeurd, dat er niemand aan tafel kwam, zelfs geen kerkeraadslid.

Dit duurde zoo voort, totdat in October '84 Ds. Vlug van Nijkerk, na afloop van een vacaturedienst, met den kerkeraad over den treurigen toestand der gemeente sprak. Ernstig voelde de kerkeraad het gemis van een eigen herder en leeraar, en dat te meer, daar toen juist de godsdienstonderwijzer overleden was. Ds. Vlug wees den kerkeraad toen op den eersten candidaat der Vrije Universiteit, den heer J. H. Houtzagers, en gaf te kennen, dat een beroep, op hem uitgebracht, wel kans van slagen kon bieden. Maar aangezien een kweekeling van de Vrije Universiteit geen toegang had tot het proponents-examen, waren er aan dit beroep bezwaren verbonden. Daarom gaf Ds. Vlug den broeders den raad, zich ter nadere bespreking van deze zaak te wenden tot Dr. Van den Bergh, die in deze zelfde maand (12 October) te Voorthuizen zijn intreê zou doen.

Nauwelijks was Dr. Van den Bergh in zijn nieuwe gemeente, of de Kootwijker broeders kwamen hem om raad vragen. En sedert was er zulk een goede verstandhouding tusschen hem en hen, dat de kerkeraad van Kootwijk, naar men placht te zeggen, een pad door de heide naar Voorthuizen liep.

Ook op de eerste classicale conferentie, gehouden te Nijkerk den 6den November 1884, werd de zaak, in tegenwoordigheid van den consulent, Ds. J. A. P. Ris Lambers van Barneveld, besproken, en men besloot op het beroepen van den eersten candidaat der Vrije Universiteit aan te sturen, in de hoop, dat de herderlooze gemeente langs dien weg nog eens weer een eigen herder en leeraar zou ontvangen.

De heer Houtzagers, die bij zijn slagen voor het candidaatsexamen van Dr. Van den Bergh reeds een hartelijk en bemoedigend

Candidaat J. H. HOUTZAGERS.

schrijven ontvangen had, vergezeld van een exemplaar van de *Brieven van Rutherford*, kreeg nu van den Kootwijkschen kerkeraad een preekverzoek. En zoo trad hij er Zondag 16 November '84 voor het eerst op. De preek viel in goede aarde. Aanstonds gaf de kerkeraad dan ook het voornemen te kennen, hem te beroepen. En de candidaat voelde zich dadelijk aangetrokken tot deze gemeente.

En nadat nu Dr. Van den Bergh den 3den December te Kootwijk een samenkomst had gehouden tot verootmoediging wegens de herderloosheid der gemeente, en de heer Houtzagers er op 25 Januari 1885 nogmaals gepreekt had, deed de kerkeraad hem den 24sten Maart d.a.v. toezegging van beroep in het volgende schrijven, door Dr. Van den Bergh opgesteld:

> De ondergeteekenden, Ouderlingen en Diakenen der Hervormde Gemeente te Kootwijk, gevoelen zich ten ernstigste bezwaard over den droevigen toestand hunner gemeente, die nu reeds gedurende ruim zestien jaren herderloos is.
>
> Wetende, dat de bediening des Woords van 's Heeren wege is ingesteld om de zielen te troosten, de ongeregelden te vermanen en den dienst des Heeren in alle godvruchtigheid in stand te houden, duchten zij de ernstigste gevaren en schade voor hunne kerk, indien deze herderlooze toestand nog langer moet voortduren.
>
> Ook kunnen zij niet besluiten, nogmaals in den gewonen weg een beroep uit te brengen op leeraren of candidaten tot den heiligen dienst, van wie zij toch vooruit weten, dat zij bedanken. Het bidden in den kerkeraad bij zulk een schijnberoeping is onheilig en huichelachtig, en zij wenschen zich niet langer aan zulk eene ontheiliging van het gebed te bezondigen.
>
> Het is daarom, dat zij, in hun hart overtuigd, dat zij dezen treurigen toestand niet langer mogen laten voortduren, te rade zijn gegaan met den last, die hun door hun ambt is opgelegd, om over de Kerke Gods aan deze plaats te waken, dat zij niet vervalle en ten onder rake; en zijn alzoo, na de kerke dezer plaats tot schuldbelijdenis en verootmoediging te hebben opgeroepen, in den Naam des Heeren er toe gekomen, de hand nogmaals aan den ploeg te slaan; of het den Koning der Kerke ook believen mocht, langs een anderen weg dan den gewonen, hun een Bedienaar des Woords te zenden.
>
> Uit dien hoofde hebben zij met ernst de vraag overwogen, of zulk een Bedienaar des Woords hun ook kon beschikt zijn in den Erwaarden Heer J. H. Houtzagers, candidaat in de H. Godgeleerdheid, alhoewel door dezen het gewone kerkelijke

examen nog niet is afgelegd, en hebben zij, na een- en andermaal een propositie op den kansel van dezen heer te hebben aangehoord, vrijmoedigheid gevonden, den Heere te bidden, dat Hij in dezen candidaat hun een Herder en Leeraar beschikken mocht. En zoo is het dan, dat ondergeteekenden, na rijpe overweging der zaak en ook na het oordeel van naburige Dienaars te hebben ingeroepen, er toe zijn overgegaan, gelijk zij er toe overgaan bij dezen, om in den Naam des Heeren hiermede te betuigen, dat zij, in den kerkeraad tot het beroep van een Leeraar overgaande, op niemand anders hunne stem zullen uitbrengen dan op den Eerwaarden Heer J. H. Houtzagers, candidaat in de H. Godgeleerdheid, wonende te Ede (Gelderland), aan wien zij mits dezen *toezegging* doen van beroep.

En terwijl zij hiermede van dit hun besluit mededeeling doen aan genoemden heer Houtzagers, is het hun wensch, dat hij zich verklare, of ook hij roeping van Godswege in zijn hart gevoelt, om de bediening des Woords in hunne kerk te aanvaarden; zullende zij, zoodra van zijnentwege hierop bevestigend zal geantwoord zijn, na behoorlijke kerkelijke onderzoeking, voortvaren tot zijne beroeping in de bediening alhier.

Op welke wijze deze kerkelijke onderzoeking zal kunnen plaats hebben, is op dit oogenblik nog niet uit te spreken, daar zij niet beoordeelen kunnen, of er wegen zullen te vinden zijn om dit te doen plaats hebben in de bestaande kerkelijke organisatie.

Gedaan te Kootwijk den 24 Maart 1885.

Volgen de handteekeningen.

Na ernstigen strijd en veel gebed nam de heer Houtzagers deze toezegging van beroep aan, uitgaande van de vaste onderstelling, dat de kerkeraad de bezwaren, die hem zouden kunnen verhinderen de roeping op te volgen, uit den weg zou ruimen. En hij besloot zijn verklaring met den wensch: „De Heere zegene uw pogingen. Hij doe u staan in diepe afhankelijkheid van Hem, en geve u te gevoelen en te erkennen, dat gij u in alles hebt te onderwerpen alleen aan Zijnen wil, te buigen voor Hem, den Heer der Kerke."

---

4. GEEN TOEGANG TOT HET PROPONENTS-EXAMEN.

Van de oprichting der Vrije Universiteit af is telkens weer de vraag ter sprake gebracht, welke de vooruitzichten waren voor haar studenten, met name voor de theologanten.

Reeds in den bidstond ter opening van de eerste jaarvergadering der Vereeniging voor Hooger Onderwijs, in Juli 1881 te Rotterdam, sprak Dr. Hoedemaker: „Angstig vraagt men: „Hoe brengt gij ze in de Kerk?" waar men alleen vragen moest: „Is dit werk recht voor God?" Wilt ge ons, tot zoolang alle bezwaren zijn opgeruimd, alleen laten, doet dan als de lieden van Sukkoth en zegt: „Zijn de handpalmen van Zebah en Tsalmûna al in uw hand?" Indien wij u met doornen der woestijn wilden dorschen, het zou zijn met deze: God zal het doen, maar zonder u. — Ik verblijd mij, reeds zooveel leeraren, de voorzichtigsten van alle menschen, tot ons te zien toetreden. Menschelijker wijze hangt daarvan onze naaste toekomst af. Gaat gij voort met de Synode te steunen, dan zal de strijd hevig worden. De vrijheid komt; maar eerst de crisis, als het staat op buigen en bersten. Maar indien gij den moed hebt, ons beginsel te aanvaarden, dan is de zege ons, nog eer onze eerste jongeling is uitgezonden. Neen, het behoeft niet te komen tot scheuring. De Synode heeft geen macht, want zij heeft geen recht. Zelfs de tijdgeest is tegen haar. Haar tijdelijken tegenstand ontleent zij aan de houding der kerkelijke orthodoxie. — En indien het al eens tot scheuring kwam, à qui la faute? Aan de mannen, die weigerden de veiligheidsklep open te zetten; die niet de wetenschap en niet de belijdenis, maar zich zelven en hun valsche positie tot het uiterste toe zochten te handhaven. — Zoover zal het evenwel niet komen, indien gij wakker zijt en uw plicht doet. Laat ons ook in dezen rekenen op God alleen, opdat Hem de eer van het gansche werk en zijn uitkomst worde toegebracht!"

En op de volgende jaarvergadering, te Leeuwarden gehouden, sprak Dr. Kuyper: „Het kon zijn, dat de Synodale schijnmacht, ten slotte het doellooze van haar weerstand inziende, de deur voor ons opensloot, en alzoo principieel abdiceerde. En mits dit gul en grif en zonder kleingeestig pogen tot bedekte knevelarij gebeurde, zou hierdoor ongetwijfeld veel bitterheid voorkomen worden en veel onheiligs worden geweerd. Maar het kon ook zijn, dat de oude en afgeleefde matrone reeds te stram en te stijf in haar bewegingen bleek geworden, om nog voor zulk een zwenking plooibaarheid te vinden, en dan, zeer zeker, zal niet het net van de kerken worden afgenomen, maar zullen die kerken zelven, naar Goddelijke roeping en heiligen plicht, dat net van heur hoofd moeten aflichten."

Er was echter weinig hoop, dat de Synode de deur voor de theologische studenten der Vrije Universiteit zou openstellen. Een daartoe strekkend voorstel, door Dr. F. W. Merens van Utrecht in 1882 bij de Synode gedaan, met sterke aanbeveling van Ds. César Segers van Leiden, die zelf lid der Synode was, werd door haar ter zijde gelegd.

De Synode had zich dan ook de handen en voeten gebonden. Toen n.l. de Stedelijke Universiteit van Amsterdam twee kerkelijke hoogleeraren begeerde, en men de daarvoor benoodigde duizend Gouden Willems per jaar uit particuliere bijdragen niet bijeen wist te brengen, verzekerde men zich de medewerking van den Amsterdamschen Gemeenteraad, die toen inderdaad zich verbond om telken jare *f* 10.000 aan de Haagsche Synode uit te betalen, maar er bij bedong, dat de Synode geen andere jongelui tot het proponents-examen zou toelaten, dan die òf aan de Rijksacademiën òf aan de Stedelijke Universiteit te Amsterdam gestudeerd hadden. Het Land maakte in 1876 bij de wet op het Hooger Onderwijs dat beding niet, maar Amsterdam in 1882 wel; klaarblijkelijk alleen, om aan de inmiddels opgerichte Vrije Universiteit den voet dwars te zetten.

Zoo was de Synode dus door een contract gebonden. En alleen wanneer ze er die tien duizend gulden voor overhad, kon ze zich vrijkoopen.

En om haar dan ook over te halen tot terugkeer naar het beginsel van vrije studie, namen in 1883 de heeren Ringnalda en Roodhuyzen zitting in de Synode. Echter tegen het advies van *De Heraut* in, die er allerminst heil van verwachtte, als de candidaten der Vrije Universiteit door de Synode tot haar proponents-examen werden toegelaten. Immers zou daarmede voor de Vrije Universiteit de noodlottige verzoeking ontstaan, om haar methode van onderwijs, haar ontwikkelingsgang en literatuur, te conformeeren aan het Synodale examenprogram.

Hoe enghartig men bij het afnemen van proponents-examens te werk ging, was nog pas gebleken, toen men kundige jonge mannen als Dr. Wagenaar en Dr. Kleyn afwees. Indien men dit nu deed aan het groene hout van de kweekelingen der Rijksuniversiteiten, wat zou men dan wel niet durven doen met het dorre hout der Vrije Universiteit; te meer, waar zulke examens afgenomen werden met gesloten deuren!

Alleen dus, wanneer men besluiten kon: 1°. het kerkelijk examen publiek te maken; 2°. als vanouds aan de classis het recht van examineeren te geven, en 3°. elke classis toe te staan haar eigen examenprogram in te richten, altoos onder goedkeuring van het wetenschappelijk peil, alleen dan verklaarde *De Heraut* in zulk een voorstel te kunnen treden.

En wel vergde men van de Vrije Universiteit, dat zij zelve zich tot de Synode zou wenden, met verzoek om voor haar theologische kweekelingen toegang tot het proponents-examen te erlangen, maar zij was geen kerkelijke kweekschool, en kon dus als zoodanig ook in geen kerkelijk contact treden, allerminst met een Synode, tegen

wier geheele geestesrichting de Vrije Universiteit in het leven was geroepen. Bovendien, wanneer zij als academische inrichting zulk een gunst vroeg, dan zou zij zich te onderwerpen hebben aan een Synodale keur voor haar hoogleeraren. En daarvoor was ze nog te fier.

Wel echter konden vacante gemeenten, die nu jaren achtereen herderloos bleven, uit haar nood en gebrek roepen om de toelating van die candidaten, die gevormd waren in Gereformeerden geest. En wanneer dan de Synode haar moderne candidaten met vlag en wimpel doorliet, maar de candidaten van een Gereformeerde inrichting terugstiet; m. a. w. wanneer de Synode door haar bepalingen uitsprak: „liever gij, gemeente, herderloos en verwoest, dan dat die Gereformeerde candidaten u zouden dienen", dan zou dat de publieke opinie geheel op de hand dezer gemeente brengen. Deze kerken zouden zich van de tegenstelling met de Synode helder bewust worden. Het vraagstuk zou zuiver gesteld zijn. En het einde zou zijn, òf dat de slagboom werd weggenomen, òf dat die slagboom sprong.

Zóó adviseerde *De Heraut* reeds in Februari 1884.

En nog tegen het einde van datzelfde jaar, op 29 December, kon Dr. Hoedemaker in een rede te Utrecht, tegenover het ingebrachte bezwaar, hoe de jongelieden in de Kerk te krijgen, de geruststellende mededeeling doen, dat niet één, maar wel twintig kerkeraden zich bereid verklaard hadden, een leerling der Vrije Universiteit tot herder en leeraar te beroepen, ook al moesten zij daardoor het landstraktement missen.

En zie, in Maart 1885 voegde de kerkeraad van Kootwijk de daad bij het woord, door toezegging van beroep te doen aan candidaat Houtzagers.

Om toen allen revolutionairen schijn te vermijden, liet *De Heraut* af van zijn vroegeren eisch, dat het examen voor de classis zou geschieden, en zag genoemd blad er geen bezwaar in, dat het zou worden afgenomen door de gewone besturen, mits „geen voetval voor den paus" gevergd werd. En daarom moest worden toegelaten, dat de candidaat bij zijn onderteekening verklaarde, aan geen menschelijke verordeningen te zullen gehoorzamen, zoo die tegen Gods Woord ingingen.

Met grooten aandrang werd nu door ruim zestig adressen het verzoek tot de Synode gericht, den slagboom op te heffen voor de candidaten der Vrije Universiteit. En zelfs de *Kerkelijke Courant* pleitte er voor. Maar mannen als Bronsveld, Van Dijk en Gunning ageerden er zóó sterk tegen, dat de Synode, in weerwil van het zorgwekkend aantal vacatures, den euvelen moed had, halsstarrig te blijven bij haar besluit, de deur der Kerk voor deze jonge mannen gesloten te houden.

5. EEN ONREGELMATIG EXAMEN.

De kerkeraad van Kootwijk wist dan nu, dat de toegang tot het gewone proponents-examen voor den heer Houtzagers gesloten was.

Ten overvloede had men het Classicaal Bestuur van Harderwijk nog verzocht een weg te helpen openen, waarlangs de Kerk van Kootwijk haar zeer gewenschten herder en leeraar zou kunnen erlangen. Maar op dit schrijven ontving de kerkeraad nimmer eenig officieel antwoord, noch van het Classicaal Bestuur, noch van de Synode. Toch is het verzoek bij dit hoogste Bestuur wel ingekomen, maar nimmer behandeld. Dr. G. J. van der Flier, die later voorzitter der Synode was, heeft echter erkend, dat de Synode hierin „geagiteerd" te werk is gegaan.

Reeds einde Mei 1885 had intusschen de consulent, Ds. Ris Lambers, den kerkeraad geadviseerd, den heer Houtzagers als godsdienstonderwijzer aan te stellen. Het Classicaal Bestuur had zich bereid verklaard, het daartoe strekkend examen af te nemen, ofschoon het daarmee zijn bevoegdheid te buiten zou zijn gegaan.

Maar bovendien, niet om godsdienstonderwijzer te worden had de heer Houtzagers een academische opleiding genoten. Dan had hij nog liever den uitweg gekozen, dien de heer Isaäc Esser hem had aangewezen, om n.l. hem te helpen bij zijn straatprediking in de hofstad. Maar Prof. Hoedemaker had hem dezen weg ontraden, en er bij Houtzagers ernstig op aangedrongen, predikant te worden bij de Belgische Zendingskerk. Volgens de bestaande regeling zou hij dan later, na een z.g. colloquium doctum, beroepbaar gesteld kunnen worden bij de Nederlandsch Hervormde Kerk.

Doch Houtzagers had weinig genegenheid gevoeld, naar het buitenland te gaan. In eigen land wenschte hij te arbeiden. Daarom had hij de toezegging van beroep, hem door het herderlooze Kootwijk gedaan, van harte aangenomen.

En nu de Synodale Organisatie hem den toegang tot het proponents-examen belemmerde, en bovendien de gewijzigde proponentsformule, die hij zou moeten onderteekenen, zonder eenigen band aan de Belijdenis, de belofte eischte van opvolging der Synodale verordeningen, nu bleef er geen andere uitweg over dan, met terzijstelling van menschelijke reglementen, te gehoorzamen aan het Woord van den Koning der Kerk.

Zelfs van irenische zijde was daartoe dan ook reeds vroeger het signaal gegeven.

Toen n.l. in 1883 de nieuwe proponentsformule was ingevoerd, had het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland, onder leiding van Dr. Van der Flier en Ds. César Segers, het kloek besluit genomen, zich tegen die nieuw ingevoerde proponentsformule te

verzetten en van candidaten tot den Heiligen Dienst een beslister verklaring te eischen.

Dit duurde, totdat er een candidaat opdaagde, die slechts de nieuwe formule wenschte te onderteekenen. Het Provinciaal Kerkbestuur van Zuid-Holland stond dit echter niet toe, en wees den examinandus af.

Toch vond men er iets op. De jonge man toog naar elders, deed daar examen voor heeren van de nieuwe formule, en zoo scheen de zaak dus weer geschikt.

Maar wat gebeurt?

Bijgeval of opzettelijk wordt deze moderne proponent op een Zuid-Hollandsch dorpje beroepen, en nu komt tot het Provinciaal Kerkbestuur de vernederende eisch, denzelfden jongen man, dien het als proponent had afgewezen, in hetzelfde ressort toe te laten als predikant.

Doch dat kon en dat mocht niet, zoo oordeelde het Provinciaal Kerkbestuur.

Maar toen de Synode slechts even de tanden liet zien, kroop het in zijn schulp en gaf het aan de Synodale eischen toe. Ook Ds. César Segers, al verklaarde hij in 1884 voor de volle Predikantenvergadering te Utrecht: „Mijn vreugdegroet aan de eerste kerk de beste, die den moed zal hebben om, op gevaar af van alles te verliezen, het Synodaal verband te verbreken. En als men zulk een gemeente dan dwingen wil, dan zegge die gemeente in de kracht haars Heeren: „Uw geld zal met u ten verderve zijn!"

Welnu, niet naar de daden, maar wel naar de woorden van Ds. César Segers zou de kerkeraad van Kootwijk handelen, daartoe mede aangemoedigd door deze opwekking van Prof. Brummelkamp in *De Bazuin:* „Culmineert zich de strijd in het Hervormd Kerkgenootschap thans als 't ware in de kerk te Kootwijk, ons hart springt daarbij op van vreugde in God. Den kerkeraad, de gemeente en den broeder, die er beroepen werd, bidden wij getrouwheid toe, en herinnert *De Bazuin* slechts, dat het ook hun geldt als uit den hemel der heerlijkheid: *„Zeg den kinderen Israëls, dat zij voorttrekken,"* waarbij wij ten overvloede herinneren aan Jozefs woord tot zijn broeders: *„Verstoort u niet op den weg"* (Gen. 45 : 24), laat u door geen bijzaken ophouden of van den koers brengen."

Dit deed Kootwijk dan ook niet. En nu het examen van candidaat Houtzagers niet op regelmatige wijze kon geschieden, zou het op onregelmatige wijze, maar niettemin kerkelijk, worden afgenomen. Daartoe wendde de kerkeraad van Kootwijk zich tot de kerken der Classis, met verzoek, hem behulpzaam te willen zijn in het examineeren van candidaat Houtzagers.

Twee genabuurde kerken, die van Voorthuizen en van Nijkerk,

verklaarden zich hiertoe bereid. Die van Nijkerk echter niet zonder strijd, want Ds. Gobius du Sart, Ds. Blüggel en ouderling H. van Duinen onthielden zich bij die gelegenheid van stemming. En de overige kerkeraadsleden waren verdeeld. Sommigen achtten het plicht, het herderlooze Kootwijk te helpen, anderen vreesden een kerkelijk conflict. Lang weifelde men. Eindelijk werd besloten, door een commissie van twee personen, Ds. Vlug en ouderling D. van Ramshorst, medewerking te verleenen.

Het examen had 20 Nov. 1885 in het Militairentehuis te Utrecht plaats, en werd afgenomen door eenige bekwame predikanten uit verschillende deelen des lands. De uitslag van het onderzoek, dat bijna zes uren duurde, was, dat naar der broederen oordeel noch de belijdenis, noch de wandel, noch de kennis, noch de gaven van den heer Houtzagers op zich zelven bezwaar behoefden op te leveren, waarom hij de bediening des Woords niet zou kunnen aanvaarden.

En toch, deze alleszins geschikte candidaat was, in weerwil van de bijna 300 vacatures, van het regelmatige examen geweerd, uitsluitend omdat hij geoordeeld had, om des gewetens wille voor God, zijn studiën in de Heilige Godgeleerdheid niet te moeten volbrengen aan academiën, die buiten den grondslag van Gods Woord stonden.

---

6. DE EERSTE KERK IN DOLEANTIE.

Na de examinatie van candidaat Houtzagers zond de kerkeraad van Kootwijk op 28 December 1885 bericht aan het Classicaal Bestuur, dat hij meende niet langer te mogen afzien van zijn voornemen, in den heer Houtzagers een bedienaar des Woords en der Sacramenten te ontvangen, nu deze bij afgelegd examen bewezen had de vereischten daarvoor te bezitten.

Nog vóór Nieuwjaar — 30 Dec. '85 — verzond de kerkeraad dan ook den officieelen, door Dr. Van den Bergh in klassieken vorm opgestelden beroepsbrief. En aangezien de heer Houtzagers de toezegging van beroep reeds vroeger, na ernstig beraad, aangenomen had, hoefde hij zich nu niet lang meer te bedenken. Den 8sten Januari '86 onderteekende hij den beroepsbrief als bewijs van aanneming.

Na de verplichte afkondiging op drie achtereenvolgende Zondagen — de derde maal op 24 Januari door den consulent Ds. Ris Lambers van Barneveld — bleek er geen enkel bezwaar tegen het beroep en de aanneming ervan bij den kerkeraad te zijn ingekomen.

Op 26 Januari werd daarom de beroepsbrief ter goedkeuring

gezonden aan de genabuurde kerken van Voorthuizen en Nijkerk. De raden van beide kerken approbeerden het beroep; in Nijkerk, nadat eerst de praeses van den kerkeraad, Ds. Gobius du Sart, niet alleen geweigerd had de zaak in behandeling te nemen, maar ook plotseling de vergadering gesloten had.

Inmiddels had de kerkeraad van Kootwijk op Donderdag 21 en Vrijdag 22 Januari, in de pastorie van Dr. Van den Bergh te Voorthuizen, de verbreking van den band met de Synodale Organisatie voorbereid. De daartoe noodige stukken waren reeds in gereedheid gebracht en wachtten nog slechts op onderteekening.

Op Maandag 1 Februari verzocht men den consulent, Ds. Ris Lambers, of hij de kerkeraadsvergadering, waarin men met het kerkverband zou breken, op Dinsdag 2 Februari wilde presideeren. Hij verklaarde nu met de verbreking van het kerkverband niet te zullen meegaan. Dit werd echter ook niet van hem verlangd. Slechts wenschte men onder presidium van den consulent tot deze gewichtige handeling over te gaan. Hierin nu bewilligde Ds. Ris Lambers. Alleen maar, Dinsdag kwam hem ongelegen. Hij stelde dus voor, Woensdag te vergaderen. Hiertegen opperde de kerkeraad van Kootwijk het bezwaar, dat men geen dag te verliezen had. Heden, Maandag, immers, vergaderde het Classicaal Bestuur. En als dit eens besloot den kerkeraad te schorsen, zou het Woensdag te laat wezen. Ds. Ris Lambers stelde den kerkeraad echter gerust. Zelfs indien er een schorsingsbesluit viel, zou het bericht daarvan toch niet vóór Woensdagmiddag Kootwijk kunnen bereiken. Als de kerkeraad dus maar Woensdagmorgen vergaderde, was dit in elk geval nog tijdig genoeg.

Aldus werd dan ook afgesproken. Maar de consulent verzweeg, dat hij den scriba van het Classicaal Bestuur reeds den 27sten Januari per brief op de hoogte had gesteld van de reformatie-plannen te Kootwijk. En het was juist mede op grond van dezen brief, dat het Classicaal Bestuur reeds dienzelfden Maandag, in buitengewone vergadering bijeengekomen, onverhoeds de voorloopige schorsing over den kerkeraad van Kootwijk uitsprak, op vermoeden, dat deze iets misdoen zou; welk besluit reeds op Dinsdag 2 Februari ter kennis van den kerkeraad werd gebracht.

Onder de schorsingsbullen stond, eilacy! de naam van Ds. H. Bax, den oud-strijder voor kerkherstel, bovenaan. Alleen Dr. Schuurmans Stekhoven had geweigerd, de bullen te onderteekenen.

Maar nog eer het Classicaal Bestuur kon komen doen wat des kerkeraads is, gaf nu de kerkeraad van Kootwijk, onder leiding van Dr. Van den Bergh, oogenblikkelijk uitvoering aan zijn besluit om te breken met het Synodaal verband. De daarvoor reeds in gereedheid gebrachte stukken werden geteekend en verzonden.

Met het oog op de handelingen van het Classicaal Bestuur werd nu ook spoed gemaakt met de bevestiging en intrede van candidaat Houtzagers.

Zondag 7 Februari zou het Classicaal Bestuur komen doen wat des kerkeraads was. Om echter geen verhindering van die zijde te kunnen ondervinden, betrad de bevestiger, Ds. F. P. L. C. van Lingen van Zetten, reeds een kwartier vóór den aanvang der godsdienstoefening den kansel. Te negen uur, toen het kerkje „propvol" was, werd begonnen. Om begrijpelijke redenen had de bevestiging in het ambt vóór de predikatie plaats. Aan de handoplegging nam ook Ds. Vlug deel. Daarna sprak Ds. Van Lingen een treffende leerrede uit over de woorden in Jeremia 17 : 16: „Een herder achter u."

Bevestiging en predikatie hadden een rustig en plechtig verloop. Wel waren Ds. Bax en Ds. Blüggel, als gecommitteerden van het Classicaal Bestuur, te tien uur met politie verschenen, maar zij konden slechts constateeren, dat de bevestiging reeds had plaats gehad.

Des namiddags te 1 uur deed de heer Houtzagers zijn intrede met 1 Cor. 3 : 7: „Zoo is dan noch hij die plant iets, noch hij die nat maakt, maar God, die den wasdom geeft."

Beide diensten werden ook bijgewoond door een twintigtal studenten der Vrije Universiteit, van wier aankomst te Kootwijk *Uilenspiegel* kort daarna een caricatuur-teekening gaf.

Den volgenden dag zond Ds. Houtzagers aan den praetor van den Ring namens den kerkeraad bericht, dat de vacature te Kootwijk thans vervuld was en aldaar de bediening des Woords en der Sacramenten voortaan door hem zou geschieden.

Zondag 14 Februari werd een vergadering gehouden met de manslidmaten, om te vernemen, of er iemand was, die hetzij tegen de beroeping van den heer Houtzagers, hetzij tegen de verwerping van de Synodale Besturen, hetzij tegen den terugkeer tot de Dordtsche Kerkenorde, overwegende bezwaren wenschte in te brengen. Door niemand werd echter eenig bezwaar ingebracht.

Voorts kwamen van verschillende gemeenten betuigingen van sympathie in.

Al dadelijk van den kerkeraad van Voorthuizen, die er voor de Kootwijksche broeders de bede aan toevoegde, „dat zij in de zaak van Christus niet alleen in Hem gelooven, maar ook voor Hem lijden mogen; dat het ook hier blijke: „Waar één lid lijdt, daar lijden ook alle leden"; dat bovenal hen trooste het lijden van onzen eenigen Hoogepriester, en Zijn genade hun genoeg zij."

De kerkeraad der Christelijke Gereformeerde Gemeente van Houwerzijl en Zoutkamp schreef: „Wij kunnen niet nalaten onze sympathie mee te deelen over de groote daden, welke gij in de

kracht uws Gods gedaan hebt. Gij hebt in waarheid en metterdaad getoond, dat God de Heere uw Koning en Wetgever is, naar Wien gij alleen hoort. O, blijft met onafgewende blikken op Hem zien, en Hij zal uw schild en loon zeer groot zijn."

Ook de classis Amersfoort der Christelijke Gereformeerde Kerk besloot eenparig aan de kerk van Kootwijk haar hartelijke blijdschap en aan den Heere haar innigen dank te kennen te geven voor „de moedige geloofsdaad, tot welke de Heere in Zijne genade u verwaardigd heeft, om n.l. de hoogere Besturen van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap, als strijdig met Gods Woord en de Gereformeerde beginselen, af te snijden, en met uwe gemeente u te plaatsen op den Bijbelschen, Gereformeerden grondslag, op welken gij God den Heere dienen en uwe gemeente besturen kunt, naar uitwijzen van 's Heeren Woord." Tevens werd uitgesproken „de vurige begeerte naar hereeniging van alle Gereformeerde Christenen in den lande".

---

7. DE MOEDERKERK DER DOLEANTIE.

Den 12den October 1884 was Dr. Van den Bergh te Voorthuizen bevestigd door den vorigen predikant, Ds. H. W. van Loon, aan wien de kerkeraad in zake de beroeping veel verschuldigd was.

Tot den nieuwen leeraar het woord richtende, zeide de bevestiger: „Werd het door u noodzakelijk geacht, eer ge herwaarts overkwaamt, met nadruk te wijzen op uw gebondenheid aan het Woord des Heeren, dat door geen geboden van menschen, ook in de regeering der Kerk, ooit krachteloos mag worden gemaakt, ik kan u verzekeren, dat gij er deze gemeente te begeerlijker om zijt."

Des middags verbond Dr. Van den Bergh zich aan de gemeente met een predikatie over Psalm 51 : 19*b* en 20: „Een gebroken en verslagen hart zult Gij, o God, niet verachten. Doe wel bij Sion naar Uw welbehagen, bouw de muren van Jeruzalem op."

Een gewone intreêpreek was het niet; maar het woord van teederen ernst, dat hij sprak, gaf den indruk, dat de Heere hem leidde en door hem aan Zijne Kerk wat te zeggen had.

Spoedig rijpte dan ook onder de reformatorische prediking van dezen strengen boetgezant de overtuiging, dat de kerk van Voorthuizen om des gewetens wille den band der gemeenschap met de z.g. Synodale Organisatie moest verbreken en de aloude Kerkenorde herstellen.

In de nieuwe bepalingen in zake de z.g. aanneming en de proponentsformule zag de kerkeraad „twee vruchten van den verderfelijken

boom, welke de Synodale Organisatie van 1816 heet". Het waren aanslagen, gepleegd zoowel op de bediening des Woords als der Sacramenten, waardoor de deur wijd geopend werd tot toelating zoowel van lidmaten als van leeraars, die Christus als den eenigen Zaligmaker en Gods onfeilbaar Woord verwierpen.

En toen nu de Algemeene Synode, blijkens de *Kerkelijke Courant* van 22 Augustus '85, ook afwijzend beschikte op het verzoek van een zeventigtal predikanten van verschillende richting, om toch de oude proponentsformule te herstellen, en dat met het uitdrukkelijk doel, „door deze herstelling niet tot nieuwe beroering in de Kerk aanleiding te geven", toen besloot de kerkeraad van Voorthuizen op 7 September '85, met het oog op den nood der Kerk een bidstond te houden. Dr. Van den Bergh sprak daarbij een inleidend woord over Psalm 119:126: „Het is tijd voor den Heere, dat Hij werke, want zij hebben Uwe wet verbroken."

In de daaropvolgende kerkeraadsvergadering, 10 Sept. '85, werd door elk der leden persoonlijk verklaard, dat de kerkeraad ongehoorzaam was aan Christus, den Koning Zijner Kerk, door reglementen te bezitten, met dat gezag in strijd. En de kerkeraad erkende het vervolgens als zijn plicht en als den eisch des Heeren, terug te keeren in den weg der gehoorzaamheid. Alleen was de kerkeraad toen nog onzeker, langs welken weg die gehoorzaamheid in het geloof betracht moest worden. Daarom maakte hij zijn besluit om den band met de Synodale Besturen door te snijden, vooralsnog niet openbaar.

Doch daar kwam het jaar 1886.

Op 15 Januari traden de nieuwe Synodale bepalingen in werking, die de ontheiliging van het Avondmaal nog gemakkelijker maakten. En dit feit, gevoegd bij de gebeurtenissen te Amsterdam en te Kootwijk, overtuigden den kerkeraad in zijn vergadering van 4 Februari, dat thans het oogenblik gekomen was om zijn besluit van 10 September des vorigen jaars nu ook openbaar te maken en uit te voeren.

En op Zondag 7 Februari — denzelfden dag, waarop candidaat Houtzagers te Kootwijk zijn intrede deed — werd te Voorthuizen de breuk met de Synodale Besturen openlijk van den kansel afgekondigd.

Hoe de kerkeraad tot dit besluit was gekomen, werd aan de leden der gemeente medegedeeld in een „Open brief ter aanwijzing van hetgeen strekt tot verwerping van Gods Woord en van Jezus Christus als eenigen onmisbaren Naam, en tot ontheiliging van het Sacrament des Avondmaals".

Voorts richtte de kerkeraad van Voorthuizen d.d. 11 Februari een schrijven aan de kerkeraden van Hervormde Gemeenten in Nederland.

Aan dit hoogst belangrijke schrijven ontleenen we het volgende:

„Mochten dusver leden van eene plaatselijke kerk niet elders worden toegelaten tot het H. Avondmaal zonder toestemming van hun eigen kerkeraad, in 1866 werd dit reeds verzwakt door „een bewijs van zedelijk gedrag". Ook met het gansche beginsel, dat elke raad van opzieners voor zijne eigen gemeente verantwoordelijk is, wordt gebroken, nu de bepaling gemaakt en sedert 15 Januari l.l. van kracht is, dat zulk een vreemde kerkeraad tot de zoogenaamde „aanneming" kan voortvaren, zelfs indien de eigen kerkeraad weigert het attest te geven, gelijk nu onlangs te Amsterdam geschied is, wijl hij niet wil medewerken om ongeloovigen den toegang tot het H. Avondmaal te verschaffen.

Alzoo wordt uit het uitblijven van het aangevraagd attest juist het tegenovergestelde afgeleid van hetgeen dikwijls bedoeld is, het recht des Kerkeraads zoowel als de tucht over het H. Avondmaal met voeten getreden, in strijd gehandeld met den zoo dikwijls aangehaalden eisch, *te bedenken al wat waarachtig is, al wat eerlijk is, al wat rechtvaardig is* (Filipp. 4 : 8), en gespot met de ontzaglijke bedreiging: *„hoeveel te zwaarder straf, meent gij, zal hij waardig geacht worden, die den Zoon van God vertreden heeft en het bloed des testaments onrein geacht heeft!"* (Hebr. 10 : 29.)

Zullen deze besluiten niet alle kerkeraden stellen voor de vraag: *Mogen wij langer erkennen en gehoorzamen Reglementen en Besturen, die 1°. den kerkeraad verbieden, bij de aanneming leden af te wijzen op grond van bezwaren, aan geloofsovertuiging ontleend, en 2°. niet den minsten waarborg geven, dat de in de Kerk toegelaten predikanten zelfs omtrent Gods Woord, en Christus, onzen eenigen Zaligmaker, eenige voldoende verklaring afleggen?*

Bij dit alles voegde zich nu nog in de laatste weken en dagen, wat geschied is met andere kerken in ons vaderland.

Wij hebben allen vernomen, wat te Amsterdam is voorgevallen, hoe men den kerkeraad van Kootwijk heeft bejegend. De misdrijven, waarvoor de broeders daar vervolgd worden, zijn in den grond niet anders dan hun trouw aan den eisch van Gods Woord bij de tafel des H. Avondmaals en hun ijver om in de gevoelde behoefte aan bediening des Woords te voorzien, overeenkomstig de beloften, door hen afgelegd bij de bevestiging in hun ambt als ouderlingen en diakenen.

Zij zijn gestraft geworden, omdat zij, zich houdende aan de inzettingen des Heeren, in botsing kwamen of zouden komen met de bepalingen der menschen.

Een lang vastgehouden waan is daardoor ook nog vervlogen: de waan, dat het kwaad meer nog school in de personen, die de reglementen moeten uitvoeren en handhaven, dan in de reglementen zelf.

Doch opmerkelijk genoeg zijn het ditmaal twee Classicale Besturen,

geheel of bijna geheel bestaande uit belijders, medebelijders van den Naam des Heeren, die nu feitelijk bij de keus tusschen Gods Woord en het reglement zich voor het laatste en tegen het eerste verklaren.

In de Organisatie zelve schuilt dus al het kwaad; de orde, waaronder de Kerken leven, is de vruchtbare moeder van al deze ongerechtigheden, die ons aanklagen en schuldig doen staan voor onzen God.

Wij, Kerkeraden, zijn de schuldigen, die sedert 1816, zonder de gemeente zelfs te raadplegen, maar bovenal in strijd met onze gehoorzaamheid aan Christus als Wetgever en Koning der Kerk, feitelijk ons lieten regeeren door eene Organisatie, met Zijn gezag en Woord niet overeenkomend en gansch afwijkend van de Kerkenorde, waaronder de Kerk 200 jaar had geleefd. Wel is rechtens nooit de Organisatie door ons aanvaard; toch was ons gedrag tegenover Christus en Zijne Gemeente beide schuldig en in strijd met het gebod: *„Zoo hebt dan acht op u zelven en op de geheele kudde, over dewelke u de Heilige Geest tot opzieners gesteld heeft, om de Gemeente Gods te weiden, welke Hij verkregen heeft door Zijn eigen bloed."* (Hand. 20 : 28.)

En zoo drong al krachtiger de vraag zich aan ons op: Kunnen wij, mogen wij met een goed geweten in zulk een toestand blijven?

Toen was ons antwoord: Neen! en als uitvloeisel daarvan viel het besluit, den band van gemeenschap met die over ons gebrachte Organisatie te verbreken, en weer te gaan leven naar de bepalingen, in den tijd der Reformatie en laatstelijk te Dordrecht voor het gemeenschappelijk leven der Gereformeerde Kerken vastgesteld.

„Hiertoe is de Zone Gods geopenbaard, opdat Hij de werken des duivels verbreken zoude," is de heerlijke belofte in 1 Joh. 3:8 tegenover het verharden en verstrikken en vermengen, waarin des duivels werken bestaan; en vandaar, dat ook het geloof in dien Zone Gods ons ten plicht stelde, te breken met de Organisatie, wier satanisch karakter allengs duidelijker wordt, omdat zij het *rechtsbesef verstompt, de gewetens verstrikt* en *vermengt wat gescheiden moet worden.*

De weg om, na onderling overleg, gemeenschappelijk tot zulk een maatregel over te gaan, is ons afgesneden door de wijze, waarop in een zeker artikel van de Synodale reglementen misbruik wordt gemaakt om een iegelijk, zelfs van wien zulk een voornemen nog slechts vermoed wordt, door voorloopige schorsing te belemmeren in de uitoefening van zijn ambt. Daarenboven, door langer lijdelijk in den weg van ontrouw aan den Koning der Kerk voort te gaan, zou verzwaring van de reeds bestaande oordeelen Gods worden ingeroepen.

Alleen daaruit, en niet uit miskenning van den band der gemeenschap, de eenigheid des geloofs, moet ons zelfstandig en afzonderlijk optreden en handelen worden verklaard.

Juist dat gevoel van gemeenschap drijft ons nu, dit schrijven tot u te richten; met den band aan de z.g. Besturen te verbreken, willen wij niet geacht worden den band verbroken te hebben met de Kerken van Jezus Christus in deze landen.

Integendeel zijn wij overtuigd, dat juist die gemeenschap krachtiger zal kunnen werken, indien niet meer de geestelijke levensband gedrukt wordt door het knellen der keten eener bloot reglementaire eenheid.

„*De Heere toch is het, die Zijne Kerk zal behouden,*" luidt de belofte in Jesaja 33 : 22. Naar de geestelijke politie, die ons de Heere geleerd heeft in Zijn Woord, moet de ware Kerk geregeerd; daardoor zullen alle dingen in de Kerken wel en ordelijk toegaan; dan wordt metterdaad alleen aangenomen hetgeen dienstig is om eendrachtigheid en eenigheid te voeden en te bewaren, en alles te onderhouden in de gehoorzaamheid Gods.

Wij van onzen kant bidden van den Heere, dat door dezen stap van onze zijde niet de gemeenschap gebroken worde met die kerken, die in eenigheid des geloofs met ons vereenigd zijn, en dat onze kerken ook uiterlijk weldra weder in gezonden zin mogen vereenigd zijn.

Wij konden en mochten niet anders.

Wat ons op dien weg wedervaren zal, weten wij niet. Wij wenschen genade te ontvangen om alles stil te leggen in des Heeren hand en om zonder vreeze eenvoudig voorwaarts te gaan op het nu ingeslagen spoor.

Broeders, gedenkt onzer, als ook gij staat voor den troon der genade, om des Heeren aangezicht in Christus te zoeken.

Wij houden niet op te bidden voor u en uwe kerken tot den God des Verbonds.

Wij wenschen ons vertrouwen niet te vestigen op den mensch, of op den arm des vleesches; maar op den Koning der Kerk, Jezus Christus, die den tempel te Jeruzalem reinigde, en de Machtige is om ook den geestelijken tempel der Kerk te reinigen. Maar wij weten ook, dat de Heere te allen tijde menschen wilde gebruiken, om door hen, als Zijne werktuigen, Zijn werk te volbrengen."

---

8. IN MEMORIAM.

Dr. Van den Bergh is reeds op jeugdigen leeftijd door den dood ons ontvallen. Daarom moge hier een kort levensbericht van hem worden ingelascht.

Willem van den Bergh werd den 25sten Februari 1850 te 's-Gravenhage geboren, waar zijn vader notaris was.

Van het Haagsche Gymnasium kwam hij in 1868 aan de Leidsche Hoogeschool, waar hij ingeschreven werd voor de rechtsgeleerdheid, en een jaar later ook voor de theologie.

Zijn bizondere aanleg voor studie, zijn belangstelling in de godsdienstige en maatschappelijke vraagstukken van den dag, en zijn eenvoudige godsvrucht bleven niet verborgen. En onuitwischbaar was de indruk van zijn persoonlijkheid op zijn medestudenten. Ondanks zijn strenge richting stond hij bij hen in hoog aanzien. Velen, ook die een andere levensopvatting hadden, zochten zijn omgang. Prins Alexander, in die dagen te Leiden studeerende, voelde zich zóó tot hem aangetrokken, dat hij hem meermalen bezocht, en ook later nog wel brieven met hem wisselde. Uit zijn studententijd dagteekent ook reeds zijn vriendschap met Mr. D. P. D. Fabius, met wien hij tot aan zijn dood toe op het nauwst verbonden bleef.

Door zijn studie in twee faculteiten en door zijn eerbiedigen schroom voor het predikambt was zijn academietijd langer dan die gewoonlijk is.

In 1872 deed hij zijn candidaats-examen in de theologie, en kort daarna zijn kerkelijk voorstel met de woorden van Lukas 15 : 17: „En tot zich zelven gekomen zijnde, zeide hij: Hoevele huurlingen mijns vaders hebben overvloed van brood, en ik verga van honger!" Treffend was de indruk, door zijn predikatie teweeggebracht. De studenten, die anders gewoon zijn bij zulk een gelegenheid zich even te laten zien, om na dit blijk van beleefdheid zich al spoedig te verwijderen, bleven ditmaal tot het einde, en een predikant, die zeer veel proefpreeken gehoord had, verklaarde dat dit voorstel het eerste was, dat hij met onverdeelde stichting had bijgewoond.

Na zijn candidaats-examen in de rechten verliet Van den Bergh de academie. In 1876 en '77 deed hij enkele buitenlandsche reizen, waarop hij met verschillende geleerden en philanthropen kennis maakte.

Hier te lande had hij reeds den omgang genoten van den Christen-philanthroop O. G. Heldring te Zetten, na wiens ontslapen, 11 Juli 1876, hij in het Evangelisch Jaarboekje *Magdalena* voor 1877, een hoogst interessant in memoriam plaatste.

Door de vriendelijke aanmoediging en krachtige hulp van Heldring schreef hij een academisch proefschrift: *De Strijd tegen de Prostitutie in Nederland*, na verdediging waarvan hij op 29 Juni 1878 met den eersten graad tot doctor in de rechtsgeleerdheid bevorderd werd. Den 30sten September 1879 verkreeg hij op even eervolle wijze den graad van doctor theologiae met een dissertatie: *Calvijn over het Genadeverbond.*

In de inleiding van dit academisch proefschrift bepleitte hij de noodzakelijkheid, ja het onmisbare, van grondige studie der Gereformeerde theologie uit haar bronnen. En *De Heraut* roemde het als „een eerstelinge van die wetenschappelijke beoefening der Gereformeerde theologie, waaruit alleen een betere toekomst voor Kerk en School dagen kan. Zoo komt men uit de nachtschool in het morgenrood; straks uit blijder morgen weer naar het licht van den vollen dag."

Ofschoon in beide faculteiten gedoctoreerd, koos Van den Bergh toch niet de advocatuur, maar het predikambt. Reeds zagen we, hoe hij tot die keuze was geleid door een opmerking van Dr. Bronsveld in de Kroniek der *Stemmen voor Waarheid en Vrede* van 1875, over het treurig verschijnsel, dat zoo zelden jongelingen van aanzienlijken huize den weg insloegen naar het leeraarsambt. Als één der redenen daarvoor noemde de Kroniekschrijver, dat zij zich niet wilden blootstellen aan de critiek van het plebs. „Verbeeld u, dat deze of gene kleine burgerman, die lid is van 't kiescollege, mee zou moeten stemmen over 't beroep van den zoon van een rijken notaris of een deftig particulier. Dat gaat toch niet aan!"

Maar de notariszoon Willem van den Bergh meende, dat dit zeer wel aanging, en besloot daarom zich te geven voor den dienst des Woords.

Na zijn huwelijksverbintenis met mejuffrouw Ida Pierson, werd hij 7 December 1879 te Schaarsbergen bevestigd door zijn schoonvader, den opvolger van Heldring. Teekenend was al aanstonds zijn intreêtekst, Ezechiël 33 : 10 en 11: „Daarom, gij menschenkind! zeg tot het huis Israëls: Gijlieden spreekt aldus, zeggende: Dewijl onze overtredingen en onze zonden op ons zijn, en wij in dezelve versmachten, hoe zouden wij dan leven? Zeg tot hen: Zoo waarachtig als Ik leef, spreekt de Heere Heere, zoo Ik lust heb in den dood des goddeloozen! Maar daarin heb Ik lust, dat de goddelooze zich bekeere van zijnen weg en leve. Bekeert u, bekeert u van uwe booze wegen, want waarom zoudt gij sterven, o huis Israëls?"

Duidelijk bleek reeds uit deze intreêpreek, hoe zwaar de kerkelijke toestanden Van den Bergh op het hart drukten. Zeer sterk kwam dit ook uit bij de begrafenis zijner vroeg gestorven gade, toen hij bij haar lijden dat der Kerk vergeleek. Aan de classicale kerkvisitatie onderwierp hij zich noode. En de weigering van den kerkeraad onder zijn leiding, om de attestatie in te boeken van een ingekomen openbaar onderwijzer, die er niet toe komen kon, instemming met de leer der Kerk te betuigen, had licht kunnen uitloopen op een conflict; maar de onderwijzer berustte.

Merkwaardig was ook de toespraak van Dr. Mr. Van den Bergh, gehouden op 14 September 1883 in de Kloosterkerk te 's-Graven-

hage, waar hij bij den bidstond ter inleiding van het Congres tegen de reglementeering der ontucht, het afhoereeren van den levenden God, de overtreding van het eerste gebod, als geestelijke prostitutie, nog ontzettender noemde dan de zonde tegen het zevende gebod. „Helaas," zoo sprak hij, „dat zelfs ook van deze *geestelijke prostitutie* moet verklaard worden, dat zij geregeld, gereglementeerd wordt, zoo dikwijls onder het geroep van „Vrede!" of „voorkomen van erger!" valsche leeringen omtrent God en Zijn Woord in Christus' Kerk worden geduld, ja gewettigd. Ach, dat de gemeente Gods dezen gruwel meer gevoelde; allicht, dat na het uitbreken uit dit geestelijk Babel straks ook de muren van het gebouw der reglementeering, waartegen dit Congres optreedt, instorten!"

Zoo werd Van den Bergh in zijn gevoelige ziel al dieper overtuigd van het zondige der Synodale Hiërarchie, totdat hij eindelijk 22 Juni 1887 op een conferentie te Apeldoorn tot bespreking van de reformatie der Kerk het ontzettende woord zou uitspreken: „Iedere kerkeraad onder het Synodale juk bezondigt zich dag aan dag zwaarlijk aan *elk* der tien geboden."

In het debat, dat daarop volgde, werd geconstateerd, dat, hoe Gereformeerd een predikant (die voor deze organisatie buigt) ook preeken mocht, de Gereformeerde belijders bij zulkeen niet ter kerke mochten en konden gaan, omdat hij *in de bediening des Woords ontrouw* was, wat het stuk der kerkregeering betreft, door de goddeloozen te rechtvaardigen en de rechtvaardigen te veroordeelen.

Niet ten onrechte heeft men Dr. Van den Bergh dan ook wel genoemd „het geweten der Doleantie", gelijk Dr. Kuyper er de ziel en Dr. Rutgers er het denkend hoofd van heette.

Toch was Van den Bergh niet alleen de boetprediker, die als Johannes de Dooper de bijl legde aan den wortel der boomen, maar te gelijk de mysticus, die als Johannes de Evangelist steeds leefde in gemeenschap met den Heiland. En zoo vereenigde hij in zich de beide Johannessen.

Zijn leven was één gebedsleven. Dagen en nachten kon hij doorbrengen in het gebed, zonder spijs of drank te nuttigen. Toen een gezelschap eens in den winternacht te vijf uur aan zijn pastorie kwam, merkte een hunner op: „Er is al licht in de studeerkamer." „Neen," verbeterde echter de ander: „er is *nog* licht aan." En zóó was het. Dr. Van den Bergh had schier den ganschen nacht doorgebracht in het gebed voor Kerk en Volk.

En al wie met hem in aanraking kwam, voelde den invloed, die er van zijn geheiligd zieleleven uitging. Op vergaderingen was hij een geestelijke autoriteit. Ook de „ziel" en het „denkend hoofd" onderwierpen zich gaarne aan de stem van „het geweten der Doleantie".

Tot tweemaal toe aangezocht voor het hoogleeraarschap aan de Vrije Universiteit, wier curator hij reeds was, verklaarde Van den Bergh zich ten leste bereid de benoeming aan te nemen, doch niet, dan na de verzekering te hebben ontvangen, dat de theologische faculteit kerkelijk toezicht zou vragen.

Maar nog vóór hij zijn ambt kon aanvaarden, 30 April 1890, bezweek hij te Montreux aan de tering. 't Was voor de Vrije Universiteit een onberekenbaar verlies; want zoowel voor den professorenkring als voor de studentenwereld zou hij een licht op den kandelaar zijn geweest. Nu hebben we ons slechts een korten tijd in dat licht mogen verblijden. En niemand, ook van onze meest eminente mannen, heeft ons het gemis van Van den Bergh kunnen vergoeden.

Naar zijn verlangen staan op zijn graf de woorden gebeiteld: „De offeranden Gods zijn een gebroken geest; een gebroken en verslagen hart zult Gij, o God, niet verachten. Psalm 51 : 19."

Dit grafschrift inspireerde een verwante ziel tot deze ontboezeming:

Mat glanst de zon op gravensteenen —
blank marmer dekt zijn stof.
Den Godsman blijft mijn hart beweenen,
wiens ziel mijn leven trof.
„Gods offer is 't gebroken harte," —
zoo spreekt zijn graf Gods Woord;
— getuigend van zijn levenssmarte
om wat Gods eer verstoort.

---

9. DE FRIESCHE WAARHEIDSVRIENDEN.

Niet alleen op de Veluwe, maar ook in Friesland was sinds lang het kerkelijk besef verlevendigd.

Deze provincie had rijkelijk den zegen van het Reveil genoten.

De bakermat van dat Friesche Reveil is geweest de Sneeker pastorie van Ds. Lucas Fockens (1763—1850), een neef van Ds. De Cock van Ulrum.

Zijn zoon Gerard, die te Utrecht wis- en natuurkunde studeerde en observator werd aan de sterrenwacht aldaar, kwam veel aan huis bij Dr. Kohlbrügge, die hem in aanraking bracht met Schröter te IJselstein, met Willem de Clercq en andere Reveil-mannen.

De Reveil-literatuur, die hij heilbegeerig las, zond Gerard Fockens, na ze gelezen te hebben, weer aan zijn zusters in Sneek, die vooral met de geschriften van Kohlbrügge zeer ingenomen waren.

Het Adres der zeven Haagsche Heeren van 1842 maakte ook in de Sneeker pastorie diepen indruk. En één dier Haagsche heeren, Dr. Abraham Capadose, kwam in 1849 op tachtigjarigen leeftijd

nog naar Friesland, om een bidstond voor Israël te houden te Longerhouw.

Daar stond destijds de jonge predikant Felix, die met andere Friezen in 1848 de bekende vergadering in het Odeon te Amsterdam had bijgewoond, waar, onder voorzitterschap van Groen van Prinsterer, door meer dan driehonderd leeraars en gemeenteleden zoo ernstig beraadslaagd was over pogingen tot kerkherstel.

Ds. Felix vertrok in 1853 naar Heeg, waar gevierde predikanten als Ds. Becking en Ds. Knap zijn voorgangers waren geweest, die honderden heilbegeerigen uit heel Friesland tot zich trokken, o. a. ook Age Wiegers Schoonhoven, een boterkoopman uit Workum, wiens vader reeds in geregelde briefwisseling had gestaan met Bilderdijk.

Met de „school van Bilderdijk" onderhield nu zijn zoon voorts de vriendschap. Da Costa, Capadose, De Clercq, De Liefde, Heldring, Groen van Prinsterer behoorden tot zijn vertrouwden. Aan de meesten van hen leverde hij boter, maar tevens besprak hij per brief met hen de hoogste belangen van Kerk, Staat en Maatschappij. Als gemeenteraadslid had Schoonhoven trouwens den bijnaam van „Groen", in tegenstelling waarmee dan een liberaal raadslid „Thorbecke" heette.

Toen Ds. Felix in 1854 naar aanleiding van de kwestie-Meyboom de Provinciale Vereeniging van Waarheidsvrienden stichtte, was Schoonhoven een van de eersten, die zich beijverde om in het ressort Workum een plaatselijke afdeeling op te richten.

Den 21sten September 1854 werd op een bijeenkomst te Leeuwarden het program der vereeniging vastgesteld. Het doel der vereeniging zou zijn: geloovige studenten in hun studie voor het leeraarsambt ondersteunen, en verder in elke gemeente de waarheidsvrienden vereenigen in bijeenkomsten, waar dan Gods Woord en de Belijdenisschriften besproken zouden worden.

Ook gaf de vereeniging het *Kerkelijk Maandblad* uit, later een *Almanak*, en ook traktaatjes, die in duizenden exemplaren verspreid werden en tot in de roef van de meeste beurtschepen gelezen werden.

Eénmaal 's jaars kwamen de broeders en zusters samen in de Algemeene Vergadering. Deze Augustus-vergadering te Leeuwarden was dan 'n ware feestdag. Stille menschen, die nooit uitgingen, misten daar nimmer; al weken te voren zagen zij naar dezen gloriedag uit. Uit alle oorden van Friesland trok men er heen.

Daar werd dan de hope aangewakkerd op kerkherstel. Daar ontmoette men de getrouwe leeraars.

Hoe aandachtig werd er geluisterd, als Ds. Felix dan de toestanden blootlegde van Kerk en School, van Staat en Maatschappij;

of ook, als de secretarissen van de onderscheidene ressorten verslag deden van den arbeid in de afdeelingen!

Gewoonlijk werd de dag besloten met een bidstond voor land en kerk, waarin dan een van de meest geachte leeraars voorging, b.v. Ds. Sijpkens van Scharnegoutum (later te Hijlaard), Ds. Bryce te IJlst of Ds. Mac-Pherson te Hantum.

De vereeniging was flink georganiseerd. Voor de onderscheiden werkzaamheden had men vier commissies, één voor de bidstonden, één voor de adressen, één voor orde en tucht, en één voor raad en advies.

De eerste commissie zorgde, dat er bidstonden voor Israël gehouden werden. Wij kunnen 't ons nauwelijks meer voorstellen, dat daar in zoo'n bidstond, midden in de week, 's namiddags om drie uur, te Leeuwarden, Bolsward, Franeker of Harlingen tusschen de 1000 en 1500 menschen samenkwamen, met Roomschen en Joden er bij. Vooral wanneer Ds. Felix het woord zou voeren, was de opkomst zeer groot.

Friesland heeft aan deze vereeniging dan ook veel te danken. In menige gemeente is door haar het licht weer op den kandelaar geplaatst. En het fonds „De zaak des Heeren", tot opleiding van predikanten, heeft vele geloovige jongelingen bij hun studie geholpen.

In 1860 vertrok Ds. Felix uit Friesland. Voor de Provinciale Vereeniging was dat een groot gemis. Maar anderen namen zijn plaats in, o. a. Ds. J. H. Guldenarm van Oosthem.

Toen Ds. P. Huet, indertijd reizend predikant van de Confessioneele Vereeniging, op den 11den Augustus van het jaar 1869 te Leeuwarden de jaarvergadering van Friesche Waarheidsvrienden bijwoonde, hoorde hij daar o. m. ook een toespraak van Ds. Guldenarm over Matth. 16 : 18: „En Ik zeg u, dat gij zijt Petrus, en op deze petra zal Ik Mijn gemeente bouwen, en de poorten der hel zullen haar niet overweldigen." Deze rede trof hem zóó, dat hij er openlijk in de courant voor uitkwam met deze woorden: „Degelijker, grondiger, stichtelijker rede hoorde ik zelden. Het was de oude, zuivere waarheid, zonder omhaal van menschelijke wijsheid, voor zich zelf sprekende. Ik voelde onder deze woorden, dat dit wezenlijk de geestelijke spijze is, waarnaar ons vrome volk verlangt, en die wij, jongere predikers, niet meer bij machte zijn, het voor te zetten."

Ds. Huet had het hier inderdaad bij het goede eind, en gaf hiermee tevens aan, hoe het kwam, dat Ds. Guldenarm een van de voornaamste, invloedrijkste dominees in Friesland is geweest. Zijn menschenkennis was groot. 't Was, of hij met het bloote oog zien kon, wat iemand dacht. In dit opzicht kwam hij overeen met Dr. Van den Bergh van Voorthuizen. Ook zijn *Practicale Bijbelbeschouwingen* geven daar blijk van. Hij schreef ze oorspronkelijk in

het *Kerkelijk Maandblad*, dat vooral op zijn aandringen veranderde in een weekblad (1865).

Zijn kerkelijk handboek was *Het Recht der Hervormde Gezindheid* van Groen van Prinsterer. Daar was hij het volkomen mee eens. Des te meer hinderde het hem, dat de Gereformeerde beschouwing onvereenigbaar was met de volkskerk, die hij toch niet durfde prijsgeven. Hierin lag zijn inconsequentie, evenals bij Ds. Felix, van wien Dr. Bronsveld te recht geschreven heeft, dat hij volgens geheel zijn kerkelijk verleden op de lijn der Doleantie had behooren te komen.

Hun schrikbeeld was steeds de Afscheiding.

Wellicht was het ook hierdoor, dat Ds. Ploos van Amstel, in 1860 in Friesland gekomen, zich met de beweging der Waarheidsvrienden niet of nauwelijks heeft ingelaten, hoewel hij haar veelszins waardeerde. In den boezem der vereeniging leefden langen tijd, nog onbewust van hun onderlinge tegenstelling der beginselen, beide de medische en de chirurgische methode van kerkherstel.

Maar dit neemt niet weg, dat de Friesche Vereeniging van Waarheidsvrienden een krachtig middel in 's Heeren hand is geweest om in Friesland het kerkelijk besef te doen herleven.

---

10. DE FRIESCHE GEREFORMEERDE PREDIKANTEN-VEREENIGING.

De Amsterdamsche conferentie van 11 April 1883 had ook in Friesland haar uitwerking niet gemist. Ze had het besef van roeping geprikkeld, den weg van gehoorzaamheid en trouw aangewezen, en den moed door de gemeenschap der broederen gesterkt. Onderscheiden kerkeraden namen besluiten tot getrouwe naleving van de heilige verplichtingen, bij de bevestiging in het ambt van Dienaar des Woords en van ouderlingen, voor God en de gemeente aanvaard. Werden deze besluiten nu ook uitgevoerd of gaven ze reden tot aanklacht bij de hoogere Besturen, dan kon een conflict niet uitblijven.

En reeds dreigde de botsing te Goënga, waar Ds. Buiskool en zijn kerkeraad opkwamen voor de rechten van het opzienersambt; te Kollum, waar in Mei 1883 bij kerkeraadsbesluit bepaald was, dat voortaan van elders inkomenden niet als lidmaten zouden worden ingeschreven, tenzij zij verklaarden van harte in te stemmen met de Twaalf Artikelen als de hoofdsom van wat een Christen noodig is te gelooven (dit was zeker wel de matigste eisch, die gesteld kon worden; de tweede doopvraag eischt heel wat meer); te Gerkes-

klooster, waar de kerkvoogden weigerden om voor Gereformeerde ringpredikanten de kerk te openen; ja, op nog onderscheiden plaatsen in Friesland werd de onhoudbaarheid der zondige toestanden gevoeld.

Welnu, het was onder dit besef, dat op uitnoodiging van Dr. Gravemeijer en Dr. Wagenaar den 14den April 1885 te Sneek in het hotel Bouma met hen bijeenkwamen de predikanten Ploos van Amstel, Van Kasteel, Langhout, K. van Griethuysen, H. van Griethuysen, M. Buiskool, C. Leenmans, T. H. Woudstra, J. Hoekstra, Bruining, Lambers en Van Apeldoorn. Een „Gereformeerde Predikanten-Vereeniging" werd opgericht, en in haar bestuur werden gekozen Dr. Wagenaar als praeses, Ds. Ploos van Amstel als scriba en Dr. Gravemeijer als fiscus. Men beraadslaagde over de vraag, of men zou deelnemen aan de verkiezingen op de classicale vergaderingen. Eén enkele bleef dit beslist afkeuren, doch al de anderen oordeelden, dat men, zoolang men nog de hoogere Besturen erkende, er voor behoorde te zorgen, dat ze zoo weinig mogelijk kwaad berokkenden aan de Kerk des Heeren, en daarom bezet moesten worden met mannen, die beloofden, in gevallen, waarin zich strijd openbaarde tusschen Gods Woord en de Reglementen, de paden van Gods Woord te zullen bewandelen en die der Reglementen te zullen verlaten, en die voorts zich voorstanders verklaarden van vrije studie. Omtrent de conscientievraag, of een kerkeraad en, zelfs ondanks besluit van zijn kerkeraad, een scriba, ongeloovige lidmaten der Hervormde Kerk, die met attestatie inkomen, mag inschrijven, spraken sommige broeders als hun overtuiging uit, dat dit niet mocht geschieden, en betoogden voorts, dat niemand hen dwingen mocht iets te doen tegen het geweten.

Het verkwikkende en bemoedigende van dit broederlijk samenzijn werd zeer gevoeld en gewaardeerd, en 'n paar maanden later, 23 Juni 1885, was men, met toetreding van nieuwe broeders als Enderlé, De Bell, Wisse, Warmolts, Osinga, Eringa, Verhagen en Sikkel, weer samen, nu in het Militairentehuis te Leeuwarden. Daar deed Dr. Wagenaar het voorstel, dat de eerstvolgende classicale vergaderingen de Synode zouden adviseeren deze resolutie aan te nemen: „De hoogere Kerkbesturen laten al wat de handhaving der Belijdenis en de zuiver geestelijke belangen der gemeente aangaat, over aan de kerkeraden." Maar dit voorstel kon geen meerderheid verwerven. Wel echter besloot de vergadering haar zedelijken steun te bieden aan een Universiteitsdag, die eerlang te Sneek zou samenkomen. Deze dag werd in Augustus gehouden. Ds. Van Kasteel sprak daar onvergetelijk bezielend over het woord: „Zeg den kinderen Israëls, dat zij voorttrekken."

13 October vergaderde de Predikantenvereeniging ten derden

male, weer te Sneek. Als nieuwe figuren verschenen nu Gemser, H. van Griethuysen Azn., Fernhout, Jaarsma, Oosterhuis, J. Rijnenberg en De Hoest. Ds. Van Apeldoorn hield een referaat over het gezag der Formulieren van Eenigheid, stelde o. a.: „6°. Ieder lid der Kerk, die hare belijdenis prijsgeeft, verbreekt zijne eenheid met haar en plaatst zich feitelijk buiten hare gemeenschap," en eindigde met de opwekking om niet, gelijk velen, „onze zegestandaards weg te werpen en met kinderrammelaars om te loopen".

Ds. Van Kasteel vertelde nu van het Kollumer geding. De dochter van den burgemeester Mr. J. Witteveen was met attestatie van IJselmonde overgekomen, maar weigerde er zich over uit te laten, of zij al dan niet met de Apostolische Geloofsbelijdenis instemde. Toen de kerkeraad daarop weigerde haar in het lidmatenboek in te schrijven, bracht Mr. Witteveen de zaak voor het Classicaal Bestuur van Dokkum. Dit bestuur, bijna geheel samengesteld uit mannen van Gereformeerde belijdenis, stelde den Kollumer kerkeraad in 't gelijk.

Toen kwam de zaak voor het Provinciaal Kerkbestuur. Daarin zat o. a. Dirk Noordmans. Deze vroeg aan Ds. Felix, nu te Utrecht, om advies. En Felix antwoordde, dat men den kerkeraad van Kollum niet lastig moest vallen. Toch vernietigde het Provinciaal Kerkbestuur de uitspraak van het Classicaal Bestuur, en het gelastte den Kollumer kerkeraad, mejuffrouw Witteveen in te schrijven.

Ds. Van Kasteel, een en ander op de Predikantenvergadering mededeelende, eindigde aldus: „Zien we naar beneden, dan is er geen doorkomen aan deze zaak te zien, zóó machtig zijn de tegenstanders en groot de bezwaren. Toch vindt men bij het waarheidlievende volk te Kollum angst noch vrees. God zelf heeft vele vromen vastgezet in de overtuiging, dat het niet anders kan en niet anders mag, er kome dan van wat er van kome. Hem is de zaak in handen gegeven en in Zijn handen wenschen wij ze te laten."

Ook Ds. Buiskool en Van Griethuysen Azn. verhaalden van hun dreigende conflicten. Over een voorstel echter om een vergadering met kerkeraadsleden te houden tot bespreking van een juiste gedragslijn, konden de broeders het nog niet eens worden.

Doch zie, daar brak in het begin van '86 het Amsterdamsche conflict uit. In verband met de provisioneele schorsing van de 80 Amsterdamsche kerkeraadsleden werd er nu toch den 11den Januari te Sneek een bijeenkomst gehouden van kerkeraadsleden uit Nijland, Heeg, IJlst, Scharnegoutum, Oosthem, Sneek, Balk, Warns, Oudemirdum, Jutrijp, Wijckel, Workum en Goënga. Op deze bijeenkomst had Ds. Guldenarm (die nu te Nijland stond) diep geschokt een adres aan de Synode voorgesteld, om deze te bewegen „haar ongeloovig zwaard af te leggen" en het goed recht der geschorsten te handhaven. De vergadering nam dit stuk over

Ds. G. H. van Kasteel.

en zond een uitnoodiging aan al de kerkeraden der Hervormde gemeenten in Nederland, om mede dit adres in te dienen. Ziende op Ds. Guldenarm, schreef toen de *Kerkelijke Courant:* „Et tu, Brute?"

Op den 10[den] Februari d.a.v. kwam de Friesche Gereformeerde Predikantenvereeniging bijeen. Met verontwaardiging besprak men daar de handigheid, waarmee het Classicaal Bestuur van Amsterdam de Beheerskwestie vóór de Attestenkwestie had geschoven, en nu werd de volgende motie aangenomen: „Der Friesche Gereformeerde Predikantenvereeniging, heden 10 Februari te Leeuwarden vergaderd, is het een behoefte, haar broederlijk medegevoel uit te spreken voor de — om de handhaving van het ambt der opzieneren — hardelijk verdrukte Kerk van Amsterdam; te verklaren, dat er ook nog genoeg Friesche vrijheidszin en rechtsbesef in onze harten leeft, om te waardeeren elk dapper en waardig pogen tot handhaving van de rechten der plaatselijke Gereformeerde Kerk op hare heiligdommen en goederen, en U toe te bidden de uitreddende genade Gods."

Nu echter gebeurde er iets overweldigends. Ds. Ploos van Amstel had bij het binnentreden even gefluisterd met den voorzitter. Deze had den vinger op den mond gelegd en nu had de goede leeraar van Reitsum gezwegen; doch straks kòn hij zich niet meer bedwingen en — het woord verkregen hebbende voor een mededeeling — deed hij, nog opgetogen van vreugde, het verhaal, dat den vorigen avond de gemeente van Reitsum met de Synodale Organisatie had gebroken. Verbluft, verslagen, verbijsterd zat daar toen het grooter deel der predikanten. Wel beantwoordde de praeses deze mededeeling met een hartelijk, broederlijk woord, maar voorts zwegen allen stil. Alleen Ds. Van Kasteel stond op en zeide: „Van harte gefeliciteerd. Och, was Kollum ook zoover!"

Nu, Kollum zou eerlang ook zoover wezen, en Anjum en Augustinusga en Garijp en Hijlaard en Heeg. Doch dit zouden in heel Friesland dan ook de eenige kerken zijn, wier leeraars in de reformatie hun kerkeraad en gemeente voorgingen. Wel zouden ook Fernhout en Eringa volgen, doch zonder hun gemeente. Maar al de andere ook hier aanwezige predikanten kozen eerlang vóór de hoogere Besturen tègen hun broeders. Slechts mag getuigd, dat, toen het Provinciaal Kerkbestuur het Classicaal Bestuur van Dokkum dwong, tegen den kerkeraad van Reitsum op te treden, bijna al de leden van het Classicaal Bestuur op voorstel van Ds. Eringa van Birdaard en Ds. Meinsma van Hantum hun ontslag namen. Zij wilden zich niet laten gebruiken tegenover broederen, wier overtuiging zij eerbiedigden of deelden. Maar al bracht de actie van Reitsum enkele predikanten verder, de meesten trokken zich nu terug. En de Friesche Gereformeerde Predikantenvereeniging was dood.

11. REITSUMS LOSMAKING.

Wie Reitsum noemt, denkt aan Ploos van Amstel. Want die twee hooren bijeen.

Ds. J. J. A. Ploos van Amstel, den 2den November 1835 geboren, eerst bestemd voor den boekhandel, later voor het notariaat, doch na zijn bekeering dorstend naar het predikambt, was op 14 April 1861 als Dienaar des Woords in de Hervormde Kerk te Otterloo op de Veluwe bevestigd. Daarvandaan ging hij reeds in 1863 naar Reitsum, op de Friesche klei, links van Dokkum. Zijn eerste preek daar had een grooten roep van hem doen uitgaan. 't Was een toespraak geweest over Psalm 115 : 1: „Niet ons, o Heere, niet ons, maar Uwen Naam geef eere." Dat was iets ongehoords op een kansel der Hervormde Kerk in die streken. Twee Christelijke Gereformeerde predikanten, Ds. Hulst van Ferwerd en zijn leerling, de latere professor Wielenga, waren onder het gehoor, en verheugden er zich hartelijk over, dat deze beroepen leeraar nu eens niet een fijne Remonstrant was.

Ds. Ploos te Reitsum maakte dan ook spoedig verbazenden opgang in het Friesche Reveil. En zoo werd het kleine Reitsum een middenpunt van godsdienstig leven. Onvermoeid kon Ploos reizen en trekken, om te preeken of te spreken, voor Kerk of School, voor Jongelingsvereeniging of Militairentehuis, in de „groote", of in de „afgescheiden" Kerk, in een evangelisatielokaal of in een herbergzaal. Overal waar te getuigen of te arbeiden viel, was Ploos van Amstel op zijn post.

En altijd was zijn woord, niet in hoogeren, maar in gemoedelijken zin, welsprekend. Er gloeide liefde in. Men voelde bij hem, dat de liefde van Christus hem drong. Men moest wel naar hem luisteren, als hij daar, met een vriendelijken lach om de lippen en in het helder oog, onuitputtelijk rijk in eigenaardige, soms treffende, en altoos recht populaire beelden, vol Christelijken humor, van de oneindige liefde Gods in Christus stond te getuigen.

Dàt was het, wat hem tot zulk een geliefd prediker maakte, steeds even gezocht en begeerd. Geen predikant in ons vaderland ontving misschien over gelijk tijdsbestek zóóveel beroepen als hij. Er was een tijd, dat de rubriek „Kerknieuws" in de dagbladen, zonder zijn naam, den indruk maakte van onvolledig te zijn.

O, wat al bangen zielestrijd hebben deze beroepen hem bezorgd! Want teergevoelig en conscientieus overwoog hij elke beroeping met biddenden ernst.

Na bangen strijd nam hij in 1865 het beroep aan naar Anjum. Maar sedert hij Reitsum verliet, en vooral sedert hij in '68 van Anjum over de Friesche grenzen naar Ridderkerk trok, gevoelde hij

Ds. J. J. A. Ploos van Amstel.

zich nergens thuis. Niet te Ridderkerk, nog minder te Groningen, en ook niet te Hilversum. Eerst toen hij, na dezen tocht, dien hij zijn „zwerftocht" noemde, in '76 naar Reitsum teruggekeerd was, gevoelde hij zich weer op z'n plaats. Trouwens, al in '70 was een beroep naar Reitsum weer door hem aangenomen, welke aanneming echter om formeele redenen onwettig werd verklaard. Maar nu, in '76, hadden Ploos en Reitsum — de onafscheidelijken! — elkaar voorgoed teruggevonden.

En het was nog dezelfde Ploos van vroeger; alleen maakten de wit geworden haarlokken hem nu tot een grijsaard. Deze vroege vergrijzing was hem overvallen in 1870, toen zijn eerste vrouw hem ontviel. En zoo werd hij dan, om zijn grijsheid, reeds lang vóór zijn vijftigste jaar „*Vader Ploos*" genoemd.

Maar vaderlijk was ook zijn verkeer in het midden der gemeente. 't Schoonst kwam dit uit bij Avondmaalsbediening. Voor een goede Avondmaalstafel was er in het kleine kerkje te Reitsum geen plaats. Maar dat hinderde niet. Ds. Ploos ging zelf met brood en beker heel het kerkje rond en gaf aan elk zijn deel, en aan ieder een afzonderlijk woord daarbij.

Het kerkelijk leven te Reitsum was dan ook in zekeren zin idyllisch.

Met het modernisme kwam men er bijna niet in aanraking. Alleen de jaarlijksche kerkvisitatie herinnerde aan de Synodale wetten, waaronder men leefde. Maar in Reitsum zelf werd de leer- en levenstucht uitgeoefend naar Gods Woord.

Voelde de gemeente dus al heel weinig van het juk der Synode, haar leeraar des te meer. Want al zag Ploos kerkelijk niet scherp, hij gevoelde fijn. En zonder invloeden van buiten — eer hij nog wist, dat er een Dr. Kuyper bestond, — besefte hij reeds het drukkende van den kerkelijken toestand.

Evenals indertijd tot Ds. De Cock te Ulrum, kwamen, reeds toen hij voor het eerst in Reitsum stond, vele ouders uit naburige gemeenten, waar een onrechtzinnig predikant was, tot Ds. Ploos van Amstel te Reitsum, met verzoek, hun kinderen te willen doopen. En ofschoon hij dan roeping voelde, hun ter wille te zijn, durfde hij het toch niet doen, uit vrees, dat hij de verwarring op kerkelijk gebied nog grooter zou maken.

Voorts was er de bediening van het Avondmaal als ringpredikant in vacante gemeenten, soms van moderne richting, waar niet het minste toezicht gehouden werd op de lidmaten. Ploos preekte dan bij de proefpredikatie zoo forsch mogelijk, om de godloochenaars van het Avondmaal af te schrikken. Maar als zij dan toch driestweg kwamen... dan voelde Ploos het: er was een ban in het leger; Christus was geen Souverein in Zijn Kerk.

Reeds in 1883 nam hij dan ook het vaste besluit, zulke vacatuurbeurten niet meer waar te nemen. En hij schreef toen zelfs reeds een brochure daarover, om die op het geschikte oogenblik uit te geven.

Ook moest hij soms in een vacature als consulent optreden, en dan een beroep helpen uitbrengen op een predikant van beslist ongeloovige richting. En als hij dien dan bevestigen moest?... Dan herinnerde Ploos zich zijn onvergetelijken broeder K. van G., die gewoon was zeer conscientieus te werk te gaan, en die eenmaal zoo vreeselijk opzag tegen de bevestiging van een modern predikant. Maar eer die dag kwam, ontsliep deze broeder. En Ploos vroeg zich af: Zou dat ook een vingerwijzing Gods zijn geweest?

O zeker, men kon zich ook van een kunstgreep bedienen, door niet zelf als consulent of bevestiger op te treden, maar een ander te vragen. Doch dan kwam de moderne leeraar toch in de gemeente. En kwam dat niet op hetzelfde neer?

Verder had men de aannemingskwestie. Men weigerde jongelieden van afwijkende belijdenis toe te laten tot de tafel des Heeren. Maar dan gingen ze naar elders, om door een naburig predikant te worden aangenomen. En dan werd inschrijving geëischt, gelijk Ploos zelf ondervonden had. De jongelui kwamen met vlag en wimpel binnen, om den kerkeraad hartelijk uit te lachen, die ze eerst weerde aan de voordeur, maar om ze nu door de achterdeur toe te laten.

„En ach," schreef Ploos later, „hadden wij altijd pal gestaan en gedacht: dat kan nooit; dan waren wij nooit uit den weg geweken! En de band ware reeds lang gebroken... Helaas, ons geweten werd aan alles gewend. Wij kregen een reglementair geweten. Het geleek veel op de voeten der Chineesche meisjes in die nauwe schoentjes. De voeten deden pijn, wijl ze het zoo eng hadden in de nauwe schoentjes; maar ze begonnen naar die schoentjes zich te schikken, en als ze daarnaar gegroeid waren, deed het ten slotte minder pijn, misschien geen pijn meer."

En dan dat zitten in de Classicale Besturen. Ploos was lid geweest van het Classicaal Bestuur van Amsterdam. Doch hij voelde spoedig, dat dit niet ging. Of was het recht, aan een vertrekkend predikant uit de Classis, als deze geheel en al modern was, een getuigschrift uit te reiken, met letterlijk deze woorden: „Het Classicaal Bestuur getuigt bij dezen naar waarheid, dat hij zich onergerlijk in leer en wandel en op eene den Evangeliedienaar waardige wijze gedraagt"? Was het niet vreeselijk, zóó publiek te moeten liegen?

Ach, dat zitten in besturen, 't bedierf zoo licht de karakters en de goede zeden! Na het Classicaal gebedje, dat nooit vlotten wilde, het beslissen in zoo'n gemengde vergadering over de belangen der gemeente van Christus!

Neen, in den kring van het Synodaal verband móést men zondigen; deed men het niet, dan trad men er feitelijk uit.

Geen wonder dus, dat Ploos van harte zijn stem gaf aan de resoluties der conferentie van 11 April 1883 te Amsterdam.

En het volgend jaar nam ook de Reitsumer kerkeraad het besluit, bij eventueele vacature den kansel alleen te openen voor hen, die stonden op den bodem der Belijdenis. Doch nu zag de kerkeraad ook in, dat hij tegenover een modernen ringpredikant dit besluit onmogelijk kon handhaven, zonder in strijd te komen met de reglementen.

Zwaar woog dit ook den leeraar, toen hij in October '85 het beroep ontving naar Leiderdorp. Hij bedankte echter. Doch nu kwam het beroep van Kampen en mogelijk volgde dat van Rotterdam. En als de leeraar nu eens vertrok? Eer hij beslist had, moest de kerkeraad zijn positie vrijmaken en het ambtelijk recht, door Christus aan de opzieners verleend, hernemen. Daarom besloot men, bij de gedachte aan een mogelijke vacature, een vergadering te beleggen, om te beslissen over de vraag: „Zullen wij het besluit intrekken, of ons recht als kerkeraad, vooral als opzieners, ons van Christus geschonken, gebruiken, en daartoe, als *eenig* middel, ons losmaken van de Synodale Organisatie, aan welke wij *niet* gehoorzamen kunnen, *met behoud van gehoorzaamheid aan Christus?*"

En niettegenstaande men voorzag, dat men de kerkelijke goederen van het rijke Reitsum zou moeten missen, besloot men eenstemmig: „liever geen goederen, dan langer onder zulk een reglement en bestuur." Het besluit tot losmaking werd genomen. Op denzelfden avond, dat Rotterdam het beroep op Ploos uitbracht, het veertigste, dat hij te Reitsum ontving, op 9 Februari '86, maakte Ploos zich met gemeente en kerkeraad los van de Synodale Organisatie.

En reeds zagen we, hoe hij dit besluit den volgenden dag op de Predikantenvereeniging te Leeuwarden met tranen van dankbaarheid bekend maakte. Hoe wekte hij daar een Van Kasteel en een Wagenaar, een Fernhout en een Sikkel tot heilige jaloerschheid! Hoe lief hadden zij hem toen! Hoe zagen zij nu in, dat de weg van Ploos ook hun weg was! En hoe verheugden zij zich straks, toen zij binnen het jaar den beminden Reitsumer de broederhand mochten drukken op de erve der vrijheid!

En zoo is dan het nietige Reitsum, dat onder de kerkelijke gemeenten nauwelijks meetelde, verwaardigd geworden om, evenals vroeger het geringe Ulrum, een toonbeeld te wezen van kerkelijke bekeering. Voorthuizen en Reitsum werden het Genderen en Ulrum, de moedergemeenten der Doleantie, en Van den Bergh en Ploos van Amstel de vaders der doleerende Kerken.

„Van den Bergh en Ploos van Amstel, welk een beminnelijk twee-

tal! Van den Bergh, de boetgezant, die u tot altijd dieper verootmoediging, tot immer voortgaande ontlediging drong; die in altijd wijder kring uw roeping trok voor uw oog; die u bracht, waar 's Heeren Kerk in 's Heeren Naam moet staan tegenover en midden in heel de wereld. En Ploos van Amstel, een zoon der vertroosting, een blijmoedig voorbeeld, een vriendelijke, kinderlijke voorganger, een hart vol warme, gulle liefde. Twee leesbare brieven van Christus."

---

12. MODUS VIVENDI.

Wie dit woord in onze dagen leest, denkt als vanzelf aan het adres der Utrechtsche professoren, waarin voorgesteld werd, dat de Synode der Nederlandsch Hervormde Kerk een commissie zou benoemen om een modus vivendi, d. w. z. een minnelijke schikking te zoeken, waarbij de verschillende richtingen in dat kerkgenootschap zonder partijstrijd, in onderling administratief verband, maar elk naar eigen beginselen kunnen samenleven.

Toch is dat volstrekt geen nieuw denkbeeld. Sinds de zeventiger jaren werd deze proeve tot oplossing van het kerkelijk geding herhaaldelijk aan de orde gesteld. Dr. Kuyper deed in overleg met Dr. Modderman en Dr. Hugenholtz aan den kerkeraad van Amsterdam in 1873 een gelijksoortig voorstel, zoo tot kerspelvorming als tot eerlijke deeling van het goed, overwegende, dat binnen korter of langer tijdsbestek een uiteengaan van de verschillende fractiën in de Amsterdamsche gemeente te wachten stond, en dat zulk een uiteengaan, zou de strijd der geesten zijn geestelijk karakter bewaren, nooit in een worsteling om kerkelijke bezittingen of goederen mocht ontaarden. Vandaar zijn voorslag: „Laat de Synode er buiten. Raak niet aan het kerkbegrip. Deel enkel het gebruik van uw goederen. Ge hebt te Amsterdam één kathedraal en tien kerken. Gebruik die kathedraal bij beurte, en verdeel die kerken voor het gebruik in drie of vier groepen; en heel uw samenleven zal, juist omdat ge dan *niet* meer samenleeft, aan bitterheid gespeend zijn."

Op dit ontwerp van modus vivendi zijn in later jaren nog verscheiden andere gevolgd. Doedes ontwierp er een in 1875, Chavannes in 1884. Maar vooral in 1886, toen de kerkelijke breuke overal dreigde, kwam de een na den ander met een modus vivendi, om haar nog te voorkomen.

Onder den indruk der Amsterdamsche beroerten was in de zitting der Synode van 9 Febr. 1886 op voorstel van Ds. Tinholt besloten tot het ontwerpen van een *modus vivendi* of *interim*, „waarbij, zonder eenige gevolgtrekking voor het al of niet recht van bestaan hebben

van de thans in onze Kerk feitelijk aanwezige richtingen of partijen, aan de geestelijke behoeften en wenschen van deze zou worden voldaan".

Maar ondanks haar mandaat om met de woordvoerders der onderscheiden richtingen in overleg te treden, en ondanks het feit, dat de onhoudbare toestand uit een conflict met de Gereformeerden ontstaan was, deed de commissie ad hoc toch eenvoudig, alsof dezen niet bestonden.

Reeds dit was voorbode van mislukking.

De langdurige beraadslagingen der Synode over den voorgestelden modus vivendi gaven dan ook slechts een kortstondig bestaan aan een „reglement, houdende tijdelijke bepalingen tot bevordering van den vrede in de Nederlandsche Hervormde Kerk," dat voorloopig door de Synode aangenomen werd in de zitting van 15 April 1886.

Feitelijk kwam dit Synodale plan neer op een overeenkomst tusschen de Modernen en Groningers, om, buiten de Gereformeerden om en tegen den zin der Irenischen, eenige bestaande moeilijkheden voor eigen geestverwanten uit den weg te ruimen.

De Irenischen in de Synode stemden er dan ook als één man tegen.

En het oordeel der classicale vergaderingen luidde zóó ontmoedigend, dat de Synode het voorstel geheel introk.

Intusschen had *De Heraut*, wel inziende, dat deze modus vivendi der Synode een doodgeboren kindeke zou zijn, nog ijlings het voorstel gedaan, „dat een drietal Modernen, een drietal Groningers, een drietal Irenischen en een drietal Gereformeerden, mits elk voor hun eigen fractie de erkende organen en tolken, onverwijld de hoofden bijeenstaken, om een veel radicaler voorslag aan de Kerk aan te bieden. Op de classis kon men dan kiezen."

Dr. Hoedemaker betuigde in een volgend nummer van *De Heraut* zijn sympathie, althans met de hoofdgedachte van dit voorstel, en schreef:

„Ware Tinholt niet door den dood weggerukt, mogelijk zou het voorstel, dat hem aanvankelijk had toegelachen, n.l.: om van meer dan ééne richting gecombineerde en gedetailleerde, maar *zelfstandige* adviezen in te winnen, ingang ook bij de commissie hebben gevonden; mogelijk zou dan ook van Gereformeerde zijde een advies zijn ingediend, dat nu achterwege bleef, omdat men aan de eene zijde „de geschorsten" niet wilde verloochenen en ze aan de andere zijde niet wenschte te raadplegen.

„Wat echter thans niet op uitnoodiging van de Synode heeft plaats gehad, kan naar aanleiding van het voorstel der redactie van *De Heraut* geschieden.

„Moge het daartoe komen!"

Als vrucht van gemeenschappelijk overleg kwam nu een ontwerp van modus vivendi tot stand, gebaseerd op de volgende grondslagen:

„De poging tot in het leven roepen van een *modus vivendi* behoort uit te gaan van de overtuiging:

1°. dat het Genootschap, als geheel genomen, veelszins al meer het tegendeel uitwerkt van wat eene Christelijke Kerk behoort te beoogen, in zooverre het in twist verdeelt in steê van in liefde te vereenigen; tot valsche verhoudingen dwingt in plaats van blanke oprechtheid aan te kweeken; het nationale leven in godsdienstig en zedelijk opzicht niet zelden verarmt in plaats van verrijkt; uitnemende krachten, die tot bearbeiding der massa's behoorden aangewend te worden, doet teloorgaan in partijworsteling; laatdunkendheid voedt in plaats van wederzijdsche waardeering te bevorderen; en ten gevolge van een en ander het ontzag voor het Heilige en den eerbied voor den Naam des Heeren meer zinken doet dan toenemen;

2°. dat de oorzaak van dit kwaad deels ligt in die gemeene gebrekkigheid van al het menschelijke, die ook zulk een genootschap steeds ontsieren moet, en in zooverre niet kan uitgeroeid, maar deels ook in de bijzondere omstandigheid, dat in een zelfde kerkgenootschap kerkelijk moet worden saâmgeleefd door personen, wier overtuiging onderling de eene de andere uitsluit, en in zooverre door opheffing der valsche en onhoudbare eenheid te verwijderen is;

3°. dat het saâmleven, en ten deele ook verkeeren, met personen van geheel andere geloofsbelijdenis, wel de roeping is van burgers in den Staat, maar in zedelijken zin ongeoorloofd is voor de leden van een zelfde Kerk, wier eigenaardig karakter als Kerk juist daarin ligt, dat ze eene bijzondere overtuiging zoekt in te prenten en voort te planten;

4°. dat de oorzaak van deze ontreddering van het Genootschap niet uitsluitend mag gezocht bij hen, wier overtuiging allengs van die, in Art. XI uitgedrukt, afweek, maar minstens evenzeer voor rekening komt van hen, die, deze belijdenis der Kerk nog beamende, ze noch persoonlijk, noch kerkelijk, tot haar recht deden komen;

5°. dat de wegneming van het bestaande kwaad, èn uit geestelijk èn uit kerkelijk èn uit nationaal oogpunt van zoo overwegend belang is te achten, dat het op zich zelf hoogst belangrijk vraagstuk van het kerkelijke goed enz. hierbij slechts als van ondergeschikte beteekenis in aanmerking komt;

6°. en dat derhalve, zonder baatzuchtig bijoogmerk, door de onderscheiden woordvoerders in het Genootschap een eerlijke poging behoort te worden aangewend om, zonder aanranding van het wezen onzer kerken en zonder verzaking van eigen overtuiging, tot zulk eene schikking te geraken, waardoor een iegelijk, los van voor de conscientiën knellende banden, staan of vallen kunne voor zijnen eigen Heer.

Dat formeel zulk eene poging behoort te voldoen aan deze drie voorwaarden:

a. dat aan de eenheid van het Genootschap door den *modus vivendi* niet worde geraakt;

b. dat de *modus vivendi* niet vooruitloope op de definitieve oplossing van het vraagstuk, en alzoo den terugkeer tot het punt van uitgang openlate;

en *c.* dat de *modus vivendi* niet rake aan den *eigendom*, noch ook aan het *bezit* van eenig stoffelijk goed of zakelijk recht, maar alleen beschikke over *gebruik* en *genieting* hiervan.

Leidende gedachte behoort alzoo te wezen, dat het Genootschap voorshands blijft wat het is, en de *modus vivendi* niets zij dan een tijdelijke ontspanning van den toestand bij wijze van proefneming, zonder iets voor de toekomst te beslissen;

dat gedurende den *modus vivendi* elk lid ontheven worde van de kerkelijke aansprakelijkheid voor anderer daad of denkwijze;

en dat allen, die met het Genootschap in kerkelijk verband staan, door den *modus vivendi* op voet van gelijkheid worden behandeld, niet door wederzijdsche erkenning van elkanders geestelijk recht (wat ondenkbaar is), maar door elkander een tijdlang niet te betwisten het genot van eenige stoffelijke voordeelen."

In de aangeduide richting gaf dit voorstel dan verder in 15 artikelen een ontwerp van *modus vivendi*, dat in z'n geheel werd medegedeeld in *De Heraut* van 20 Juni 1886.

Voorts vestigde Dr. Hoedemaker de aandacht op de hoofdgedachte, door de uitgave zijner brochure: *In één genootschap, doch kerkelijk gescheiden*, die hij aan de classicale vergaderingen en conferenties ter overweging aanbood.

En *De Hervorming*, het orgaan der Modernen, kwam er eerlijk voor uit, dat dit ontwerp haar in zijn algemeene strekking veel meer bevredigde dan het Synodale. Het blad schreef zelfs:

„Hier is de mogelijkheid geopend voor afzonderlijke groepeering van hen, die bij elkander behooren en met elkander leven kunnen. En dit, zonder dat de eene groep aansprakelijk is of verantwoordelijk kan gesteld worden voor wat van eene andere groep uitgaat.

„Eenerzijds — wat gedurende een *interim*, dat een tijdelijk karakter draagt, noodzakelijk is — blijft de algemeene, thans geldende organisatie met heel het kerkelijke kader bestaan. Tijdelijk worden de kerkelijke besturen van hunne functiën ontheven en blijven hun alleen opgedragen louter administratieve en financieele werkzaamheden, benevens de handhaving der voorschriften van het „interim". Doch heel de organisatie en het kerkelijk kader *kunnen* na verloop van het „interim" weer in werking treden.

„Anderzijds echter bereidt deze *modus vivendi*, met behoud van dat tijdelijk karakter, de mogelijkheid eener geheel andere organisatie van iedere groep en der groepen onderling voor.

„Dit ontwerp houdt rekening met het principieel verschil; het opent de mogelijkheid, dat dit zich als zoodanig doet gelden.

„Zouden de classicale vergaderingen zich niet tot de Synode kunnen wenden met het dringend verzoek, dat zij in dien geest, zoodra mogelijk, eene regeling ontwerpe?"

Maar alleen de classicale vergaderingen van Dokkum en Sneek en de kerkeraad van Bunnik en Vechten namen het voorstel over.

En zoo ging ook dit voorstel ter Synode den doofpot in.

---

13. VERBAND VAN KERKEN IN DOLEANTIE.

De drie doleerende kerken van Kootwijk, Voorthuizen en Reitsum traden natuurlijk ook in onderling verband.

En op 16 Juni 1886 kwamen de afgevaardigden der drie „Hervormde Gemeenten in doleantie" te Voorthuizen voor het eerst in vergadering bijeen.

Vastgesteld werd daar, dat de drie kerken, staande op het fundament des Woords en met de Drie Formulieren als accoord van kerkelijke gemeenschap, zouden voortbouwen op den grondslag, waarop zij vóór 1816 stonden. Door geregelde kerkvisitatie zou onderling toezicht worden geoefend; de tucht gehandhaafd naar Gods Woord en de Dordtsche Kerkenorde. Voorts besloot deze „meerdere vergadering", die den 18den Juni te Kootwijk werd voortgezet, dat attestatiën naar elders als getuigschrift van lidmaatschap zouden worden afgegeven zonder aanbeveling, tenzij die attestatie verlangd werd naar een gemeente, die op denzelfden grondslag stond. Met het kerkgenootschap der Christelijke Gereformeerde Kerk zou men vooralsnog niet in kerkelijk verband treden.

Op den dag tusschen deze twee vergaderingen, den 17den Juni, werd in het catechisatielokaal te Putten een conferentie gehouden, uitgaande van de drie kerken in doleantie. Uitgenoodigd waren de kerkeraden van alle Ned. Herv. Gemeenten binnen de classis Harderwijk. Ds. Ringnalda van Oldebroek besprak daar de vraag: „Welke gedragslijn moet gevolgd worden tegenover den voorgestelden modus vivendi?" en Dr. Van den Bergh gaf een inleiding over de toepassing der Dordtsche Kerkenorde.

Vooraf was in het kerkgebouw te Putten een openbare samenkomst tot gebed gehouden wegens den nood der Kerken. Dr. Van den Bergh sprak toen over Klaagliederen 2 : 12*b*: „Uwe breuke is

zoo groot als de zee, wie kan u heelen?" En deze bidstond droeg niet weinig bij tot de krachtsontplooiing der Doleantie, die eerlang volgen zou langs heel de kust der Zuiderzee.

Nadat op 7 Juli ook Kollum en op 15 Juli Leiderdorp met het Synodaal verband hadden gebroken, kwamen de afgevaardigden der vijf ontkomen kerken den 17[den] Augustus te Reitsum bijeen. Ook Ds. Lion Cachet van Rotterdam woonde deze vergadering bij. De heerschende stemming daar was een innig gevoel van den kerkelijken broederband.

Den volgenden dag, Woensdag 18 Augustus, werd te Leeuwarden in de bekende zaal van Van der Wielen een publieke vergadering gehouden van kerkeraden en gemeenteleden uit Hervormde gemeenten, op grondslag van Gods Woord, met de Drie Formulieren als accoord wan kerkelijke gemeenschap. Er waren ongeveer 1000 bezoekers; een honderdtal kerkeraadsleden, waaronder vele predikanten.

Ds. Ploos van Amstel opende met de voorlezing van Ezra 9. En de grondtoon van alle sprekers op die zoo talrijke vergadering was deze klacht van Ezra: „Mijn God, ik ben beschaamd en schaamrood om mijn aangezicht tot U op te heffen, mijn God; want onze ongerechtigheden zijn vermenigvuldigd tot boven ons hoofd, en onze schuld is groot geworden tot aan den hemel." Machtig en aangrijpend was het inleidend woord, dat Dr. Van den Bergh hier sprak over kerkverval en kerkhervorming; een woord, waarmee hij de vergaderden in de schuld wierp voor den Heere, wiens recht vertreden en wiens eere verloochend was in onze jarenlange kerkelijke zonde. Hij eindigde zijn referaat met de mededeeling, dat den vorigen dag te Reitsum besloten was, de kerkeraden uit te noodigen tot het houden van een bede- en vastendag op 31 Augustus a.s.

Na de pauze opende Dr. Hoedemaker de vergadering met gebed, en hield Ds. Ploos van Amstel een weldoordacht referaat ter inleiding van de vraag: „Hoe moet de tucht in de Gemeente van Christus toegepast worden?" Aan de vrije discussie, daarop volgende, namen deel: Dr. Van den Bergh, Dr. Wagenaar, Ds. Lion Lachet en Dr. Hoedemaker.

Punt 3 der agenda was een referaat over doleerende kerken, geschreven door Ds. De Gaay Fortman, en voorgelezen door Ds. Lion Cachet. Bij de discussie, die zich uit dit referaat ontspon, meende Dr. Van den Bergh het verschil tusschen een doleerende Kerk en de Christelijke Gereformeerden in de volgende drie stellingen te kunnen samenvatten: 1. De Christelijke Gereformeerden verlieten het Babel zonder de belijdenis, dat zij mede schuldig daaraan waren vanwege de zonden van hen en hunne vaderen; ja, ook thans blijkt in het algemeen weinig besef van mede schuld te heb-

ben aan onze ellende. De doleerende Kerk erkent zich mede schuldig aan het Babel dat haar omringt, ja, dat in verschillende opzichten ook in eigen boezem huist. 2. Het doel der Christelijke Gereformeerden is, de ware Gereformeerde Kerk in leer en kerkregeering te vormen. De doleerende Kerk bedoelt bijzonder ook de hervorming der plaatselijke kerk. 3. De Christelijke Gereformeerden stelden zich voor een kerkgenootschap, verdeeld in gemeenten, verwarden het zoogenaamd Algemeen Kerkbestuur met de Kerk, en geven niet genoeg beteekenis aan het recht en den plicht der plaatselijke kerk. De doleerenden zien in elke plaatselijke kerk, die doleerend optreedt, een openbaring van Christus, die echter niet buiten verband met de andere kerken mag leven.

Dr. Hoedemaker had bezwaren van historischen en dogmatischen aard tegen het losmaken hier van geheele gemeenten, ginds van gedeelten van gemeenten uit het kerkverband, als toepassing van de theorie van de zelfstandigheid der plaatselijke kerken; langs dezen weg vreesde hij voor onze Kerk en voor ons volk. Hoewel tegen afscheiding, was hij hier echter aanwezig, omdat er, bij gebrek aan bewijzen van het tegendeel, moest geloofd worden, dat de kerkeraden, hier tegenwoordig, zich hadden losgemaakt uit gehoorzaamheid aan Gods Woord, zonder de gemeenschappelijke schuld der Kerk te loochenen. Voor zoover deze broeders ons den eisch van Gods Woord voorhielden, kon spreker zich volkomen met hen vereenigen. Ds. Van Kasteel vreesde niet zoozeer de verbrokkeling als Dr. Hoedemaker. De plaatselijke kerk van Kollum had niet opgehouden tot de Kerk van Nederland te behooren, maar was slechts van organisatie veranderd. En Ds. Ploos van Amstel erkende de solidariteit der schuld ook voor de nu reeds uitgetreden gemeenten.

Aan den avond van dezen zelfden dag vond men nogmaals een groote schare bijeen, om onder leiding van Ds. Van Kasteel den nood en de behoefte der Kerk aan den Heere op te dragen.

Rijk gezegend was deze conferentie voor de Friesche kerken. Veler ziel werd overgebogen tot de rechtzaak hunner broederen. En enkele weken later (19 October) brak ook Gerkesklooster met de Synodale Organisatie.

En toen men op 10 November d.a.v. te Leiderdorp als losgemaakte kerken opnieuw bijeenkwam, werden Reitsum, Kollum en Gerkesklooster samengevoegd als classis Dokkum. Ook broederen uit de „classis Stad aan 't Haringvliet" der zeven Ledeboeriaansche gemeenten, die hun aanspraken op de goederen nog altoos volhielden, werden te Leiderdorp toegelaten. En Ds. Ploos van Amstel drong er sterk aan op samengaan met de Christelijke Gereformeerden; wat dan ook zeer wenschelijk werd geoordeeld, maar in den geleidelijken weg. Voorts werd hier nog besloten tot een

nieuwe, goedkoope uitgave der Dordtsche Kerkenorde onder leiding van Dr. Van den Bergh en Ds. Van Kasteel.

Den volgenden dag had in de Gehoorzaal te Leiden weer een vergadering plaats van kerkeraads- en gemeenteleden uit Hervormde gemeenten.

Ds. Vlug van Leiderdorp besprak daar de vraag: „Waarin vooral zondigen onze Kerken tegen het Woord des Heeren?" en zijn antwoord kwam hierop neer: de reglementen maken de zonde tot gerechtigheid, en de ongerechtigheid tot deugd. Ds. Ploos van Amstel leidde de vraag in: „Hoe geschiedt volgens de Schrift de waarachtige bekeering eener Kerk tot God?" En als kenmerken van zulk een bekeering noemde hij: afkeer van de verkeerde wegen en terugkeer tot de wegen des Heeren. Eindelijk beantwoordde Ds. B. van Schelven nog de vraag: „Wanneer moet een Kerk gezegd worden doleerende te zijn?" Waarop hij ten antwoord gaf: als zij door de wereldlijke machten wordt verhinderd te leven naar den Woorde Gods.

Des avonds werd in de Leidsche Pieterskerk een bidstond gehouden onder leiding van Ds. F. P. L. C. van Lingen, die een treffende rede uitsprak naar aanleiding van 2 Tim. 2 : 19: „Evenwel, het vaste fundament Gods staat." Deze rede verscheen weldra ook in druk, met een voorrede van den ouden emeritus-predikant J. D. B. Brouwer te Leiden. Daarin sprak deze o. m. den wensch uit: „Moge de trouwe Koning Zijne Kerk en duurgekochte Gemeente ook door dit woord een hart onder den riem steken bij allen, die in deze donkere dagen, waarin onze Gereformeerde Kerk verkeert, wel eens twijfelmoedig vragen: „Wachter, wat is er van den nacht?" Onze trouwe Zaligmaker zal, bij alle bezwaar en schijnbaar gevaar, Zijn wachtwoord bevestigen: „De poorten der hel zullen Mijne Gemeente niet overweldigen!" De geweldhebbers der wereld zijn *menschen*. Maar:

Jezus Christus, ja! is God,
God van eeuwigheden.

In dat allerdierbaarst geloove worde het volk des Heeren, ook door deze predikatie, gesterkt en bevestigd, Gode ter eere, allen, die den Heere Jezus liefhebben, tot zegen."

Dit bemoedigende woord van dezen oud-strijder voor kerkherstel versterkte het besef, dat Kerkherstel en Doleantie bijeen hoorden.

HOOFDSTUK II.

De Congresbeweging.

I. DE REFORMATIE TE AMSTERDAM.

Op het voetspoor van Kootwijk, Voorthuizen en Reitsum, sneed ook de weer opgetreden kerkeraad van Amsterdam, na zijn afzetting, nu onverwijld den band met de Synodale Organisatie van 1816 door.

Onder dagteekening van 16 December 1886 werd van deze reformatie kennis gegeven aan de gemeente in het hiervolgend (verkort weergegeven)

BERICHT VAN REFORMATIE

aan de leden van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk te Amsterdam.

Geliefde Broeders en Zusters in onzen Heere Jezus Christus!

Na het lang gerekte kerkelijk proces weer tot handelen geroepen, hebben uwe Opzieners en Armverzorgers het als hun allereersten plicht beschouwd, aan de doodelijke omarming, waarmee de Synodale Hiërarchie ook de Gereformeerde Kerk van Amsterdam dreigde dood te drukken, onverwijld een einde te maken.

En zoo hebben we dan geheel deze Synodale opperheerschappij, die in 1816 op wereldsche wijze was ingevoerd; waartegen uw Kerk reeds destijds op de Classis protesteerde; waarvan ze al deze jaren nooit anders dan schade en schande heeft beleefd; en waarover de geloovigen in deze stad bij dagen en nachten tot God geklaagd hadden, thans eens voor altoos afgeschaft.

En gelijk onze vaderen in de eeuw der Hervorming, na afschudding van het juk der Pauselijke Hiërarchie, met alle Kerken dezer landen tot de goede, zuivere Belijdenis des Evangelies en een op

die Belijdenis gegronde Kerkenorde zijn teruggekeerd, zoo hebben ook wij thans, op hun voetspoor en onder inroeping van den zegen des Heeren, na door afwerping van *het juk der Synodale Hiërarchie* „het groote misbruyck in Godes Kerk te hebben afgeschaft", ons weer om datzelfde aloude zuivere Evangelie geschaard, ten einde met onze zusterkerken weder naar diezelfde daarop gefundeerde Kerkenorde te leven, die op de Synode van Dordrecht in 1619 het laatst gewijzigd is, en sedert twee eeuwen ook bij de Kerk van Amsterdam gegolden had.

Van deze afwerping van *het juk der Synodale Hiërarchie* zullen wij eerbiediglijk kennis geven aan Z. M. den Koning en aan onze Stedelijke Overheid; maar reeds thans komen we tot u om deze gebeurtenis ook te uwer kennisse te brengen, en u bij de liefde onzes Heeren te bidden, dat gij uw Opzieners in den verderen loop dezer zaak *èn* door uw instemming met deze Kerkzuivering, *èn* door uwe vrijwillige offeranden, *èn* door uw persoonlijke reformatie van hart en huis steunen wilt.

Verbreke dan een iegelijk van u met ons de onheilige banden, die ons zoo lang omkneld hielden. Herneemt, Broeders en Zusters, de vrijheid, waarmee Christus u tot den prijs Zijns bloeds heeft vrijgemaakt. En werke alzoo ook deze reformatie uwer Kerk door tot grootmaking van *Zijn* eere!

Tot geen afscheiding zoeken we u dus te verlokken. Neen, wij blijven in de Kerke Gods, die eens in het bloed der martelaren alhier gezuiverd is, en die we liefhebben met al de liefde van ons hart, en waaraan we ons vastklemmen om ze nimmer los te laten.

We richten geen Labadisme in uw midden op, noch gaan uit op sectarische wegen, want we weten, dat de Zone Gods door Zijn Geest en Woord in Zijn Kerke ten eeuwigen leven de geloovigen *met hun zaad* vergadert, en dat de keuring van elkanders geestelijken staat bij God ligt en niet bij de broederen.

En wel verre van u te willen lokken op de doolpaden van het Independentisme, belijden we veeleer, dat alle Independentisme *tegen* de Heilige Schriftuur is, en dat op alle Kerken van Gods wege de verplichting rust, de eenheid van het lichaam des Heeren krachtig te doen werken.

Dezelfde aloude Kerk van Amsterdam, en die Kerk in het aloude historische Kerkverband, mocht het zijn, tot iets van haar ouden bloei terug te brengen, en te reformeeren naar de eischen, die thans aan ons kerkelijk leven gesteld worden, ziedaar het eenig doel, waarop we wenschen af te gaan.

Maar dan gebiedt de eerlijkheid ons ook, u openhartig te zeggen,

dat deze weg, waarop we wenschen voor te gaan, geen weg zal zijn bezaaid met rozen.

Op geen Staatshulp zult ge voortaan rekenen kunnen voor de bezoldiging uwer leeraren; de Kerkgebouwen der gemeente zal de Synodale Hiërarchie, desnoods met hulp van gewapenden, voor uw Leeraren dichtsluiten; de gestichten der gemeente zal men aan anderen ten gebruike geven; en haar fondsen zullen voor langen tijd aan anderen ter beschikking staan.

Als „*Doleerende*" optredende, zal uw Kerk voortaan uit eigen middelen haar kosten moeten bestrijden en moeten leven van de offerande der vrijwilligheid.

Want „Doleerende" beteekent juist, dat ze wel de aanspraken op al haar goederen en rechten niet prijsgeeft, maar dat ze om de overmacht van den tegenstand voorshands afziet van de poging om die rechten te doen gelden.

Uw Opzieners is daarom noodig, niet alleen dat gij met ons het juk der Synodale Hiërarchie afwerpt, maar ook, dat we weten, of ge dezen last des daags met ons dragen wilt, en uw goud en uw zilver bereid houdt, om voortaan in de kosten van uw Kerkedienst te voorzien.

Een Kerk, die van haar geld niet scheiden kan, moet het juk op den hals blijven dragen. Alleen wie vrij is gemaakt van de banden van Mammon, herwint zijn vrijheid in den Heere.

Helpt ons dan om den Dienst des Woords en der heilige Sacramenten weder in uw midden te laten bloeien; dan zullen we de Christelijke tucht weer tot een genezende kracht zien worden; en uw Armverzorgers zullen voorziening trachten te bieden in allen nood, die aan weduwen en weezen, aan door krankheid bezochten of door gebrek achtervolgden overkomt.

Zoo spoedig mogelijk zullen een aantal hulpkerken gebouwd worden; zal er voorzien worden in de behoefte aan Christelijk onderwijs; en, zoo uw gaven mildelijk vloeien, het aantal uwer Leeraren worden uitgebreid.

We gevoelen wel, dat het hard, hard vooral voor de minderbedeelden onder u, zal zijn, het kerkelijk goed, waarop wij meenen aanspraak te mogen maken, in handen van anderen en dat meest betergestelden te zien, die het vrijelijk genieten, terwijl gij misschien van uw nooddruft geeft; maar ge weet ook, hoe de Heere het penningske der weduwe nog boven de gaven der rijkeren roemde; en Hij is immers de machtige God, die u dit aanzien van de berooving uwer goederen vergelden kan honderdvoud.

Zoo vragen we dan uw *betoon van trouw* aan Koning Jezus, om te breken met de Synodale Hiërarchie, en uw *offerande* om den dienst in Zijn Kerk mogelijk te maken; maar behalve die beide

Ds. C. A. Renier.

vragen we ten slotte ook dit nog, dat ge de reformeering Zijner Kerk tot een zaak van geest en waarheid wilt stempelen, door ook te komen *tot een reformatie in uw huis en hart.*

Broeders en Zusters, er is zooveel en zoo lang gezondigd, wel mag er dan in zoo ernstig oogenblik diepe verootmoediging onder ons voor den Heere onzen God zijn.

Kome er toch een einde in ons midden aan die wereldgelijkvormigheid, die ook onder ons roept tegen ons geloof, en ons oordeelt in ons belijden,

Werpe een iegelijk uwer zijn afgoden weg en laat ook de verborgen Terafim in het licht van Gods aanschijn worden gehaald, opdat Hij ze vermalen moge tot assche.

Het moet een weerkeeren in gebrokenheid des harten en met beschaamdheid des aangezichts tot den God onzer vaderen zijn.

Alle hoogheid onder ons moet nedergeworpen, en geslecht al wat verheven was; en de Heere alleen moet onder ons groot zijn.

Dan eerst zijn we Gereformeerd!

---

2. DS. C. A. RENIER.

Ook Ds. Renier wierp nu het Synodale juk af.

We herinneren ons, [1]) dat hij door toevallige omstandigheden niet ter vergadering was geweest op 14 December 1885, toen het gewraakte kerkeraadsbesluit over de wijziging in de Beheersregeling genomen werd, dat de schorsing ten gevolge had.

Daardoor bleef hij ongeschorst, ofschoon zijn sympathieën beslist met de geschorsten waren.

Trouwens, reeds tien jaar vroeger, in Maart 1875, toen hij nog te Bergschenhoek stond, had hij reeds voor het tijdschrift *De Vereeniging: Christelijke Stemmen*, een doorwrochte studie geleverd over *De Synode en het Beheer der Kerkelijke Goederen*, waarin hij het echt Gereformeerde beginsel van *gemeentelijke autonomie* aanprees als het eenig mogelijke tot oplossing van de Beheerskwestie.

Het verdroot hem dan ook zeer, dat hij aan de beslissing van dezen strijd in 1885 niet had kunnen deelnemen. Daardoor toch kwam hij nu in een moeilijke positie. Zijn trouwe ambtsbroeders, wier strijd ook de zijne was, waren nu geschorst, terwijl hij, alleen bij toeval niet geschorst, ongemoeid in de bediening bleef.

Maar gelijk hij in 1881 de eenige predikant was geweest, die geweigerd had het manifest te onderteekenen tot afschaffing van het kiescollege, zoo durfde hij ook nu weer alleen staan.

---

[1]) Zie *De strijd voor Kerkherstel*, blz. 276.

In de eerste godsdienstoefening na de schorsing, in de weekbeurt op Woensdagavond 6 Januari, moest hij optreden in de Noorderkerk.

Het was er stampvol; want onder den eersten indruk van het schorsingsvonnis was al wie maar even kon, kerkwaarts gegaan, om te hooren, wat deze toevalligerwijs niet geschorste leeraar over de schorsing zou zeggen.

En het eerste vers, dat hij opgaf, typeerde aanstonds zijn geheele optreden. Het was Psalm 68 : 8:

Dat Basans hemelhooge berg
Met al zijn heuv'len Sion terg'
En wane te overtreffen;
Wat springt gij, bergen, trotsch omhoog?
Wat wilt g' u, in der volk'ren oog,
Bij Sions berg verheffen?

Aangrijpend was het zingen van dezen strijdzang in een kerkgebouw, dat nu voortaan voor de geschorste leeraars gesloten zou zijn.

Zij traden nu op in de lokalen, en ook Ds. Renier deed dat, als hij geen beurt in een der kerkgebouwen had te vervullen.

Maar ook zelfs wanneer dit laatste het geval was, verloochende hij daar den broederband met de geschorsten niet. Roerend kon hij dan smeeken voor het volk, dat „in de spelonk van Adullam" vergaderd was.

Zoo deed hij b.v. op 24 Januari, toen hij in de Nieuwezijdskapel preekte over Klaagliederen 5 : 21: „Heere, bekeer ons tot U, zoo zullen wij bekeerd zijn."

In deze* predikatie besprak hij de ellende, die over de Kerk gekomen was door de scheuring tusschen broeders van hetzelfde huis. Als diepste oorzaak van deze scheuring noemde hij het verlaten van den Heere en Zijn Woord. Daarbij legde hij nadruk op de zonden van ontrouw en ongehoorzaamheid, door de opzieners in hun ambt bedreven, en zoo wekte hij op tot bekeering.

Gezongen werd bij deze predikatie o. m. Psalm 106 : 4:

Wij hebben God op 't hoogst misdaan;
Wij zijn van 't heilspoor afgegaan;
Ja, wij en onze vaad'ren tevens,
Verzuimend alle trouw en plicht,
Vergramden God, den God des levens,
Die zooveel wond'ren had verricht.

Maar zóó te preeken en zulke verzen te laten zingen, beteekende toen heel wat. Want Synodale ouderlingen, die onder het gehoor zaten, knersten dan de tanden van woede, en noemden dit opruiende taal.

Toch zou de gemeente de schorsing niet zoo lijdelijk gedragen hebben, als er inderdaad opruiende taal was gebezigd. Nu echter werd wel telkens de onrechtvaardigheid van het schorsingsvonnis in het licht gesteld, maar steeds werd daar bijgevoegd, dat dit niet mocht verlokken tot bitterheid en geweld, maar moest leiden tot verootmoediging en gebed.

Bovendien kerkte de gemeente voor het grootste deel in de lokalen. Alleen voor den doop (die door de geschorsten niet bediend mocht worden) begaf men zich naar Ds. Renier.

Zijn positie werd echter voor zijn gevoel hoe langer hoe meer onhoudbaar.

En toen eindelijk, na afloop van de procedure met de Synodale Besturen, de kerkeraad weer optrad en het juk afwierp, was het voor Ds. Renier een verademing, zich nu geheel bij zijn broederen te kunnen voegen.

Van zijn medegaan met de reformatie zond hij aan den kerkeraad dit schriftelijk bericht, dat in *De Standaard* gepubliceerd werd:

Aan den Kerkeraad der Ned. Geref. Kerk (doleerende) te Amsterdam.

Hooggeachte Medebroeders!

De ondergeteekende ontving dezer dagen eene oproeping tot eene Kerkeraadsvergadering, welke, ten gevolge van de abnormale omstandigheden, waarin de Kerk alhier door het onrechtvaardig optreden van het Classicaal Bestuur verkeert, door een vijftal broeders werd saamgeroepen, om gehouden te worden op Donderdag 16 Dec. j.l. in het lokaal „De Vereeniging", aan de Warmoesstraat alhier.

Ernstig ongesteld zijnde, had hij van deze oproeping geen nota *kunnen* nemen, en evenmin kunnen kennis geven, *dat* en *waarom* hij deze vergadering niet kon bijwonen.

Hedenavond echter uit het *Predikbeurtenblad* vernemende, *dat* deze vergadering heeft plaats gehad, en *wat* daarop besloten is, haast hij zich, u zijne hartelijke ingenomenheid en zijne volkomen instemming te betuigen met *alles*, wat als besluit van deze vergadering aan de Gemeente is bekend gemaakt, verzoekende u tevens, hem te willen aanmerken, als had hij persoonlijk tot het nemen van *al* deze besluiten medegewerkt en daaraan ook zijne stem gegeven.

Volgaarne zou hij de redenen opgeven, waarom hij meent zijne adhaesie aan bedoelde besluiten te *moeten* verleenen, maar hij moet zulks nalaten, omdat zijne nog te zwakke gezondheid hem zulks verbiedt.

Moge de Koning der Kerk ons genadiglijk vergeven, dat wij, als

Opzieners, niet eerder tot deze daad van gehoorzaamheid aan Hem en Zijn Woord zijn gekomen. Hij heeft u daartoe langs een pijnlijken weg geleid, en daarom, Hij leide en bekwame ons, om nu voortaan alleen in Zijn spoor te wandelen, en geve ons Zijnen zegen.

Uw medebroeder in Christus,
C. A. RENIER.

Amsterdam, 18 Dec. 1886.

En in antwoord aan Ds. Hogerzeil, die voorzitter was van den tegen-kerkeraad, schreef hij:

„Innig overtuigd van de onrechtvaardigheid van het vonnis, dat de waarneming van iedere kerkelijke bediening ontneemt en ontzegt aan 75 mannen, die ik *weet* dat niets anders bedoelden dan de Gemeente bij Gods Woord te houden, is het mij niet mogelijk, nog langer eenige betrekking aan te houden met de kerkelijke besturen, welke dit vonnis hebben uitgesproken. Mitsdien heb ik om des gewetens wille mij van de Synodale Organisatie losgemaakt, en hiervan kennis gegeven aan den Kerkeraad der Nederd. Geref. Gemeente, thans doleerend, in een schrijven d.d. 18 Dec., hetwelk opgenomen is in *De Standaard* van 20 Dec. Volgaarne zou ik dit besluit gemeld hebben aan wat gij in uw schrijven den Kerkeraad noemt, maar kon en kan zulks niet doen, omdat ik steeds ontkend heb en nog ontken het recht van het Classicaal Bestuur om hier te doen wat des Kerkeraads is.

Wat nu uit deze daad, waartoe mijn geweten in gebondenheid aan Gods Woord mij heeft gedwongen, voortvloeit, hiervan ben ik mij ten volle bewust. Dat mij daarom de toegang tot de kerkgebouwen en ook tot den betaalmeester wordt versperd, weet ik, maar zal ik mij getroosten. Zelfs verzoek ik u, voortaan geen predikbeurten op mijnen naam te plaatsen, daar ik ze niet zou kunnen waarnemen."

Ds. Renier is reeds overleden (14 Januari 1899).

Maar zijn trouw aan de zaak des Heeren, zoo gunstig afstekend tegenover de trouweloosheid van zoo menig ander predikant, blijft te Amsterdam in gezegende nagedachtenis.

---

3. DE REFORMATIE TE ROTTERDAM.

Toen de Amsterdamsche kerkeraad geschorst was, diende de Rotterdamsche bij de Synode aanstonds een protest daartegen in, overwegende, dat in deze beslissing de kerkelijke reglementen feitelijk boven Gods Woord waren gesteld.

En in den loop van het jaar '86 begon nu te Rotterdam dezelfde tragedie te spelen, die reeds zooveel maanden lang te Amsterdam was opgevoerd. Drie ouderlingen, Vrolijk, Verhey en Visser, werden „voorloopig geschorst", omdat zij weigerden dienst te doen bij de Avondmaalsviering van predikanten, die de autoriteit van Gods Woord aanrandden (Francken en Vinke). Deze dienst der ouderlingen bestond, let wel, niet in de z.g. „tafelwacht", om toezicht te houden op de Avondmaalgangers, maar in het vullen van de bekers; een verplichting, die noch de Synode, noch de kerkeraad hun oplegde, maar door de ouderlingen zelven bij huishoudelijk reglement geregeld werd.

De schorsing van de drie ouderlingen was dan ook verregaand onrechtmatig, te meer, zoo men bedenkt, dat de Irenische ouderlingen te Amsterdam eveneens van het Avondmaal wegbleven, waar dit door Ds. Renier werd bediend. Maar daar vond het Classicaal Bestuur er blijkbaar niets strafbaars in.

De vervolgingswoede van het Classicaal Bestuur van Rotterdam kende echter geen grenzen. Ouderlingen werden ter verantwoording geroepen, om te komen verklaren, uit welke motieven zij meer dan een half jaar geleden voor een voorstel hadden gestemd. En al deze bemoeiingen hadden niet de strekking, het handelen naar Gods Woord gemakkelijk te maken, maar integendeel de uitoefening der ambten volgens de formulieren van bevestiging al meer te bemoeilijken.

Eindelijk, op Oudejaarsavond 1886, kwam de volgende missive bij den kerkeraad in:

Schiedam, 31 December 1886.

Waarschuwing tegen mogelijk breken
met de SYNODALE ORGANISATIE.

Het Classicaal Bestuur van Rotterdam, door een bericht, in onderscheiden openbare bladen medegedeeld, vernomen hebbende, dat Gij in uwe Vergadering, bij meerderheid van stemmen, als uwe overtuiging hebt uitgesproken, dat het plicht is, hoe eer hoe liever met de bestaande Synodale Organisatie te breken, acht zich geroepen — indien althans dit bericht gegrond is — U met den meesten ernst te waarschuwen voor mogelijke gevolgen voor U en de Gemeente, indien deze uitgesproken overtuiging tot eenig voorstel ter verbreking van het kerkelijk verband mocht leiden.

Het Classicaal Bestuur van Rotterdam:

(*get.*) W. ASTRO, *fung. Praeses.*
„ C. DE WILDE CZ., *Scriba.*

Zoo werd dus den kerkeraad pertinent het zwijgen opgelegd. Hij mocht tegen de Synodale Organisatie geen kik meer geven.

Voor Ds. De Wilde moet het wel een zware taak zijn geweest, als scriba van het Classicaal Bestuur dit stuk te schrijven. Want zelf had hij zich meermalen in sterke bewoordingen over het onschriftuurlijke en onhoudbare der Synodale Organisatie uitgelaten. Zoo had hij op 15 Juni 1884, openlijk in druk, aan de Classicale Vergadering van Rotterdam verklaard, „dat de Synodale Organisatie van 1816 noch in oorsprong, noch in aard, noch in strekking met Gods Woord en met het Gereformeerd Kerkrecht, in dat Woord geworteld, overeenstemt"; „dat al, wat voor hooger Recht en Waarheid klopt, zich moet opmaken, om die middelen te zoeken, waardoor de Gereformeerde Kerken weer in een toestand te brengen zijn, die aan haar aard en wezen past"; ja, dat, „daar de toestand, als thans wordt doorleefd, in strijd is met het Woord en met het Gereformeerd Kerkrecht, in dat Woord geworteld, het de roeping is *der Gereformeerde Kerken, zoo spoedig mogelijk tot zuivere organisatie te komen*".

En den 23sten October 1884, op een vergadering van afgevaardigden van kerkeraden uit kerken in het Classicaal ressort, te Rotterdam gehouden, was hij mede van oordeel geweest, dat de Organisatie van 1816 „wederrechtelijk is ingevoerd, in strijd is met Gods Woord, de Belijdenisschriften en den Kerkvorm der Gereformeerde Kerken", en dat „deze Organisatie niet verbeterd, maar ter zijde gesteld moet worden".

En deze zelfde man schreef nu dit dreigement aan broeders, voor het geval zij zich tegen deze Organisatie wilden verzetten!

Ook de Rotterdamsche predikanten Krayenbelt en Malcomesius verloochenden hun beter verleden.

Maar gelukkig toonden Ds. Lion Cachet en Dr. Geesink meer vastheid van karakter. Onder hun leiding kwam het op 5 Januari 1887 ook te Rotterdam tot afwerping van het Synodale juk.

Aan de leden der Gemeente werd hiervan bericht gedaan in een schoon historisch stuk, waarin uitnemend te pas werd gebracht de omstandigheid, dat de Kerk van Rotterdam alreeds eerder een *doleerende* Kerk was geweest.

Aldus:

„Het is u niet onbekend, hoe, nadat de Roomsche Mis in onze St.-Laurens- of Groote Kerk den 12den November van 1572 voor het laatst gevierd was, de gezuiverde waarheid vier dagen later binnen hare muren mocht worden verkondigd.

Van afscheiding, van separatie, gij voelt het, was bij de Rotterdamsche Gereformeerden toen geen sprake.

Zij hadden hun plaatselijke Kerk slechts vrijgemaakt van de

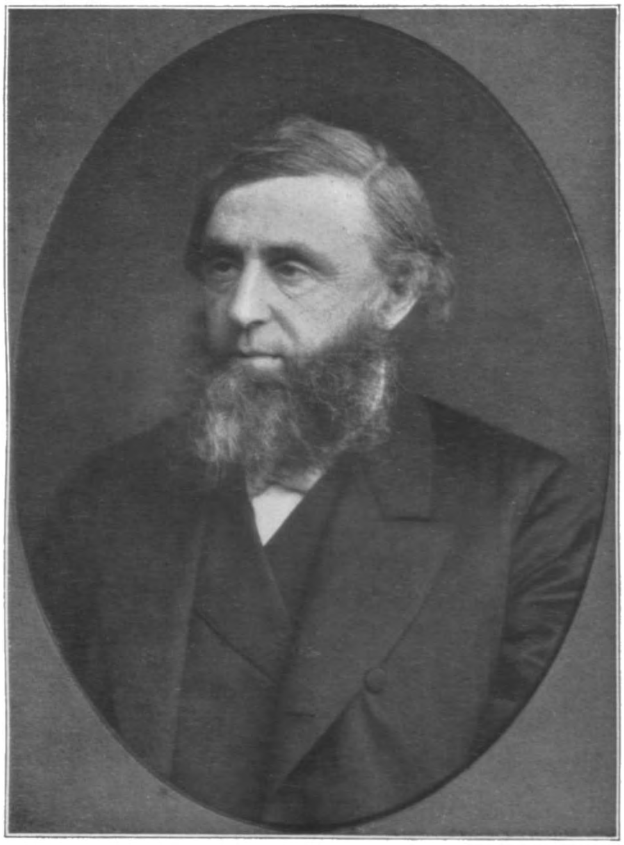

Ds. F. Lion Cachet.

Dr. G. H. J. W. J. Geesink.

Roomsche Organisatie, de banden, die haar omknelden, afgesneden.

De toen aangevangen Reformatie mocht, onder 's Heeren gunst, krachtig doorwerken, en in het jaar 1600 konden dan ook de toenmalige Opzieners der Rotterdamsche Kerk aan de Noorderpoort der St.-Laurens dit opschrift laten plaatsen, waarin de Kerk haar Belijdenis uitsprak, en gij de uwe terugvindt:

„God voornam die hy kende in liefde te voren
Te schicken in Christo tot syn uytvercoren,
Deze roept, rechtveerdicht, verheerlyckt hy oock fyn,
Gods Geest, roepinge, geloof en 't werck goed, 't bewijs hier van syn.
God geeft ons de salichheyt, het is syn werck.
Die de Soon, God end' Mensch, verdient heeft voor ons alleene;
Gods Geest volbrengtse, maar dat gheloof sterck
Neemtse aan, de wercken goet daar van getuygen gemeene."

Doch ziet, eer na het plaatsen van dit opschrift een zestal jaren voorbij waren gegaan, braken er droeve dagen voor de Kerk van Rotterdam aan. Met de dwaling der Arminianerij in leer en kerkregeering sloop toen het bederf weer in, om na een vijfjarige worsteling, waarbij de Belijder van 's Heeren Woord in zijn ambt geschorst, ontzet, ja zelfs met diefleiders uit de stad gezet werd, wederom tot een zeer groote deformatie te komen.

Dan, door de ontfermingen des Heeren bleef ook toen een tweede Reformatie niet uit.

Een Reformatie, moeilijker dan de eerste, omdat men nu niet, gelijk in 1572, met een Prins Willem van Oranje de Overheid mee, maar wel beslist tegen had.

Ook nu weer sneed de Kerk van Rotterdam alle banden af, die haar vastsnoerden aan een Kerkbestuur, dat, in beginsel, de Majesteit van den Koning der Kerk te kort deed; trad met een deel der naburige Kerken, die hetzelfde hadden gedaan, in gemeenschap of correspondentie; en liet, niet slechts in naam, maar welterdeeg ook metterdaad, de Gereformeerde Kerkenorde in alle kracht en geldigheid werken.

Dit alles is toen niet dan onder veel smart en tranen geschied.

Men onthield toch der Kerk niet alleen het gebruik van haar bedehuizen, maar ook het genot van alle stoffelijk goed, om niet te spreken van de „zeer harde proceduren", waarin de Libertijnsche Overheid het kruis der vervolging over haar bracht.

Doch God de Heere, die Zijn volk sterkte geeft, schonk aan Zijn Kerk te dezer plaatse de genade der volharding.

Zag zij de deuren van haar St.-Laurens en haar Prinsenkerk voor zich gesloten; kon zij de armen, die zij met zich had, en een Voetius en anderen, die in haar midden den dienst des Woords

waarnamen, met onderhouden uit wat *haar* goed was, zij behielp zich met allerlei *lokalen*, voorzag uit particuliere middelen in de algemeene behoeften, en klaagde, *doleerde*, over wat men haar aandeed, naar God.

Hij heeft haar op Zijn tijd verhoord.

Zeven lange jaren van zwaar lijden en bangen strijd waren voorbijgegaan.

Toen, gij weet, schonk de Heere in den tweeden Oranje, in onzen Maurits, aan de verdrukte Gereformeerden een machtig beschermer.

Na van 1611 af in particuliere woningen, op zolders en in schuren te hebben vergaderd, waaruit zij dan nog telkens weer werd opgejaagd, zoodat zij schier geen plaats had voor het hol van haar voet, kreeg de Kerk van Rotterdam, door 's Prinsen toedoen, op den 4den November van 1618 onze St.-Laurens weer in gebruik.

Ook toen, gij voelt het, van afscheiding, van separatie, bij wat de Calvinisten in Rotterdam leden, geen sprake.

Zij hadden hun plaatselijke Kerk slechts vrij gemaakt van een door de Arminianerij vergiftigde Organisatie."

Vervolgens wordt dan verhaald de invoering der Synodale Organisatie van 1816, waarna het stuk aldus verder gaat:

„En toen is tegen de Synodale Hiërarchie, en voor het Koningschap van den Heere Jezus, de strijd weer aangebonden.

Een strijd, waarin men „al tastend, vaak mis heeft getast"; waarbij men dikwerf faalde in de middelen; maar toch door 's Heeren goedheid zuiver bleef in zijn bedoelingen.

En toen heeft het optreden in de Amsterdamsche zaken tegen deze Synodale Hiërarchie een kreet van verontwaardiging op de lippen gebracht, en voelde men in het vonnis der afzetting, geveld over broeders, met wier kloeke houding men zijn sympathie had betuigd, zich zelf ontzet, ja meer, in deze broeders den Heere zelf gesmaad.

Waarbij dan nog kwam al wat sedert de laatste helft van het vorige jaar het Classicaal Bestuur van Rotterdam, als trouwe handlanger der Synode, in onze Kerk bestond. Een Bestuur, dat, om slechts iets te noemen, in onbegrijpelijk zelotisme een drietal leden van den Kerkeraad in preventieve hechtenis nam, zonder dat zij zich ook maar tegen één letter der Synodale wetten hadden bezondigd.

Ziet, door dit alles rijpte langzaam de vaste overtuiging, dat, zou aan den jammerlijken toestand, waarin onze Kerk verkeerde, een einde komen, allereerst en noodzakelijk afwerping van deze zoo fatale Hiërarchie moest voorafgaan.

En toen nu het Classicaal Bestuur van Rotterdam op den Oudejaarsdag een missive schreef, waarin zelfs het spreken over het mogelijk afwerpen van het juk zijner Koninginne werd verboden,

toen werd ons de zaak gemakkelijk gemaakt, voelde men algemeen, dat het zoo niet langer mocht, en is het besluit van 5 Januari gevallen.

Ook nu, gij voelt het, van separatisme, van afscheiding geen sprake.

De aloude Kerk van Rotterdam, in de 13de eeuw gesticht, in de 16de eeuw voor het eerst en daarna wederom in de 17de eeuw gereformeerd, is nu door 's Heeren onverdiende goedheid en verbeurden zegen ten derden male tot aanvankelijke reformatie gekomen."

---

4. DR. HOEDEMAKER TE SNEEK.

In het laatst van '86 ontving Friesland een bezoek van Dr. Hoedemaker. Hij kwam te Nijland en te Heeg. Den 20sten December trad hij op te Sneek, waar hij een van geestdrift tintelende rede hield naar aanleiding van Jesaja 11 : 10. Sprekende over Christus als wortel van den boom der Kerk, zeide hij o. m. het volgende:

We komen tot het onderwerp, dat ons beweegt, dat mij tot God om kracht doet roepen, om tot deze vergadering een woord Gods te spreken.

Vijf en zeventig opzieners der gemeente van Jezus Christus zijn afgezet, onwaardig verklaard der bediening. Waarom? Lees de maanbrieven der Synode; 't is duidelijk en onomwonden daarin uitgesproken. Niet, omdat ze zich aan de hoogheid van Gods Woord hadden vergrepen, maar omdat ze de Synodale Organisatie van 1816 hadden aangetast.

Deze opzieners waren geen dienaren der Kerkbesturen, maar van God Zelven tot Zijn dienst geroepen. Daarom is het de vraag: „Bekrachtigt de Koning der Kerk dit vonnis?" Zoo niet (en dit staat vast voor ons), dan zeggen we met Luther: „Ten vure met deze Pauselijke bul!"

Neen, meer nog!

Bleek het, dat deze opzieners zijn gevonnist door hen, die zich in de plaats van den Koning der Kerk hebben gedrongen, zoo is het ons, alsof we de stem op den weg naar Damascus hooren: „Wat vervolgt gij Mij?" Christus wordt vervolgd in Zijne leden. Hoofd en lichaam zijn één!

Een Schotsche maagd werd veroordeeld, haar standvastigheid in het geloof met een vreeselijken dood te boeten, evenals hare zuster. Op eenigen afstand van elkander werden ze beiden op het strand aan palen gebonden, om door den opkomenden vloed verzwolgen te worden. Toen nu eene der martelaressen reeds voor de oogen harer zuster door den stijgenden vloed werd weggeslagen, riepen de vervolgers de andere toe: „Wat ziet gij?"

Haar koninklijk antwoord was: „Ik zie Christus, lijdend in een lid Zijner gemeente!"

Datzelfde zien we ook nu. Christus wordt vervolgd in de opzieners Zijner gemeente.

Hebben de opzieners gezondigd tegen de reglementen? Zij hebben *te lang* gehoorzaamd! Door dit vonnis zijn ze vrij verklaard.

Onze ziel loofde God, toen de kerkeraad van Amsterdam 't Synodale juk afwierp, ter eere van Christus, die door Zijn Woord regeert.

Christen en Getrouwe hebben lang gevangengezeten in het kasteel van den reus Wanhoop; doch nu is de sleutel, Godlof! gevonden. De sleutel is het Woord Gods, Gods Woord alléén! Het zich onvoorwaardelijk onderwerpen aan dat Woord heeft de Synodale strikken, waarin men verward was geraakt, verbroken. Zien we dit, dan is 't uit met de Synodale heerschappij, gelijk we vertrouwen, dat het voortaan uit zal wezen.

We treden in bijzonderheden.

De Organisatie is tegen Christus.

Dit ga ik bewijzen.

I. De Synodale Organisatie is reeds in haar oorsprong onbijbelsch. Koning Willem I had geen macht in de Kerk, om haar de Organisatie op te dringen; dit wordt algemeen erkend.

Men poogt echter het bestaan der Synode met drie stutten te staven, die alle drie vermolmd zijn.

1ste stut: 't nuttigheidsbeginsel.

Men zegt: er moest verandering, verbetering komen in de toenmalige toestanden. Volgt hieruit, dat er iets onwettigs moest geschieden? Moest daarom de hedendaagsche onwettige zoogenaamde Synode opgedrongen worden? De Synode, door Mr. Groen van Prinsterer een „Caesaropapistisch schepsel", een „staatscreatuur" genoemd, dat alleen scheen te bestaan om de gemeenten kerkelijk te gronde te richten, eene vrucht van de „vrijzinnige politiek", van de revolutionaire staatkunde, die in haar wezen niet anders is dan practicale ongodisterij. Een weinig geschiedenis weerlegt de bewering, dat het noodig was, dat het oude wegging.

2de stut: 't verjaringsrecht.

Men zegt n.l., dat men de Synode, al ware ze onwettig, toch moet erkennen, omdat ze nu reeds 70 jaren bestaan heeft. Wat onwettig was, zou dus door den langen duur wettig worden!

Nooit wordt het kwaad goed op den duur!

3de stut: medeplichtigheid.

Ons wordt voor de voeten geworpen, dat wij het bestaan van de Synode hebben gehandhaafd, door op Classicale Vergaderingen te stemmen voor hoogere Besturen, en in die Besturen, waarvan de Synode ten onrechte het hoogste genoemd wordt, zitting te nemen.

Dit is waar, we belijden het met schaamte. Maar moeten we, nu we onze dwaling inzien, dit langer blijven doen? Kan dan Satan niet met evenveel recht zeggen: „Gij hebt mij lang trouw gediend, o mensch, en daarom zult ge mij blijven dienen"? Daarbij komt nog, dat aan de gemeenten nooit de vrijheid is gelaten de Organisatie van zich af te schuiven, noch in 1852, noch in '66, noch nu. Na 1816 zijn de gemeenten niet vrijgelaten om de Organisatie aan te nemen of niet, maar ze is opgedrongen.

II. De Organisatie is ook onwettig in haar wezen.

Bewijs:

1. Met de Synode is een ambt in de Kerk geschapen, dat Gods Woord niet kent.

Vóór 1816 is in eene geheime vergadering, waarin men sprak over het samenstellen van de hedendaagsche Synode, gezegd: „Laten we de Gereformeerde kerken van Nederland gezamenlijk „de bisschoppelijke kerk van Nederland" noemen. — „Neen," werd er geantwoord, „dat moet niet, dat wil het Nederlandsche volk niet, de *namen* moeten blijven; we moeten spreken van „Classicale *Besturen*", dan zal het volk meenen, dat deze zijn de oude *Classes*." (Het zijn geen groote woorden, die ik spreek, maar ik kan het met de stukken bewijzen.) „Een *bisschopsambt* moeten we hebben, maar dat „*bisschopsambt*" moet „*Synode*" heeten; dan zal het volk meenen, dat het „*de oude Synode*" is, die de plaatselijke gemeenten niet beroofde van het recht, dat ze afzonderlijk hebben, zooals de tegenwoordige zoogenaamde Synode dat doet.

In de Synode hebben we dus een „bisschopsambt", het „pausdom", de hoogste wetgevende, rechtsprekende en uitvoerende macht, in strijd met het eerste grondbeginsel der Kerk, reeds uitgesproken op de Synode te Emden van 1568, n.l.:

„Geen kerk zal heerschen over eene andere kerk, geen dienaar over een anderen dienaar."

En de Kerk van Christus is alléén een dienende macht!

2. Der Synode is, in strijd met Gods Woord, de macht overgedragen, die door Christus, den Koning der Kerk, aan de opzieners der gemeente is verleend.

Wie heeft U, Synode, die macht gegeven?

De Synode heeft haar macht van u, gemeenten! Uit de kerkeraden is de Synode opgedoken, als het beest uit de volkerenzee. Telkens kwam men in de Classicale Besturen, om te stemmen voor de hoogere Besturen. Doedes heeft het woord der ontkoming aan den tooverstrik gesproken: „Niet stemmen!"

Vóór 16 jaren zeide ik: „God beware ons voor een orthodoxe Synode!"

„Heb ik niet goed gezien? Wie zijn de felste vervolgers? —

In de ellende is er nu gelukkig hoop op verlossing.

Gemeente, welke macht hebt ge aan de opzieners te vergeven? Eene *dienende macht*.

Laat een beeld u dit duidelijk maken.

Als ik aan mijn dienstbode de zorg voor mijn kinderen opdraag, dan heeft zij over die kinderen te zeggen, heeft macht over hen; maar ze is in mijn dienst en heeft daarom een *dienende macht*. Geeft ze nu echter die kinderen aan een ander over, dan gaat ze haar macht te buiten en ik vraag haar rekenschap. Zoo ook vraag ik u rekenschap, gemeente, want gij met de opzieners hebt uw dienende macht overgedragen aan de hoogere Besturen, daarom staat gij schuldig.

Wanneer zal hierin verandering komen? Hoe lang zal dit duren?

Dit staat aan u, gemeenten. Tot zoolang als ge Christus weer *al* de eere geeft als Koning Zijner Kerk. En dat doet ge niet, als ge Christus kunt zien lijden in de leden Zijner gemeente, zonder daartegen op te komen, niet alleen met woorden, maar ook met daden.

Als 't woord der verlossing komt, is de vrijheid daar. We beleven ernstige tijden. Het woord der verlossing is er: „Breken met de Synodale Organisatie!" — Nadezen is er geen hoop meer voor de Kerk van Christus, onder de tegenwoordige Organisatie. Er is voor haar geen ontkomen meer aan de vonnissen der hoogere Besturen. Als men zich onvoorwaardelijk overgeeft aan Gods Woord, *moet* men in strijd komen met de reglementen.

Het bewijs hiervoor is spoedig gegeven.

Dat er onder de reglementen zijn, die met Gods Woord strijden, stemt ieder toe. Denken we slechts aan het reglement op het aannemen van lidmaten, waartegen de Amsterdamsche broeders in verzet kwamen. En dan herinnert de Synode u aan de belofte, die ge afgelegd hebt, toen ge belijdenis deedt, gehoorzaam te zullen zijn aan de reglementen.

Als men iets zondigs *beloofd* heeft, mag men die zonde dan nog grooter maken, door ze te *doen?*

Christus eischt volkomen trouw. Kan men dan niet zeggen: Ik beloof gehoorzaamheid aan de reglementen, voor zoover ze niet strijden met Gods Woord?

Dit gewetensdeksel kon gebruikt worden, toen we nog niet wisten, dat de reglementen strijdig waren met Gods Woord; maar nu we het weten, is het even zooveel alsof we zeiden: „Synode, ik zal tegen u opstaan, als ik de kans schoon zie."

Men zegge niet, dat de Synode en de z.g. hoogere Besturen vrijheid laten, God naar Zijn Woord te dienen. Als een predikant aan een moderne zijne attestatie niet geeft, — en dat mag hij niet

doen, want dan is hij de oorzaak, dat deze moderne als lidmaat der Kerk van Christus wordt ingeschreven en zich vergrijpt aan het H. Avondmaal des Heeren, — dan heeft hij „de bulle des Pausen" te vreezen, en wordt „naakt aan den dijk gezet".

Er moet *nu* bij het volk een einde komen aan den zeventigjarigen gruwel; geschiedt dit niet, dan levert ge de Kerk van Christus over aan haar vijanden.

Wat dan nu te doen?

1. Gods Woord onderzoeken, om te zien, of het waar is, wat ik van de Synode gezegd heb. Bovendien bestelle hij, die ze nog niet heeft, de Drie Formulieren van Eenigheid dadelijk.

2. Wij moeten kennis van onze ellende bekomen; dan zal er geen farizeïsme onder ons zijn, dan zullen wij niet zeggen: „Ik dank U, o God, dat ik niet ben gelijk zij, die zitting genomen hebben in de Synode," want wij zelven hebben de leden der Synode daarin gebracht; daarom dragen wij leed over die broeders en hadden wij liever gewild, dat hunne hand verdord ware, dan dat ze daarmee het vonnis hadden geteekend, en zeer diep zullen ze moeten bukken voor God en hunne broederen, zal het ooit weer vrede zijn. Ook het zitten in de Synode is een tergen van Christus.

3. Elk lid der Kerk heeft te getuigen en op te komen voor het recht van Koning Jezus, heeft het den kerkeraad aan te zeggen, dat ze hebben te breken met de Synodale Organisatie, dat ze niet mogen berusten in de tegenwoordige toestanden.

Wee hun, zoo ze niet luisteren!

4. Braakt u een braakland en zaait niet onder de doornen! Geen zitting nemen in hoogere Besturen, is niet genoeg. Elke kerkeraad zondigt, zoolang hij staat onder de hoogere Besturen.

't Breken moet vaststaan! Maar de omstandigheden moeten in aanmerking genomen worden; men moet in onderling overleg treden. Bij de oprechtheid der duiven worde de voorzichtigheid der slangen gevoegd. De wijze kent tijd en wijze. Wij mogen ook geenszins vrijwillig prijsgeven ons kerkegoed. Verder zij er eenparig handelen. God gave, dat Friesland van zijn noordergrens tot zijn zuiderhoek opstond met God tegen de Synode; de Noordzee zou dan lichter zijn af te dammen, dan dat deze stroom te keeren zou zijn!

Friesland heeft in dezen een hooge roeping.

Het is niet mijn doel, op uw provincialisme te werken, want gij zegt: „Wij, Friezen, knielen alleen voor God!" Ik heb het u anders bewezen. Gij buigt u voor den Anti-Christ. Totdat ge u vrijmaakt, ligt ge geknield voor de Synode, met den strop om den hals! Zal dat zoo blijven? Ik verwacht van u betere dingen; gisteren te Nijland en te Heeg, en heden in uw midden, gevoel ik, dat er leven opwaakt en moed.

Welnu, gij moet onmiddellijk uw zonden belijden; gij, kerkeraden, moet u uitspreken tegen de dominees en zeggen, dat gij niet langer deel wilt hebben aan de gruwelen, die er geschieden.

5. De gedachte is bij mij opgekomen, een petitionnement te doen uitgaan tot den Koning, welke gedachte ik onder woorden heb gebracht en bij dezen wil meedeelen. Het luidt aldus:

Sire!

Koning Willem I heeft ons eene Organisatie gegeven, ongetwijfeld met de beste bedoelingen, maar die toch de noodlottigste gevolgen heeft gehad voor de Kerk. In deze Organisatie is lang door de meesten berust, omdat beloofd was, dat aan de leer niet zou getornd worden; maar deze belofte is reeds dadelijk in 1816 krachteloos gemaakt.

Wel is in 1866 het plaatselijk beheer aan die plaatselijke gemeenten, die het verlangden, teruggegeven; maar de plaatselijke rechten kunnen niet gehandhaafd worden, door het machtsvertoon der Overheid en politie.

Wij worden uitgemaakt voor oproermakers en revolutiemannen, Sire, maar wij willen de Kerk niet verlaten; U slechts verzoeken, dat Gij opkomt tegen het onrecht, dat er geschiedt; zooals een Uwer voorzaten daar eenmaal tegen opkwam; het onrecht, dat het Gereformeerde volk diep gevoelt en verfoeit, en dat zich blijft scharen onder de banier van den Wortel Davids.

Ten slotte nog dit: Er zij geen overhaasting, maar men verzuime vooral niet, afgevaardigden te zenden naar het Congres te Amsterdam op den 11den Januari en de drie volgende dagen. God de Heere gaf eenmaal het woord van den teederen Jeremia bij het getuigenis van den machtigen Jesaja. Die God leeft nog! Dat hebben we hedenavond gevoeld.

Zoo sprak Dr. Hoedemaker 20 December '86 te Sneek, en zijn woord sloeg in.

---

5. HET GEREFORMEERD KERKELIJK CONGRES.

Tegen het einde van het jaar '86 begonnen de toestanden op kerkelijk gebied al meer een ondraaglijk karakter aan te nemen. Allerwegen ontbrandde er strijd met de Kerkelijke Besturen.

Overeenkomstig het besluit der conferentie van 11 April 1883 riep nu de kerkeraad vau Amsterdam tegen 11 Januari en de

drie volgende dagen in het gebouw *Frascati* een Kerkelijk Congres bijeen van opzieners en gemeenteleden „die de afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie plichtmatig achtten voor ieder, die het Koningschap van Jezus in Zijn Kerk wil eeren".

De reeds ontkomen kerken toch (waartoe nog even vóór het Congres ook Rotterdam kwam te behooren) gevoelden bizonder in deze bange dagen behoefte aan gemeenschapsoefening. Maar voorts wilden zij door dit Congres trachten, ook de kerken, die nog onder het juk gebogen lagen, tot gelijke verlossing uit te brengen.

In zijn *Oproepingsbrief* aan de opzieners en leden schreef de kerkeraad van Amsterdam dan ook te recht:

„Met de Synodale Hiërarchie had toch niet enkel de Kerk te Amsterdam, maar hebben alle Kerken des lands saam te rekenen. Door een gemeenschappelijke zonde hebben we *saam* den toorn des Heeren ingeroepen. Door een geesteloosheid, die aller was, hebben we *saam* nu zeventig jaar den prikkel nooit sterk genoeg gevoeld, waarmede deze Synodale Hiërarchie het Koningschap van Jezus te na kwam. De aanval, dien de Kerk van Amsterdam dit jaar doorstond, was niet op haar alleen, maar *op heel de Gereformeerde Gezindheid* gemunt. In het vonnis, tegen haar geveld, zijn *alle* onze Kerken getroffen. En ook, nu onze Kerk in de hoofdstad het hoofd weer opbeurt, mag ze niet als Kerk op zich zelve staan, maar moet ze de van God gewilde en verordineerde levenseenheid en belijdenis-gemeenschap met al wat van het Lichaam des Heeren in dezen lande openbaar wierd, onverwijld werken doen.

„Het is niet genoeg, dat de Kerk van Amsterdam, op het goede voetspoor van de Kerken van Voorthuizen c. a., zelve het Synodale juk afwierp. *Al onze Kerken moeten tot deze zelfde daad komen.* Wie kan, reeds nu. Wie nog niet kan, dat zij er voor rijpe. Maar in gehoorzaamheid aan 's Heeren Woord en in den drang der liefde mochten wij niet rusten, eer de poging algemeen ware gemaakt, om al onze Kerken, waarmede we saam één geheel vormen, tot gelijke verlossing uit te brengen, en inmiddels orde en goede regelmaat te bewaren in den choas, die ontstaan kon.

„De Kerkeraad van Amsterdam bedoelt daarom overleg met de broederen uit heel het land, om te onderzoeken, op wat wijze de eere van Koning Jezus weer alom hersteld kan worden, en door wat middelen het waarachtige Kerkverband weer naar eisch van Gods Woord in ons midden zal kunnen bloeien."

Doch zou er genoegzame belangstelling voor zulk een Congres wezen?

Het jaargetijde was voor zulk een samenkomst hoogst ongunstig.

Midden in den winter, alleen voor de kerkelijke aangelegenheden, tot van onze verst afgelegen grenzen, mannen broeders samen te roepen naar de hoofdstad des lands, om daar, niet voor een enkelen dag, maar vier dagen lang te vergaderen: — inderdaad, het beteekende nogal wat!

Zou men zich door de koude en de korte dagen niet laten afschrikken, om tot uit Groningen, Friesland en Zeeland toe op te komen? Zou men zich de hooge reiskosten getroosten, en daarenboven nog den toegangsprijs van *f* 1, die wel moest geheven worden, omdat zulk een vierdaagsch congres aan drukwerk, adverteeren, lokaalhuur en wat dies meer zij, enorm veel geld kost?

En vooral ook: zou men weerstand bieden aan de dreigementen, die invloedrijke mannen als Dr. Bronsveld reeds van te voren lieten hooren ter waarschuwing van allen, die het Congres wilden bijwonen?

Waarlijk, het Kerkelijk Congres scheen een hachelijke onderneming.

Maar neen, de uitkomst bewees op verrassende wijze, hoe er, onder den diepen indruk van de jongste gebeurtenissen, algemeen in den lande behoefte gevoeld werd om te overleggen, wat in den nood der Kerk te doen stond. De vrees voor een te schrale opkomst werd volkomen beschaamd. De toevloed was zelfs grooter dan men ooit in ons vaderland op een kerkelijke vergadering van dien aard had gezien. Omstreeks 1500 broeders uit onderscheiden deelen des lands, 300 uit Amsterdam en 1200 van Noord en Zuid en Oost en West, waren ter bestemder ure aanwezig, zoodat alle beschikbare ruimte in *Frascati* gevuld was. Bij de openingsrede van Dr. Kuyper stond men zelfs tot op de trap, die toegang tot het spreekgestoelte geeft. En de indruk, dien toen alleen reeds de voorlezing van Psalm 42 op de diep geschokte gemoederen maakte, is zelfs nu, na zooveel jaren, nog niet uitgewischt.

Werd de eerste zitting alzoo geopend met een toespraak van Dr. Kuyper, — de tweede door Ds. Van Son, de derde door Ds. Renier en de vierde door Dr. Rutgers.

En 's avonds na afloop werden er godsdienstoefeningen gehouden, op Dinsdag 11 Januari door Dr. Van den Bergh in *Plancius* [1]) en door Ds. Van Kasteel in *Maison Stroucken*, op Woensdag d.a.v. door Ds. Ploos van Amstel in *Plancius* en door Ds. Hoekstra in *Maison Stroucken*; en op Donderdag 13 Januari door Ds. Van

[1]) Evenals den 17den Juni 1886 op de conferentie te Putten, sprak Dr. Van den Bergh ook hier over Klaagl. 2 : 13*b*: „Want uwe breuk is zoo groot als de zee, wie kan ze heelen?" Hij wees daarbij op de breuk der Kerk; 1°. op haar verschijnselen: zij vertoont zich breed, diep, krachtig en ondoorgrondelijk; 2°. op haar oorzaken : gebrek aan liefde voor het recht, gebrek aan barmhartigheid, en verborgen zonden; 3°. op den Geneesmeester en 4°. op den weg der genezing.

Lingen in het gebouw der *Maatschappij voor den Werkenden Stand*, terwijl er dien avond doopsbediening was in het lokaal *De Vrede*.

Toch lag de beteekenis van het Congres niet enkel in de bezielende woorden, die elken morgen en avond vóór en na de eigenlijke zittingen gesproken werden, maar vooral ook in de referaten van de professoren Rutgers, De Savornin Lohman en Kuyper over de voorgestelde resolutiën in zake de afwerping van het juk der tweede Hiërarchie; in de voordrachten van Dr. Geesink en Ds. Van Schelven over doleerende kerken, en bovenal in den sectie-arbeid, waarbij allerlei classicale, plaatselijke en bizondere belangen in de bijzalen van het gebouw behandeld werden.

Daaruit kwamen adviezen voort over afwerping van het juk door kerkeraden, kerkeraadsleden en kerkleden, ook in verband met kerkvoogdijen; over de positie en roeping van evangelisatiën en vereenigingen, die thans reeds in onderscheiden kerken aan den bestaanden nood te gemoet kwamen; over de verhouding, waarin men zich te plaatsen had tot hen, die onder het juk der Hiërarchie bleven, voornamelijk wat het ambt, de sacramenten en de attestaties betrof; over de verhouding, in te nemen tegenover de Christelijke Gereformeerden, dusgenaamde Ledeboerianen of geïsoleerde geloovigen, die reeds vroeger op andere wijze het juk der Hiërarchie afwierpen; over regeling der voorloopige consulentschappen; over een gemeene kas voor leeraarstraktementen; over inrichting van den kerkelijken dienst na de afwerping; over het Synodaal Convent, te houden te Rotterdam, en eindelijk over de middelen tot propaganda van het beginsel.

Ook werden in een modelboekje opgenomen de ontwerpen voor alle besluiten en brieven, die bij de afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie te schrijven zouden zijn.

En zoo gaf dit Congres een krachtigen stoot tot eenheid van handelen.

Het waren, schreef Ds. Fernhout later, hartverheffende dagen; dagen van geestelijke weelde in de gemeenschap des Heeren en der broederen. Vol geestdrift en goede hoop voor de toekomst ging men uiteen, om, elk in zijn kring, getrouw te strijden voor het recht der Kerken en van haar Koning.

En Ds. Hoekstra betuigde: Wat er ook gelasterd is in en na die dagen, en velen misschien te goeder trouw geloofd hebben, aangaande vleeschelijke bedoelingen der leiders en blinde volgzucht der massa's — het is toen waarlijk te doen geweest om de eere van God en Zijn Christus in het Huis des Heeren, om de gehoorzaamheid aan het Woord, om de geestelijke opbouwing van de Kerke Gods.

---

6. DR. HOEDEMAKER EN HET CONGRES.

„Men verzuime vooral niet, afgevaardigden te zenden naar het Congres te Amsterdam op den 11den Januari en de drie volgende dagen."

Zóó had Dr. Hoedemaker op 20 December 1886 gesproken te Sneek in de zaal van Agema.

Toch heeft hij zelf het Congres niet bijgewoond.

Uitgenoodigd om daar een referaat te leveren, maakte hij hiertegen bezwaar, omdat genoemd Congres zou staan op den grondslag, die door de conferentie van 11 April 1883 was gelegd.

Met name kon hij niet instemmen met het proclameeren van de Drie Formulieren van Eenigheid als accoord van kerkelijke gemeenschap. Verbreking van het kerkverband ter handhaving van de Belijdenis achtte hij ongeoorloofd. Hij vreesde, dat men daarmee zou komen op de lijn der Afscheiding.

Zijn wensch was een algemeen volkspetitionnement, waarbij den Koning verzocht werd, heel de Vaderlandsche Kerk van de opgelegde organisatie te verlossen. Maar hij ontkende het recht der plaatselijke kerk tot verbreking van het kerkverband.

Toen nu het Congres zich toch op dit recht der plaatselijke kerk baseerde, meende hij zich daartegen te moeten verzetten.

Aan den morgen van den 11den Januari door een schrijven van Dr. Kuyper uitgenoodigd, om op het bureau van het Congres eenige prae-adviezen, waartegen hij bezwaren had geopperd, te komen inzien, liet Dr. Hoedemaker zich door zijn gast, Dr. Wagenaar, toch nog meenemen naar *Frascati*.

In de poort gekomen, vroeg hij nu Dr. Kuyper te spreken. Maar deze was nog niet aanwezig. Toen sprak hij met Dr. Rutgers. En nu ontstond er een korte kerkrechtelijke schermutseling, waarbij laatstgenoemde zich beriep op Voetius, die wel degelijk het recht der plaatselijke kerk erkend had, om iemand, die met attestatie uit een onrechtzinnige gemeente kwam, niet tot de gemeenschap der Kerk toe te laten.

Dr. Hoedemaker weigerde echter de op dit beginsel steunende onderteekeningsformule van het Congres te aanvaarden, en onder het uitspreken van de woorden: „God ontferme zich over dit arme volk," verliet hij *Frascati* en ging naar huis. Den volgenden dag verscheen zijn brochure: *Waarom ik geen deel neem aan het Kerkelijk Congres*, straks gevolgd door een tweede, getiteld: *De Congresbeweging, beoordeeld uit het oogpunt der Gereformeerde Geloofsbelijdenis*.

Voor het broederhart was dit uiteengaan smartelijk. Het was de tragiek der Doleantie. Hier stonden Hoedemaker en Kuyper tegenover elkander als eenmaal Da Costa en Groen.

Toch bestond dit verschil van kerkelijke gedragslijn tusschen Hoedemaker en Kuyper reeds lang. Van zijn eerste optreden af had Dr. Hoedemaker een eigen standpunt ingenomen.

Reeds in 1872, in een bespreking van Dr. Kuyper's geschrift over *Het Vergrijp der Zeventien Ouderlingen*, had hij doen uitkomen, dat hij op dezen weg met Dr. Kuyper niet medeging. Ook had hij in 1879 aanstonds critiek geoefend op de „Gereformeerde Commissie van Advies". Het voorstel dezer commissie tot oprichting van een „Kerkeradenbond" had hij krachtig bestreden, ofschoon het geheel in den geest was van zijn betreurden vriend, wijlen Ds. G. Doedes.

En hoe men dan anders tot ontwarring van den kerkelijken knoop moest komen, vernam men van Dr. Hoedemaker niet. Wel liet hij als principieel Gereformeerd man steeds helder uitkomen, dat bij de reformatie der Kerk het Verbond Gods ons beginsel, de Gemeente Gods ons doel, het Woord Gods onze regel en de instelling Gods in het kerkelijk ambt en de kerkelijke regeering onze weg en ons middel moesten zijn, maar hij bleef, helaas, in gebreke, een duidelijk antwoord te geven op de vraag naar de toepassing van zijn beginselen in de kerkelijke praktijk. Hoogleeraar geworden aan de Vrije Universiteit, trachtte hij zich zooveel mogelijk buiten den kerkelijken strijd te houden. Hij wilde geen kerkeraadslid worden of in eenige kerkelijke commissie zitting nemen. Ja, hij ging te Breukelen wonen, om toch maar allen aandrang tot handelend optreden te kunnen ontwijken. Zoo ontliep hij gemakkelijk een kerkelijk conflict, en kon dan op zijn studeerkamer zeer principieele verhandelingen schrijven over de kerkelijke vraagstukken.

En toen nu eindelijk te Amsterdam het conflict uitbrak, schreef hij: „In de hoofdstad des lands is m. i. de kerkelijke beweging de beweging der geesten vooruitgeijld. De Gereformeerden hebben hier, spoediger dan mij met het oog op den theologischen ontwikkelingsgang in den lande lief was, de overwegende meerderheid verworven, en hiervan gebruik gemaakt — ik zie niet in, hoe zij dit konden nalaten, — om in de richting van kerkherstel te arbeiden. De strijdkrachten werden hier gerecruteerd, georganiseerd en gedresseerd. In dit alles was veel, dat ik betreur, en dat mij met vreeze heeft vervuld. Gaarne had ik b. v. gewenscht, dat bij het beroepen van predikanten de allereerste vraag niet was geweest: hoe denken zij over de kerkelijke kwestie? dat men, bij de „zuivering" der besturen en commissiën, niet in de eerste plaats het oog had gehad op de gewenschte houding in den kerkeraad. Ik had, in één woord, meer aan de leiding des Geestes en de natuurlijke ontwikkeling der dingen willen overlaten."

Evenwel voegde hij hier onmiddellijk aan toe: „Dat men het conflict had kunnen en mogen mijden, geloof ik niet. Langs den

weg der eenvoudige, individueele plichtsbetrachting zou het zelfs veel vroeger gekomen zijn."

Doch daarom kunnen we 't slechts betreuren, dat Dr. Hoededemaker op dien weg der „eenvoudige, individueele plichtsbetrachting" niet is voorgegaan.

En nog meer betreuren we zijn houding sinds het Congres.

Na de schorsing van den Amsterdamschen kerkeraad had hij geschreven: „Indien Kuyper en de zijnen verkeerd hebben gehandeld, onrecht hebben gepleegd, volgt daaruit, dat hun tegenstanders *gelijk hebben?* Ga naar den shach van Perzië, of naar zijne zwarte Majesteit aan de Goudkust, deel hun de feiten uit den kerkelijken strijd dezer dagen mede. Zeg hun, dat 80 leden geschorst zijn *ten gevolge van het uitbrengen eener stem;* laat hen hooren, op welke wijze men *de namen* der schuldigen is te weten gekomen; vergeet niet, hun te berichten, dat de gemeente in hare vertegenwoordigers wel niet geschorst is, maar ongevraagd *dispensatie* heeft verkregen om samen te komen; heb de goedheid, hun uit te leggen, *wat dit beteekent en wat het gevolg is geweest,*... en als zij dit alles begrepen hebben, lees hun dan de advertentie-Westhoff [1]) voor, om hun te leeren, hoe men in het vrije Nederland den machtelooze door bedreiging het eenige weet afhandig te maken wat hem overblijft: *het beroep op het recht, de kreet van smart, Het Protest,* — zij zullen uit éénen mond uitroepen: „Dat is laag; dat is *gemeen!*"

Welnu, uit kieschheid tegenover de geschorste broederen, die zóó laag en gemeen behandeld waren, had Dr. Hoedemaker dan ook eerst geweigerd, tegenover hen eenigen kansel te betreden.

Maar, helaas, na het Congres vergat hij zich zelf zóózeer, dat hij, afgetreden als hoogleeraar aan de Vrije Universiteit, al spoedig een beroep aannam naar de Hervormde Gemeente van Nijland.

En nauwelijks daar predikant, trad hij nu ook op in de „vacante" kerk van Heeg, tegenover den afgezetten leeraar Dr. Wagenaar. En binnen twee jaar tijds was hij weer Hervormd predikant te Amsterdam.

Indertijd had Dr. Hoedemaker het in Dr. Van den Bergh veroordeeld, dat deze het beroep naar Voorthuizen aannam met de uitdrukkelijke vermelding onder aan den beroepsbrief, dat, indien de reglementen iets van hem eischten, wat tegen Gods Woord was, hij handelen zou naar Gods Woord. Dit ging Dr. Hoedemaker toen lang niet ver genoeg. En als dan de gemeente van Schaarsbergen hem polst, of hij een eventueel beroep naar die gemeente zou aannemen, schrijft hij, dat hij, buiten de bediening des Woords staande en, tot haar als 't ware door vrije keuze teruggebracht, „niet

[1]) In het *Predikbeurtenblad* van 10 April 1886, zie *De Heraut* n°. 434.

als leeraar onder de tegenwoordige organisatie zou mogen optreden, en zich derhalve niet tevreden zou kunnen stellen met een clausule, in den beroepsbrief ingelascht, maar alleen met een handeling, waardoor de gemeente te Schaarsbergen buiten het tegenwoordig kerkverband kwam te staan. In de positie, waarin ik thans verkeer, zou het voor mij ongeoorloofd zijn, zelfs onder het uitgesproken of stilzwijgend voorbehoud van onderwerping aan een hoogere wet, vrijwillig een juk op mij te nemen, dat God mij niet oplegt." Maar als eindelijk ook Dr. Van den Bergh dat zondige juk heeft afgeworpen, keert Dr. Hoedemaker er vrijwillig onder terug, en belooft hij weer gehoorzaamheid aan diezelfde reglementen, waarvan hij te Sneek gezegd had: „Als men zich onvoorwaardelijk overgeeft aan Gods Woord, *moet* men in strijd komen met de reglementen."

En zoo was hij dan nu zelf gekomen in die positie, die hij in *Machtsvertoon of wettig Gezag* aldus had geteekend: „Men catechiseert, men doopt, men preekt, men stemt als te voren. Offers worden gebracht op het erf, dat het broederbloed heeft ingedronken. Vrome woorden worden gesproken, waardoor, tenzij God het verhoede, zelfs „de uitverkorenen zouden worden misleid". Maar het licht der waarheid gaat onder. De glans wordt schemering, de schemering stikdonkere nacht. — Gij hebt stilzwijgend een voorwaarde aanvaard, die, hoe gij haar ook noemt of verbloemt, niets anders behelst, dan dat gij uw Heer *openlijk zult verloochenen.*"

---

7. HET SYNODALE WACHTWOORD.

Het Kerkelijk Congres had een machtige uitwerking, dank zij vooral het optreden der Kerkbesturen.

Door de Algemeene Synodale Commissie was n.l. onder no. 842 dit geheime schrijven verzonden aan de Classicale Besturen:

VERTROUWELIJK. *'s-Gravenhage,* 4 Febr. 1887.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk, thans buitengewoon vergaderd, vooral ten einde te beraadslagen over te nemen maatregelen tot handhaving van de rechten en belangen der Nederlandsche Hervormde Kerk en hare Gemeenten tegen hen, die de orde in die Kerk verstoren en trachten hare rechtens bestaande organisatie omver te werpen, heeft het van haren plicht geacht U mede te deelen, welke, volgens haar oordeel, de gedragslijn der Classicale Besturen behoort te zijn met opzicht tot Predikanten en Kerkeraadsleden, die zich aan genoemd vergrijp schuldig maken.

De Synodale Commissie, verre van te meenen, dat het U ontbreken zou aan goeden wil en ijver om te doen wat het belang der Kerk eischt, wil door dit schrijven de gewenschte eenparigheid in het handelend optreden der Kerkelijke Besturen bevorderen, terwijl zij daarenboven haar gevoelen uitspreekt, dat spoed in dezen een eerste vereischte is.

Wat de Synodale Commissie U wenscht aan te bevelen, is *vooreerst*, dat Gij terstond handelend optreedt, wanneer van een Predikant of Kerkeraadslid onder Uw ressort het gerucht gaat, dat hij deelgenomen heeft aan het zoogenaamd Gereformeerd Kerkelijk Congres, van 11 tot 14 Januari j.l. te Amsterdam gehouden. Het bijwonen van dat Congres is op zich zelf reeds een vergrijp van ergerlijken aard wegens de schriftelijke verklaring, door iederen deelnemer afgelegd, luidende: „De ondergeteekende verklaart, dat ook hij de afwerping van het Synodale juk voor plichtmatig houdt," van welke vergadering de kennelijke strekking is eene verbintenis, om mede te werken aan de verbreking van de organisatie der Nederlandsche Hervormde Kerk. In het gezegde geval zal het Classicaal Bestuur wèl doen, door een commissie uit haar midden af te vaardigen, ten einde de betrokken personen te hooren en c.q. hun pertinent af te vragen, of zij bij de gegeven verklaring blijven volharden — dan wel — of zij, het verkeerde van die daad inziende, daarvan terugkomen en beloven, voortaan aan dergelijk streven, als het Amsterdamsche Congres bedoelde, geen deel meer te zullen nemen en in alles aan de kerkelijke verordeningen te zullen gehoorzamen. Wordt deze verklaring schriftelijk met onderteekening afgelegd, dan heeft de zaak geen verderen voortgang. Wordt dit echter geweigerd, of ook bij weigering om voor de commissie te verschijnen of te antwoorden op de gedane vragen — wat ook reeds weerstreven is tegen de Kerkelijke verordeningen, — zal het Classicaal Bestuur de voorloopige schorsing van de betrokken personen naar artt. 47 en 48 van het Regl. voor kerkelijk opzicht en tucht enz. hebben uit te spreken, mitsdien de zaak, met alle bescheiden, over te dragen aan het Provinciaal Kerkbestuur. Het is van belang, ook met het oog op rechtsquaesties, die later misschien voor den burgerlijken rechter worden gebracht, dat zij, die het kerkelijk verband willen verbreken, voorkomen worden in de volledige uitvoering hunner plannen.

Maar ook *ten tweede* oordeelt de Synodale Commissie, dat Kerkeraden, die reeds feitelijk het verband met de wettelijke organisatie verbroken en eene andere kerkorde zeggen aangenomen te hebben, daardoor niet onttrokken zijn aan de kerkelijke tucht, zij het ook, dat zij geoordeeld konden worden door woord en daad genoegzaam getoond te hebben zich af te scheiden van de Nederlandsche Her-

vormde Kerk. Zij toch beweren *thans*, dat zij zich van de Kerk, waartoe zij tot dusver behoorden, *niet* afscheiden, en blijven zich gedragen, als waren zij in die Kerk nog steeds de wettige ambtsdragers. Door eene kerkrechtelijke uitspraak zullen zij moeten worden getroffen. Derhalve zal ook in dit geval het Classicaal Bestuur, onder welks ressort dergelijke wanordelijkheid plaats vindt, de personen, die zich daaraan schuldig gemaakt hebben, als verstoorders van orde en schuldig aan vergrijp in de uitoefening van hunne kerkelijke betrekking hebben te beschouwen, en ook tegen hen de voorloopige schorsing, zooals boven vermeld is, moeten uitspreken. Nadat in deze tuchtzaak een einduitspraak zal gevallen zijn, waarbij op hen, die zich aan genoemde feiten hebben schuldig gemaakt, het vereischte tuchtmiddel zal zijn toegepast, zal dan door de Synodale Commissie verder gehandeld worden in gelijken zin als onder andere reeds gehandeld is ten aanzien van den Kerkeraad te Voorthuizen, naar art. 3 van het Alg. Regl., door namelijk de ergerlijke handelingen van de bedoelde personen ten grondslag te leggen van de verklaring, dat zij ook niet meer tot de *leden* van de Nederlandsche Hervormde Kerk behooren.

De Algemeene Synodale Commissie der Nederlandsche Hervormde Kerk:

J. K. Koch, *President.*
L. Overman, *Secretaris.*

Aan
de Classicale Besturen.

Hier werd dus het wachtwoord gegeven om jacht te maken op alle predikanten en kerkeraadsleden, die het Congres hadden bijgewoond. Een Kerkbestuur, dat nooit de tucht had toegepast op verwerpers van de Godheid des Heeren, werd nu opeens ijverig om uit te bannen, wie naar het Congres waren geweest.

Zelfs wie niet meer onder de Synodale jurisdictie stonden, moesten toch nog gevonnist worden.

En de Synodale rechter, die straks geroepen kon worden om in cassatie recht te spreken, was alvast zoo vrij, aan den rechter van eerste instantie, het Classicaal Bestuur, voor te schrijven, hoe hij vonnissen moest.

Ook werd er op spoed aangedrongen; want de plannen der weerstrevers moesten voorkomen worden.

Toch hebben juist de haastige maatregelen der achterdochtige inquisiteurs op menige plaats de uittreding uit het Synodaal verband verhaast, omdat de tegenpartij het besluit tot losmaking liefst wilde nemen, voordat men om het bijwonen van het Congres geschorst was.

HOOFDSTUK III.

Uitbreiding der Doleantie.

1. DE REFORMATIE TE UTRECHT.

Het is niet wel doenlijk en ook niet noodig, van elke kerk afzonderlijk te verhalen, hoe men er kwam tot afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie.

Daarom geven we slechts een enkel voorbeeld, en wel allereerst Utrecht.

Op 15 Februari 1886 had ook Utrechts kerkeraad een betuiging van sympathie gezonden aan de geschorste Amsterdamsche broeders. En op den 18den van diezelfde maand sprak Ds. Hoekstra in het *Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen* over de reformatie der Kerk.

De Attestenkwestie werd nu ook hier al spoedig een punt van overweging, en op 7 Februari 1887 dienden Ds. Ringnalda e. a. een rapport over deze zaak bij den kerkeraad in.

De Algemeene Kerkeraad besloot toen, het rapport gedurende veertien dagen ter visie te leggen, waarbij Ds. J. C. Verhoeff geheimhouding aanbeval, opdat er naar buitenaf geen sprake over viel.

Daarna kwam het den 21sten Februari in behandeling, onder het voorzitterschap van Ds. Felix, die het van te voren gelezen had en er in gekend was, en die toch het stuk aan de orde van behandeling stelde; een behandeling, die echter gestuit werd door een verklaring van Ds. Verhoeff van dezen inhoud:

De ondergeteekende:

overtuigd, dat de conclusie van het Rapport, door de heeren Ringnalda c. s. ingediend, gebouwd is op praemissen, waarvan de aanneming een onvermijdelijke eerste schrede is op den weg van de verbreking van het verband, waarin deze gemeente staat tot de Nederlandsche Hervormde Kerk,

Ds. G. Ringnalda.

Ds. H. Hoekstra.

brengt protest in tegen de behandeling van het Rapport door den Kerkeraad, en tegen het aan de orde stellen van die behandeling door den voorzitter,

en behoudt zich c. q. eene aanklacht deswege voor bij het daartoe aangewezen Kerkelijk Bestuur.

Nu ontstond een verwarde discussie over het al of niet geoorloofde eener behandeling van dit rapport. Eindelijk werd met één stem meerderheid een voorstel-Kol aangenomen, aldus luidende:

„De vergadering, gehoord het rapport en de conclusie, der commissie dank zeggende, besluit rapport en conclusie niet in behandeling te nemen, maar aan den Bijzonderen Kerkeraad de vraag te richten, of het niet noodig is, nauwkeuriger dan tot hiertoe geschied is, toezicht te houden op de inkomende en uitgaande attestatiën."

Om echter te voorkomen, dat dit voorstel een doode letter zou blijven, werd nu in de vergadering van den Bijzonderen Kerkeraad het volgende amendement voorgesteld:

„Met dien verstande, dat attestatiën van of naar elders zullen worden aangenomen of afgegeven, en inschrijvingen van hen, die hier woonachtig, maar elders „aangenomen" zijn, zullen geschieden alleen *na* de erkenning der betrokken personen, dat zij instemmen met de Belijdenis der Kerk, door overeenkomstig de tweede doopvraag te verklaren: *dat zij de leer, die in het Oude en Nieuwe Testament en in de artikelen des Christelijken geloofs begrepen is en in de Christelijke kerk alhier geleerd wordt, bekennen de waarachtige en volkomene leer der zaligheid te wezen."*

Maar Dr. Bronsveld e. a. verlieten nu de vergadering, naar het scheen met het doel om door onvoltalligheid de behandeling van het amendement onmogelijk te maken.

Intusschen was er reeds een actie op touw gezet tot vervolging van hen, die een zwakke poging waagden om overeenkomstig de belofte, bij de bevestiging in het ambt afgelegd, in de regeering der Kerk naar Gods Woord te handelen.

Die actie was al begonnen zeer kort na het Congres, op het Ministerie, de samenkomst der Utrechtsche predikanten. De predikant, aan wiens huis de vergadering gehouden werd, presideerde dan. Dien avond nu was men samen ten huize van den oudsten collega, Ds. Verhoeff, op de Breedstraat. Deze, de vice-president van de Algemeene Synodale Commissie, die den Amsterdamschen kerkeraad had afgewezen, en te gelijk voorzitter van het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht, was een volbloed reglementarist. Op de kerkeraadsvergadering verscheen hij altijd met de Kerkelijke reglementen bij zich.

Welnu, hij was het, die, als voorzitter van het Ministerie, de collega's Hoekstra en Ringnalda zeer beleefd en vriendelijk polste,

of zij van plan waren, de gedragslijn, door het Congres getrokken, te volgen. En nadat dit uit deze samenspreking inderdaad gebleken was, dienden drie aanzienlijke leden van den kerkeraad, Jhr. E. van Weede van Dijkveld, Mr. A. R. Falck en Dr. J. H. Gunning Wzn., op 8 Februari bij het Classicaal Bestuur een aanklacht in tegen 13 kerkeraadsleden, wegens bijwoning van het Gereformeerd Congres.

In zijn vergadering van 23 Febr. besloot nu het Classicaal Bestuur met 6 tegen 3 stemmen, de aangeklaagden te hooren. Maar de praeses van 't Bestuur, Ds. Felix, legde op diezelfde vergadering zijn functie en daarmee tevens zijn lidmaatschap van 't Bestuur neer. Hij wilde zich nog liever laten afzetten, dan een verdrukker der broederen te worden. Voorzichtigheidshalve trok hij zich echter terug, nu de omstandigheden tot doortasten dwongen. Want aan meegaan met de Doleantie dacht hij evenmin, meenende reeds te oud te zijn om zich nog in nieuwe toestanden te verplaatsen. Ook de scriba van het Classicaal Bestuur, Ds. Wolf, was reeds op jaren, maar toonde zich toch van elk beslist optreden tegen zijn doleerend gezinde broeders afkeerig. Drie zijner zonen gingen trouwens met de Doleantie mede. Wegens zijn familiebetrekking met één der beklaagden werd hij nu als scriba op non-activiteit gezet en door Dr. Bronsveld vervangen, terwijl Ds. Van Heerde van Breukelen in de plaats van Ds. Felix als voorzitter optrad. Deze werd nu met Ds. Buytendijk van IJselstein en Mr. De Balbian van Doorn benoemd om zich door Ds. Hoekstra c. s. te laten inlichten.

Gevolg van dit onderhoud was, dat het Classicaal Bestuur de tegen hen ingebrachte bezwaren, als aanleiding kunnende geven tot ontzetting uit de kerkelijke bediening, doorzond naar het Provinciaal Kerkbestuur. Bij het verhoor voor dit Bestuur gaf de voorzitter, Ds. Verhoeff, er openlijk zijn leedwezen over te kennen, dat hij tegenover het beste deel der gemeente kwam te staan. Maar omdat de bijwoners van het Congres de Synodale Organisatie onbestaanbaar verklaard hadden met trouw aan den Koning der Kerk, werden zij, 14 Maart 1887, voor den tijd van zes maanden geschorst; welke schorsing zou ingaan op 1 April.

Op Woensdag 23 Maart d.a.v. was er kerkeraadsvergadering. En de voorzitter van het Provinciaal Kerkbestuur, Ds. Verhoeff, was dien avond voorzitter van den kerkeraad.

Ter tafel lag een missive van het Provinciaal Kerkbestuur, meldende het schorsingsvonnis, over 13 leden van den kerkeraad uitgesproken. De praeses liet het stuk voorlezen, en deelde voorts mede, dat van elf niet-geschorste ouderlingen een protest was ingekomen tegen dit schorsingsvonnis. Dit protest wilde hij echter niet in bespreking brengen.

Nu stond een niet geschorst diaken, broeder A. Fukkink, op en deed het volgende voorstel:

„De Algemeene Kerkeraad der Nederd. Herv. Gemeente te Utrecht, kennis genomen hebbende van het vonnis, door het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht uitgesproken over dertien leden van dezen Kerkeraad;

overtuigd, dat dit vonnis niet is overeenkomstig het Woord van God;

en zich alzoo geplaatst ziende tusschen de keuze, om òf de beslissing van genoemd Bestuur te eerbiedigen en te erkennen, òf die beslissing te verwerpen in gehoorzaamheid aan dien Koning, die ook aan deze dertien broeders hunne ambten toebetrouwde;

besluit, aan de uitspraak van het Prov. Kerkbestuur geen gevolg te geven, en zoo na als vóór 1 April de gevonniste broeders in hun ambt te blijven erkennen; hen toe te laten in zijn samenkomsten en vergaderingen, hen het Evangelie te laten bedienen, de gemeente te laten weiden en de armen te laten verzorgen, even alsof er geen vonnis bestond."

De voorzitter weigerde echter dit voorstel in behandeling te laten komen en wilde over het schorsingsvonnis geen discussie toelaten. En toen nu de meerderheid der predikanten hem aanmoedigde, aldus een levenskreet der gebonden kerk te smoren, plaatste Ds. Hoekstra zich vóór den voorzitter, hief waarschuwend den vinger op, en zeide: „Praeses, bedenk toch, gij staat een kwade zaak voor, gij zondigt tegen God." En of toen de praeses een oogenblik in zijn conscientie getroffen is geweest, wie zal het zeggen, maar feit is, dat hij, die anders altijd zich zelf wist te beheerschen, nu zijn tegenwoordigheid van geest verloor, zijn hamer wegwierp en zijn zetel verliet, zeggende, dat hij zóó niet kon presideeren.

In deze opschudding legde Ds. Hoekstra, met verheffing van stem, de volgende verklaring af:

„Namens de door het Provinciaal Kerkbestuur van Utrecht ge- „vonniste broederen verklaar ik, nu de praeses dezer vergadering „zelfs weigert, den broederen gelegenheid te geven, een vonnis, „dat tegen het Woord van God en de eere van den Koning der „Kerke indruischt, voor niet geldig te verklaren, dat het ons niet „geoorloofd is, langer te vergaderen onder eene organisatie, die „zulke zonde medebrengt. Weshalve zij allen oproepen, opdat onze „ziele zich niet verder bezondige, deze plaats met ons te verlaten, „en deze vergadering voort te zetten ten huize van br. ouderling „H. van Dijk. Onze hulpe is in den Naam des Heeren, die den „hemel en de aarde gemaakt heeft."

En toen scheelde het maar weinig, of Ds. Schouten zou Ds. Hoekstra te lijf zijn gegaan. Doch daarin tegengehouden, sloeg hij, razend van woede, met zijn stok op de groene tafel.

Onder dreigementen en scheldwoorden verlieten nu Ds. Hoekstra en Ds. Ringnalda de Domkamer, gevolgd door 5 ouderlingen en 9 diakenen.

Aan het opgegeven adres werd toen de vergadering voortgezet met Gods heilig Woord tot richtsnoer. En zoo besloot men, het schorsingsvonnis, als niet gegrond op Gods Woord, terzijde te leggen en de gevonniste broeders te blijven erkennen in hun ambten. Verder werd besloten, voor heel de gemeente het juk der Synodale Hiërarchie af te werpen en terug te keeren tot de Dordtsche Kerkenordening.

Den dag daarop werden Ds. Hoekstra en diaken Fukkink gestraft met een dadelijk ingaande schorsing. En zoo was aan Ds. Hoekstra de gelegenheid ontnomen, den eerstvolgenden Zondag in een der kerkgebouwen op te treden. Maar nu trad hij dien Zondagmorgen, met zijn schorsingsbul onder den arm, in de groote zaal van *Tivoli* op, waarvoor men den ongehoord hoogen prijs van *f* 100 moest betalen. Doch de opbrengst der collecte was zóó groot, dat de zaalhuur er ruimschoots af kon.

Ds. Ringnalda, wiens schorsing eerst op 1 April inging, had dienzelfden Zondagmorgen in de Domkerk „bevestiging van lidmaten", en maakte daar van den kansel bekend, dat de kerkeraad teruggekeerd was tot de Gereformeerde Kerkenordening.

---

2. KEUCHENIUS NAAST ELOUT.

Had de grijze Elout in zijn bekend *Manifest* [1]) reeds aanstonds getoond, dat er ook te 's-Gravenhage nog harten klopten voor het Koningschap van Christus in Zijn Kerk, weldra vond ook Keuchenius gelegenheid, den strijd daarvoor aan te binden in de Haagsche gemeente.

De *'s-Gravenhaagsche Kerkbode* had n.l. in haar nummer van 18 December '86 een ongeteekend stuk opgenomen tot verdediging van het vonnis der Synode in de Amsterdamsche tuchtzaak. Het hield een zeer scherpe veroordeeling in van allen, die daardoor getroffen waren, en van degenen, die voor hen partij zouden willen kiezen.

Den eersten werd niets minder ten laste gelegd, dan dat zij „door en door onwaar" waren; dat zij „het plan beraamd en in beginsel uitgevoerd hadden om de Hervormde Kerk te doen uiteenspatten"; dat zij „langs revolutionairen weg de gemeente" wilden „losmaken uit het kerkverband en toch hun recht op de goederen der Kerk behouden" en „het geld meenemen"; dat met hun bedrijf „het geloof of de prediking van Gods Woord niets te maken hadden"; dat zij de Kerk, onder schending „hunner heilige belofte", poogden „te verwoesten" en „door onwettige en onchristelijke middelen hun doel bereiken"; dat zij wegens hun „strijd met de eenvoudigste begrippen van eerlijkheid en goede trouw" ontzet waren.

[1]) Zie: *De Strijd voor Kerkherstel*, blz. 346.

Van degenen, die voor hen partij kozen, werd beweerd, dat zij, zondigende tegen Gods Woord en de uitspraken van het geweten, het deden voorkomen, alsof hier een vervolging om het geloof plaats had, en dat zij zulks overal verbreidden, „om de eenvoudige gemeenteleden op te ruien tegen de Besturen en langs dien weg tot revolutie, en alzoo tot hun doel te komen: den ondergang der Ned. Herv. Kerk".

Bij ingezonden stuk wilde Keuchenius hiertegen protesteeren in deze bewoordingen:

Ik zou meenen, dat wie zulke zware beschuldigingen tegen duizenden zijner medechristenen durft uitspreken, den moed behoort te hebben ook zijnen naam te openbaren.

Daarom noodig ik den schrijver hierbij uit, zulks alsnog te doen.

Gaarne verklaar ik mij bereid, alsdan de verdediging der door hem belasterden op mij te nemen en, hetzij schriftelijk, hetzij in eene door hem en zijne vrienden bestuurde openbare vergadering, het bewijs te leveren, dat zijne voorstelling valsch, het vonnis der Kerkelijke Besturen onrechtvaardig en hun eisch, dat de Gemeenteleden hunne tot de slooping der Kerk leidende reglementen zullen eerbiedigen, met alle kerkbegrip en de eer van Gods Woord onvereenigbaar is.

Voorloopig zij de betuiging genoeg, dat ik geheel deel in de beschouwingen, vervat in het *Manifest* van onzen waardigen land- en stadgenoot den heer Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude en, evenals hij, eerbied en gehoorzaamheid wensch te weigeren aan Kerkelijke Besturen, die met de hierbedoelde uitspraak van de Synode kunnen vrede nemen.

Beleefdelijk verzoek ik Uwe Redactie, dat ook aan dit schrijven eene plaats in het eerstvolgend nummer van Uw blad worde ingeruimd.

Met hoogachting heb ik de eer te zijn

Uw dw. dr.:

's-Gravenhage, 20 Dec. 1886. L. W. C. KEUCHENIUS.

Dit schrijven werd echter door de *Kerkbode* niet opgenomen. Ze berichtte den heer Keuchenius, dat haar blad niet voor kerkelijk getwist was. *Nota bene*, nadat ze zelve eerst den heer Elout en den heer Keuchenius in hun geestverwanten had gesmaad en gelasterd! Dàt mocht wèl. Maar Keuchenius mocht den anoniemen schrijver niet oproepen om zijn naam te noemen.

De heer Keuchenius vroeg en verkreeg nu voor zijn brief een plaats in *De Boodschapper*, en voegde er de volgende toelichting bij:

Ik stel er prijs op, dat die brief in den wijdst mogelijken kring

verspreid worde, opdat het schrijven in de *'s-Gravenhaagsche Kerkbode* geen schade doe aan het schoon en waardig woord van den heer Elout van Soeterwoude tot de Hervormde Gemeente in Nederland.

Gaarne hadde ik in dien brief iets meer gezegd tot aanprijzing van het voorbeeld van dien eerwaardigen grijsaard, oud-vriend en medestrijder van den heer Groen van Prinsterer — maar vooral tot wederlegging van de beschuldigingen des schrijvers zelven.

De verklaring evenwel van de *'s-Gravenhaagsche Kerkbode* in haar eerste nummer, „dat zij zich niet wenschte te werpen in den strijd der kerkelijke partijen" en dat zij, ook bij opneming van ingezondene, het kerkelijke leven rakende stukken, „mits onderteekend of waarvan de schrijver aan de redactie bekend is", hoopte te waken, dat „wisseling van gedachten bij verschil van meening nooit in onheilige en persoonlijke polemiek ontaardde"; — die verklaring, hoe ook wedersproken door den inhoud en toon van het ingezonden anonieme schrijven, maakte het mij tot plicht, alle verdere beschouwing en bewijsvoering voorloopig op te schorten.

Ik onthoud mij daarvan ook thans, in de verwachting, dat de schrijver, door weldra zijnen naam bekend te maken, mij de gelegenheid verschaffe van de door hem gelasterden en gesmaden tegen zijn aanvallen en die van anderen in het openbaar te verdedigen.

Eene enkele opmerking blijve intusschen nu niet achterwege.

De verschijning van het hierbedoelde anonieme schrijven in het Kerkelijk Weekblad der Ned. Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage behoeft geen bevreemding te wekken, nadat ten vorigen jare hier ter stede de kansel, *geweigerd* aan Dr. A. Kuyper, den ijverigen verdediger van het Koningschap van den Heere Jezus Christus en van de onfeilbaarheid van Zijn Woord, tot twee malen *toegankelijk gesteld* werd voor een jeugdig, doch vermetel bestrijder van Israëls Geschiedenis. Zij is het gevolg der toepassing en voortzetting van hetzelfde beginsel. In de Hofstad, waar Groen van Prinsterer geleefd en de hoogleeraar Dr. J. H. Gunning gepredikt heeft, kenschetst zij den toestand, waarin de Nederlandsche Hervormde Gemeente verkeert, en het deel, 'twelk deze heeft aan de ontaarding en het bederf der Nederlandsche Hervormde Kerk.

Groen van Prinsterer noemde de Synode dier kerk een „creatuur van het Gouvernement, caesaropapistisch schepsel, dat, tot *handhaving* van de kerkleer geroepen, integendeel, de VERKONDIGING VAN HET ONGELOOF tot in het *nec plus ultra* van anti-christelijke ontwikkeling *handhaaft*"; en — zoo zou hij er thans hebben kunnen bijvoegen — de handhavers van het geloof en de getrouwe belijders van den Heere Jezus Christus, met vertreding van waarheid en recht, *vervolgt*, *veroordeelt* en *straft*.

Dr. J. H. Gunning Jr. heeft niet opgehouden te verkondigen en

het ook der Nederlandsche aristocratie toegeroepen: „ALLEEN HET GELOOF IN JEZUS CHRISTUS KAN ONS REDDEN."

In 1863 [1]) gevoelde hij „volkomen geestelijke gemeenschap met het GEREFORMEERDE VOLK", nu evenwel in de Ned. Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage overal geweerd en geschuwd. Zelf „in hart en nieren GEREFORMEERD", noemde hij de GEREFORMEERDE KERK, met hare „levenvolle, in merg en been historische, met hart en leven des volks te zamen gegroeide, volheerlijke Nederlandsch-Hervormde Belijdenis" en met „hare oneindige diepte van leven des harten, die van oneindige hoogte der ontwikkeling profeteert en noch rechts noch links noch ergens een slagboom duldt", „HET HEERLIJKSTE, DAT OP AARDE GEVONDEN EN GEDACHT WORDEN KAN".

De Synodale kerkregeling daarentegen en de daaruit geboren toestanden en verhoudingen verklaarde hij *„vol zonde, vol onwaarheid en ellende"*. Door haar vergeleek hij het Hervormde Kerkgenootschap, volgens Groen van Prinsterer ontaard in een *„wetenschappelijk disputeer-collegie tusschen ethisch-irenischen en modernen"*, bij eene „MIN OF MEER MAÇONNIEKE VENNOOTSCHAP". Haar „opzettelijk en plechtig de gehoorzaamheid op te zeggen" was niet meer noodig. Reeds dikwerf had hij, gelijk velen, het „met de daad en openlijk gedaan".

„Men hechte," zoo raadde Dr. J. H. Gunning Jr. aan anderen, „toch niet te veel gewicht aan de kerkregeling, men ga rustig zijns weegs en schuive haar daarbij, telkens als het noodig is, zonder bitterheid OP ZIJDE."

De kerkeraadsleden van Amsterdam zijn niet eens zoover gegaan. Binnen den kring hunner bevoegdheid hebben zij alleen de reglementen gewijzigd, waarvan hun de samenstelling was vrijgelaten. Overtuigd, dat slechts het geloof in Jezus Christus ons en de Kerk redden kan, hebben zij, voor zoover hunne macht reikte, alleen gepoogd te verhinderen, dat zij, die zulk een geloof versmaadden, als leden der Nederlandsche Hervormde Kerk toetraden en alzoo in staat gesteld wierden door hunnen invloed tot hare slooping mede te werken.

Men kent het lot, dat de 75 getrouwe belijders des Heeren getroffen heeft. Wie het voor God verantwoorden durft, bestempele vrij hunne daad met de namen van revolutie, socialisme en roof.

De edele vriend van Groen van Prinsterer, de man, die altijd met dezen eenstemmig dacht en werkte, oordeelt op 81-jarigen leeftijd er anders over. In plaats van zijne broeders, die de eer zijns Heeren ook tegenover kerkelijke macht, heerschzucht en willekeur

---

[1]) Vorm en Geest. — Brief aan een vriend over onze kerkelijke toestanden. — 's-Gravenhage, M. S. Visser, 1863.

hebben gehandhaafd, te verguizen, wenscht hij in hunne smaadheid te deelen.

De wereldgebeurtenissen en de oordeelen Gods, over Kerk en Staat gekomen, bevestigen dagelijks de juistheid der inzichten van Groen van Prinsterer op staatkundig zoowel als op kerkelijk gebied. Zijn vroegere medestrijder ziet hierdoor ook het zegel gedrukt op hetgeen hij in gelijken geest arbeidde. Wie, die Vaderland en Kerk liefheeft, zou nog schromen, den heer Elout van Soeterwoude na te volgen en met hem het onheilig juk der aan de Nederlandsche Gereformeerde Kerk vijandige Synode af te schudden?

Met de meeste hoogachting heb ik de eer mij te noemen

Uwen dv. dien. en vriend:

L. W. C. KEUCHENIUS.

's-Gravenhage, 28 Dec. 1886.

---

3. HET ADRES VAN KEUCHENIUS C. S.

Door den heer Keuchenius en nog twee broeders werd er nu bij den Haagschen kerkeraad op aangedrongen, om tot reformatie over te gaan en met de Synode te breken.

En toen dit verzoek door den kerkeraad als „opstand" gebrandmerkt werd, gaven de drie „opstandige" broeders in April 1887 een voortreffelijk vlugschrift uit, dat tot titel voerde: *„Een adres aan den Kerkeraad der Nederlandsche Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage betreffende de Reformatie der Kerk"*, en dat, blijkens taal, stijl en inhoud van Mr. Keuchenius was.

Overtuigend werd daarin aangetoond, hoe het eigen vroeger getuigenis van den Haagschen kerkeraad zelf en van zijn leidslieden zijn houding in het tegenwoordige conflict veroordeelde.

In dezer voege:

„Het verwondert de ondergeteekenden daarom ten hoogste, zich door uwen Kerkeraad van opstand tegen de wettige overheid beschuldigd te zien, als zij U verzoeken, dat ook door U de reformatie der Hervormde Kerk worde ter hand genomen. Hoe hooger de lof en dank is, die wegens de „gezonde Evangelieprediking" in de Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage ook aan haren Kerkeraad moet worden toegebracht, des te meer reden bestond er, op zijne instemming met het adres der ondergeteekenden te rekenen.

Reeds in 1863 gaf een leeraar dezer gemeente, de nog altijd bij haar geliefde hoogleeraar Dr. J. H. Gunning Jr., den raad: „Men hechte toch niet te veel gewicht aan de kerkregeling: men

ga rustig zijns weegs en *schuive haar daarbij telkens, als het noodig is,* zonder bitterheid *op zijde.*"

In 1880 was die leeraar nog niet van gevoelen veranderd en schreef hij met groote letters: „*De bestaande verwarring in onze Kerk is een getuigenis tegen onze gemeenschappelijke zonde.*" — „Conservatie zonder reformatie is ontbinding en conserveert niets."

Omtrent de kerkelijke beweging, verwekt door de aanneming door de Synode van een nieuw artikel 38 van het Reglement op het Godsdienstonderwijs, oordeelde hij: „Deze kwestie is hoogst ernstig. Wie onze Kerk liefheeft, kan niet anders, dan er schier dag en nacht mee bezig zijn."

Op zijn voorstel heeft Uw Kerkeraad toen besloten, het bedoelde artikel *ter zijde te stellen.* Noch de heer Gunning noch de Kerkeraad zag daarin eene schending van eenmaal afgelegde beloften, veel minder eene daad van opstand tegen de wettige overheid.

De eerste schreef: „Met dit artikel is de misnoegdheid der *aan de Belijdenis* gehechte gemeente, die vroeger lijdelijk, daarna klagend en dreigend was, *tot bepaald verzet* overgegaan. En zulks met het *volste recht* en naar heur *duren plicht.* — Want wie ook maar eenigszins het geloof der gemeente deelt, moet voelen, dat *hier de grens zijner gehoorzaamheid ligt.*" „De ouderling behoort m. i. te *weigeren aan dit artikel te gehoorzamen,* krachtens het recht zijner kerkelijke *persoonlijkheid.*" — „Dus met andere woorden, dit artikel moet als *niet uitgevaardigd* beschouwd worden"... „Maar men zie dan ook hieruit, dat *de taak der Synode in den levensvorm,* dien zij tot nu toe had, is *afgeloopen.*" — DE TIJD IS DAAR, OM TOT IETS ANDERS TE KOMEN."

En de Kerkeraad der Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage, zich vereenigende met het voorstel van den heer Dr. J. H. Gunning Jr., wierp alle verdenking van opstand tegen het wettig gezag verre van zich met deze woorden:

„Nu zegt ge wel: „*Dat is oproer!*" maar wie zóó spreekt, geeft zich geen rekenschap van wat *oproer* eigenlijk beteekent. Het is juist *gehoorzaamheid aan de hoogste macht, de eerste wet der Kerk.* Elke Kerkeraad is allereerst gehoorzaamheid schuldig aan de Kerk, die hij dient, d. w. z. *aan den Heer der Gemeente, die hem geroepen heeft.* Ook de Synode staat in dit opzicht met den geringsten Kerkeraad gelijk.

„Indien nu de Synode recht wil maken wat krom en krom, wat recht is, dan moet zij dat weten en verantwoorden; — maar dan wordt het *plicht,* d. w. z. *getrouwheid* aan de Kerk en *gehoorzaamheid* aan den Heer der Gemeente, voor ieder, die het gepleegde onrecht inziet, te zeggen: Ik ga *niet* mede, uit *gehoorzaamheid.*

„Dat is geen oproer, geen geweld, geen revolutie; want het is

het blijven staan voor het recht, het wezen en den grondslag der Kerk, die wel kunnen worden geschrapt uit een wetsartikel, maar nimmer kunnen worden weggenomen, *zelfs niet door de Synode der Ned. Herv. Kerk.*"

In 1879 erkende de Kerkeraad nog met den heer Gunning, dat in de Nederlandsche Hervormde Kerk niet, evenals in de Roomsch-Katholieke Kerk, van eene aardsche kerkelijke overheid sprake zijn kan; dat dáár de Heere Jezus Christus de *eenige Overheid* is, Wien alle ambtsdragers in de Kerk, niet bekleed met eene *heerschende* en *dwingende*, maar enkel met een *bedienende* macht, eer en gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Hoe heeft het nu bij U, WelEerwaarde Heeren, die kinderen zijt van Gereformeerde Vaderen, kunnen opkomen, tegenover de ondergeteekenden te spreken van eene wettige overheid, daarbij uitsluitend te denken aan de Synode, en het ontzeggen van gehoorzaamheid aan haar met den naam van *opstand* te bestempelen? Is de Synode dan sedert 1879 zoo hoog in uwe schatting gerezen en in macht, eerbiedwaardigheid en aanzien geklommen, dat Gij thans verlangen moogt, dat de geheele Hervormde Kerk, met verloochening van eigen oorsprong, geschiedenis en wezen en van leer, plicht en roeping, zich voor *haar* en voor *haar alleen*, buige? Is dit de gevolgtrekking, die Gij maakt uit het feit, dat de Synode, 70 jaren lang met de ondermijning van het Christelijk geloof bezig, tot betere bereiking van haar doel, in de door haar uitgeschreven formules af te leggen beloften ook den eisch van gehoorzaamheid aan de *kerkelijke verordeningen* heeft weten in te vlechten? Het heeft dan zijn nut, U aan uwe uitspraak van acht jaren vroeger te herinneren.

De ondergeteekenden betoonden in elk geval zich geen wederspannige leden van de Nederlandsche Hervormde Kerk, als zij naar uwe stemmen en die van den hoogleeraar Gunning luisterden."

En op dezelfde verpletterende wijze ging heel dit stuk voort met aanhalingen uit vroegere geschriften. Ziehier nog drie citaten:

Het *eerste* van Dr. Gunning:

„Helaas, onwaar is onze (Protestantsche) Kerk tot in merg en gebeente. Onwaar is haar toezicht op de leer;... onwaar haar attestatiewezen;... onwaar hare armenzorg;... onwaar hare groote woorden en tale Kanaäns!.,.. Men wordt onwillekeurig verstrikt in dit weefsel van bedrog en conventie, tot eindelijk de oogen opengaan; tot men gaat inzien, dat, zoo ergens, dan in zake van godsdienst geldt de leuze: Waarheid bovenal."

Het *tweede* van Dr. Chantepie de la Saussaye:

„Hoog is de roeping, vooral der Kerkeraden in dezen tijd.

„Hun eerste roeping ligt in het heil der hun toevertrouwde gemeente. Daar kan conflict ontstaan tusschen deze roeping en de onderdanigheid aan hooger kerkelijk bestuur. De Zaalbergsche kwestie heeft het geleerd. Deze conflicten moeten niet gezocht worden; maar waar zij uit het geweten ontstaan, daar is een collectief *non possumus* even mogelijk en kan even zegenrijk zijn, ook voor het geheele bestaan der Kerk, als een individueel."

Het *derde* van Dr. Doedes:

„Treedt op voor waarheid en recht, niet als voor een paar klanken, maar als voor twee heilige beginselen, die gij nauwgezet, eerlijk wilt toepassen en toegepast zien; laat u niet door menschenvrees terughouden, maar noemt de leugen leugen en de ongerechtigheid ongerechtigheid, — 't is waar, velen zullen u toejuichen, zullen u er voor danken.

„Een nog grooter getal, en daaronder vele hoogst aanzienlijken, en daaronder zeer invloedrijken, zullen u daarentegen zooveel mogelijk uitsluiten en alzoo voor hunne bedoelingen onschadelijk maken."

In schrille tegenstelling hiertegenover plaatste het adres nu de tegenwoordige houding van den Haagschen kerkeraad.

Het was een meesterstuk van uiterst kiesche en toch vernietigende polemiek.

Maar wie gemeend had, dat het op den kerkeraad eenigen indruk zou maken, bedroog zich.

Het werd eenvoudig voor kennisgeving aangenomen.

---

4. PROTEST TEGEN HET AFZETTINGSVONNIS.

Door eenige ontzette en van hun betrekking tot de Kerk vervallen verklaarde gemeenteleden werd in October 1887 in een „*Brief* aan den zoo genoemden Kerkeraad der Nederlandsche Hervormde Gemeente te 's-Gravenhage" tegen dit vonnis een protest aangeteekend, weer van de hand van Keuchenius.

We ontleenen er het volgende aan:

„De ontzetting van het lidmaatschap der „Nederlandsche Hervormde Kerk" — in den zin, waarin de Synode en gij u op dit oogenblik die *Kerk* denkt, — laten wij ons gaarne welgevallen. Wij stellen er niet den minsten prijs op, wij achten het zelfs ONGEOORLOOFD en ZONDIG, langer te behooren tot een *Genootschap*, dat zich nog wel versiert met den naam en zich ook willekeurig aanmatigt al de rechten en voordeelen van de „Nederlandsche Hervormde

Kerk", maar dat toch eigenlijk niet anders is, naar de getuigenis harer warmste vereerders, dan een soort van VRIJMETSELAARS-VENNOOTSCHAP, vol van *ongerechtigheid* en *leugen*, vol van *zonde*, *verwarring* en *ellende*; en dat ook telkens, in weerwil van de voortreffelijkheid van nog vele zijner leeraars en leden, eene of meerdere der eigenschappen vertoont, die de „*Geloofsbelijdenis* der Gereformeerde Kerken in Nederland" als de kenmerken der „VALSCHE KERK" heeft aangewezen. „Aangaande de valsche Kerk," zoo zegt immers art. 29, „die schrijft zich en haren ordonnantiën meer macht en autoriteit toe dan den Woorde Gods, en wil zich het juk van Christus niet onderwerpen; zij bedient de Sacramenten niet gelijk Christus in Zijn Woord verordend heeft, maar zij doet daar af en toe, gelijk als het haar goeddunkt; zij grondt zich meer op menschen dan op Christus; zij vervolgt degenen, die heiliglijk leven naar het Woord Gods en die haar bestraffen van hare gebreken, gierigheid en afgoderijen."

De gelijkenis, die de Nederlandsche Hervormde Kerk met het aldus geschetste beeld eener „valsche Kerk" had, noopte reeds een groot deel harer belijders vóór meer dan eene halve eeuw, zich van haar af te scheiden, opdat zij geen deel hadden noch medeplichtig wierden aan de door haar gepleegde gruwelen en ongerechtigheden. En nu na vijftig jaren diezelfde gruwelen en ongerechtigheden, wel verre van door de Synode en de haar ondergeschikte kerkelijke besturen te zijn bedwongen, nog altijd het Nederlandsche Hervormde Genootschap blijken aan te kleven; nu zij, bij de schorsing en ontzetting van 75 leden van den Algemeenen Kerkeraad der Hervormde Gemeente in Neerlands hoofdstad, welke, tegenover de gemakzucht en het inslapen van anderen, trouw bleven aan hunne roeping, aan hunne beloften en aan Gods Woord, in eenen nog nooit gezienen en in geweld en ruwheid nog ongeëvenaarden vorm zijn naar buiten getreden; nu zij allerwegen, opdat het kerkverband niet verbroken worde en de macht en het aanzien der Synode geen schade lijden, toejuiching en navolging ontmoeten, zelfs bij hen, die tot hiertoe vermoed werden den Heere Jezus Christus als het eenige Hoofd Zijner Kerk boven alles te willen eeren en gehoorzamen; nu is er voor ons, ondergeteekenden, geen enkele reden meer om het lidmaatschap te verlangen van een Genootschap, dat, van zijnen oorsprong vervreemd en van zijnen grondslag losgewerkt, meer in een vreedzaam eerbiedigen van de *willekeur* zijner machthebbers door den dwang van reglementen, zijne eer en zijne levenstaak, dan in eene handhaving van het Recht van den Koning der Waarheid, van Hem, die *de* Waarheid, *het* Leven en *de* Opstanding zelf is, overeenkomstig het eeuwig blijvend Woord van God, zijnen plicht, zijne kracht en zijnen roem zoekt."

Het slot luidde aldus:

„De geheele kerkelijke beweging, geboren uit de gruweldaad, die de Nederlandsche Hervormde Kerk voor altijd heeft geschandvlekt, en ook nu weder Uw vonnis, zij leveren het bewijs, dat handhaving van den Synodalen kerkvorm slechts bron is van ongerechtigheid en ellende, voedsel voor het bederf, dat Kerk en Staat is binnengeslopen, en aanwakkering der doodelijke krankheden, die beiden hebben aangetast. Met dien kerkvorm wordt eerst, door verheffing van haren vorm, ook de macht der dubbelzinnigheid gesterkt, daarna de heerschappij der leugen voorbereid, en eindelijk, met uitbanning van de waarheid, aan den Koning der Waarheid en Zijne onderdanen de oorlog verklaard. Daarmede verdoolt Uwe Vereeniging steeds verder op de kronkelpaden van bemiddeling en bemanteling; zoekt zij de scherpte van Gods Woord, om menschen te winnen, af te stompen en de eischen van Gods Recht en inzettingen, om des vredes wil, te matigen; doet zij naast den met macht en majesteit bekleeden Christus der Schriften, vol van barmhartigheid en genade, samengaan eenen Jezus van menschelijke vinding, aanminnigen en gehoorzamen zoon van Maria en altijd bereid tot streeling en bevrediging van het zelfzuchtige Ik; en leert zij hen, die aan zulken Jezus genoeg hebben, steeds meer verschoonen en beminnen, en degenen, die God en Zijn Woord liefhebben, ook vuriger haten. Als „Volkskerk" zich openbarende, waarin, naar het verlangen der Synode, „nawerkt al wat in den tijd gist", wordt Uw Vereeniging eindelijk voor een van zijnen God vervreemd en ontzenuwd volk eene school en broedplaats van het ruwste ongeloof. Beter ware het voor Nederland, nooit Romes Kerk verlaten te hebben, dan aldus zijne oude Gereformeerde Kerk, de Kerk, „waarmede de geschiedenis van het leven onzes volks over een drietal eeuwen is saamgeweven", te zien te gronde gaan.

En weet Gij, wat hiervan vooral het droevige is? Dat al minder en minder den armen het Evangelie wordt verkondigd. En dit achtte toch onze Heere en Zaligmaker Zijn schoonste en grootste liefdewerk op aarde.

Opdat aan dien eisch, dien plicht, dien nood door allen, die zich naar des Heeren Naam noemen, voldaan worde, zijn de „doleerenden" opgetreden. En zij verwachten, dat het beter en ruimer en gewilliger geschieden zal door herders, in de Gereformeerde leer aan Kampens Theologische School en de Vrije Universiteit onderwezen, dan door leeraars, voorzien van den Synodalen stempel en gevormd op eene Rijkshoogeschool, waar men nog zoekt naar bewijzen voor het bestaan van God, de echtheid van Mozes en zijne schriften bestrijdt, muggezift met woorden en uitdrukkingen van Geloofs-

belijdenis en Catechismus, en het geloof in den Heere Jezus Christus, als den éénigen Zaligmaker, den éénigen Meester en het éénige Hoofd Zijner Kerk, ondergraaft.

Blijve die Heere intusschen voor U en voor ons DE EERSTE en DE LAATSTE! En nog vóórdat Hij komt, *vereenige* Hij allen, die Hem verwachten, tot éene kudde, waarvan Hij de Opperste Herder zij!"

5. HET CONFLICT TE DIEREN.

Te Dieren stond de kerkelijke kwestie zuiver geestelijk.

Onder de energieke leiding van Ds. J. C. van Schelven was de kerkeraad daar in moeilijkheden geraakt met het Classicaal Bestuur van Arnhem over de toelating van een ongeloovige tot het Heilig Avondmaal.

Een meisje, te Dieren woonachtig, wenschte tegen Paschen '86 in de naburige gemeente Spankeren belijdenis des geloofs af te leggen. Gevraagd om een attest van goed zedelijk gedrag, besloot de kerkeraad van Dieren, eerst nader met haar te spreken. Bij een bezoek, haar gebracht, deed zij nu onomwonden belijdenis van haar ongeloof met betrekking tot Gods Woord, de Drieëenheid en de Godheid van Christus. Deze uitslag werd toen aan den kerkeraad van Spankeren bericht, met de verklaring, dat het den kerkeraad van Dieren niet doenlijk was, het gevraagde attest uit te reiken. Tevens werd daarbij de hoop uitgesproken, dat ook de kerkeraad van Spankeren haar den toegang tot het H. Avondmaal niet zou ontsluiten, zoolang zij volhardde in haar ongeloof. Voor het onverhoopte geval echter, dat die kerkeraad haar op deze belijdenis van ongeloof toch toe zou laten, gaf de Dierensche kerkeraad in overweging, haar attestatie in Spankeren te laten berusten en die niet te Dieren in te dienen. „Er kon anders een conflict ontstaan, dat U zeker toch ook liever niet zelven in 't leven wilt roepen," zoo schreef de kerkeraad van Dieren aan dien te Spankeren.

Maar bedoeld meisje werd te Spankeren z.g. aangenomen, en van de volbrachte formaliteit werd aan den kerkeraad van Dieren kennis gegeven.

Inmiddels had deze laatste niet stilgezeten; voorziende, wat geschieden zou, had hij zich afgevraagd, wat te doen, wanneer deze jongedochter haar attestatie indiende?

De eenvoudigste weg was, een kerkeraadsbesluit te nemen, om geen attestatie te aanvaarden of af te geven, tenzij de tweede vraag van het formulier van den H. Doop toestemmend beantwoord

werd. Dit besluit werd genomen, van den kansel afgekondigd en aan het betrokken meisje medegedeeld.

Het Classicaal Bestuur, in de zaak gemoeid, verzocht den kerkeraad van Dieren nu om consideratie en advies. Deze werden daarop ingediend in een uitvoerig schrijven, dat aldus eindigde:

„WelEerw. HH. en Brs.! gelooft ons, 't is uit volle overtuiging geschied; in dezen gevoelen wij ten volle eigen schuld en zonde, en schamen ons niet, dit ook voor u uit te spreken. Te lang toch is door ons toegelaten wat in lijnrechten strijd is met Gods Woord; ook onze oogen zijn opengegaan; zou doorgaan met het toelaten ons niet te schuldiger gemaakt hebben bij den Koning der Kerk? — Onze conscientie heeft ons gedrongen; wij hebben gedaan wat we konden, om alle opschudding en beroering te voorkomen; maar nu mochten, nu konden wij niet anders, zonder schuldig te worden bevonden aan de ontheiliging van Gods Verbond; schuldig mede aan het bedrijven, door bedoelde persoon, van eene zonde, in Gods Woord zoo schrikkelijk geteekend. Evenmin is het willekeur, dat de tweede der doopvragen voortaan zal worden voorgelegd, maar plicht en roeping; en tegen die korte belijdenis kan geen bezwaar bestaan, daar die bij iedere doopsbediening wordt voorgelegd.

En wel verre van te vreezen, dat uw Bestuur ons gedrag zal afkeuren, zoo verwachten wij veeleer, op goede gronden, minstens bij u steun te vinden in ons pogen, de Kerk, aan onze zorg toebetrouwd, te regeeren naar den eisch van Gods Woord."

Het Classicaal Bestuur echter noemde de gemaakte bepaling onwettig en willekeurig, en verzocht den kerkeraad van Dieren dringend, haar in te trekken.

Daarop antwoordde de kerkeraad o. m.:

„Mocht van alle Kerkeraden in ons vaderland vertrouwd worden, dat zij getrouw zijn aan Gods Woord en volhardende in de Belijdenis der Gereformeerde Kerken, dan waren misschien onze bepaling willekeurig en onwettig te noemen; men zou althans dan die voorzorg overbodig kunnen achten.

Maar ook U is het niet onbekend natuurlijk — want de kwaal zetelt ook in onze onmiddellijke omgeving —, dat vele Kerkeraden meer of minder afwijken van, ja, lijnrecht staan tegenover de waarheid, die God heeft geopenbaard.

„Wat dan te oordeelen over het feit, dat van eenen ongeloovigen Kerkeraad een attestatie uitgaat: N. N. onberispelijk in leer en leven, — van eenen Kerkeraad, door wien de leer wordt vertrapt, en Gods eeuwige waarheid door menschenleugen onkenbaar wordt gemaakt?

„Zoude niet veeleer de qualificatie van willekeurig en onwettig in hoogeren zin van toepassing zijn op het streven om eenen Ker-

keraad te dwingen een zoodanig getuigschrift te erkennen, en personen, die aldus zich aanmelden, ongemoeid den toegang tot het H. Avondmaal te ontsluiten?

„Om nu veilig te gaan, daar de toestand van iedere kerk ons niet bekend is, is de eenige weg, om degenen, die van elders komen met een getuigschrift, aanstonds aan een eenvoudig, kort onderzoek te onderwerpen; daardoor kan de attestatie, die, door de treurige kerkelijke toestanden, vaak slechts een bewijs van inschrijving in het lidmatenboek is te noemen, nu werkelijk waarde verkrijgen, zoo n.l. die tweede der doopvragen toestemmend wordt beantwoord.

„Wij herhalen wat wij vroeger U schreven: die vraag is niet willekeurig gekozen, al is iedere goede vraag, die denzelfden inhoud heeft en dezelfde waarborgen biedt, ons even welkom; zij wordt reeds sinds eeuwen gedaan bij elke bediening van den H. Doop; door dat gebruik is zij geijkt. Het voorleggen van zulk eene vraag is ook niet tegenschriftuurlijk, daar immers het Woord allen leden voorschrijft, altijd bereid te zijn rekenschap af te leggen van de hope, die in hen is."

Voorts verklaarde de kerkeraad zich liever niet te willen beroepen op eenig Synodaal reglement, vooral niet, na de getuigenis, in 1880 afgelegd door de HH. K. F. Creutzberg, C. H. ten Harmsen van den Beek, Jhr. Trip van Zoutlandt en J. Spronk, als leden van het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland. Genoemde heeren hadden zich toen doen kennen als handhavers van de ordinantiën Gods tegenover menschelijke willekeur, in een protest, dat zij hadden uitgevaardigd tegenover de veroordeeling der Dordtsche ouderlingen. In dat jaar toch hadden zij van het Synodaal reglement getuigd:

„In ons kerkelijk wetboek is thans een tweestrijd, zoodat het op verschillende bladzijden de handhaving der leer beveelt en verbiedt; een verschijnsel, waarbij echter niet vergeten mag worden, dat het Algemeen Reglement, de grondwet onzer Kerk, leertucht eischt. Naar dezen eisch nu, en wat meer zegt, naar het Woord Gods en de Belijdenis der Hervormde Kerk, willen de opzieners te Dordrecht handelen."

En dan verder:

„Is het billijk, om (kerkeraadsleden) ouderlingen te veroordeelen, omdat zij zich, ook bij de aanneming van nieuwe leden, willen houden aan het Apostolisch voorschrift: „Hebt acht op u zelven en op de geheele kudde, over welke de H. Geest u tot opzieners gesteld heeft" (zie Hand. 20: 28), en aldus het formeele grondbeginsel der Protestantsche kerken: de H. Schrift eenige kenbron en toetssteen der waarheid, handhaven? — Verdienen in de Nederlandsche Gereformeerde Kerk de ouderlingen straf, wanneer zij de inzetting en het ambt der opzieners beschouwen en waarnemen

naar de Ned. Geloofsbelijdenis artt. 30, 32? Mag eene Kerk, die in haar liturgisch formulier de ouderlingen beloften laat afleggen, hen veroordeelen, wanneer zij overeenkomstig die belofte handelen? Als het grondreglement aan alle leden van Besturen gebiedt, de leer te handhaven, en aan de ouderlingen, in vereeniging met de predikanten, voorschrijft de handhaving van orde en tucht (art. 11, 20 A. R.), is dan aan hen de schuld, wanneer zij, dit doende, overtreders worden van een organiek reglement, en moeten zij in dat geval beschouwd en behandeld worden als tegenstrevers van kerkelijke verordeningen?"

En dan eindigt het schrijven van den Dierenschen kerkeraad aldus:

„Wij meenen, dat tot iederen Kerkeraad, en dus ook tot ons, is gekomen het Woord des Heeren Ezech. 33 : 7: „Gij nu, o menschenkind! Ik heb u tot een wachter gesteld over het huis Israëls; zoo zult gij het Woord uit Mijnen mond hooren, en hun van Mijnentwege waarschuwen"; waarschuwen toch niet alleen met woorden, maar ook met de daad: wij meenen, dat ook de handelingen van eenen Kerkeraad moeten overeenstemmen met de eerste verzen van hetzelfde hoofdstuk van Ezechiëls profetie.

„Gij kunt toch wenschen noch willen, dat opzieners der Gemeente hun beeld geteekend zouden vinden in Jes. 56: 10: „Hunne wach-
„ters zijn allen blind, zij weten niet, zij allen zijn stomme honden,
„zij kunnen niet bassen, zij zijn slaperig, zij liggen neder, zij hebben
„het sluimeren lief."

Geprezen wordt in de Schrift niet een Eli, die zijne zonen niet eens zuur aanzag, als zij zich hadden vervloekt gemaakt, — maar wel Pinehas wordt geprezen, die met de daad ijverde voor de eere Gods (Num. 25 : 7—13).

„Het eenige, wat ons misschien ten laste gelegd zou kunnen worden, zou dan zijn eenige afwijking van enkele artikelen van het Synodaal reglement, — maar waar ons doen strijdt, *noch* met Gods Woord, *noch* met de Belijdenis onzer Kerken, *noch* met de door ons afgelegde belofte bij de bevestiging; wij kunnen ook daaraan toevoegen, al is dat ook minder gewichtig: *noch* met het Algem. Synodaal Reglement; — waar dan zulke goede gronden voor onze zaak kunnen aangevoerd worden, daar hebben wij alle verwachting, dat ook het Classicaal Bestuur zich niet tegen ons zal stellen. Ook voor U staat het, bij de keus tusschen Gods Woord en 's menschen instelling, toch niet twijfelachtig.

„Mocht Gij nochtans van ons blijven vergen, eene bepaling in te trekken, die door ons gemaakt is in overeenstemming met de klare uitspraak van Gods Woord, met onze heilige belofte, met de getuigenis onzer conscientie; welnu, onze zaak wordt daardoor niet slechter.

„Wijst Gij op de verdeeldheid, die daarop kan volgen; wijst Gij op de mogelijkheid, dat menigeen zal terugblijven, zoo hij eerst aan die bepaling zal moeten voldoen; hoezeer het ons ook leed zal doen, toch komt dat in zeker opzicht niet voor onze verantwoording. De vermeerdering van Israëls druk in Egypte was niet aan Mozes te wijten; wij geven dit over in de hand van Hem, die rechtvaardiglijk oordeelt en die eischt, dat in de Kerk Zijns Zoons alles naar Zijnen wil zal gaan; wij houden ons liever aan den beproefden regel: ziende in het gebod, blind voor de uitkomst.

„De Heere geve ook U genade, om in dezen te handelen alleen naar Zijn Woord."

Het koude antwoord van het Classicaal Bestuur op deze warme verdediging was een bevel om de bedoelde persoon in te schrijven.

Maar voor dit barre bevel ging de kerkeraad niet uit den weg. En het lidmatenboek bleef oningevuld.

---

6. DE BEROERDER GESTRAFT.

Niet geheel onbegrijpelijk is het, dat het Classicaal Bestuur ten slotte de briefwisseling moede werd, en er toe overging, den halsstarrigen kerkeraad eens onder handen te nemen; wellicht, dat het verschijnen voor de groene tafel, en het zitten op de bank der beschuldigden, hem wel tot andere gedachten zou brengen.

Per aangeteekenden brief ontvingen vijf van de zeven leden van den kerkeraad een oproeping om voor het Classicaal Bestuur te verschijnen. Het tijdstip van oproeping verschilde in iederen brief een kwartier. De voorzitter was het eerst opgeroepen. Blijkens den oproepingsbrief gold het hier een *geschil;* daarom meende de kerkeraad, dat het voldoende was, als de voorzitter alleen verscheen.

Ds. Van Schelven, binnengeleid en ondervraagd in zake de inschrijving van de bekende jongedochter, zeide, dat hij, vóór hij op de gestelde vraag kon antwoorden, gaarne de prealabele kwestie zag uitgemaakt, of het hier inderdaad gold een bestaand *geschil,* gelijk de praeses in zijn inleidend woord had beweerd. Ook de oproepingsbrief bevatte een heenwijzing naar art. 60 Reglement Kerkelijk Opzicht en Tucht, handelende over geschillen. In art. 68 van dat reglement nu worden achtereenvolgens opgenoemd de onderscheiden geschillen, die behooren tot de bevoegdheid van ieder der kerkelijke colleges. Maar de hangende kwestie van Dieren stond in dat artikel niet vermeld als vallende onder de jurisdictie van het Classicaal Bestuur. Houdt nu het Classicaal Bestuur vol, dat de zaak een geschil is, waar wordt dan ergens in het Reglement aan dit Bestuur het recht

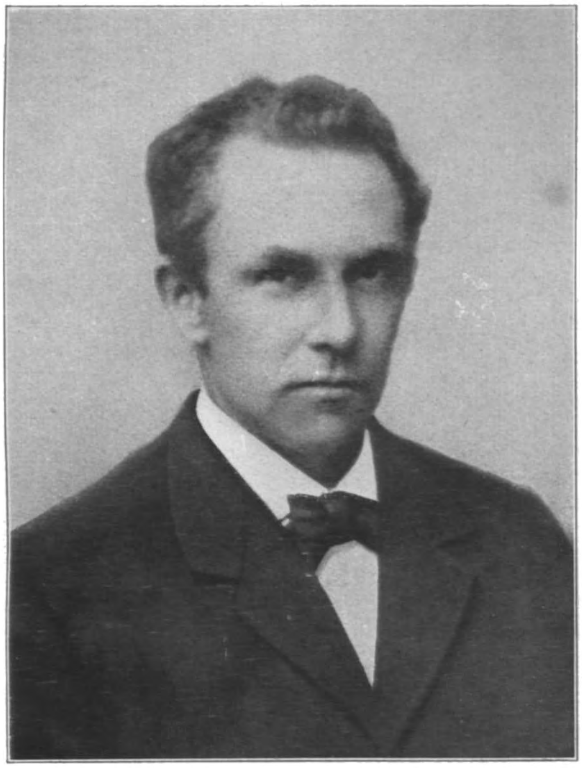

Ds. J. C. van Schelven.

toegekend, zich hiermee te bemoeien? Is het daarentegen geen geschil, waarom het dan aldus genoemd; waarom dan die artikelen aangehaald in den oproepingsbrief? Dan is het Classicaal Bestuur toch niet gelukkig geweest in de keus zijner artikelen, en er is alzoo een fout begaan.

Na een korte woordenwisseling zeide de opgeroepene: „Gaarne wil ik verder met het Classicaal Bestuur spreken, en over de begane informaliteit heenstappen, zoo het Bestuur slechts dit éene wil toestemmen, dat het in den oproepingsbrief een foutieve aanhaling heeft gedaan."

Daarop riep een der leden uit: „Wat denkt hij wel!"

Het Classicaal Bestuur wilde zijn fout niet toegeven, en alzoo eindigde deze beraadslaging. De praeses van het Classicaal Bestuur betreurde het, dat de vredelievende bedoeling van het Bestuur aldus werd te gemoet gekomen. En de voorzitter van den Dierenschen kerkeraad zijnerzijds drukte er zijn leedwezen over uit, dat het Classicaal Bestuur te hooghartig was, een begane fout te erkennen, en verklaarde, dat het van zijne zijde geen letterzifterij was, maar handhaving van zijn goed recht. Daarop werd hem uitgeleide gedaan.

Ter verklaring van zijn gedrag schreef Ds. Van Schelven daarna nog aan het Classicaal Bestuur:

„In al de gewisselde stukken heeft het Classicaal Bestuur voortdurend zich beroepen uitsluitend op de Synodale Reglementen en Verordeningen. Als door U gevraagd werd consideratie en advies op een of ander schrijven, bij U ingekomen, hebben wij daarop telkens geantwoord; wij verwezen daarin naar Gods Woord, de Belijdenisschriften der Gereformeerde Kerken, de belofte door ons afgelegd bij het opnemen van 't ambt.

„Maar ziet, telkens werden onze bezwaren onbeantwoord gelaten; ja, zelfs heeft het Classicaal Bestuur in 't schrijven dd. 31 Mei '86, no. 71, onomwonden uitgesproken: wij treden niet in beoordeeling uwer beweegredenen.

„Gij beriept U op menschelijke verordeningen: wij ons op de uitspraken van Gods Woord; op Belijdenisschriften met Gods Woord conform; op liturgische schriften, nog altijd in gebruik in onze kerken. Maar met geen enkel woord werden onze bezwaren verwaardigd; gij gingt ze voorbij, alsof het nietszeggende bedenkingen waren, aan eigen verstand ontleend; en 't was telkens van uwe zijde een beroep op een of ander artikel, en een gelasten op grond van 't reglement.

„Vandaar, dat, in die omstandigheden, niet aan broederlijken zin bij U bestaande kan worden gedacht; eerder aan 't pogen van uwe zijde, den Kerkeraad van Dieren te dwingen, openbare loochenaars van 't bloed des kruises tot het H. Avondmaal toe te laten.

„Gij hebt U altijd beroepen op de reglementen; wat wonder, dat ik bij U onderstelde eene keurige, afgeronde kennis omtrent den

inhoud dier reglementen! En zeer bevreemdde het mij, bij U eene fout te meenen ontdekken, toen gij mij toezondt de oproeping ter vergadering om gehoord te worden.

„Het gold hier, of althans, dat kon het worden, het opzetten van een kerkelijk proces; aan niets anders heb ik gedacht. En in 't opzetten daarvan was 't aanhalen van artt., zoo niet geheel foutief, dan toch aan zeer ernstige bedenking onderhevig; het kwam mij voor: de aanvang eener procedure moest zuiver zijn, de artt. duidelijk spreken, wilde daarin waarborg geboden zijn, dat het verloop der zaak niet aanstonds op onzuiver spoor zich verliep.

„Niet dan met tegenzin zijt gij op den weg der reglementen gevolgd geworden, maar juist, omdat ook het goed recht gevaar liep, is dat geschied."

Na nog veel over en weer schrijven sprak het Classicaal Bestuur op 31 Januari 1887 over den kerkeraad van Dieren een veroordeelend vonnis uit, nl. een berisping.

Toegepast werd dus het eerste en zachtste tuchtmiddel. Toch neemt dat niet weg, dat de kerkeraad van Dieren in het ongelijk was gesteld en, ten gevolge van dit vonnis, beschouwd moest worden als schuldig te staan aan verkeerde praktijken. Het Classicaal Bestuur had dus partij gekozen *voor* het ongeloof, dat zich gedekt zag door de Reglementen der Synode, *tegen* den kerkeraad, die getrouw wenschte te handelen in overeenstemming met Gods Woord en de afgelegde beloften.

Daarbij komt, dat de veroordeeling van het Classicaal Bestuur alleen dáárom zoo gematigd was uitgevallen, omdat door de Synode een wetsvoorstel aanhangig was gemaakt, waarbij aan bezwaren als die van den kerkeraad te Dieren werd te gemoet gekomen, en waardoor bij eventueele aanneming en uitvaardiging het bedrijf van den kerkeraad niet meer zou vallen onder de overtredingen der Reglementen.

Ware echter bedoeld voorstel niet aanhangig geweest, dan zou de kerkeraad niet berispt, maar geschorst of afgezet zijn geworden.

Doch langs een omweg werd dit doel toch wel bereikt.

Behendig schoof nl. het Classicaal Bestuur straks de Belijdeniskwestie van de baan, omdat er zich andere zaken voordeden, waarmee het gevoeglijker kon optreden, zonder zich zelf in opspraak te brengen door den kerkeraad af te maken om de Belijdeniszaak.

Een lid van het Provinciaal Kerkbestuur liet zich nauwkeurig op de hoogte houden van wat er te Dieren voorviel. En spoedig vond men iets. Ds. Van Schelven preekte den 6den Febr. over 1 Kon. 18:21. Naar aanleiding daarvan zeide hij o. m., dat, blijkens het tekstverband, het hinken op twee gedachten vooral bedoelde een zonde op kerkelijk gebied. Voorts betoogde hij, dat de Synodale

Organisatie niet op Gods Woord steunde, en dus met Baäl gelijk te stellen was, en dat, wat met Gods Woord in tegenspraak was, verworpen moest worden.

Om die prediking aangeklaagd bij het Classicaal Bestuur, weigerde Ds. Van Schelven de schriftelijke verklaring af te leggen, dat hij nooit meer op of buiten den kansel in dien geest zou spreken. Daarop volgde provisioneele schorsing.

De kerkeraad bleef den geschorsten leeraar trouw ter zijde staan en brak met de Synodale Organisatie.

De kerkvoogden echter gingen niet mede en gaven Ds. Van Schelven op zijn eisch om in het kerkgebouw te mogen blijven preeken, een weigerend antwoord. Het kerkgebouw werd voor de doleerenden gesloten, zoodat zij voorloopig hun samenkomsten moesten houden in het lokaal van de Vereeniging voor Inwendige Zending, dat veel te klein bleek te zijn.

In het kerkgebouw daarentegen, waar orthodoxe predikanten uit den Ring optraden, was de opkomst zeer gering.

Het Classicaal Bestuur had anders juist gehoopt, dat te voorkomen, door toepassing van het bekende kunstmiddeltje, om den modernen consulent op zij te zetten en een irenisch man voor hem te laten optreden. Het had immers aan Ds. Van der Kemp van Spankeren, den eersten consulent, verzocht zijn consulentschap over te doen aan den tweeden, Ds. Wiersma van Rheden. En hij voldeed aan dit verzoek. Maar de hoop van het Classicaal Bestuur werd niet verwezenlijkt. De kerk liep zoogoed als leeg, en het lokaal stampvol.

En toch, desniettegenstaande, moest ook hier de gemeente van het genot harer goederen beroofd worden, ofschoon ze nog wel *vrij beheer* had, en hield een klein groepje, onder den invloed der Synodale Besturen, alles in bezit.

---

7. DE REFORMATIE TE NIJKERK.

Te Nijkerk op de Veluwe zag men sinds lang het zondige van den kerkelijken toestand in, maar tegen verbreking van het kerkverband zag men er nog op.

Aan de geschorste broederen te Amsterdam werd in December '85 een adhaesie-betuiging gezonden. Maar toen in Februari '86 de kerk van Voorthuizen uit het Synodale verband trad, kon een voorstel, om adhaesie te betuigen, in den kerkeraad geen meerderheid verwerven.

Ds. Vlug werkte ijverig mee in het beroep van zijn zwager,

candidaat Houtzagers, naar Kootwijk, maar vertrok in April naar Leiderdorp. Een verzoek van kerkvoogden en notabelen, tijdens de vacature, om Dr. Van den Bergh en Ds. Houtzagers ook op te nemen onder de dienstdoende ringpredikanten, werd op advies van het Classicaal Bestuur gewezen van de hand. Evenzoo een adres van 218 mannelijke en 166 vrouwelijke lidmaten om met de Organisatie van 1816 te breken. Een aftredend diaken, die, herkozen, geen zitting in den kerkeraad wilde nemen, tenzij de noodzakelijkheid van breuke met de Synode werd uitgesproken, trok op herhaalden aandrang van den kerkeraad zijn voorwaarde in, ofschoon voor zich zelf de noodzakelijkheid der breuke uitsprekende.

Op 27 Januari 1887 trad Nijkerks oude leeraar, Ds. Vlug van Leiderdorp, nog eenmaal voor de gemeente op, en preekende over troon en scepter van Sions Koning (Psalm 45 : 7), wees hij op de noodzakelijkheid van onderwerping aan den Koning der Kerk. Dienzelfden avond werd een beroep uitgebracht op Ds. K. Fernhout, te Tzum.

In den beroepsbrief stond, dat de predikant alles moest doen, „wat een Herder en Leeraar, overeenkomstig Gods heilig Woord, volgens de verordeningen der Nederlandsche Hervormde Kerk, betaamt." Wetende echter, dat Gods Woord en de verordeningen op menig punt met elkaar in strijd waren, verklaarde Ds. Fernhout aanstonds aan de broeders, die hem den beroepsbrief brachten, dat hij geen beroep in overweging zou kunnen nemen, waarvan de aanvaarding hem opnieuw zou binden aan een formule, die zich zelf tegensprak en dienst deed om den band aan Gods Woord tot een fictie te maken. Op zijn verzoek had dan ook indertijd al de kerkeraad van Tzum, nadat hij daar reeds in den dienst bevestigd was, alsnog de verbintenis aan de Reglementen in den beroepsbrief geschrapt.

Ook in de kerkeraadsvergadering te Nijkerk werd nu voorgesteld, te schrijven: overeenkomstig Gods heilig Woord en de verordeningen der Ned. Herv. Kerk., *voor zoover die daarmee niet strijden*. Ds. Gobius du Sart echter meende, dat, als men toch wilde wijzigen, men nog beter deed met heel die zinsnede over de verordeningen weg te laten, en eenvoudig te schrijven: „overeenkomstig Gods heilig Woord". Dit werd dan ook aangenomen. Alleen Ds. Gobius, Ds. Blüggel en de ouderlingen H. Brons en G. van der Pol stemden er tegen, en teekenden den beroepsbrief met de letters *q.q.* achter hun naam, daarmee te kennen gevende, dat zij wel *qualitate qua*, d. i. *in hun hoedanigheid* van kerkeraadsleden, den beroepsbrief teekenden, maar onder protest tegen de aangebrachte wijziging. De meerderheid echter, zich herinnerende, hoe indertijd te Voorthuizen een soortgelijke wijziging van den beroepsbrief aan Dr. Van den Bergh niet tot conflict had geleid, vertrouwde, dat dit

dan nu ook wel niet het geval zou zijn. En toen Ds. Fernhout bovendien bedankte, scheen de kwestie daarmee weer van de baan.

Maar nu had men buiten den waard, dat wil hier zeggen, buiten het Classicaal Bestuur gerekend.

Ook in den boezem van dat Bestuur was conflict ontstaan. Reeds bij de provisioneele schorsing van Kootwijks kerkeraad had Dr. J. H. Schuurmans Stekhoven als lid van het Classicaal Bestuur zijn stem aan het daartoe strekkend besluit onthouden.

Op de vergadering van het Bestuur, die 26 April 1886 plaats vond, was echter een vertegenwoordiger der Synode, Mr. G. H. van Bolhuis, aanwezig, om den leden aan het verstand te brengen, dat zij te Kootwijk en te Voorthuizen moesten doen „wat des Kerkeraads is". Bij de discussie hierover moest deze Utrechtsche advocaat en procureur echter toestemmen, dat de kerkelijke reglementen deze verplichting nergens oplegden, maar dat ze er slechts bij gevolgtrekking uit afgeleid kon worden. De tegenwoordigheid van Mr. Van Bolhuis had dan ook juist een tegenovergesteld gevolg. Dr. Schuurmans Stekhoven kreeg nu medestanders, en met vijf tegen vier stemmen besloot het Bestuur, *niet* te zullen doen „wat des Kerkeraads is". Onder dat vijftal was ook Ds. Blüggel van Nijkerk.

Nu droeg de Synode aan het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland op, om „het weerspannig Classicaal Bestuur van Harderwijk" tot handelend optreden te bewegen. Maar de vijf tegenstemmers bleven ook nu standvastig weigeren, en gaven Juni '86 in een breedvoerig schrijven aan het Provinciaal Kerkbestuur rekenschap van hun stem, met een beroep op Gods Woord verklarende, dat zij bezwaar maakten om *„broeders te vervolgen, en dat nog wel in een tijd, waarin de stoutste verwerpers van Gods Woord gehandhaafd worden"*.

Gevolg van deze kloeke belijdenis was, dat de onderteekenaars van dit stuk bij besluit van 29 September 1886 voor onbepaalden tijd vervallen werden verklaard van de bevoegdheid tot het aanvaarden van het lidmaatschap van eenig Bestuur boven den Kerkeraad.

In hun plaats werden nu anderen gekozen. En dit gewijzigde Classicaal Bestuur zou zich een zeer gewillig werktuig betoonen in dienst der Synode, die inmiddels ijlings een wetsartikel in het leven riep, waarbij een Provinciaal Kerkbestuur verplicht werd op te treden, als een Classicaal Bestuur in het onderhavige geval niet deed „wat des Kerkeraads is".

Maar het nieuwe Classicaal Bestuur brandde van ijver om te Nijkerk in te grijpen. Op Donderdag 3 Maart 1887 zond het daarheen Ds. Hasselman van Hattem en Ds. Stein Callenfels van Heerde, om als Classicale afgevaardigden te onderzoeken, of het vermoeden gegrond was, dat de kerkeraad van Nijkerk met het Synodaal verband wilde breken.

Als een echt inquisiteur voelde Ds. Hasselman de kerkeraadsleden één voor één aan den tand. Maar van een bestaand plan om te breken bleek niets; eer het tegendeel, of althans een terugschrikken er voor.

Daarop hielden de Classicale deputaten in het aangrenzend vertrek een onder-onsje met de *q.q.*-mannen Ds. Gobius, Ds. Blüggel en de ouderlingen Brons en Van der Pol.

Teruggekeerd, las Ds. Hasselman den anderen kerkeraadsleden hun schorsingsbul voor.

Op hun vraag, op welken grond zij geschorst werden, luidde het antwoord: „Op het vermoeden, dat gij voornemens zijt het kerkelijk verband te verbreken." En op de vraag: „Waarop rust dan dat vermoeden?" heette het nu: „Op den beroepsbrief van Ds. Fernhout."

Ziedaar dus het misdrijf der geschorsten; dat echter in de schorsingsbul zelfs niet genoemd werd, waarschijnlijk, omdat dan de tegenstelling: Gods Woord of de Reglementen, te scherp zou zijn uitgekomen.

Onder leiding van Dr. Van den Bergh werd nu bij kerkeraadsbesluit van 4 Maart de schorsing als onwettig aangemerkt en overeenkomstig den ambtseed van trouw aan den Koning der Kerk het juk der Synodale Hiërarchie afgeworpen.

Met medewerking van kerkvoogden werd bepaald, dat in de vacatuurbeurt van Zondagmorgen Dr. Van den Bergh zou optreden, en dat hiervan aan Ds. Ris Lambers van Barneveld, aan wien onder het Synodaal verband deze beurt was toegewezen, zou worden kennis gegeven; wat dan ook geschiedde.

De kerkvoogdij eerbiedigde dit besluit van den kerkeraad, en gaf van een en ander kennis aan den burgemeester, den heer Krudop, met verzoek, als hoofd der politie hen te willen beschermen tegen mogelijke inbreuk op hun beschikking.

„Zoo ging men Zondag 6 Maart te gemoet. Vóór den aanvang der godsdienstoefening bevonden zich eenige kerkvoogden in de consistoriekamer en in het doophek. Dr. Van den Bergh had zich tijdig op den predikstoel begeven. Verschillende zitplaatsen waren bezet. Maar aan de voordeur bevond zich een groep volk, die ongeregeldheden deed vreezen. Van den voorzang, Psalm 126: 1, 2 en 3, was het eerste vers gelezen, en het sein gegeven, dat het orgel zou invallen. Maar nauwelijks was het zingen begonnen, of deze groep volk drong onder geraas en getier het kerkgebouw binnen, over stoelen en banken klimmende tot aan het doophek, waar hun door eenige kerkvoogden de verdere toegang werd belet. Onderwijl waren de burgemeester, omhangen met zijn ambtsketen, Ds. Gobius en Ds. Ris Lambers door de consistoriekamer het doophek binnengekomen. De burgemeester en Ds. Gobius eischten,

Ds. K. Fernhout.

dat Dr. Van den Bergh den predikstoel zou verlaten; maar deze zeide, dit niet te zullen doen anders dan op last van Kerkvoogden. Daar het rumoer onderwijl heviger werd en er handtastelijkheden dreigden voor te vallen, ja, er zelfs een steen naar Dr. Van den Bergh geworpen werd, [1]) besloten de aanwezige kerkvoogden, dat de godsdienstoefening dien morgen niet zou doorgaan, en verliet Dr. Van den Bergh op verzoek van den president-kerkvoogd den predikstoel. De burgemeester, Ds. Gobius en Ds. Ris Lambers verwijderden zich aanstonds uit het kerkgebouw. Onder het zingen van het „Wien Neêrlandsch bloed" trokken nu ook velen, die in het rumoer den boventoon gevoerd hadden, naar buiten; anderen deden dit eerst, nadat door den voorlezer op last van den kerkeraad, die zich onderwijl naar de consistorie had begeven, was afgekondigd, dat de Dordtsche Kerkenorde, met opzegging der gehoorzaamheid aan het Synodaal Reglement, weer tot geldigheid was gebracht; dat op geenerlei wijze de godsdienstoefening dien morgen voortgang zou hebben, en dat de namiddag- en de avondbeurt door Ds. Gobius en door Ds. Blüggel zouden vervuld worden... Dien namiddag heeft Ds. Gobius du Sart in de eerste godsdienstoefening na het breken met de Synodale Organisatie naar dagorde gepredikt over Zondag 31 van den Heidelbergschen Catechismus, den Zondag over de sleutelen des hemelrijks. Treffende en ernstige leiding der Goddelijke voorzienigheid!" [2])

Om geen herhaling uit te lokken van wat op 6 Maart voorgevallen was, vond de Kerkvoogdij het geraden, het gebruik van het kerkgebouw over te laten aan hen, die niet mee in doleantie gingen. „Zoo verliet het getrouw gebleven deel der gemeente zijn wettige erve, in afwachting van wat later de rechter zou uitspreken. Tegen vergoeding van *f* 100 werd tijdelijk het schoolgebouw afgestaan."

---

8. TE BUITENPOST EN TZUM.

We herinneren ons de geestdriftige rede, die Dr. Hoedemaker op 20 Dec. 1886 te Sneek hield. O. m. sprak hij toen deze woorden:

„Gij zegt: „Wij, Friezen, knielen alleen voor God!" Ik heb het u anders bewezen. Gij buigt u voor den Anti-christ. Totdat ge u vrijmaakt, ligt ge geknield voor de Synode, met den strop om den hals."

[1]) Hier gold wel het Schriftwoord: „Die ulieden aanraakt, die raakt Zijn oogappel aan" (Zach. 2 : 8), en: „Hij bewaarde hem als Zijn oogappel" (Deut. 32 : 10).

[2]) Deze beschrijving is ontleend aan het historisch overzicht, door den heer J. van der Waals gegeven in: „*Gedenkt de vorige dingen*". Nijkerk, 1912.

De waarheid van dit woord heeft Ds. Fernhout in twee kerken van Friesland ondervonden. Het waren Buitenpost en Tzum.

In 1883 proponent geworden, verbond Ds. Fernhout zich in September d.a.v. aan Buitenpost als zijn eerste gemeente. Na veel strijd had hij dit beroep aangenomen. Liever had hij een der andere beroepen, die hij ontving, opgevolgd. Want er was te Buitenpost een felle strijd tusschen modernisme en orthodoxie. En van partijstrijd had de nog onervaren proponent grooten afkeer. Maar de nood was hem opgelegd. Hij moest Buitenpost aannemen.

En het berouwde hem niet. Tergend was de tegenstand, bitter de vijandschap van de partij des ongeloofs; zóó, dat de moderne kerkvoogden zich zelfs niet ontzagen, één- en andermaal de samenkomsten der gemeente te verhinderen. Doch de Heere gaf den jeugdigen leeraar genade om het kruis goedsmoeds te dragen. Ja, het viel hem zelfs gemakkelijk, door de liefde, waarmee de gemeente hem omringde. En wat meer was: de Heere wrocht mede. Hij gaf verrassenden zegen op de bediening des Woords. Bij vele kinderen Gods kwam het genadeleven tot liefelijk doorbreken in blijde verzekerdheid en in kloek belijden; en bij meer dan één, die zich tot dusver om den dienst van God niet bekommerd had, kwam het tot waarachtige bekeering.

Door *De Heraut* al beter in de Verbondsleer onderwezen, zocht de Dienaar des Woords echter bij toeneming niet het heil der enkele zielen slechts, maar het herstel der Kerk.

De bittere partijstrijd in den boezem der gemeente liet zijn conscientie niet met rust. De leugen van zulk een kerkelijk saamleven verschrikte en beschaamde hem. Want hij zag in, dat niet de modernen, maar de ambtsdragers daarvoor in de eerste plaats verantwoordelijk stonden. Zij toch waren het, die, in strijd met hun belofte voor God en de gemeente, de oefening van de tucht verzaakten.

En zoo stelde Ds. Fernhout deze zaak dan in den kerkeraad aan de orde, aandringende op getrouwheid in de uitoefening van de kerkelijke tucht. En de broeders waren bereid. Doch eerst zou men nog onderzoeken, of op den steun der Kerkbesturen gerekend kon worden. Wel was het Classicaal Bestuur van Dokkum orthodox. En ook het Provinciaal Kerkbestuur van Friesland was nu òm. Maar... men was er toch niet zoo zeker van, of deze Kerkbesturen een kerkeraad, die tot daden overging, wel zouden handhaven.

De Besturen werden dus eerst gepolst. Maar het antwoord was een ontnuchtering. O, zeker, de heeren wilden, o, zoo gaarne steunen; maar ze konden niet. Zie artikel zóóveel en zóóveel van het Reglement.

Desondanks wilde toen Ds. Fernhout toch doorgaan. Doch de kerkeraad miste den moed. Men zou immers alles verliezen; alles.

spelen in handen der modernen! En dat ging toch niet aan!

... Straks werden, onder protest van den voorzitter, eenige moderne jongelui, die zich in het naburige Twijzel hadden laten „aannemen", ouder gewoonte door den kerkeraad van Buitenpost ingeschreven in het lidmatenboek.

Knielden deze stoere Friezen alleen voor God?

Ach neen, men lag geknield voor de Synode, met den strop om den hals!

Toen kwam de attestenkwestie te Amsterdam. Daar had men dus hetzelfde geval. En Ds. Fernhout, jaloersch op de trouw der broederen in de hoofdstad, besprak nu de kwestie opnieuw in den kerkeraad, en ook in opzettelijk daartoe belegde samenkomsten van gemeenteleden. Maar men liet den dominee praten, en kwam geen stap verder.

In dien tijd kreeg Ds. Fernhout een beroep van Tzum.

Moeilijk viel hem de beslissing. Buitenpost was hem zoo lief geworden. Meer dan één beroep had hij zonder aarzeling afgewezen. En Tzum lachte hem weinig toe. Ook, omdat het zoo geringe hoop gaf op meerder trouw aan het Woord in den ambtelijken dienst; in geen tachtig jaren had men er de zuivere bediening des Woords gehad.

Doch juist dit laatste pleitte voor aannemen. En toen daar nog de verrassende verzekering bij kwam, dat de kerkeraadsleden bereid waren om, ter wille van de trouw in hun ambt, desnoods een conflict te trotseeren, toen was de zaak beslist. Op 20 Juni 1886 deed Ds. Fernhout zijn intrede te Tzum.

En wat de kerkeraad hem verzekerd had, kwam uit: er was te Tzum een kostelijke kern van pittige Gereformeerde belijders. Want toen ze zelven nog verstoken waren van de gezonde prediking, waren de enkele Tzummers, die de waarheid liefhadden, met hun kinderen aan de hand uitgezwermd naar buiten, tot zelfs naar Heeg — 't was in de dagen van Felix — om voedsel voor hun ziel te zoeken. Later kerkten ze voornamelijk bij de Christelijke Gereformeerden te Franeker, toen Van der Sluis en, na hem, Bavinck, daar stonden. Uit deze „slijkgeuzen" was allengs een kloek geslacht van belijders gegroeid. En hoe dankbaar waren ze, nu ze ook weer in eigen gemeente de waarheid hoorden prediken!

Helaas, ook hier zou de Synodale Organisatie de strop worden voor het kerkelijke leven.

Een groot deel der „gemeenteleden" — 't waren vooral de groote boeren, die rondom het dorp woonden, — was modern. Aanstonds na de komst van den nieuwen leeraar begon de kerkeraad hen geregeld te bezoeken en ernstig over hun ongeloof te vermanen. Maar hiermee kon men niet volstaan. „Zal men ook diegenen tot het Avondmaal laten komen, die zich met hun belijdenis en hun

leven als ongeloovige en goddelooze menschen aanstellen?" Het antwoord van den Heidelbergschen Catechismus op deze vraag was voor geen tweeërlei uitlegging vatbaar. De heiligheid van het Verbond Gods eischte, dat de kerkeraad hen afhield van het Heilig Avondmaal.

Eenparig werd daartoe dan ook in den kerkeraad besloten. Eenige modernen, die reeds meermalen vermaand waren, zouden nogmaals, en nu in den vollen kerkeraad, over hun ongeloof worden bestraft, en hun zou worden aangezegd, dat censuur niet kon uitblijven, zoo zij in hun verwerping van de Schrift volhardden.

Dat dit besluit tot ernstig conflict met de Kerkbesturen kon leiden: de praeses had het zijn mede-kerkeraadsleden met nadruk voorgehouden. Maar, wat men hem bij het uitbrengen van het beroep had verzekerd, dat zou men, nu het op doortasten aankwam, ook toonen: men deinsde voor een conflict niet terug.

Aldus sprak de kerkeraadsvergadering zich uit.

Maar, eilacy! reeds den volgenden morgen, nog eer de praeses een begin van uitvoering aan dit kerkeraadsbesluit had kunnen geven, bleek hem, dat de broeders te rade waren geworden, hun stem niet gestand te doen; en weinige uren later werd, in wettige vergadering, na aanroeping van Gods Naam, ondanks allen aandrang van den voorzitter tot standvastigheid en trouw, onder protest zijnerzijds, het besluit van den vorigen dag vernietigd.

Het was Ds. Fernhout een nieuw bewijs van den verlammenden invloed der Synodale Organisatie zelfs op de ernstigste en kloekste mannen, en het versterkte hem in de overtuiging, vooral sedert het bijwonen van het Kerkelijk Congres bij hem gewekt, dat het begin van waarachtige kerkelijke bekeering gelegen was in breuke met het zondige en tot zonde verleidende kerkverband. Daartoe mocht hij dan ook bij meer dan één kerk in den omtrek werkzaam zijn.

Inmiddels had hij gemeend, in eigen gemeente niet te mogen forceeren tot een stap, waartoe men zich nog niet gedrongen voelde. Het was hem genoeg, als de kerkeraad zich slechts getrouw betoonde in de tuchtoefening. Want de feiten hadden bewezen, dat dit onvermijdelijk tot breken met de Organisatie moest leiden.

Maar nu plaatste de weigering van den kerkeraad om den sleutel der tucht weer op te nemen, hem voor een moeilijke vraag. De bediening van het Heilig Avondmaal was ophanden. Mocht hij het in de gegeven omstandigheden uitreiken? Dag en nacht hield deze zaak hem bezig. Toen legde hij zijn bezwaren in den kerkeraad bloot. En het eenige antwoord, dat hij daar kreeg, was: „dan maar uitstellen."

Zoo werd de Avondmaalsbediening uitgesteld. Maar ook hierbij vond Ds. Fernhout geen vrede. Eindelijk gaf hij toe aan

den wensch om brood en beker toch uit te reiken. In de prediking, voorafgaande aan de bediening van het Avondmaal, zou hij zijn conscientie dan vrij maken, door openlijk zijn bezwaar uit te spreken, en Kerkeraad en Gemeente verantwoordelijk te stellen voor het nalaten van de tucht.

Dit deed hij dan ook; of liever: *trachtte* hij te doen. Want *vrij* gevoelde hij zich *niet*. Nooit zat hij met meer beklemd gemoed aan 's Heeren disch; nooit voelde hij tergender en smartelijker dan toen het nijpen van de smadelijke banden, waarin de Synodale Organisatie de ambtsdragers en de Kerk des Heeren gebonden houdt.

Weinig kon hij echter vermoeden, dat op datzelfde oogenblik in het kerkgebouw de broeders tegenwoordig waren, die hem de deur der gevangenis zouden ontsluiten. Het waren afgevaardigden van de kerk van Zwartsluis, die pas met de organisatie had gebroken, en hem eenparig begeerde tot haar dienaar. Drie dagen later ontving hij reeds den beroepsbrief. De beslissing kostte hem langen strijd. Maar de strijd eindigde toch met aanneming van het beroep.

Zoo verliet hij Tzum dan reeds na een diensttijd van nog geen vol jaar, bedroefd, omdat hij deze gemeente, evenmin als die te Buitenpost, van het knielen voor de Synode had kunnen afbrengen.

Toch bleef het uitgestrooide zaad niet zonder vrucht. Maar een ander is het die zaait, en een ander die maait. Het ging te Tzum als te Buitenpost, dat reeds in '87 met de Organisatie brak: in '93 kwam het ook te Tzum tot een begin van reformatie.

---

9. „HEBT GE MIJ LIEVER DAN DEZE?"

Men heeft de doleerenden beschuldigd, dat het hun in den kerkelijken strijd is te doen geweest om geld en goed. Laat ons dan althans op één doleerende mogen wijzen, die bij de Doleantie niets te winnen, maar alles te verliezen had. Het was Ds. W. Maan te Augustinusga.

Hij had daar zijn intrede gedaan op 4 Juli 1886. 't Was de laatste Zondag vóór de uittreding te Kollum. De ring Kollum, waartoe Augustinusga behoorde, heette toen reeds, evenals de geheele classis Dokkum, een brandpunt der Doleantie. Niet daarom echter had Ds. Maan het beroep naar Augustinusga aangenomen. Maar evenmin was hem dit een reden geweest om voor het beroep te bedanken. Het: „Waag het met uw God", hem door den consulent, Ds. Bolkestein van Gerkesklooster, toegeroepen, had den doorslag gegeven. Toen het echter te Gerkesklooster zelf spannen ging, ontvluchtte Ds. Bolkestein den kerkelijken strijd aldaar, door

een beroep naar elders aan te nemen. In October d.a.v. ging deze gemeente nu zonder predikant in doleantie. Want ook de ingeroepen medewerking van Ds. Maan werd niet verkregen: ziende op de financieele gevolgen, durfde deze zich daar niet toe leenen. Om dezelfde reden durfde hij ook geen deel nemen aan het Kerkelijk Congres.

Maar in eigen kring kon hij toch niet geheel buiten den kerkelijken strijd blijven. Na de uittreding te Kollum moesten de ringpredikanten in de z.g. vacature optreden. Eerst wilde geen der negen ringbroeders zich daartoe leenen. Maar toen het hoogere Kerkbestuur begon aan te dringen, verklaarden zes van de negen zich bereid om te gaan. Alleen de predikanten J. Hoekstra te Burum, W. H. Snethlage te Surhuizum en Ds. Maan meenden, na gezamenlijk het aangezicht des Heeren te hebben gezocht, niet te mogen wijken. Op grond van het Ringreglement zochten zij dispensatie te krijgen van hun vacaturebeurten te Kollum. Als reden daarvoor gaven zij deze overweging op: „In de ernstige ure, dat wij, na ons proponents-examen, de belofte deden de Ned. Herv. Kerk te dienen, gevoelden wij, dat wij die Kerk, waarin wij waren geboren en opgevoed, liefhadden, en was het de wensch van ons hart, in alle stilte en rust aan haren geestelijken opbouw mede te werken. Dit nu is zoo gebleven. Nog hebben wij de Ned. Herv. Kerk, niettegenstaande al hare gebreken, lief, de Kerk, die het Evangelie kan brengen in paleis en hut, en de bedding is, waardoor zooveel zegen gevloeid is en nog vloeit. Uit het bovenstaande blijkt ten volle, dat wij volgaarne zouden medewerken om de orde in de Ned. Herv. Kerk te helpen handhaven. Nu zijn evenwel de werkzaamheden, die ons als leden van den ring Kollum worden opgelegd, van dien aard, dat naar ons inzicht juist het tegenovergestelde wordt bevorderd. Door ons optreden toch in de vacant genoemde gemeente van Kollum zal, naar wij vreezen, de orde in *onze* gemeente op de treurigste wijze worden verstoord, en komt het ons derhalve in het belang van de Ned. Herv. Kerk verkieselijk voor, ons aan de algemeene werkzaamheden van den ring Kollum voor een tijd te onttrekken."

Dit verzoekschrift werd echter op de ringvergadering door den praetor, Ds. Politiek, zelfs niet in stemming gebracht. Toen wendden de drie adressanten zich met hun verzoek tot het (nieuw opgetreden) Classicaal Bestuur van Dokkum. Maar dit Bestuur zond hun een dreigbrief, en daarvoor bezweken nu ook de predikanten Hoekstra en Snethlage, zoodat alleen Ds. Maan nog bleef pal staan. Hij kende trouwens in eigen gemeente de warme sympathie voor Ds. Van Kasteel, die er meermalen gepreekt had. Diens opwerpen van een dam tegen de ontheiliging van den disch des

Heeren had ook Ds. Maan zelf eerbied afgedwongen. Hij kon niet anders dan den geschorsten leeraar met zijn uitgetreden kerkeraad als de wettige ambtsdragers blijven erkennen. Zich tegenover hen stellen, en te Kollum optreden onder den valschen kerkeraad, daar bidden met en den zegen uitspreken over een gemengden hoop, die zich aan de belijdende gemeente onttrokken had, zij het ook in het oude kerkgebouw vergaderd: daartegen had Ds. Maan gemoedsbezwaar. Hij zou er zijn conscientie mee verkracht hebben.

Het werd hem nu hoe langer hoe benauwder. Telkens weer hoorde hij in zijn binnenste het woord: „Waag het met uw God"; maar als hij dan zag op mogelijk verlies van traktement, kerk en pastorie, zie, dan deinsde hij weer terug. En zoo bleef hij hinken op twee gedachten.

Intusschen naderde de 6de Maart, de Zondag, waarop hij te Kollum vacaturedienst zou moeten doen. Ten einde raad, wendde hij zich nu schriftelijk tot andere ambtsbroeders, mannen, die pilaren geacht werden in de Ned. Herv. Kerk, met de vraag, wat hij toch doen moest. Eén schreef hem terug: „Neem uw ontslag te Augustinusga, ge hebt dadelijk weer een beroep naar elders." Een ander: „Doe u zelven toch geen kwaad; er is geen recht noch op kerk, noch op pastorie; armoede staat voor de deur." Ook ontving hij ongevraagde adviezen als: „Stel u toch niet bloot, want ik weet zeker, dat niet slechts boete en berisping, maar schorsing u wacht, zoo gij weigert te Kollum op te treden." Toen Ds. Maan echter aan een broeder, die dezen raad gaf, vriendelijk smeekend vroeg: „Preek gij dan voor mij te Kollum," toen bedankte collega voor die eer.

Maar Ds. Maan schreef ook aan zijn oud-leermeester, Ds. Van Lingen, te Zetten. En deze antwoordde hem: „De vraag des Heeren van Joh. 21: „Hebt ge Mij liever dan deze (*f* 1500 + pastorie enz. enz.)?" komt ook tot u, waarde vriend! Moge de Heere u geloof geven, om de Hem welgevallige keuze te doen, niet ten halve, maar met volle beslistheid. O, dan zoudt gij voelen, wat vrede in het harte daalt, en hoe de Heere kennelijk Zijne goedkeuring geeft. Doe toch niets tegen uw geweten, niets mag langs zijpaden worden ontvlucht, maar spreek openlijk uit, minstens dat gij weigert naar Kollum te gaan. Volgens de reglementen kan men u niets anders doen dan een boete opleggen bij elke beurt. Doch de Hiërarchie stoort zich aan eigen reglementen niet; men zal u wel zeker willen dwingen, misschien schorsen. Is dat te veel, als de Heere het van u vraagt, die voor u doornenkroon en kruis droeg? Wees getrouw tot in den *dood*, en Hij zal u geven de kroon des *levens*. Ons gebed is voor u. De Heere verhoore het."

Dit schrijven van Ds. Van Lingen bracht Ds. Maan tot volkomen beslissing.

Hij deed nu welbewust de keuze, liever met het volk Gods kwalijk gehandeld te worden, dan voor een tijd de genieting der zonde te hebben.

In die keuze werd hij nog versterkt door een schrijven van Dr. Van den Bergh van Voorthuizen, wiens advies hij ook gevraagd had, en die hem nu antwoordde: „„Op dezen zal Ik zien, op den arme en verslagene van geest, en die voor Mijn Woord beeft," zegt de Heere. Er is verootmoediging noodig, maar tevens kinderlijk geloof in den Heere, dat Hij in den weg Zijns Woords alles wèl maken zal. — Wat uwe vragen betreft: allereerst betreffende a.s. Zondag. In geen geval moogt ge, dunkt mij, optreden, dan met vergunning van en in tegenwoordigheid van den wettigen Kerkeraad (Ds. Van Kasteel en de andere broeders). In dat geval zoudt ge dezen moeten mededeelen, dat Kerkvoogden te Kollum u den kansel openstellen; vragen, hoe het advies van den wettigen Kerkeraad luidt; en alleen mogen optreden opgeleid door Ds. Van Kasteel, en na de prediking niet den valschen, maar den wettigen Kerkeraad de hand gevende. Uw prediking zou dan moeten dienen tot verootmoediging van de gansche gemeente te Kollum, zoowel voor den wettigen Kerkeraad, die door jarenlange tuchteloosheid thans een groot deel der gemeente tegen zich gekeerd ziet, als voor den valschen Kerkeraad en zijn aanhang, die tegen Christus en Zijn Woord strijden. — Mocht het in dezen weg geschieden, dan zoudt ge intusschen vooraf Heeren Kerkvoogden moeten berichten, dat ge niet als ringpredikant in de vacature, maar met vergunning en in tegenwoordigheid van den wettigen Kerkeraad zoudt optreden, welks diakenen ook zouden moeten collecteeren, en ouderlingen in hun bank zitten, enz. Acht intusschen gij zelf of Ds. Van Kasteel met zijn Kerkeraad dergelijken weg niet goed, of blijkt hij onbegaanbaar, dan moet ge, dunkt mij, weigeren, tegenover den wettigen Kerkeraad op te treden."

Toen nu Ds. Maan op Zaterdagmorgen 5 Maart van het Classicaal Bestuur een afwijzende beschikking ontving, die vergezeld ging van de overweging, „dat juist met het oog op zooveel plichtsverzuim in de gemeente, de voorgangers des te getrouwer moesten zijn bij de vervulling van hun taak als *predikanten der Ned. Herv. Kerk*", toen was het hem volkomen duidelijk geworden, dat trouw aan Gods Woord met trouw aan de Reglementen onbestaanbaar was. En nog aan den vooravond van denzelfden Zondag, waarop Ds. Maan te Kollum moest preeken, besloot de kerkeraad te Augustinusga, onder zijn leiding, de onwettige Reglementen van 1816 af te schaffen, en weer te gaan leven naar de wettige Kerkenordening van 1618/19.

Met vollen vrede in de ziel preekte Ds. Maan nu op 6 Maart te Augustinusga over den strijd voor het geloof, dat eenmaal den

Ds. W. Maan.

heiligen overgeleverd is. Het was echter de laatste Zondag, dat hij in het oude kerkgebouw optrad. In den loop der week werd de kerk verzegeld, en op den volgenden rustdag werd in tegenwoordigheid van burgemeester en gemeente-secretaris het verzegelde kerkgebouw door 14 à 15 politie-agenten omsingeld, terwijl tegenstanders op het dorp de tijding verspreidden, dat er „geen kerk" zou zijn. Toch preekte Ds. Maan nu voor een saamgedrongen schare in de catechisatiekamer achter de pastorie. Ook de zolder was met toehoorders bezet, die door de zoldering heen luisterden naar de preek. Den volgenden Zondag werd een oude schuur, het „hok" genoemd, tijdelijk voor de godsdienstoefeningen in gebruik genomen, waarnaar de kerkgangers den naam van „hokkelingen" ontvingen. De „hokkelingen" waren daar ten getale van 200 à 260 bijeen onder het gehoor van Ds. Maan, terwijl in het oude kerkgebouw Prof. Kruyff van Groningen sprak voor ± 100 menschen, onder wie vele vreemdelingen.

Weldra moest Ds. Maan ook de pastorie ontruimen. En een vijftal gezinnen, die Ds. Maan bleven volgen, werden uit de diaconiewoningen gezet. Voor een drietal daarvan vond men een andere woning. De beide andere gezinnen werden onder dak gebracht in een schapenhok, en — op de leegstaande woningen der diaconie zat het slot.

De arme gemeente, die traktement en pastorie, kerk en diaconiegoederen verloor, kon van 5 Maart tot 31 Dec. 1887 niet meer dan *f* 127 inkomen voor den predikant opbrengen. [1]) Maar Ds. Maan en zijn trouwe gade geloofden, dat de Heere ook voor hun groot gezin Zijn belofte zou waarmaken: „Uw brood zal zeker zijn en uw water gewis." En hun geloof werd niet beschaamd. Voeding en kleeding werden hun thuis gebracht. Tegenstanders werden soms uit medelijden bewogen, te zorgen voor kaas op 't brood. Zoo leefden zij uit de hand Gods, in een voortdurend wonder van gebedsverhooringen, uitreddingen en verrassingen. Op een bede om hulp, geplaatst in *De Heraut* van 10 Febr. 1889, stroomden alras uit heel het land de gaven toe voor een nieuwe kerk en pastorie. Onder al die bewijzen van hartelijke liefde in woord en daad verdient zeker wel bizondere vermelding, dat Ds. H. Pierson van Zetten aan Ds. Maan honderd gulden toezond voor zijn traktement, met de bijvoeging, dat deze gift kwam van twee „niet-doleerenden, maar allesbehalve Synodaal gezinden".

[1]) Het hier opgenomen portret van Ds. Maan is uit den tijd vóór de Doleantie. Uit den Doleantietijd zelf bestaat er geen portret van hem. „Toen was er voor zulk een weelde-artikel geen geld," schreef hij ons.

10. IN DE SCHUUR VAN SLOB.

Op vele plaatsen in ons land heeft men in de eerste dagen der Doleantie samenkomsten gehouden, om te handelen over de reformatie der Kerk.

Een der merkwaardigste was zeker de openbare samenkomst, die plaats vond op 24 Augustus 1887 te Giesen-Nieuwkerk, in de ruime schuur van den heer Slob, waar de predikanten Van den Bergh, Lion Cachet en Van Veelo over de deformatie en de reformatie der Kerk het woord voerden.

Onder begunstiging van schoon weder was daar toen een schare van ± 900 menschen, niet alleen uit Giessen-Nieuwkerk, maar uit den geheelen omtrek, ja zelfs uit Overijsel en Brabant opgekomen.

Reeds dat men in het midden van den zomer, in den druksten tijd van den landbouw, zulk een samenkomst bijwoonde, getuigde van ontwakende belangstelling in het kerkelijk leven. En het zou niet mogelijk geweest zijn, op zoo'n afgelegen dorp aan de Giesen zulk een schare bijeen te krijgen, als niet huis en hof, tafel en rijtuigen welwillend daarvoor beschikbaar waren gesteld.

Er werden op dien dag in die schuur niet minder dan drie samenkomsten gehouden, 's morgens, 's middags en 's avonds. En men luisterde niet slechts naar wat de drie genoemde predikanten over de reformatie der Kerk in het midden brachten, maar maakte ook gebruik van de gelegenheid om met hen van gedachten te wisselen.

En straks werd het gehoorde nog weer besproken en overwogen in de minstens 18 of 20 gemeenten, die op deze samenkomst vertegenwoordigd waren.

Zóó werd de cirkel van beweging steeds wijder.

Het was een rijk gezegende dag!

In de eerste collecte, die gehouden werd voor de verspreiding van geschriften over de reformatie der Kerk, werd o. m. ook een bankbiljet, groot *duizend gulden*, gevonden voor de Vrije Universiteit.

En zoo ergens, dan was hier de collecte de thermometerschaal, die het peil van het geestelijk leven op de vergadering aanwees.

In welke stemming men bijeen was, blijkt reeds genoegzaam uit den tekst, waarover Dr. Van den Bergh sprak in den bidstond bij den aanvang van den dag. Het was Jeremia 3 : 25: „Wij liggen in onze schaamte, en onze schande overdekt ons." Achtereenvolgens stond de boetprediker nu stil bij:

1°. de *schande* onzer kerken;
2°. de *schaamteloosheid* en hare gevolgen;
3°. de *beschaamdheid* en hare zegeningen.

Het toen gesproken woord is niet bewaard gebleven. Maar in welken geest het geweest is, kan men licht bevroeden uit een later

artikel van Dr. Van den Bergh in de *Geldersche Kerkbode* van 1 Februari 1889 over *tweeërlei reformatie*, valsche en echte.

Het verschil tusschen die beide gaf hij toen in het volgende zestal punten aan:

Er is een valsche en een echte bekeering, geveinsd en oprecht geloof; alzoo is er ook valsche en echte reformatie. De Satan maakt al wat goed is na. Zoo ziet hij ook gaarne eene kerk „gereformeerd", mits niet door den Heiligen Geest en naar Gods Woord.

Waarin zit nu het verschil?

1. Er is een reformatie, die uit bitterheid tegenover het onrecht van anderen ontsproot; en eene andere, die uit droefheid over eigen schuld aan het bestaan van dat onrecht, ontstond.

2. Er is eene reformatie, die geschiedt uit geestelijke zelfzucht, om gemakkelijk en goedkoop zuivere prediking te hebben; en eene echte reformatie, die uit lust om met oprechtheid Jezus als Heere en Hoofd der Kerk te belijden, voortkomt, en daarom verwerpt al wat met Zijn Woord in strijd is.

3. Er is eene reformatie, die opgaat in eene vereeniging van gelijkgezinden en hooghartig zich stelt tegenover hen, die „niet medegaan". Maar ook eene betere reformatie, die ontstaat uit deernis over de verwaarloozing der gemeente, en met de Synodale Organisatie doet breken, om met meer vrijmoedigheid en ijver het afgedwaalde en gebrokene op te zoeken.

4. Er is eene reformatie, die met een schaamteblos op de wangen kerkgebouwen eenvoudig en doelmatig plaatst in wijken, alwaar dit jarenlang verzuimd werd; maar er is ook een lager soort van reformatie, die opgaat in het met veel haast en weinig offervaardigheid optrekken van een gebouw, waarvan plaats en aard nu eens in strijd zijn met het geloof aan de doorwerking der reformatie, dan weder de vereeniging met andere Gereformeerden practisch verwerpen.

5. Er is eene reformatie, die begint en eindigt met het afwerpen van het Synodale juk en het benoemen van een kerkeraad, en toch alle bestaande afgoden, breuken en bannen onaangeroerd laat; maar ook eene reformatie, dieper en breeder opgevat, die in huisgezin, beroep en hart doorwerkt, of daarin reeds begonnen wordt, en een „klein beginsel van gehoorzaamheid" in alle stukken vertoont.

6. Er is eene reformatie uit vleeschelijken ijver, met wettische verschijnselen en eigenwilligen godsdienst vereenigd, die op het geestelijk leven nadeelig werkt; maar ook een andere reformatie, die uit kracht van Jezus' bloed, door den Heiligen Geest gewerkt, een Borg niet minder dan een Koning behoeft, en geestelijke ontwaking geeft.

Lezer, welke kenmerken vertoont de Kerk, waartoe gij behoort,

hetzij ze Hervormd of Gereformeerd heet? En indien ge gebreken ziet, breek met de zonden, maar zoek de gevolgen te genezen. En woont ge in een ware gereformeerde kerk, zijt gij dan zelf vernieuwd, bekeerd?

---

11. EVANGELIST DE JONG.

Tot de uitbreiding der Doleantie hebben niet weinig medegewerkt de evangelisten van de „Vrienden der Waarheid".

Zonder de verdiensten van anderen daarmee te willen miskennen, geven we hier een meer uitvoerig levensbericht van één hunner.

Aan de plaatselijke afdeeling Amsterdam van de Vereeniging „Vrienden der Waarheid" was sedert 1 October 1865 Willem de Jong als evangelist verbonden.

Geboren op 26 Augustus 1826, gaf hij reeds vroeg blijken van godsvrucht, en, leergierig van aard, spaarde hij, timmermansknecht geworden, zijn geringe zakgeld op, om aan stalletjes boeken over Gereformeerde dogmatiek en Schriftuitlegging te koopen. En wat hij kocht, dat doorlas hij zóó goed, dat 't gelezene er in bleef en hij er anderen mee kon opbouwen. Zoo kwam hij reeds jong op de gezelschappen der vromen, die, bij gemis aan de waarheid in de kerk, elkander in alle eenvoudigheid zochten te stichten.

En sedert 1865 heeft hij heel het land doorgezwalkt en gezworven, om mee te arbeiden aan de weeropleving der Kerk.

Met het oog daarop noemde Prof. Rutgers hem aan zijn groeve „een Gereformeerde Methodist"; inderdaad een zinrijk juiste karakteristiek. Want uitgaande overal met den ijver, den gloed, de liefde en de blijdschap van een Methodist, heeft hij gearbeid, niet maar om zielen te winnen, maar — en dit onderscheidde hem van den Methodist! — om het Sion Gods weer uit zijn gruis op te bouwen.

Spreekplaats en logies lieten daarbij vaak te wenschen over.

Dikwijls sprak hij op een zolder, in een stal of in een schuur.

In een vlasschuur te Abbenbroek was zijn spreekgestoelte een groot vat met den bodem boven, en van wat latwerk voorzien, om den spreker voor vallen te bewaren. De verlichting werd aangebracht door lantaarns met hoornen platen. En het vlas gaf den hoorders gelegenheid om er in te *liggen*, in plaats van te kunnen *zitten*.

Te Kalte, in Hannover, hield hij eens eens bijbeloefening, staande naast een heete kachel, terwijl de verlichting bestond uit ijzeren bakken met tuiten, gevuld met katoen en lampolie, en hangende aan ijzeren kettingen. De vlam steeg omhoog met zulk een walm, dat hij op het laatst de menschen niet meer kon zien.

En soms moest hij tot in den nacht in het spreeklokaal verblijven,

om niet te vallen in de handen van baldadige mannen, die, met knuppels gewapend, voorbij de ramen heen en weer marcheerden, om dien beroerder Israëls aan te vallen.

Te Rolde logeerde hij eens bij een behoeftigen wever. En er was voor den spreker geen andere slaapgelegenheid dan bij den man en zijn zoontje in dezelfde bedstede, op een leger van stroo, terwijl de vrouw zich er mee vergenoegde, dien nacht in een stoel te slapen. Maar diep werd De Jong ontroerd, toen hij 's morgens vroeg werd gewekt door het gebed van den huisvader, die al opgestaan was, op de knieën lag, en zich met zijn gezin, *alsook de belangen van Kerk en Vaderland* opdroeg aan den Troon der Genade, waarbij de spreker voor dien dag niet vergeten werd.

Gewoonlijk bleef de evangelist De Jong drie weken op reis, sprak des Zondags driemaal, en van Maandag tot Vrijdag iederen dag in een andere gemeente. En al die reizen moest hij dan te voet afleggen.

Eens kreeg hij van zijn bestuur de aanwijzing, om Zondags vóór te gaan te Hoogeveen, en den daaropvolgenden Maandagavond te Nieuw-Leuzen. Nu meldde hij aan een broeder aldaar zijn voorgenomen komst, met verzoek hem te willen berichten, hoe hij Maandag het gemakkelijkst van Hoogeveen naar Nieuw-Leuzen kon reizen. Hij kreeg ten antwoord, dat hij te Hoogeveen den weg moest vragen naar „de Steenen Pijp", zijnde dit de grensscheiding tusschen Drente en Overijsel. Daarvandaan zou iemand hem dan met een wagen komen afhalen.

Te Hoogeveen vernam hij, dat die weg meest over de heide liep, en wel zes uur lang was. Maar er was geen andere gelegenheid om er te komen.

's Maandagsmorgens om 7 uur ving De Jong te voet de reis aan. Het was in de maand Juli. In het dorp Zuidwolde rustte hij even uit. En vervolgens aanvaardde hij den grooten voetmarsch over het heete zand in de brandende zon. Den geheelen weg ontmoette hij niemand om te vragen, of hij in de juiste richting liep. Eindelijk zag hij een huisje van plaggen. En zie, daar stond hij voor „de Steenen Pijp". Het was reeds over 2 uur. Nu ging hij het hutje binnen, vroeg een glas melk, informeerde naar den man, die hem zou afhalen, maar vernam, dat er nog niemand was geweest, en dat er in geen geval een rijtuig door het mulle zand kon komen.

Hij wachtte nu tot 3 uur. Maar nog kwam er niemand. Toen vroeg hij, hoe ver hij nog van Nieuw-Leuzen was. Hij kreeg ten antwoord: nog drie uur. Maar zóó lang zou hij niet meer kunnen loopen. En dus bleef hij maar geduldig wachten.

Eindelijk, tegen 4 uur, kwam er iemand hem halen, maar te voet. De man vertelde hem nu, dat het zoo laat geworden was, omdat hij aan de Dedemsvaart boomen gekocht en op zijn wagen had

geladen. Daar had hij dien wagen dan ook laten staan. Om daar te komen, moesten zij nu nog een uur door het heete zand loopen.

Eindelijk bereikten zij den wagen. Maar nu zag De Jong, dat die zóó vol met boomen geladen was, dat er voor hem geen andere plaats overbleef dan op die boomen. Het was een heele toer, er bovenop te klimmen. Maar met behulp van den voerman klauterde hij tegen den hooggeladen wagen op en nam schrijlings over de boomen plaats.

Nu ging het op dezen wagen zonder veeren zoo snel mogelijk langs de Dedemsvaart. En om halfzeven bereikte de spreker met een scheur in zijn pantalon het spreeklokaal, waar het volk reeds van 6 uur af had zitten te wachten. Aanstonds trad De Jong dus op; en hij sprak met opgewektheid. Maar het laat zich toch wel verstaan, dat hij na zoo'n vermoeienden dag een goede nachtrust noodig had. Doch ook hierin werd hij teleurgesteld; want zijn slaapkamer was een klein hokje met een natten steenen vloer, een bedstede van steen, en geen stoel. De Jong troostte zich echter met de gedachte, dat zijn Heiland hier op aarde geen rustplaats had, om het hoofd op neder te leggen.

Zonderlinge toestanden trof hij soms ook in de gemeente aan.

Te Staphorst b.v. had zich de gemeente, tijdens de vacature, in drie groepen verdeeld, namelijk onbekeerden, bekommerden en bevestigden. En die onderscheiding liet men ook uitkomen in het kerkgebouw. Wie zich zelf nog onbekeerd achtte, ging niet bij de bekommerden zitten. Hield men zich voor bekommerd, dan voegde men zich bij de bekommerden. Beschouwde men zich zelf als bevestigd, dan zocht men een plaats bij de bevestigden. Men had ook gaarne, dat de voorganger ieder naar zijn staat aansprak en zich afzonderlijk richtte tot de groep, die het aanging.

De Jong was echter te goed Gereformeerd om zulk een indeeling in de hand te werken. Dit blijkt wel uit zijn brochure: *Wat niet en wat al Gereformeerd is.*

Deze brochure, in 1883 uitgegeven, bewijst ook, met hoeveel blijdschap deze ouderwetsche Gereformeerde broeder de nieuwere ontwikkeling der Gereformeerde theologie in zijn dagen aanzag. Hij schreef toch: „De laatste dagen zijn getuigen van de levenskracht van het Gereformeerde beginsel in de stichting der *Vrije Universiteit op Gereformeerden grondslag.* Gebruike de almachtige God haar, om de Gereformeerde beginselen eens weer op elk gebied te doen zegevieren!"

't Was dan ook ten volle verdiend, toen Prof. Kuyper aan den feestdisch bij de oprichting der Vrije Universiteit, nadat Ds. Ringnalda namens de „Vrienden der Waarheid" den broedergroet had overgebracht, dezen groet beantwoordde met een dronk op de „Vrienden der Waarheid" als een vereeniging, „die in dagen van

veel banger benauwing onder den eerbiedwaardigen, betreurden Dibbetz een zelfde doel als thans deze Universiteit in het oog had gevat: de wederopbouwing van ons volk tot een eere Gods op den grondslag van de belijdenis der vaderen." Persoonlijk voelde hij zich met name aan deze Vereeniging dan ook zoo hartelijk verbonden, dat een dronk op deze pioniers van het Calvinisme hem uit het hart moest. „Zij hadden de voren geploegd, waarin door ons thans het zaad gestrooid werd."

In de dagen der Doleantie heeft De Jong op vele plaatsen geijverd voor de reformatie der Kerk. En zelfs Dr. Van den Bergh, zelf niet in staat, voor de gemeente den geheelen dienst waar te nemen, liet hem gaarne voor zich optreden en zat dan mede onder zijn gehoor.

Zoo wist ook Dr. Van den Bergh dezen eenvoudigen broeder te waardeeren.

Evangelist De Jong, met zijn hoogen hoed, die nu juist niet naar den laatsten smaak was; met zijn groote witte stropdas, eenige malen om den hals gewonden, en met zijn jas, die in breede panden uitliep, was een man van de nachtschool.

Maar wel verre van minachtend op deze nachtschool neer te zien, zullen wij, jongeren, goed doen met te bedenken, wat Dr. Geesink eens in *De Hoop* over dat soort ouderwetsche Calvinisten schreef:

„Wee ons, indien wij ook deze Calvinisten, die gewerkt en gestreden, gebeden en geleden hebben, toen aan ons nog niet gedacht werd, de liefde van ons hart zouden onthouden.

„Zij hebben de wachtposten reeds zoo lang geleden betrokken, dat het waarlijk hun schuld niet is, wanneer hun monteering ons wat ouderwetsch lijkt; zij stonden er zoo eenzaam en hebben er bij dag de hitte en bij nacht de vorst derwijs verduurd, dat het niet te verwonderen is, wanneer zij den rechten conversatietoon zijn kwijtgeraakt en er wat verweerd uitzien.

„In taai geduld, in beproefde trouw, in liefde, die alle dingen verdraagt, hebben zij hun proefstuk geleverd."

---

12. DE OUDERE PREDIKANTEN.

Het valt niet tegen te spreken, dat, evenals bij de Afscheiding, zoo ook bij de Doleantie, de oudere predikanten meerendeels terugtraden en jongere mannen op den voorgrond kwamen.

Ook dit feit nu heeft men tegen de Doleantie uitgespeeld.

Daartegen echter bracht *De Heraut* deze vijf tegenbedenkingen in:

Ten eerste. De oudere predikanten hadden langer dan de jongere

onder de Synodale Hiërarchie gediend. De Synodale Hiërarchie was derhalve langer in de gelegenheid, invloed op hen te oefenen.

Gaat nu de regel door, dat een schadelijke invloed, hoe langer die werkt, des te meer goede kracht opteert en bederft, dan zal er wel niet veel in te brengen zijn tegen deze kalme stelling: Dat de oudere predikanten, die langer dan de jongere aan dezen onheiligen invloed blootstonden, er ook meer dan zij de schadelijke uitwerking van moesten ondervinden.

Ten tweede. De gewoonte is een sterke macht.

Het Duitsche zeggen: „*Man gewöhnt sich an Allem*", bevat een diep zielkundige waarheid.

Er zijn gevangenen geweest, die, na twintig en meer jaren in banden en in den kerker te hebben doorgebracht, maar liever bleven zuchten, dan opeens een gansch ander leven te beginnen. De vrijheid had opgehouden hen te bekoren.

Niets is, uit dien hoofde, natuurlijker, dan dat de oudere predikanten ten langen leste aan het jukdragen zóó gewend wierden, dat de vereelte schouder de drukking er van minder voelde.

Ten derde. De oudere predikanten zijn uit den aard der zaak minder in de klare scheiding tusschen de Theologie en het Kerkrecht der Irenischen eenerzijds en der Gereformeerden anderzijds ingekomen.

Toen zij studeerden, was de wetenschappelijke bespreking van dit verschil nog niet aan de orde.

Ze hoorden als studenten enkel hun hoogleeraren en lazen bijna uitsluitend onzuivere Theologie. Iets, waar wel de lectuur van oudere schrijvers naast lag, maar onverzoend. Twee onvermengde elementen in hun ééne denkwereld.

Anders daarentegen de jongere.

Dezen kwamen op, toen de Irenische Theologie in haar geestelijke armoede, phraseologische zwakheid en gevaarlijke strekking in het licht trad.

Wel hoorden ook zij hun hoogleeraren, maar ze lazen toch ook iets anders.

En weet nu ieder, hoe diep de eerste indrukken onzer studiejaren zijn; ja, hoe de studie dier eerste jaren eigenlijk over de richting van heel ons leven beslist, wie beseft dan niet, hoeveel trager en loomer de oudere predikanten bij hun gang op andere paden zijn moesten!

Het was zoo niet hun manier van denken.

Ten vierde. Gelijk men licht begrijpt, hadden de oudere predikanten in hun jonge dagen een uiterst bescheiden positie in den strijd moeten innemen.

Toen zij vóór dertig en meer jaren jong waren, kwam voor een doortastend kerkherstel de hope zelfs niet in hen op.

Ze waren, o, zoo weinigen in aantal. Ze stonden allen op dorpjes. Ze telden in de Classis bijna niet mee.

Na de bittere uitkomst, die de gisting van 1834 hun bracht, moesten ze wel een *stille* positie innemen.

Enkel tot de geloovigen zich wendend, was het hun goed, dáár sympathie te vinden, en voorts gaven ze de Kerk als Kerk op.

Of neen, wel niet op; maar als er iets van zou komen, moest het o, zoo'n langen weg langs. Zóó lang, dat ze aan het einde van dien weg nimmer als aan iets werkelijks dachten. Langs dien weg zag een iegelijk van hen, eer zijn einde bereikt wierd, reeds zijn zandgraf gedolven in de vlakte der kerkelijke woestenij.

Thans dit plotseling anders te zien worden, hield dus min of meer in een afwijking van hun tot systeem geworden zienswijze. Zelfs sloot het in, dat er in hun wijze van zien iets min juist was geweest.

En wie nu zijn eigen hart kent, en weet, wat het kost, te erkennen, dat de theorie van een ander beter doel treft dan de theorie, die hij koos, zal het toch licht begrijpelijk vinden, dat ook aan onze oudere broederen dit menschelijke overkwam.

En *ten vijfde.*

Is, juist ten gevolge van de vier bovengenoemde oorzaken, niet in elk land en elke eeuw elke eenigszins doortastende reformatie der Kerk van *de jongeren* uitgegaan?

Hoe oud waren de discipelen wel, aan wie Jezus het apostolaat toevertrouwde? Bij hun eerste roeping stellig allen omstreeks dertig jaar. Niet ouder!

Jezus zelf was dertig jaar.

En terwijl toen het oude geslacht der Jeruzalemsche rabbijnen zich in dezen nieuwen weg niet vinden kon, waren het de jonge, frissche karakters, die ge alles voor den Nazarener wagen ziet.

Enkelen van meerdere jaren waren er bij; maar jonger was regel.

En toen later de Hervorming uitbrak, hoe oud was toen Luther wel? Hoe oud Calvijn, toen hij zijn machtigen strijd te Genève begon? Ongeveer zoo op den leeftijd van de jongeren, die men thans om hun jonkheid veracht.

Aldus *De Heraut* in 1887.

En in gelijken geest schreef Ds. Hoekstra nog 25 jaar later:

Onder de predikanten waren het veelal jongeren, die beslist meegingen, hoewel ouderen, als Ringnalda, Ploos van Amstel en anderen, niet ontbraken. Over het geheel echter waren de oudste predikanten onder de nawerking van de afwijzende houding, door hen aleer tegen de Afscheiding aangenomen. Voorts waren ze grijs geworden in een kerkelijk milieu en hadden ze tientallen jaren van ambtsbediening doorleefd in een kerkelijken toestand, waarin ze de

vrijheid om Gereformeerd te prediken, te catechiseeren en de zielen te bearbeiden, blij gebruikten, maar waarin van een toepassen van de Gereformeerde beginselen in Kerkregeering geen sprake was. Verder hadden ze menschenkennis genoeg, om te weten, dat de *Gereformeerde* Kerkregeering, wanneer na een tijdperk van geestelijke bezieling inzinking intrad en de zonden zich verhieven, in de praktijk niet gemakkelijk zou zijn. Het is dan ook waar, dat de presbyteriale Kerkregeling, die in overeenstemming is met den geestelijken aard van het lichaam van Christus, geestelijken zin vordert bij wie in 't ambt staan en bij de gemeente; anders gaat het licht naar 't spreekwoord: corruptio optimi pessima (het beste, bedorven wordende, wordt 't slechtste). Hier kwam bij het pijnlijke van een breuke met broeders en zusters in 't geloof, met bloedverwanten en familieleden, ja, soms in de huisgezinnen (Matth. 10 : 36, Luk. 14 : 26); de zucht om de massa's te houden, die men onder zijn gehoor had; de ongenegenheid om de aloude kerkgebouwen te moeten verlaten, symbolen van de historische continuïteit; persoonlijke tegenzin tegen den invloed van de leiders der kerkelijke beweging, en vrees voor de financieele toekomst van eigen persoon en gezin. [1])

Bij vele jongeren was zeker doorgaans wel niet een zoo zwaar en aanhoudend wegen van die bezwaren. Men voelde minder behoefte, er op in te gaan. Er was meer een spontaan, ongekunsteld, sympathiek inzien in hetgeen door de gehoorzaamheid aan God en de broedertrouw gevorderd werd.

---

[1]) Denk slechts aan het prijsgeven van de Weduwenbeurs, waaraan men jarenlang had bijgedragen.

HOOFDSTUK IV.

Gewelddadigheden te Leiderdorp.

1. DE REFORMATIE TE LEIDERDORP.

In December 1885 had Ds. Vlug van Nijkerk de beroeping naar Leiderdorp aangenomen.

Persoonlijk was deze leeraar sedert de schorsing te Amsterdam beslist overtuigd, dat uittreding uit de organisatie der Hervormde Kerk de aangewezen weg was. Maar het kostte hem moeite, Nijkerk te verlaten. Na zijn beslissing in zake het beroep had hij nog even de hoop, daaraan te kunnen ontkomen en te Nijkerk te blijven, maar ook dat mocht niet gebeuren, want Leiderdorp wilde hem van zijn besluit niet ontheffen.

Het Classicaal Bestuur van Leiden approbeerde het beroep, ofschoon men wist, dat Ds. Vlug had deelgenomen aan de handoplegging van zijn schoonbroeder, Ds. Houtzagers te Kootwijk. Voor zijn eigen bevestiging te Leiderdorp koos hij Ds. F. P. L. C. van Lingen, die toen juist een berisping ontvangen had wegens zijn bevestiging van den Kootwijkschen predikant.

Op 11 April 1886 deed Ds. Vlug te Leiderdorp zijn intrede.

Daar had hij den kerkeraad reeds aanstonds bij zijn komst gewaarschuwd, dat hij de noodzakelijkheid voorzag, eerlang door afsnijding van het bestaande kerkverband aan den verwoestenden invloed der Synodale Hiërarchie weerstand te bieden. Den kerkeraad wilde hij echter in geen enkel opzicht binden. Desnoods wou hij alleen uittrekken. Dit bood hij zijn mede-opzieners dan ook aan. Maar toen verklaarde ook de kerkeraad zich terstond bereid, tot de vrijmaking der gemeente mede te werken.

Nu bestond er te Leiderdorp reeds vóór de komst van den nieuwen leeraar een attestenkwestie.

Om die goed te begrijpen, moet men weten, dat Leiderdorp een

bloeiende rechtzinnige gemeente was, in de onmiddellijke nabijheid van Leiden. Tot haar behoorde echter ook een goed deel van de singels, die Leiden omgeven en naar de natuurlijke ligging tot Leiden moesten behooren. Maar die singelbewoners maakten in den regel gebruik van de stadskerken.

Nu wenschten twee jongedochters, rechtens behoorende tot de gemeente Leiderdorp, maar die bij Ds. Hagen te Leiden ter catechisatie hadden gegaan, in het voorjaar van 1886 bij den modernen kerkeraad te Voorhout aangenomen te worden. Daartoe werd door den kerkeraad van Voorhout attest van goed zedelijk gedrag voor haar gevraagd.

Er is op dat schrijven niet geantwoord. De kerkeraad van Leiderdorp besloot, de attesten niet af te geven.

Door een ouderling (Ds. Vlug was er toen nog niet) zijn daarop de meisjes bezocht, en vermaand, van haar voornemen af te zien en naar Leiderdorp ter catechisatie te komen. Tevens werd haar voorgehouden, dat de aanneming te Voorhout haar wellicht niet veel baten zou, daar zij toch waarschijnlijk te Leiderdorp niet zouden worden ingeschreven.

De aanneming ging echter door, en de kerkeraad van Voorhout gaf daarvan kennis aan den kerkeraad te Leiderdorp.

Daarop schreef de kerkeraad van Leiderdorp aan de aangenomen personen, dat hij haar niet mocht toelaten tot het Heilig Avondmaal en haar ook niet zou inschrijven, omdat hem alle waarborg ontbrak, dat zij den Heere Jezus Christus als onzen eenigen Zaligmaker naar het Woord van God beleden.

Kort daarna kwam er een schrijven van den kerkeraad te Voorhout met de vraag: of, en zoo ja, *waarom* de inschrijving geweigerd was.

De kerkeraad van Leiderdorp heeft daarop geantwoord, dat de inschrijving geweigerd was, en, wat de reden daarvan betrof, verwezen naar hetgeen aan de aannemelingen geschreven was.

De kerkeraad van Voorhout heeft zich toen tot het Classicaal Bestuur gewend. Dit Bestuur vroeg nu den kerkeraad van Leiderdorp om inlichting. Het antwoord op die vraag luidde aldus:

Aan het Classicaal Bestuur van Leiden.

WelEerwaarde Heeren!

De Kerkeraad der Herv. Gemeente te Leiderdorp, ontvangen hebbende uwe missive van 17 Mei l.l., inhoudende de uitnoodiging om U mede te deelen, waarom hij geweigerd heeft Maria Kors en Johanna Roos, die volgens bij hem ingekomen schrijven van den Kerkeraad der Hervormde Gemeente te Voorhout aldaar aangenomen en bevestigd zijn, in te schrijven in het Register der tot het Heilig

Avondmaal gerechtigde lidmaten zijner gemeente, meent ter beantwoording daarvan het volgende U te moeten melden:

1. dat de opzieners der kerk geroepen zijn, naar Gods Woord en overeenkomstig het formulier, waarmede zij in hun ambt bevestigd zijn, om zooveel mogelijk is te verhoeden, dat de Sacramenten ontheiligd worden;

2. dat met name het Sacrament des Heiligen Avondmaals ontheiligd wordt, wanneer het gebruikt wordt door personen, die b. v. niet belijden de waarachtige Godheid onzes Zaligmakers, Zijn schuldverzoenend lijden en sterven en Zijne lichamelijke opstanding uit de dooden. Dit toch zou zijn een onwaardiglijk eten en drinken, waardoor men zich schuldig maakt aan het lichaam en bloed des Heeren (1 Cor. 11 : 27);

3. dat de artikelen 38 en verv. van het Reglement op het Godsdienstonderwijs, waarin de aanneming en bevestiging in de Hervormde Kerk geregeld is, volstrekt geen waarborg aanbieden, dat zij, die aangenomen en bevestigd worden, de zooeven genoemde waarheden in overeenstemming met de leer der Hervormde Kerk belijden;

4. dat met betrekking tot Maria Kors en Johanna Roos voor den Kerkeraad ook geen enkele *andere* waarborg aanwezig is, dat zij met de belijdenis der Kerk aangaande onzen eenigen Zaligmaker, den Heere Jezus Christus, waarlijk instemmen;

5. dat daarom de Kerkeraad de roeping der opzieners miskennen en tegen het Woord des Heeren zich verzetten zou, wanneer hij besloot, de namen van Maria Kors en Johanna Roos in te schrijven in het Register der tot het Heilig Avondmaal gerechtigde lidmaten zijner gemeente;

6. dat de Kerkeraad echter gaarne genoemde personen tot het Heilig Avondmaal toelaten en in het Register der daartoe gerechtigde lidmaten inschrijven zal, zoodra zij in overeenstemming met de leer der Hervormde Kerk den Heere Jezus Christus beleden hebben, waartoe de Kerkeraad te allen tijde bereid is, de gelegenheid haar te openen.

Gedaan in onze vergadering den 24sten Mei 1886 te Leiderdorp,

De Kerkeraad der Hervormde Gemeente te Leiderdorp,
(*was get.*) G. VLUG, *v. d. m.*
G. VAN DOMMELEN, *ouderling.*

Daarop is een commissie uit het Classicaal Bestuur, samengesteld uit de heeren Keers en Verhoeff, predikanten respectievelijk van Hazerswoude en Bodegraven, en Mr. Bredius, ouderling, te Leiderdorp gekomen, om den kerkeraad tot andere gevoelens te brengen. Keers en Bredius rieden: *inschrijven* en dan *daarna*, wanneer zij werkelijk

blijken ongeloovig te zijn, *censureeren*. Verhoeff gaf den raad, de jongedochters voor den kerkeraad te ontbieden, haar omtrent haar belijdenis te ondervragen, en dan, al naardat haar antwoord was, te beslissen.

De kerkeraad had echter reeds besloten, dat een commissie uit zijn midden de bedoelde jongedochters en haar ouders nog eens zou bezoeken. Dat geschiedde dan ook. Haar is toen te kennen gegeven, dat de kerkeraad bereid was haar in te schrijven, zoodra zij voor een commissie uit den kerkeraad hadden doen blijken, dat zij den Christus overeenkomstig de leer der Hervormde Kerk beleden. Bij de eene bleek daartoe echter geen genegenheid te bestaan, terwijl de andere zich intusschen metterwoon te Leiden had gevestigd.

Van dit bezoek en den uitslag ervan werd door den kerkeraad van Leiderdorp kennis gegeven aan het Classicaal Bestuur. Dit Bestuur talmde echter met het nemen van een beslissing en trachtte den kerkeraad te bewegen, *eerst* in te schrijven en *daarna* te censureeren. Voor het besef van den kerkeraad zou dit echter geweest zijn: eerst met bewustheid een zonde doen, om dan daarna te trachten haar zooveel mogelijk onschadelijk te maken. Bovendien zou hij, door in te schrijven, het recht verliezen, daarna nog eens opzettelijk onderzoek te doen naar de belijdenis der ingeschrevenen, zonder dat er na de inschrijving iets plaats had gevonden, wat grond en aanleiding daartoe gaf. Daarom meende de kerkeraad, dat het onderzoek moest voorafgaan, niet volgen.

Inmiddels was de Amsterdamsche Attestenkwestie geëindigd met de afzetting der getrouwe kerkeraadsleden. En nu achtte ook de kerkeraad van Leiderdorp den tijd gekomen om met de Synodale Organisatie te breken. Den eerstvolgenden Zondag (18 Juli 1886) werd dit besluit door Ds. Vlug van den kansel afgekondigd, waarna hij een treffende predikatie hield over Psalm 124 : 7 en 8: „*De strik gebroken* en *Onze hulp in den Naam des Heeren.*"

Zoo vóór- als namiddags was de kerk stampvol. En alles liep dien dag volkomen rustig af.

---

2. EEN PARTIJDIG BURGEMEESTER.

De kerkeraad van Leiderdorp had, aanstonds na de afwerping van het juk der Synodale Organisatie, aan de Synode een schrijven gezonden, waarin hij verklaarde, de hoogere Besturen der Hervormde Kerk niet langer te zullen erkennen als besturen over de kerk te Leiderdorp.

De Synode, hiervan kennis genomen hebbende, verklaarde de kerkeraadsleden daarop vervallen van hun lidmaatschap en derhalve van hun ambten en bedieningen.

Leiderdorp heette nu een vacante gemeente, en het Classicaal Bestuur van Leiden zou nu doen, wat des kerkeraads is. De ring Alfen, waartoe Leiderdorp behoorde, werd aangeschreven, des Zondags de predikbeurten te vervullen in deze vacante gemeente. En in de eerste vacaturebeurt zou Ds. H. Wildeboer van Benthuizen optreden.

Doch wie had te beslissen over het gebruik van het kerkgebouw?

Natuurlijk alleen de wettige kerkvoogden van Leiderdorp. Artikel 37 toch van het Reglement der Kerkvoogdij luidde:

„De Kerkvoogden zorgen, dat het Kerkgebouw steeds in behoor„lijken staat is, toegankelijk op alle tijden, die de Kerkeraad voor „openbare godsdienstoefeningen of ander godsdienstig gebruik aan„wijst. Zij zijn met de handhaving der orde in het Kerkgebouw „belast."

Wanneer nu, gelijk in dit geval, een predikant met zijn kerkeraad zich losmaakt uit het Synodaal verband, dan hebben op dat oogenblik de kerkvoogden te beslissen over de vraag, aan wie zij het kerkgebouw willen geven.

Meenen die kerkvoogden, dat zulk een predikant, met zijn kerkeraad zich losmakende, feitelijk zijn recht verliest, welnu, dan moeten zij eenvoudig dien zich losmakenden predikant verbieden, van het kerkgebouw gebruik te maken.

En omgekeerd, meenen zij, dat die predikant en die kerkeraad zich wel mochten losmaken, dan moeten zij zeggen, dat alles blijft gelijk het voorheen was: predikant en kerkeraad houden hun recht op het kerkgebouw.

Dit alles natuurlijk, tot tijd en wijle de rechterlijke macht in laatste instantie zal hebben beslist over de vraag, aan wie de kerkegoederen toebehooren.

Nu beweerde Ds. Vlug, hoewel zich losgemaakt hebbende uit het Synodaal verband, dat hij gebleven was predikant in de gemeente Leiderdorp, aan welke het kerkgebouw toebehoorde. Wanneer nu ook de Kerkvoogdij hem als zoodanig erkende, mocht dus niemand hem van den kansel weren.

Dit was dan ook juist het onderscheid tusschen hem en de geschorste predikanten te Amsterdam. Zij hadden zich destijds nog niet losgemaakt uit het Synodaal verband en erkenden dus de uitspraak der Synode. En ofschoon zelf in het bezit zijnde van de kerkgebouwen, liet men daarin de Synodale predikanten optreden, terwijl men zelf in lokalen bijeenkwam. Zóó onderdanig was men daar nog aan de Synode.

Maar zóó kon Ds. Vlug te Leiderdorp niet handelen, juist omdat hij de Synode niet meer erkende, en toch beweerde wettig predikant te zijn gebleven. Trouwens, Kerkvoogden en Kerkeraden, die goed voor anderen bezitten, mogen dit niet vrijwillig loslaten; anders worden zij ontrouw aan de gemeente, aan wie het goed toebehoort.

Nu was één der kerkvoogden te Leiderdorp óók lid van den kerkeraad en dus als zoodanig afgezet. Toch behoefde dat volgens art. 5 geen invloed te hebben op het gebied der Kerkvoogdij. Voorzichtigheidshalve besloot deze ééne kerkvoogd echter, zich van deelneming aan de zaak te onthouden, ofschoon hij wist, dat hij er volle recht toe had.

Toen bleven nog over de president-kerkvoogd, Dr. W. P. van Rhijn, en drie andere kerkvoogden, wier wettigheid door niemand werd betwist.

Die vergaderden dan ook op Vrijdag 23 Juli met den president-kerkvoogd. Maar toen het nu op stemmen aankwam en de heer Van Rhijn begreep, dat het kerkgebouw ter beschikking van Ds. Vlug zou worden gesteld, weigerde hij te laten stemmen, en ging heen.

Zoo geschiedde het dus, dat de Kerkvoogden geen besluit konden nemen, ofschoon zij daartoe alleszins bevoegd waren. Een president-kerkvoogd immers kan niet een geheele Kerkvoogdij ter zijde stellen. De Kerkvoogdij had zelfs kunnen verklaren, voort te gaan zonder den president, tenzij deze een bijzondere bevoegdheid had. Blijkens het reglement had de president-kerkvoogd echter niet de minste zelfstandige bevoegdheid, zelfs niet voor een bepaalden tijd; men kon met en zonder hem arbeiden.

Daags daarna waren de drie andere kerkvoogden naar Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman gegaan en hadden dezen jurist gevraagd, wat zij doen moesten, nu zij in de onmogelijkheid verkeerden om Kerkvoogden-vergadering te houden. Had de president-kerkvoogd alleen alles te zeggen en over alles te beslissen? Geweld wilden zij natuurlijk niet plegen. Maar de koster had de sleutels van het kerkgebouw, en de president-kerkvoogd had dezen bevolen, hem te gehoorzamen. En zoolang den koster geen besluit van de Kerkvoogden bekend was, in strijd met het verbod van den president-kerkvoogd, kon de koster wel moeilijk anders dan gehoorzamen aan den president.

Het advies van Jhr. Mr. De Savornin Lohman kwam dan ook hierop neer: „Het eenige, wat gij doen kunt, is, des morgens om 9 uur te gaan naar de kerk. Weigert dan de president-kerkvoogd die te openen, dan moet gij u verwijderen, omdat op dit oogenblik de koster aan niemand anders gehoorzaam kan zijn dan aan den president-kerkvoogd. Er moet immers toch in een lichaam één persoon zijn, die het tegenover de inferieuren vertegenwoordigt. Wie anders is dat, dan de president-kerkvoogd? Weigert dus de koster

den sleutel, gaat dan weg, naar een particulier stuk land op een verafgelegen punt, waar geen burgemeester het recht heeft u te bemoeilijken; preekt daar onder den blooten hemel, en laat ons hopen, dat het schoon weder zij."

Dit advies nu zou zeker gevolgd zijn, indien de burgemeester niet in de zaak was betrokken geworden.

Maar na eerst een wettige stemming verhinderd te hebben, was de president-kerkvoogd naar den burgemeester gegaan; natuurlijk geheel op eigen hand, zonder eenig besluit der Kerkvoogdij.

Had nu de burgemeester zijn plicht gedaan, dan had hij moeten vragen naar het besluit der Kerkvoogdij, en aan wien zij den toegang tot den kansel wilde verleenen; desnoods met de opmerking er bij, dat, zoo zij verkeerd besloot, dit wellicht op haar kosten zou worden verhaald. Zóó alleen zou Z. Edelachtbare de wettige orde hebben gehandhaafd, en zóó alleen zou hij zich gehouden hebben binnen de grenzen zijner bevoegdheid. Misschien had hij ook kunnen zeggen: ik houd mij buiten de kwestie; doch indien gij het met den ringpredikant niet eens kunt worden, of deze niet met Ds. Vlug, dan verbied ik desnoods de openbare godsdienstoefening, daar anders de orde en rust gevaar loopt.

Maar ook dit deed de burgemeester niet. Neen, hij koos partij tegen de Kerkvoogden vóór den president-kerkvoogd, en tegen Ds. Vlug vóór Ds. Wildeboer. Des Zondagmorgens, om acht uur, zond hij aan Ds. Vlug deze fraaie kennisgeving:

De burgemeester, hulpofficier van justitie te Leiden,

Gelezen hebbende een schrijven van de Synode van de Nederlandsche Hervormde Kerk, van den 23 Juli 1886, no. 14, houdende bericht, dat de heer G. Vlug door zijne afscheiding van dit Kerkgenootschap heeft opgehouden predikant der Nederduitsch Hervormde gemeente alhier te zijn, en waarbij wordt verzocht maatregelen te nemen, dat de godsdienstoefeningen ongestoord onder de leiding van den aangewezen predikant plaats hebben;

Overwegende, dat voor heden als zoodanig is aangewezen de heer H. Wildeboer, predikant te Benthuizen;

Gelet op het 1ste lid van art. 167 der Grondwet, luidende:

Alle openbare godsdienstoefening binnen gebouwen en besloten plaatsen wordt toegelaten, behoudens de noodige maatregelen ter verzekering der openbare orde en rust;

Overwegende, dat het hem wenschelijk voorkomt dergelijke maatregelen vast te stellen,

Bepaalt:

1. Op heden zal de godsdienstoefening aanvangen des voormiddags te halftien ure.

2. Zij zal worden geleid door den heer H. Wildeboer voornoemd.
3. Ieder kerkbezoeker zal verplicht zijn, de voor hem bestemde plaats onmiddellijk in te nemen.
4. Alle bevelen, door de openbare macht bij het betreden of verlaten van het kerkgebouw in het belang der openbare orde te geven, zullen stipt worden nagekomen.

Leiderdorp, den 25sten Juli 1886.

De burgem., hulpofficier van justitie,
A. PARMENTIER,
Weth. l.-B.

Zoo werd de beslissing over de vraag, wie in het kerkgebouw zou optreden, hier niet genomen door de Kerkvoogden, ook niet door de rechterlijke macht, maar door de politie.

---

3. POLITIE, INFANTERIE EN CAVALERIE.

Volgens het advies van Jhr. Mr. De Savornin Lohman gingen de kerkvoogden te Leiderdorp 's morgens om 9 uur naar het kerkgebouw, om af te wachten, of de president-kerkvoogd dit al dan niet voor hen zou openen.

Maar reeds om halfnegen bevond zich ten huize van Dr. Van Rhijn de ringpredikant Ds. Wildeboer. En tegen 9 uur begaf deze zich kerkwaarts, vergezeld door Mr. J. Bredius, die als ouderling-lid van het Classicaal Bestuur van Leiden, doende wat des kerkeraads is, de godsdienstoefeningen zou bijwonen, en van Dr. Van Rhijn, die, tegen alle wet en recht in, misbruik maakte van zijn positie als president-kerkvoogd, om het kerkgebouw disponibel te stellen voor den Synodalen ringpredikant. Daarvoor had hij zich bij den burgemeester de hulp verzekerd van twee rijksveldwachters in politiek, die hem dan ook op den voet volgden.

Met deze hulp te verschaffen was de burgemeester echter de grenzen zijner bevoegdheid verre te buiten gegaan. Want al sprak het vanzelf, dat de Synode op haar standpunt de gemeente van Leiderdorp als vacant beschouwde en daarom een ringpredikant in de plaats van Ds. Vlug zond, toch sprak het volstrekt niet vanzelf, dat de burgemeester zich hier te houden had aan de Synode als het hoogste gezag in het Kerkgenootschap. De Synode toch en de door haar ingestelde Besturen hadden hoegenaamd niets te zeggen over het kerkgebouw. Het kerkgebouw immers had nooit gestaan onder het beheer der Synode, maar altijd onder het beheer

des Konings, totdat deze het in de jaren 1866 tot 1869 had losgelaten en de regeling overgelaten aan de afzonderlijke gemeente, welke daarvoor eigen kerkvoogden had benoemd.

Toen nu de drie kerkvoogden Zondagmorgen bij het kerkgebouw kwamen, vroegen zij den koster dus te recht om de sleutels. Maar deze had ze gegeven aan den eigenmachtig heerschenden despoot, den president-kerkvoogd Dr. Van Rhijn, die nu, geheel eigendunkelijk en wederrechtelijk, met behulp der politie, den ringpredikant op den predikstoel bracht.

Even daarna werd de hoofddeur geopend en stormde het volk binnen onder groot rumoer. En toen het nu zag: Ds. Wildeboer op den stoel, Dr. Van Rhijn en Mr. Bredius in het doophek, en op de preekstoeltrap burgemeester Parmentier met zijn gevolg, de politie, toen was dit den luyden te veel. De hartstochten werden ontketend, en in allesbehalve vriendelijke bewoordingen schreeuwde men Ds. Wildeboer toe, dat hij daar niet behoorde, en eischte men van hem, dat hij den kansel zou verlaten.

Doodsbenauwd en wit als de wand, riep Ds. Wildeboer nu zelf: „Ik wil er af!" en de daad bij het woord voegend, verliet hij den kansel, gelukkig niet door handtastelijkheden, maar enkel door de luidruchtigheid der menigte daartoe genoopt.

Tusschen haakjes zij hier bijgevoegd, dat de godsdienstoefening nog niet begonnen was. Zij moest om halftien aanvangen, en reeds om even 9 uur had de ringpredikant zich verwijderd.

Inmiddels was Ds. Vlug met eenige kerkeraadsleden het kerkgebouw binnengekomen, met geen ander doel dan om, na te hebben kunnen constateeren, dat Ds. Wildeboer op den preekstoel was, naar de Christelijke school te gaan, ten einde daar met de gemeente godsdienstoefening te houden. In het kerkgebouw aanwezig, begon hij aanstonds de rumoerige menigte tot bedaren te brengen. Toen Ds. Wildeboer hem echter aan den voet van den kansel verzocht, hem de broederhand te geven, weigerde hij dit.

Nu verliet Ds. Wildeboer de kerk, om zijn hoed en overjas in de consistorie te gaan halen. Maar door de verwarring werd hem dit onmogelijk gemaakt. En zoo moest de man dan blootshoofds het kerkgebouw verlaten. Gelukkig was het een zomersche dag, zoodat hier niet eens het spreekwoord gold: Wat doe je ook in de kou?

Nadat Ds. Wildeboer zich had verwijderd, begeerde het volk, dat Ds. Vlug den kansel zou beklimmen. Maar de burgemeester zeide, dit niet te mogen toelaten. Hier scheen dus waarlijk de burgemeester het recht te hebben, te beslissen, wie er al dan niet op den preekstoel mocht komen! En Ds. Vlug onderwierp zich, ofschoon onder protest.

Hij kreeg echter de vrijheid, een kalmeerend woord tot het

volk te spreken: niet van den kansel, maar van de voorlezersplaats. Aan dezen vernederenden eisch gaf Z.Eerw. gevolg, en onderwijl namen de kerkeraadsleden op hun gewone plaatsen zitting.

Ds. Vlug gaf nu allereerst op, te zingen Psalm 62:4 en 5:

Doch gij, mijn ziel, het ga zoo 't wil,
Stel u gerust, zwijg Gode stil,
Ik wacht op Hem; Zijn hulp zal blijken.
Hij is mijn rots, mijn heil in nood,
Mijn hoog vertrek; Zijn macht is groot:
Ik zal noch wank'len, noch bezwijken.

In God is al mijn heil, mijn eer,
Mijn sterke rots, mijn tegenweer;
God is mijn toevlucht in het lijden.
Vertrouw op Hem, o volk, in smart;
Stort voor Hem uit uw gansche hart:
God is een toevlucht te alle tijden.

Na voorts gebeden te hebben, sprak Ds. Vlug nu bij wijze van bijbellezing over den tweeden Psalm. Als hij echter zijn toespraak afwisselde met het opgeven van een psalmvers, trok de burgemeester hem aan de jas, en zeide: „Niet te lang, dominee!" Dat was niet, omdat de toespraak zoo lang aanhield; want die duurde slechts kort. Maar de burgemeester was tegenwoordig, om te beletten, dat Ds. Vlug een preek zou houden. Dat mocht niet, hoe kort ook. En toen men wilde collecteeren, en het dus bleek, dat er godsdienstoefening was, zeide de burgemeester alweer: „Dat mag eigenlijk niet."

Zóó wilde de burgemeester hier den baas spelen in de kerk — waar hij toch niets te zeggen had. En het is deze onbevoegde inmenging van den burgemeester geweest, waardoor op Zondag 25 Juli de orde in het kerkgebouw te Leiderdorp verstoord werd.

Toch is, nadat de eigen leeraar der gemeente was opgetreden, de godsdienstoefening verder zonder stoornis afgeloopen, niettegenstaande het kerkgebouw vol was. Wel 'n bewijs, dat orde-handhaving van buitenaf hier volstrekt onnoodig was.

Aan het einde der godsdienstoefening had Ds. Vlug nog meegedeeld, dat 's avonds de gewone doopsbediening zou plaats hebben, en dat het kerkgebouw, met goedvinden van drie kerkvoogden, voor dat doel beschikbaar zou worden gesteld.

Daarop is de gemeente rustig uiteengegaan, in de hoop, 's avonds als naar gewoonte weer te kunnen samenkomen. Maar dat was buiten het Synodaal geweld gerekend.

Tegen drie uur in den namiddag waren met slaande trom uit

twee poorten van Leiden twee afdeelingen van het Nederlandsche leger, een detachement cavalerie en een troep infanterie, met tal van veldwachters vertrokken, om te Leiderdorp (waar het even rustig was als altijd!) de orde te bewaren. De wegen, die naar kerk en pastorie leiden (en andere zijn er niet) werden van de Kalkbrug tot aan den Munnikenboomgaard afgezet, zoodat er van samenkomen in het kerkgebouw geen sprake meer kon zijn.

De bevolking was verslagen, maar kalm. Geen spoor van wanordelijkheid viel te ontdekken. En dit bleef zoo, tot 's avonds na tienen. Toen trokken de troepen eindelijk af.

Ziedaar, wat er in den jare 1886 te Leiderdorp op Zondag 25 Juli gebeurd is; een dag, die met zwarte kool op de historiebladen der Kerk moet worden aangeteekend; een dag, die toonde, hoever willekeur en geweld het in ons vrije Nederland nog wel brengen kunnen; maar ook, hoe innerlijk zwak een kerkelijke organisatie moet wezen, die zich alleen staande kan houden door bajonet en sabel. Tot politie, infanterie en cavalerie had men zijn toevlucht durven nemen, om voor de gemeente van Leiderdorp haar wettig kerkgebouw gesloten te houden.

Het was, alsof de dagen der Afscheiding waren teruggekeerd.

---

4. LOHMAN'S INTERPELLATIE.

In de zitting der Tweede Kamer van 29 Juli '86 richtte de heer De Savornin Lohman tot minister Heemskerk een interpellatie over het gebeurde te Leiderdorp op den vorigen Zondag.

Hij stelde twee vragen: 1°. Is het de Regeering bekend, dat in Leiderdorp de politie, ter uitvoering van een besluit van de Synode der Ned. Hervormde Kerk, hare macht beschikbaar heeft gesteld, zonder de beslissing af te wachten van de rechterlijke macht? 2°. Zoo ja, is dan de Regeering bereid, mede te deelen, op welken grond dit is geschied?

Ter toelichting zette de interpellant uiteen de twee rechtsbeschouwingen, in de Nederl. Herv. Kerk bestaande: de eene, die de leden der Kerk beschouwt als leden van één algemeen genootschap over het geheele land, de andere, als leden van een plaatselijke kerk. Volgens de eene beschouwing mag de kerkeraad, als vertegenwoordiger van een locale kerk, altijd besluiten en beslissen, of hij nog langer aaneengesloten wil blijven met de andere kerken, ja dan neen; of hij dien band al of niet wil verbreken. Waarom hij zoo besluiten mag, doet natuurlijk hier niets ter zake, dat is een kwestie van zuiver geestelijken aard, die geheel valt buiten

politiek en rechtskundig gebied. Volgens de andere beschouwing pleegt een kerkeraad, die het verband afsnijdt, een schandelijk misbruik van macht, oproer tegen de overheid, ja, wanneer men aanneemt, dat die algemeene besturen van God ingesteld zijn, dan is dat zelfs, in *onze* taal, verzet tegen de „gestelde machten". Nu begrijpt spreker zeer goed, dat van weerszijden zoodanige strijd niet gevoerd kan worden met alle mogelijke kalmte. Maar welk verschil van opinie er ook besta, daarover is men het eens, dat bij kwesties over het mijn en dijn de rechterlijke macht moet beslissen, en dat de Kerkvoogdij beschikt over het kerkgebouw. Te Leiderdorp nu is dat niet geschied. Daar heeft niet de Kerkvoogdij beslist, maar de politie. Spreker ging daartoe de feiten na, en verzocht den minister, te willen verklaren, of ze juist waren. Het was hem te doen om de juiste afbakening van de gestelde macht.

„Wij, Antirevolutionairen," zoo zeide spreker, „zijn de gehoorzame dienaren van het gezag, ook wanneer het ons onrecht aandoet.

Daarom hebben wij nooit geaarzeld, den rechter in te roepen, en nergens kan men ons aantoonen, dat wij zijne beslissing niet hebben geëerbiedigd. Wij beroepen ons ook op den rechter, niet omdat wij zoo zeker zijn van gelijk te zullen krijgen, want, Mijnheer de Voorzitter, de geschiedenis leert ons, helaas! dat wij wel eens gelijk krijgen, als het te laat is. Wanneer men nagaat, dat in 1834 de rechterlijke macht telkens beslist heeft tegen hen, van wie Thorbecke later zeide, dat zij gelijk hadden, en die dan ook naderhand door ieder in het gelijk werden gesteld, dan is ons vertrouwen in de rechterlijke uitspraak niet onbeperkt. Toch zeggen wij: volstrekte gehoorzaamheid aan de beslissing van den rechter. Maar dat dan ook ieder zich houde strikt binnen de grenzen. Daarbuiten optredende, is het gezag geen gezag meer, maar overmacht."

De heer Heemskerk, minister van Binnenlandsche Zaken, beantwoordde deze toelichting met een rede, waarin hij zeide, dat het hier geen daad der Regeering betrof, maar van een locaal ambtenaar, die meende zijn plicht te betrachten en later aan hooger autoriteiten rapporteert. De vorm van het stuk was dan ook niet correct geweest.

De feiten kwamen overeen met die door den heer Lohman waren medegedeeld.

Daarop volgde een rede van den heer Beelaerts van Blokland, die de interpellatie betreurde, en lof bracht aan den president-kerkvoogd en den burgemeester voor hunne houding.

De heer Lohman, erkentelijk voor 's ministers verklaring, dat de burgemeester op één voornaam punt gezondigd had, en voor zijn mededeeling omtrent de feiten, constateerde, dat deze overeenkwamen

met de hem bekende. Hij wees er nu op, dat de Kerkvoogdij alleen had te beslissen. Maar deze kon tot geen besluit komen, want de president-kerkvoogd was uit de vergadering van kerkvoogden weggeloopen. Verbeeldt u eens, dat Dr. Kuyper zoo iets had gedaan; dat hij in een vergadering van modernen, meenende overstemd te zullen worden, had gezegd: Ik ben president, laat niet stemmen, en ga heen. Wat ware dan geschied?

De drie overige kerkvoogden meenden nu te moeten berusten. Maar de burgemeester had behooren te vragen naar de beslissing van de Kerkvoogdij. De Regeering heeft volstrekt niet aangetoond, dat de politie bevoegd was, in dezen voorloopig te beslissen. Wat moet dan nu de burgerlijke overheid doen? vroeg spreker. En hij antwoordde: Mij dunkt, het is zeer eenvoudig. Als men te doen heeft met een enkel college, zooals hier, namelijk dat van kerkvoogden, dan is de zaak niet twijfelachtig; men vraagt dan eenvoudig beslissing aan dezen, behoudens verzet door belanghebbenden bij de rechterlijke macht. Heeft men te doen met meerdere, elkanders bevoegdheid betwistende colleges, dan wordt de zaak minder eenvoudig. Het burgerlijk gezag kan dan niet anders doen, dan te zeggen: gij moogt met het gebouw doen wat gij wilt, als gij elkander maar van het lijf blijft. Wie recht op het kerkgebouw heeft, kan ik niet uitmaken, dat kan ik aan den uiterlijken toestand niet zien. Ik kan dus geen feitelijk geweld beletten tegen een gebouw, dat geen feitelijke bezitters heeft; wel tegen personen.

Zoo is het ook vroeger geschied te Nieuw-Amsterdam, een kleine gemeente in Drente. Daar betrof het precies een zelfde zaak. En wat deed men? De politie handhaafde den feitelijken bezitter, en die in het bezit wilde komen, moest zich vervoegen bij de rechterlijke macht. Die kwestie liep af zonder verstoring van de orde. Alleen brachten sommigen een paar nachten buiten door, in afwachting van hetgeen gebeuren zou. Dat was alles.

Ook te Moerdijk is een dergelijk geval voorgekomen. Daar heeft gestaan een predikant, behoorende tot het Nederlandsch Hervormde Kerkgenootschap, die werd afgezet bij een vonnis, waarvan hij de wettigheid niet kon betwisten. Desniettemin bleef hij in het kerkgebouw, en als de ringpredikant verscheen, stond hij op den stoel. De procureur-generaal D'Aulnis de Bourouill, een rechtsgeleerde die, zooals u, Mijnheer de Voorzitter, welbekend is, een zeer bekwaam man was en die niet het ongeluk had antirevolutionair te zijn, heeft altijd verklaard, dat hij zich niet met die zaak wilde inlaten, hoewel hij overtuigd was, dat die predikant geen recht had om den stoel te beklimmen. Hij was, zeide hij, niet geroepen, de vonnissen eener Synode uit te voeren. Dat standpunt was juist.

En hier hebben wij nog niet eenmaal te doen met een vonnis

eener Synode, die door den afgezette erkend wordt. De president-kerkvoogd wist dan ook precies, hoe de zaak in elkaar zat, en heeft de heeren van het Classicaal Bestuur te Leiden afgeloopen, om met hen te overleggen. En het is hem gelukt de politie en burgerlijke macht op zijne zijde te krijgen, ten einde eene belangrijke rechtskwestie voorloopig te doen beslissen, en het Genootschap, dus één der partijen, te doen stellen in het bezit van de kerk.

Daartegen kwam spreker op. De politie is er niet, om uit te maken wat recht is, ook niet om het recht te handhaven, maar alleen om de openbare orde te handhaven. Alleen wanneer blijkt, dat de openbare orde inderdaad wordt verstoord, of zal worden verstoord, mag zij maatregelen nemen, doch die dan ook niet verder strekken dan tot handhaving van die openbare orde.

De minister van Binnenlandsche Zaken hield vol, dat de burgemeester recht had, af te gaan op den president-kerkvoogd, daar de Synode verklaard had, dat de plaats vacant was.

Dit zou volkomen juist zijn, repliceerde de heer Lohman, indien het buiten kwestie was, dat de Synode in dezen een beslissing heeft te nemen; maar dat wordt betwist door de tegenpartij, die zich formeel aan het gezag der Synode heeft onttrokken. Doch zelfs de minister zal het niet kunnen volhouden, als hij wil bedenken, dat de Nederlandsch Hervormde Synode en de daardoor ingestelde Besturen niets over de kerkgebouwen te zeggen hebben. Zij staan hoegenaamd niet ter beschikking, hetzij van de Synode, hetzij van de Besturen, daarvan uitgaande. Welke waarde men dus ook moge toekennen aan de beslissingen der Synode, daaruit kan nooit de verplichting voortvloeien, het kerkgebouw disponibel te stellen voor den ringpredikant. Dat zijn twee geheel verschillende zaken. De beslissing der kwestie, aan wie tijdelijk het kerkgebouw moet worden overgelaten, berust eenig en alleen bij de Kerkvoogden. Wil dus de minister eenvoudig de orde handhaven, hij doe een beslissing nemen door Kerkvoogden, welke dan ook. Is zij verkeerd, dan kan de rechter beslissen, en dit kan zeer spoedig geschieden. Gelijk de zaak nu liep, kan het geen anderen indruk maken op een groot deel des volks, dan dat de politie zich partij stelt in een kerkelijke kwestie.

Hiermee liep deze interpellatie ten einde.

---

5. DE RUST OPNIEUW VERSTOORD.

In afwachting van de dingen, die komen zouden, had Ds. Vlug op dienzelfden Donderdag, dat Jhr. De Savornin Lohman zijn interpellatie hield, als tijdelijke plaats van samenkomst de Christelijke

school gekozen tot het houden van een bidstond. Op last der overheid waren daar twee politiedienaren tegenwoordig geweest.

Men bleef echter die week in het onzekere, of het Ds. Vlug zou worden toegestaan, den volgenden Zondag weer in het kerkgebouw op te treden.

Naar aanleiding van de ongeregeldheden, die den vorigen Zondag hadden plaats gevonden, had de burgemeester aan de Synode in overweging gegeven, de godsdienstoefeningen te doen staken, totdat de gemoederen bedaard zouden zijn, om zonder vrees voor rustverstoring weer godsdienstoefening te kunnen houden. De Synode meende echter, dat het voortzetten der godsdienstoefeningen om meer dan één reden wenschelijk was. En de leiding der godsdienstoefening voor den eerstvolgenden Zondag werd opgedragen aan den ringpredikant Ds. J. van Walsem te Alfen. Maar deze had reeds Donderdagavond bericht, dat hij door gemoedsbezwaren weerhouden werd, de beurt te Leiderdorp te vervullen. Tevens nam hij ontslag als lid van het Classicaal Bestuur, omdat het meende, te Leiderdorp te moeten doen wat des kerkeraads is.

's Zaterdags liet dat Bestuur te Leiderdorp een strooibiljet verspreiden, waarin betoogd werd, dat de gemeente door de handelingen van Ds. Vlug vacant was geworden, en dat nu het Classicaal Bestuur de rechten der gemeente kwam handhaven. Verder werd in deze circulaire de volgende belofte gedaan: „Geen andere predikanten zullen gedurende de vacature in uw bedehuis optreden, dan die de beproefde waarheid verkondigen." Met deze geruststellende verzekering trachtte men het vrome volk te paaien. Wel huldigde de Synode openlijk de „leervrijheid", maar dit Classicaal Bestuur stond in voor „de beproefde waarheid".

Het slot der circulaire luidde aldus: „Zondag a.s. zal weder een ringpredikant voor u optreden. Om uwer eigene stichting wille, schaart u aandachtig onder zijn gehoor, of wilt ge dit niet, om uzelfs wil, houdt u rustig; bedenkt, dat orde en rust moeten gehandhaafd worden, en elk verzet de schromelijkste gevolgen na zich sleepen kan."

Zóó drong het Classicaal Bestuur aan de gemeente van Leiderdorp ongevraagd een niet-begeerd predikant op, door wien ze zich, tegen haar wensch, zou moeten laten stichten, onder bedreiging van „de schromelijkste gevolgen", indien ze zich hiertegen verzette door haar eigen predikant op haar eigen kansel te brengen.

Spoedig werd echter bekend, dat Ds. Van Walsem zich bezwaard gevoelde om als ringpredikant te Leiderdorp op te treden. Van hem had men dus niets te vreezen. Maar nu gingen allerlei verontrustende berichten van mond tot mond. Een politiemacht, dubbel zoo groot als den vorigen rustdag, zou Leiderdorp bezetten; uit Leiden en uit Den Haag zou 200 man cavalerie komen; niet Ds. Van Walsem,

maar Dr. Van Ronkel uit Leiden zou trachten op te treden; enz.

Doch wat gebeurt? Zaterdagavond laat, tusschen 9 en 10 uur, wordt plotseling bekend, dat Dr. Van Rhijn zijn ongelijk heeft ingezien, en dat morgen de kansel voor Ds. Vlug open staat. Nog dienzelfden avond liep deze blijde mare van mond tot mond; menige handdruk werd gewisseld, menige traan geschreid; menige danktoon steeg op tot God, die alle harten in Zijn hand heeft.

De Zondagmorgen bracht echter nieuwe ontsteltenis: 15 met karabijnen gewapende veldwachters en 4 marechaussees lieten zich zien, als een levende illustratie van de bedreiging op het strooibiljet der Classicale heeren. Zou er dan toch nog een ander predikant optreden? Men meende den vorigen avond één van de leden der Synode op het dorp gezien te hebben.

Maar gelukkig, daar begint, als naar gewoonte, de klok te luiden. Geen enkel politieman laat zich zien. En ongestoord kan de gemeente op Zondag 1 Augustus weer naar haar kerkgebouw opgaan en neerzitten onder het gehoor van haar eigen leeraar.

Diep bewogen heft de schare het opgegeven psalmvers aan:

God heeft bij ons wat groots verricht,
Hij zelf heeft onzen druk verlicht.
Hij heeft door wond'ren ons bevrijd;
Dies juichen wij, en zijn verblijd!

Daarna houdt Ds. Vlug een toepasselijke leerrede over het woord van Jakob: „Wij zijn geringer dan al deze weldadigheden."

Ook de avondgodsdienstoefening, door velen uit den omtrek mede bijgewoond, zoodat het kerkgebouw te klein was, liep zonder eenige stoornis af.

Het bleek dus nu wel, dat de beroering, den vorigen Zondag door den president-kerkvoogd teweeggebracht, niet noodzakelijk was. En ieder weldenkend mensch zal moeten toestemmen, dat de rust te Leiderdorp zóó toch beter bewaard werd dan acht dagen te voren met het optreden van Ds. Wildeboer. Het scheen dan ook wenschelijk, dat de andere ringpredikanten het voorbeeld van Ds. Van Walsem volgden en wegbleven.

Maar de Synodale partij dacht daar anders over. Aanstonds had het Classicaal Bestuur Ds. Van Walsem wegens het niet-vervullen van zijn predikbeurt in de „vacante" gemeente Leiderdorp beboet, en de zaak bij de Synode aanhangig gemaakt, die hem stellig een „berisping" zou toedienen.

Dit trof doel. Want toen nu aan Ds. W. Klercq van Koudekerk de beurt van 8 Augustus werd opgedragen, waagde deze het niet, te verzuimen. Door 13 dragonders werd hij dien Zondagmorgen van zijn woonplaats afgehaald, vanwaar zij hem naar Leiderdorp begeleidden.

Daar hadden reeds in den vroegen morgen een afdeeling infanterie, eenige marechaussees en eenige politie-agenten voor het kerkgebouw post gevat. Tegen halfnegen begaf zich de president-kerkvoogd Dr. Van Rhijn met den luitenant der voetknechten naar en in de kerk, waarop het gelui van de torenklok aankondigde, dat de godsdienstoefening op den gewonen tijd zou aanvangen. Een groote schare kwam samen op het kerkplein binnen het hek, en ook daarbuiten op de straat wemelde het van nieuwsgierigen.

Eindelijk, om 9 uur, kwam Ds. Klercq het dorp binnenrijden, gezeten in een vigilante, geëscorteerd door een lijfwacht te paard. Onmiddellijk werden nu de deuren van het kerkgebouw geopend, en tusschen twee wachten infanterie trad de ringpredikant binnen, op den voet gevolgd door den waarnemenden burgemeester en den president-kerkvoogd.

De diep bedroefde en heilig verontwaardigde gemeente bleef echter buiten staan, en dit buiten-staan was het krachtigst protest, dat zij, bukkend voor de overmacht, nog aanteekenen kon.

De toegangen tot de kerk werden door infanterie bewaakt. In het stampvolle portaal bewaarden twee rijksveldwachters de orde. Ook onder aan den preekstoel zat een rijksveldwachter. Eveneens stonden er verscheidene in de looppaden.

In het schip der kerk zaten slechts enkele vrouwen. En het geheele gehoor, een mengelmoes van belangstellenden, onverschilligen en nieuwsgierigen, bestond uit 'n tachtig personen, zoodat er ongeveer evenveel „rustbewaarders" als „kerkgangers" waren.

Na een voorafspraak, waarin hij zijn optreden verdedigde, hield Ds. Klercq een korte preek, die echter geen indruk maakte.

Halfelf was de godsdienstoefening afgeloopen. De vigilante kwam voor, het pad van de kerkdeur tot het hek werd afgezet door infanterie; twee marechaussees hielden de menigte tusschen het rijtuig en het hek op 'n afstand; eenige veldwachters staan achter, andere naast, weer andere vóór het rijtuig.

Eindelijk komt de ringpredikant de kerk uit, gaat tusschen de rijen der infanteristen door, zegt iets tot den rijksveldwachter, die hem het portier opendoet, en dan gaat het op een drafje naar Koudekerk terug, 12 huzaren voorop, 1 wachtmeester der marechaussees links, 1 der huzaren rechts en 2 man achteraan, terwijl 2 marechaussees het dorp op en af rijden.

Zoo keerde Ds. Klercq onder gewapend escorte weer huiswaarts. En hij ging henen zonder begeerd te zijn.

Zulk militair vertoon met karabijn en sabel in een stil dorpje op den rustdag noemde het Classicaal Bestuur nu „stichting" en „handhaving van orde en rust".

---

6. DS. VLUG VOOR DE HAAGSCHE RECHTBANK.

Maandagmorgen 27 September kwam, onder een toevloed van vele belangstellenden, de zaak van Ds. Vlug voor de rechtbank te 's-Gravenhage in behandeling.

Beklaagde werd ten laste gelegd, op 25 Juli l.l. de godsdienstoefening te hebben verstoord door wanorde, welke godsdienstoefening zou plaats hebben onder leiding van Ds. Wildeboer als ringpredikant.

Bij het getuigenverhoor vroeg de president aan Ds. Wildeboer, of hij Ds. Vlug de menigte had hooren toespreken, of dit kalmeerend was of niet; of hij beklaagde ook iets had zien doen, of beleedigende uitdrukkingen van hem had gehoord. Getuige antwoordde hierop deels ontkennend, deels ontwijkend. Aan den voet van den kansel kreeg getuige den indruk, alsof beklaagde er op wilde, maar had hem volstrekt geen geweld zien gebruiken. Op lijfsbehoud bedacht, had getuige den kansel en het kerkgebouw verlaten, en daarna beklaagde niet meer gezien. De overige getuigen *à charge* verklaarden, van beklaagde geen opruiende woorden te hebben gehoord, en hem geen geweld te hebben zien gebruiken; wel was hij uit eigen beweging tot aan den kansel gegaan.

Getuige Parmentier herinnerde zich niet, wat beklaagde gezegd had; wel had hij hem hooren spreken, wat men ook oreeren zou kunnen noemen; ook kwam er zoo iets in van Koning Jezus. Ook had hij aan beklaagde reeds den vorigen dag verzocht, thuis te blijven, daar hij, als waarnemend burgemeester, over militaire macht kon beschikken. Maar beklaagde had gezegd: Ge komt vijftig jaar ten achteren. Getuige verklaart (welk getuigenis later bevestigd wordt door twee getuigen *à charge*), dat Ds. Vlug op het voorstel van iemand uit het volk vóór het kerkgebouw, om Psalm 68 : 1 te zingen, gezegd had: Dat is hier de plaats niet; *dat zullen we aanstonds in ons bedehuis wel doen;* wat door getuige *à décharge* en door beklaagde zelf, wat die laatste woorden betreft, werd ontkend.

Alle getuigen waren eenstemmig in de verklaring, dat alles vóór den door den burgemeester vastgestelden kerktijd was afgeloopen.

Getuigen *à décharge*, waaronder ook een der rijksveldwachters, verklaarden, dat beklaagde wel degelijk tot rust en kalmte had aangemaand, en herhaalden de gesproken woorden, terwijl enkele constateerden, dat Ds. Wildeboer, door een wellicht zenuwachtigen glimlach, de hartstochten der menigte nog meer had opgewekt, en hij, vooral sinds zijn optreden in de laatste vacature te Leiderdorp, daar niet de gewenschte man was. Laatstgenoemde, hieromtrent ondervraagd, ontkent dit lachen niet, maar zegt, dat dit geweest is een glimlach van medelijden met die arme gemeente, en van heilige verontwaardiging.

Door één der getuigen wordt nog verklaard, dat door beklaagde tot de menschen gezegd was, dat de politie van alles de schuld was. Beklaagde zegt, wel tot iemand in zijn naaste omgeving gezegd te hebben, dat er niets wanordelijks zou gebeurd zijn, indien de politie ware weggebleven.

Namens den verdediger werden voorts nog enkele vragen tot de getuigen gericht, o. a. aan Ds. Wildeboer, of het hem bekend was, dat de gemeente Leiderdorp sinds 1869 „vrij beheer" had? En aan den president-kerkvoogd: of er een bizonder reglement bestond in de Kerkvoogdij, waardoor de president meer te zeggen had dan één der overige kerkvoogden? De eerste vraag werd bevestigend, de laatste ontkennend beantwoord. Nog werd op verzoek van den verdediger voorlezing gedaan van een afschrift der notulen van de kerkeraadsvergadering op Zaterdag 24 Juli, waaruit blijkt, dat er besloten was om, na geconstateerd te hebben, dat de kansel door den ringpredikant was bezet, gezamenlijk naar de Christelijke school te gaan en daar godsdienstoefening te houden.

De officier van justitie, het woord nemend, houdt de beschuldiging vol, en eischt voor beklaagde *een gevangenisstraf van 45 dagen en 8 gulden boete.* (B e w e g i n g.) Beklaagde zegt, alleen dit te willen aanmerken, dat nog zal moeten bewezen worden, dat hij de wanorde heeft veroorzaakt.

De zitting wordt voor een half uur geschorst.

Na heropening der zitting geeft de president het woord aan den verdediger, Mr. C. A. Vaillant. Deze vraagt: Is de wanorde verwekt door den beklaagde? In drie deelen is het drama, te Leiderdorp afgespeeld, te scheiden: het voorspel, het feit zelf, het naspel.

Wat het eerste betreft: De menigte in en buiten het kerkgebouw is opgekomen tegen Ds. Wildeboer. Allerlei hebben we gehoord van onvoegzame uitingen daarbij; maar beklaagde is hier geheel buiten; alles is door anderen geschied, en den minst schuldige vinden we hier op de bank der beschuldigden. Maar, wordt er gezegd, bij zijn komst is de beroerte toegenomen. Is dit zoo, dan is dit volkomen verklaarbaar. De gemeente was ingenomen tegen Ds. Wildeboer, in haar oog de indringer, de *persona ingrata.* Ds. Vlug is de geliefde, de voor hen door God geroepen leeraar; hem wil men op den kansel zien. En wat doet nu de beklaagde? Spreekt hij de menigte toe? Volstrekt niet, volgens alle getuigen. Hij heeft alles beproefd en alles gedaan, wat de menigte kon doen bedaren. Door een der rijksveldwachters o. a. is zooeven verklaard, dat beklaagde gezegd heeft: Menschen, houdt u toch stil! Door een ander getuige: Vrienden, blijft kalm! tot zesmaal toe. — Nu is dan Ds. Wildeboer op den predikstoel. De menigte ziet den gehaten predikant op den kansel, en pleiter wil voor waarheid aannemen

wat daarover van het losbreken der hartstochten is medegedeeld. Maar wat heeft bij dit alles beklaagde gedaan? Zijn naam werd er zelfs niet bij genoemd. Zelfs Ds. Wildeboer heeft verklaard, dat het gevolg van beklaagdes optreden *misschien* wel tot de wanorde heeft bijgedragen, en we hebben de gewichtige verklaring gehoord, dat hij gezegd heeft: Houdt u bedaard, het is hier voor geweld de plaats niet. Maar er is meer. Ds. Wildeboer komt den kansel af, geeft Ds. Vlug de hand, en laat het verdere der taak gaarne aan den laatste over; *verzoekt* hem zelfs, de rust te herstellen. Zelfs Parmentier laat dit met goed vertrouwen aan hem over. Men verwachtte dus van beklaagdes optreden vrede, en geen strijd. En bij dat optreden laat beklaagde het eerst zingen Psalm 62:4:

> Doch gij, mijn ziel, het ga zoo 't wil,
> Stel u gerust, zwijg Gode stil.

Zou men nu van een gemoedelijk man als beklaagde durven veronderstellen, dat hij de huichelachtigheid zóó ver zou drijven, om door zulk een psalm van berusting tot verzet en wanorde aan te zetten? — Maar het openbaar ministerie leidt het bewijs voor de misdaad af uit het feit, dat beklaagde in de kerk is geweest. Maar dan zijn er stellig meer, die beter gedaan zouden hebben thuis te blijven. In de oude strafwet, waaronder de beschuldiging is gesteld, [1]) wordt in art. 261 strafbaar gesteld hij, die een geoorloofde godsdienstoefening heeft belet, vertraagd of afgebroken. Heeft beklaagde de godsdienstoefening afgebroken? Er was geen godsdienstoefening. Volgens de getuigen was — de godsdienstoefening zou volgens de proclamatie te halftien aanvangen — vóór halftien Ds. Wildeboer al weg. Vertraagd? Ook dat niet. Belet? Ook daarvoor ontbreekt het bewijs. Ds. Wildeboer heeft *niets* gezegd; de eenige vraag was tot beklaagde: Wilt gij de gemeente tot rust brengen?

Zijn er ook andere oorzaken? zoo vraagt pleiter. Hij beantwoordt die vraag toestemmend, en ziet deze oorzaken hierin, dat Ds. Wildeboer niet de gewenschte persoon was en door zijn houding de gemoederen nog meer heeft gaande gemaakt. Maar vooral ziet hij die in de proclamatie en in de genomen politie-maatregelen. Zeker, men moet eerbied hebben voor de goede bedoeling, waarmede deze proclamatie is afgekondigd. Maar men vraagt toch: welk recht heeft de waarnemende burgemeester, om te bepalen, hoe laat een godsdienstoefening zal aanvangen en wie daarin zal voorgaan?

[1]) Het nieuwe Wetboek trad op 1 Sept. 1886 in werking.

Door zoo onwettige maatregelen nu is de menigte verbitterd, en deze hebben ook verandering moeten brengen in de gedragslijn, door Ds. Vlug te houden. De kerkeraad had het bekende besluit genomen: constateeren, dat een vreemd predikant, door de overheid beschermd, op den kansel staat, en daarna naar een ander in gereedheid gebracht lokaal gaan. Nu vraagt men: Waarom heeft men dat niet gedaan? Waarom is Ds. Vlug nog in de kerk gegaan? Ja, om een hoekje gaan staan, dat zou ieder ander gedaan hebben. Waarom mocht deze herder niet komen, waar het zoo met zijn gemeentenaren toeging? Was het niet, zoo al niet zijn plicht, dan toch zijn belang, dat hij wist, dat zijn tegenstander op den kansel zou komen?

Vervolgens staat pleiter stil bij de vraag: Was hier sprake van een geoorloofde godsdienstoefening? Neen, zegt hij, voor dat doel was het kerkgebouw niet bestemd. Ds. Wildeboer was daar niet op zijn plaats. Want de kerkeraad heeft — de mededeeling aan Z. M. den Koning en aan de Synode is door den griffier voorgelezen — zich van de Synode losgemaakt. Er is hier van schorsing, zooals b.v. in Amsterdam, geen sprake. Dat de Synode een predikant naar Leiderdorp zendt, dit was recht, doch niet alzoo diens optreden in *dit* kerkgebouw.

Maar, zegt men, de burgemeester heeft de bevelen van de Synode opgevolgd. Sinds wanneer is dat de plicht van een burgemeester? En, indien dit zoo behoort, is de Synode bevoegd, te beschikken over het kerkgebouw te Leiderdorp? In geenen deele. Leiderdorp toch heeft sinds 1869 „eigen beheer"; de kerkvoogdij heeft een reglement, en uit het eerste artikel blijkt duidelijk, dat de plaatselijke gemeente op die kerk recht heeft en dit heeft gelegd in handen van kerkvoogden. Er is in dit reglement geen sprake van den burgemeester, als plaatsvervanger van kerkvoogden.

Maar ook de president-kerkvoogd is zijn bevoegdheid te buiten gegaan. Zelf verklaart hij, dat hij handelde tegen den wil van de *meerderheid* der kerkvoogden; hij behandelde alles op zijn eigen handje, en dit wel, volgens zijn verklaring ter terechtzitting afgelegd, zonder eenige instructie, die hem daartoe recht gaf.

Uit de „adviezen" van Mr. Farncombe Sanders, door niemand voor partijdig gehouden, en van Mr. Van Bemmelen wordt voorts aangetoond, dat de bevoegdheid, om over de kerk te beschikken, berust, niet bij de Synode, maar bij de gemeente; de plaatselijke reglementen vallen buiten de bevoegdheid der Synodale wetgeving; de laatste heeft over het kerkgebouw niets te zeggen. Alzoo, beklaagde is, als wettige predikant, geweest op de wettige plaats. De bescherming was onwettig en de toelating van Ds. Wildeboer was onwettig. En door die reeks van onwettige handelingen is de tegen-

stand te Leiderdorp gewekt. Door beklaagde althans is die niet verwekt; ook is de godsdienstoefening door hem belet, vertraagd noch afgebroken.

Er is onverstandig gehandeld door de Synode, door Ds. Wildeboer, door de overheid en door den beklaagde zelf, die, door thuis te blijven, zich althans de onaangenaamheden van dien dag zou hebben bespaard. Van een strafvordering echter kan hier geen sprake zijn. Ten eerste zijn de feiten niet bewezen, en het wettig element voor het misdrijf: een geoorloofde godsdienstoefening, ontbrak ten eenenmale. Pleiter concludeert ten slotte tot vrijspraak en ontslag van alle rechtsvervolging.

De officier van justitie, Mr. Pape, volhardt bij zijn eisch. Hij meent, dat de verdediger, ook door te wijzen op Psalm 62, te veel heeft willen bewijzen; hij meent, dat beklaagde thuis had kunnen blijven, en zegt, dat hij de godsdienstoefening, door Ds. Wildeboer te leiden, heeft belet. Voorts neemt hij het op voor den waarnemenden burgemeester, al is het dan ook, dat de proclamatie anders ingericht had kunnen zijn. Pleiter bestreed daarentegen de voorstelling, als zou beklaagde de godsdienstoefening hebben belet. Ter terechtzitting was daarvan niets, juist het tegendeel gebleken.

De uitspraak volgde Maandag 4 October. De rechtbank vereenigde zich met de conclusie van den pleiter en *sprak Ds. Vlug vrij.*

Deze uitspraak was een dikke streep door de rekening der beschuldigers.

Ds. G. Vlug.

HOOFDSTUK V.

Te Wons en te Serooskerke.

---

1. DE REFORMATIE TE WONS.

Tusschen Bolsward en Makkum ligt schilderachtig schoon op een rijkbeboomde terp het kleine, maar veelszins aantrekkelijke dorpje Wons, met zijn beeldig „theebus-kerkje", en een paleis van een pastorie, die zich tot het kerkdak verheft.

Gecombineerd met Engwier, een oud kerkdorpje, bestaande uit drie boerenplaatsen en een kerkje, bezat de Hervormde Gemeente te Wons een rijke kerkebeurs met „vrij beheer".

De president-kerkvoogd, G. Burghgraaf, die zelfs in zijn naam nog de glorie van middeneeuwsche heerlijkheid met zich omdroeg, was dan ook een machtig koning op dit aloude Wodansdorp.

Jarenlang was de oude heer Tilstra het geweest. Maar hij was ten val gebracht, immers niet opgevolgd door een zijner drie zonen. Dezen voelden zich nu met antiek-Germaansch bewustzijn geroepen, den val van hun vader te wreken. Er gloeide diepe haat in hen tegen Burghgraaf. Daarbij waren hij en Douwe Tilstra zwagers. De strijd nam dus den boozen vorm aan van een familieveete. En deze oude familieveete, die de hartstochten aanwakkerde in het onverzettelijk Friesche hart, zou ook de gemeente in tweeën scheuren.

Wons was schier geheel orthodox. Dr. Wagenaar had er gestaan van Februari 1882 tot December 1884. Sedert was de gemeente vacant, en voorzag de Ring in den vacaturedienst. Maar in den Ring waren drie moderne predikanten, nl. te Witmarsum, te Pingjum en te Arum. Dezen nu kwamen te Wons niet preeken, omdat ze daar toch geen gehoor vonden. Zij vergenoegden er zich dus mee, hun aandeel in de vacaturegelden op te strijken.

Zoo was er soms drie Zondagen achtereen geen kerk te Wons.

Maar dan hield men een soort van godsdienstig gezelschap ten huize van „meester Floor", het hoofd der Chr. school. Daar besprak men samen de nooden van land en volk en hield men elkander op de hoogte van den strijd voor kerkherstel. Door het voorlezen van de brochures van den dag, als Dr. Kuyper's *Dreigend Conflict*, werkte meester Floor dan mede aan de voorbereiding tot de reformatie der Kerk ook in eigen gemeente.

Beroepen werd o. a. Ds. G. Vlug van Nijkerk. Bij zijn bezoek aan Wons gaf hij op een vergadering met de gemeenteleden duidelijk te kennen, dat hij voornemens was met de Synodale Organisatie te breken, en dat hij bij aanneming van het beroep de gemeente in die richting zou trachten te leiden. Eenige oppositie hiertegen, die zich luider uitsprak dan de stilzwijgende instemming van velen, schrikte Ds. Vlug af, en deed hem liever het beroep naar Leiderdorp aannemen, waar hij meer medestanders hoopte te vinden.

Toch was men ook in Wons wel reeds zóóver, dat, als de kerkeraad een beroep uitbracht, uit den beroepsbrief weggelaten werden de woorden: „met opvolging van de verordeningen der Ned. Herv. Kerk." En in een vergadering van 1 Januari 1887 hechtten de manslidmaten hun goedkeuring aan deze handelwijze van den kerkeraad.

Maar het Classicaal Bestuur riep hem daarover ter verantwoording.

De kerkeraad begreep nu, wat er op deze dagvaarding zou volgen, en belegde vóór den bepaalden dag een kerkeraadsvergadering, geleid door den consulent, Ds. H. C. Lambers van Longerhouw.

Tegen diens raad in werd besloten, met het Synodale kerkverband te breken en de Dordtsche Kerkenorde te aanvaarden. Toen dit besluit genomen was, verklaarde de consulent niet verder met de broeders te kunnen vergaderen. Vóór zijn heengaan werden echter de klad-notulen voorgelezen en... door hem geteekend, waardoor het uittredingsbesluit ook nog wettig gesanctionneerd werd.

Den volgenden dag, 10 Februari, kwam Dr. Wagenaar, de vroegere leeraar van Wons, en leidde er een vergadering van kerkeraad en kerkvoogden. De kerkvoogden van Wons en Engwier stelden zich, op één na, allen aan de zijde van den kerkeraad. Ook de president-kerkvoogd, G. Burghgraaf, ging mede met de reformatie der Kerk. Maar dit beteekende dus vanzelf, dat de familie Tilstra er tegen was.

H. W. Tilstra was dan ook al eens met M. J. Weerstra naar Achlum geweest, om daar Ds. Goddefroy, den voorzitter van het Classicaal Bestuur, op de hoogte te stellen van de „misdadige woelingen" te Wons.

En zie, op Vrijdag 11 Februari, 's morgens 10 uur, daar kwamen de Classicale heeren Goddefroy en Adema aanrijden, en stapten te

Wons aan de herberg af. De consulent Ds. Lambers en ouderling Politiek waren reeds eerder op het dorp gekomen, maar hadden de consistoriekamer gesloten gevonden.

Nu werd de herbergier gezonden, om den koster aan te zeggen, dat hij voor de heeren van het Classicaal Bestuur moest verschijnen. Maar aan deze oproeping werd geen gevolg gegeven.

Toen werd de herbergier nogmaals gezonden, om den koster te vragen, of de vergaderzaal te 12 uur gereed en ter beschikking zou zijn; waarop het antwoord luidde, dat de kamer gesloten was, niet mocht worden geopend, en alzoo niet beschikbaar was.

Nadat de consulent en ouderling Politiek reeds vertrokken waren, wilden de heeren van het Classicaal Bestuur 's middags een bezoek brengen bij den president-kerkvoogd G. Burghgraaf en bij den tweeden kerkvoogd S. S. de Witte, doch zij werden afgescheept met de boodschap, dat heeren kerkvoogden voor de Classicale heeren over kerkelijke zaken niet te spreken waren. De kerkvoogdij voelde zich sterk staan, omdat Wons „eigen beheer" had.

Inmiddels had de kerkeraad een circulaire aan de gemeente in gereedheid gebracht, met aangehecht formulier van instemming met de reformatie der Kerk, dat onderteekend kon worden ingezonden bij den kerkeraad. Dadelijk na het vertrek der Classicale heeren werd deze circulaire nu bij alle leden en hoofden van gezinnen aan huis bezorgd, en na verloop van eenige dagen kwamen de meeste onderteekend bij den kerkeraad terug.

Doch wie zou er den eersten Zondag na de uittreding preeken?

Ds. Schuurman Stekhoven van Exmorra, die als ringpredikant des voormiddags de vacatuurbuurt te Wons moest vervullen, had te kennen gegeven, dat hij niet zou komen.

Na veel telegrapheeren aan Ds. Ploos van Amstel, Dr. Wagenaar en Ds. Van Kasteel, was men eindelijk zoo gelukkig, van laatstgenoemde bericht te ontvangen, dat Z.Eerw. Wons op Zondag 13 Februari hoopte te helpen.

Evenwel bestond er nog vrees, dat Ds. Goddefroy een vermetele poging zou wagen om een spaak in het wiel te steken. Ook scheen het burgerlijk bestuur gevaar te duchten voor verstoring van orde en rust. Althans, dien Zondagmorgen om 8 uur verscheen in het stille dorpje de rijksveldwachter met drie politie-agenten.

De kerkdeuren bleven gesloten tot kwartier vóór negenen. Toen begaven de kerkeraad, de kerkvoogden en Ds. Van Kasteel zich naar het aan de kerk aangebouwde kamertje, dat toegang tot de kerk en den preekstoel verleent. En op den gewonen tijd, om 9 uur, ving de Zaterdags te voren langs de huizen aangekondigde godsdienstoefening aan, zonder eenige stoornis, en zonder dat iemand der gevreesde vervolgers verscheen.

In grooten getale was de gemeente tegenwoordig (de familie Tilstra natuurlijk niet). Ook vele belangstellenden uit nabijgelegen dorpen woonden 's morgens en 's middags de godsdienstoefeningen bij.

Den volgenden Zondag trad Ds. Ploos van Amstel voor de gemeente op.

Groot was elken rustdag de opkomst, ook van elders, en orde en rust lieten niets te wenschen. Er was, bij besef van zonde en schuld over jarenlange kerkelijke ontrouw, tevens opgewekt leven en toenadering des harten in den weg der gehoorzaamheid aan Gods Woord.

---

2. DE STRIJD OM HET KERKGEBOUW.

Zich ergerende aan de groote opkomst bij de godsdienstoefeningen te Wons onder het gehoor van uitgetreden predikanten, begon de niet-meegaande kerkvoogd, Marten W. Tilstra, in verbinding met den Ring, te zinnen op verstoring van de orde en rust.

Twee of drie malen deden ringpredikanten een poging om een vacatuurbeurt te vervullen. Doch tevergeefs. Zij vonden de kerkdeuren gesloten of den kansel reeds bezet.

Toen hij nu zag, dat men zóó niet vorderde, bedacht Tilstra er wat anders op. Hij riep de stemgerechtigde leden samen, om op 14 Juni twee kerkvoogden en één notabel te stemmen. De kerkelijk afgezette leden ontvingen geen oproeping, hoewel het Reglement op het Beheer hen volstrekt niet uitsloot. Aldus werd op onwettige wijze een nieuwe kerkvoogdij in het leven geroepen en het college van notabelen aangevuld.

De nieuwe kerkvoogdij wachtte zich echter wel, in rechten haar titel te doen gelden, hoewel de Friesche rechters zeker niet „doleergezind" waren, en zij, als haar beweren eenigszins in rechten houdbaar was, niet veel gevaar zou loopen van in 't ongelijk te worden gesteld. Maar nu zocht zij door geweldpleging in het bezit der gebouwen te komen.

Daartoe verzekerde zij zich de hulp van den burgemeester en de bescherming der politie. De burgemeester van Wonseradeel, waartoe Wons behoorde, was een liberaal man, de heer C. W. C. T. Visser, wonende te Makkum. Te Wons woonde ook geen politie. Een politie-agent van Gereformeerde belijdenis, Cloo geheeten, was naar elders overgeplaatst.

Maar men kreeg den ruggesteun van een deurwaarder en twee rijksveldwachters. En in tegenwoordigheid van dezen ging nu de Synodale kerkvoogdij er op Donderdag 16 Juni toe over, de deuren van kerkgebouw, pastorie en kosterij van hangsloten te

voorzien. Op de vraag van de wettige kerkvoogden, wie de lastgever tot dit werk was, gaf de deurwaarder ten antwoord, geen kerkvoogd te zijn, terwijl zij, die hier handelend optraden, zich weer op den deurwaarder beriepen.

Op Zaterdag 18 Juni lieten de wettige kerkvoogden deze hangsloten er weer afnemen. De aanwezige veldwachter belette hun echter, het kerkgebouw te sluiten. En hij bood juist zóólang tegenstand, totdat het nieuwe college kerkvoogden kwam opdagen en de kerk binnenging. Beiderzijds plaatste men toen wakers in het kerkgebouw.

Den volgenden morgen, Zondag 19 Juni, omstreeks 5 uur, werden alle bewakers door de politie er uitgedreven. De wakers der oude kerkvoogden posteerden zich nu bij de deur, maar moesten, bij de komst van den burgemeester, ook deze plaats verlaten. De wettige kerkvoogden zelf bleven nu, in het bijzijn van den burgemeester, de deur bewaken, en gaven ZEd.Achtbare te kennen, dat zij den te verwachten ringpredikant niet op den kansel zouden toelaten. In het dorp aangekomen, keerde deze dan ook onverrichter zake huiswaarts. Met toestemming van de oude kerkvoogden verzegelde de burgemeester nu de deuren der gebouwen, en liet deze, in de week die volgde, van 19 tot 26 Juni, dag en nacht door de politie bewaken.

Den Zondag daarna, 26 Juni, verscheen de burgemeester opnieuw, nu met zeven à acht veldwachters, om bij de kerkdeur de orde te bewaren. De ringpredikant bleef ditmaal weg. Met goedvinden van de oude kerkvoogden nam de burgemeester nu zijn zegels weer van de deuren af. Maar nauwelijks waren die er af, of de nieuwe kerkvoogden hingen weer hangsloten aan kerk en pastorie.

Kalm en waardig hielden zich bij dit alles de twee oude, grijze kerkvoogden, Burghgraaf en De Witte, van wie de een reeds meer dan twintig, de ander zeventien jaar lang deze functie had bekleed. Om echter het gepleegde onrecht te herstellen, lieten zij Maandag 27 Juni de hangsloten weer wegnemen, de deuren en sluitingen sekuur voorzien, plaatsten wakers in de kerk, en verhuurden de leegstaande pastorie tijdelijk aan meester Floor, om de bewaking daarvan gemakkelijker te maken.

Niettegenstaande al deze voorzorgen waagde de niet-meedoleerende kerkvoogd toch nog in den loop der week een poging om het kerkgebouw binnen te komen; wat hem echter niet gelukte.

Zoo liepen de zaken tot Zaterdag 2 Juli. Toen kwamen de Synodale kerkvoogden, vergezeld van een Bolswarder smid en twee rijksveldwachters, en braken op klaarlichten dag, 's morgens om 9 uur, in de kerk; zij lieten het raam van de consistoriekamer met een breekijzer verbrijzelen, de paneelen der luiken en van de bin-

nendeur uitstooten en de sloten verbreken. Zoo kwamen zij in het kerkgebouw, waarin zich de wakers bevonden, die tegen zulk ruw geweld niets vermochten, doch niet weken van hun plaats. De burgemeester, met een en ander in kennis gesteld, zond nu wel weer politie, maar beschermde toch de wettige kerkvoogdij, die in het feitelijk bezit was, hoegenaamd niet tegen dit geweld.

In het bijzijn der politie poogden de Synodalen dienzelfden Zaterdag, 's namiddags om 5 uur, de klok te laten luiden ter aankondiging van een godsdienstoefening, die zij den volgenden dag door een ringpredikant wilden laten houden. De wakers der oude kerkvoogden beletten dit evenwel, waardoor een kleine schermutseling plaats had.

Maar den volgenden morgen, Zondag 3 Juli, lieten de Synodalen, tegen het uitdrukkelijk verbod der wettige kerkvoogden in, toch nog luiden, en de politie liet hen ongehinderd begaan.

Ook hadden eenige Bolswarder handlangers, in dienst van de nieuwe kerkvoogden, reeds vroeg in den morgen de trappen van den preekstoel bezet. De oude kerkvoogden en hun mannen posteerden zich toen binnen het doophek vóór den kansel, om zóó den toegang voor den ringpredikant te versperren.

Inmiddels waren er drie rijks- en vier gemeente-veldwachters op het dorp gekomen. Omstreeks 9 uur verscheen voorts ook de ringpredikant, Ds. J. Eringa van Gaast, begeleid door ouderling Politiek en het nieuwe college kerkvoogden. Daarop volgde nog de burgemeester, die nu instructies had uit Leeuwarden en Den Haag, zooals hij zelf aan meester Floor toevoegde, toen deze hem wees op zijn veranderde houding.

In statige processie ging deze stoet kerkwaarts, de kerkdeur binnen, en recht op den kansel af. Genaderd tot het doophek, gaf de burgemeester nu onmiddellijk bevel aan de politie, ruimte te maken voor Ds. Eringa. De bewakers, die pal stonden om het recht der wettige kerkvoogdij te handhaven, werden ruw op zij geworpen; ook de president-kerkvoogd werd mishandeld. En zoo was dan eindelijk, tegen den uitdrukkelijken wil der oude kerkvoogden in, met behulp van den burgemeester, de doorgang gebaand voor den ringpredikant.

Toen deze op den kansel verscheen, ging er een luid „hoera!" op.

Ds. Eringa zelf liet nu zingen Psalm 105 : 1:

Looft, looft, verheugd, den Heer der heeren!

Was het bedoeld als danklied voor de overwinning, door de wereldlijke macht op de Kerk van Christus behaald?...

De godsdienstoefening werd bijgewoond door nog geen 60 per-

sonen, waaronder slechts even 30 uit Wons, terwijl de doleerenden samenkwamen in een schuur ten getale van ± 300.

De oude kerkvoogden lieten deze inbreuk op hun rechten natuurlijk niet zóó maar toe. Integendeel, reeds op den volgenden dag richtten zij een schrijven tot den Commissaris des Konings, waarbij zij bescheiden, maar dringend om hulp verzochten tegen onrechtmatige handelingen als boven vermeld.

De Commissaris antwoordde, „dat door het openbaar gezag tegen gewelddadige aanranding van bezit zooveel mogelijk (let wel op dat: zooveel mogelijk) zal worden gewaakt, doch ingeval men, naar zijne meening, onrechtmatig uit zijn bezit is ontzet, men, tot herstelling daarin, bij den burgerlijken rechter zal moeten procedeeren".

Nogmaals werd dezen hooggeplaatsten ambtenaar nu onder het oog gebracht, dat de oude kerkvoogden zich in het feitelijk bezit bevonden en daarin wenschten te worden *gehandhaafd;* dat de nieuwe kerkvoogden *niet* in het bezit waren, noch dit zelfs beweerden, doch dit alleen van tijd tot tijd stoorden; dat geen Nederlandsch burger zich tot het aanvangen van een proces behoeft te laten dwingen, doordat de Overheid *weigert, overeenkomstig haar plicht,* het feitelijk bezit te *handhaven,* en *toelaat,* dat de bezitter door een medeburger op eigen gezag wordt *verjaagd.*

Maar niets hielp. Noch de Commissaris des Konings, noch Zijne Excellentie de Minister van Staat en van Binnenlandsche Zaken, aan wien een soortgelijke missive gezonden was, noch eenige andere autoriteit verleende gehoor aan deze rechtmatige klacht. Integendeel werd de oude kerkvoogdij, die, nog steeds in het bezit der kerk, den ringpredikant het beklimmen van den preekstoel wilde beletten, daarin telkens opnieuw door politiemacht verhinderd.

---

3. DE STRIJD OM DE PASTORIE.

Daar de politie haar hulp weigerde, en het voor kerkvoogden moeilijk was, altijd een bewaker in de ledige pastorie te hebben, werd deze, gelijk we zagen, verhuurd aan het hoofd der Christelijke school, meester Floor, die er met een deel van zijn gezin zijn intrek nam, terwijl de andere helft bleef wonen in het schoolhuis. Natuurlijk was de bedoeling niet, de pastorie aan haar rechtmatige bestemming te onttrekken, maar alleen haar tijdelijk te voorzien van een bewoner, en dus ontwijfelbaar te doen uitkomen, wien de politie als feitelijken bezitter had te beschouwen. Daartoe was het huurcontract op zegel behoorlijk geregistreerd. En de huurder bewoonde de pastorie ook feitelijk.

Maar wat gebeurt?

Op zekeren dag, 12 Juli, sloop de Synodale kerkvoogd, M. W. Tilstra, door een achterdeur de pastorie binnen, maakte de voordeur open, en plaatste een paar oude lieden, het echtpaar Ynze Tadema, met hun have en goed, in een der voorkamers.

Nu was de pastorie kolossaal groot; men liep er elkaar niet gauw in den weg. Maar het was toch ook geen publieke wachtkamer, waar de gaande en komende man zich rustig kon neerzetten. En daarom riep de huurder de hulp der politie in, om deze ongenoode gasten uit zijn woning te verwijderen. Hij ging naar den burgemeester en vertoonde hem het huurcontract.

Doch wat zei toen het hoofd der politie? „Ik ben niet zeker, of degene, die u de pastorie verhuurd heeft, daar de bevoegdheid wel toe had." Alsof ooit de politie, aangezocht om een huurder in zijn woning te beschermen, de bevoegdheid van den verhuurder te beoordeelen heeft!

Meester Floor antwoordde dan ook te recht: „Ik heb gehuurd, en als de verhuurder de bevoegdheid tot in-huur-geven niet had, dan heb ik een actie tegen hem; intusschen ben ik, zoolang dat niet vaststaat, huurder."

Er hielp echter niets aan; de burgemeester wilde hem niet handhaven. „Zoo de klager," schreef ZEd.Achtbare, „gestoord is in het zijns inziens rechtmatig gebruik van de pastorie, heeft hij zich te wenden tot den burgerlijken rechter." Iemand dus, die onbetwist huurdersbezit heeft, moet, zoolang het burgerlijk proces duurt, indringers in zijn woning dulden, menschen, die er na den aanvang der huur zijn ingekomen, op last van een bestuur, dat *zelfs niet beweerde ooit het bezit der pastorie te hebben gehad.*

Het echtpaar Tadema zou er echter niet lang in blijven; want reeds op Zaterdag 16 Juli namen de oude luidjes de vlucht.

De aanleiding daartoe was een vechtpartij.

Ziehier de droeve historie.

Jurjen D. Reinsma, diaken bij de doleerenden te Wons, had dien dag zijn elders woonachtigen broer ten eten. Na den maaltijd, omstreeks 2 uur, ging hij met zijn gast een wandeling doen door het dorp. Over het kerkhof loopende, zagen zij de kerkdeur open staan. Zonder de minste kwade bedoeling gingen zij het voorportaal in, om binnen eens 'n kijkje te nemen.

Daar vonden zij den Synodalen kerkvoogd Marten W. Tilstra met zijn neef bezig het torenuurwerk in orde te brengen met het oog op de godsdienstoefening, die den volgenden dag door een ringpredikant geleid zou worden.

Tilstra gelastte den nieuwsgierigen bezoekers, zich te verwijderen. En toen zij aan dit bevel niet onmiddellijk gehoor gaven, wenkte

hij zijn neefs, dat zij Reinsma — hun zwager! — zouden aanpakken. En daar werd de familie opeens handgemeen in het kerkportaal.

Reinsma werd zóó mishandeld, dat de inmiddels toegesnelde omstanders riepen: „Ze vermoorden Jurjen!"

In een oogenblik was er nu een groote menigte van beide partijen op het kerkplein, om te scheiden of te beschermen. O. a. schoot een doleerende vrouw toe, om haar man, die mishandeld werd, te helpen. Ook twee raadsleden, Reinsma en D. de Jong, die van de raadsvergadering, te Witmarsum gehouden, kwamen aanrijden, ziende, dat van hun familieleden aangegrepen werden, mengden zich onder de strijdende partijen, om te onderzoeken, wat de reden mocht zijn van dit gevecht. Daarbij liep nu ook De Jong een slag op en werden de kleeren hem van het lijf getrokken. Verscheiden personen kregen verwondingen, de een meer, de ander minder. Bij sommigen bleven de sporen zelfs nog dagen lang zichtbaar. Zoo bevond zich bij de bevestiging van Ds. Prins op 24 Juli onder de kerkeraadsleden ook een Malchus, wiens oor nog niet eens geheeld was van den ontvangen houw.

Welnu, het was bij dit verwoede gevecht geweest, dat den ouden luidjes Tadema de schrik om het hart sloeg en zij de vlucht namen uit de pastorie, waarin ze nog geen week hadden gewoond.

Doch ook meester Floor zou er nu niet lang meer in blijven.

Reeds 'n paar dagen te voren had de rijksveldwachter van het naburige Schraard, zekere Elzinga, hem gedreigd: „Wat let me, of ik laat heel Pingjum hier komen!"

En jawel, hoor, in den namiddag van 18 Juli kwam er inderdaad uit het naburige moderne Pingjum een woelige, opgewonden, door drank verhitte, ongetwijfeld *gehuurde* bende, twee- à driehonderd man sterk, met knuppels gewapend op de pastorie aanloopen, dreigend en te keer gaande met zóóveel rumoer, dat de bewoner van de pastorie zijn leven niet meer zeker achtte.

Eerst bracht hij toen zijn vrouw en kinderen in veiligheid. Eén van zijn zoons, K. Floor Jr., leerling van de Gereformeerde Kweekschool te Amsterdam, was dien dag juist met vacantie thuis gekomen en had zich uit nieuwsgierigheid op straat gewaagd, maar werd door de bende nagezeten, die hem een knuppel achternaslingerde. Buiten adem bereikte hij nog juist bijtijds het schoolhuis.

Een politie-agent kwam aan meester Floor den sleutel van de pastorie vragen. Toen men hem er op wees, dat hij beter deed met die dronken vreemdelingen uit het dorp te weren, liep hij woedend en brommend weg. Ook de Synodale kerkvoogd kwam twee malen op ruwen toon den sleutel opvragen, doch tevergeefs.

Na uren lang alleen tegenover het woest gepeupel te hebben standgehouden — de man was ongeveer 60 jaar oud —, verliet

eindelijk ook meester Floor zelf de pastorie en sloot de woning. Maar de Synodale kerkvoogd dwong hem nu den sleutel af, onder voorgeven, dat nog dienzelfden nacht — het was inmiddels elf uur geworden — het goed aan de gevluchte oudjes moest worden ter hand gesteld. De huurder, door overmacht gedwongen, gaf den sleutel, onder voorwaarde evenwel, dat men dan ook niets anders zou doen, dan dat goed verwijderen.

Maar eenmaal binnen zijnde, verwijderde men ook het goed van den huurder zelven, en verbrijzelde daarbij zelfs binnendeuren.

Bij dit alles liepen drie veldwachters quasi wanhopig rond, *zonder iets te doen tot bescherming van den pastoriebewoner.* Alleen hielpen zij mede, *het goed van den huurder uit de pastorie dragen.*

Sinds waren er veldwachters genoeg in het dorp, ter bewaking van de leege pastorie! De huurder, wiens goed en leven bleek niet beschermd te worden zoolang hij in de pastorie verblijf hield, was natuurlijk wel genoodzaakt, zich terug te trekken.

Al de zorg der Synodalen was nu maar, dat de beroepen leeraar der doleerenden er niet binnengeloodst werd. Kwam later een Synodaal predikant, dan zou deze in de pastorie mogen trekken. Dan trok de politiewacht af, en was het doel bereikt. Zonder proces te voeren, was dan immers met geweld en met oogluikende begunstiging der overheid, de niet-bezitter tegen den wil van den bezitter in het bezit gekomen van het betwiste goed.

Ook te Wons echter verdroeg men deze berooving der goederen met blijdschap. Als een bewijs daarvoor diene, dat een rijke boerin aldaar, de weduwe Reinsma, die met haar dochter op een soort van villa woonde, deze bereidwillig ontruimde en tijdelijk afstond aan den nieuwen leeraar, Ds. Prins, om zelve voorloopig een arbeiderswoning te betrekken.

---

4. DE REFORMATIE IN ZEELAND.

Ook in Zeeland kwam het na lang wachten tot een doorbreken van de reformatie.

Reeds in October 1885 en vervolgens in 1886 was er op het eiland Walcheren, in die vanouds vermaarde classis, die ons de zoo gewichtige Walchersche artikelen schonk, een classicale conferentie gehouden, die op voorstel van den Middelburgschen ouderling A. B. Crucq een openbaar schrijven richtte aan de leden van de Gereformeerde kerken dezer classis, dat de strekking had, de oogen te openen voor de ellende, door de Synodale Organisatie over de Kerk gebracht, en dienen moest om de vrijmaking der kerken te helpen bevorderen.

De aanhef luidde aldus:

„Wanneer wij dit openbaar schrijven aan U richten, dan geschiedt zulks door den nood gedrongen, omdat er een schrikkelijke zaak in den lande dagelijks plaats heeft, en nauwelijks meer geteld of geweten wordt, nl. dat de Heere, die Nederland heeft groot gemaakt, en die het met wonderen Zijner hulp, uitredding en bewaring heeft overdekt, helaas, meer en meer openbaar verloochend wordt; en het bedroevendste dezer zaak is: dat de Kerk de schuldigste is.

„Heeft toch, vragen wij, de Heere ons vaderland niet bevoorrecht in de dagen onzer vaderen, door Zijn Woord hier te planten? En heeft Neêrlands volk en overheid, op voorgang van den vader des vaderlands, den grooten stichter en grondlegger van Neêrlands vrijheid, Prins Willem I, daartoe door God als werktuig gebruikt en verwaardigd, zich niet voor de Gereformeerde religie verklaard en daarvoor goed en bloed veil gehad, zoodat Volk en Overheid beide als met de hand schreven: „*Wij zijn des Heeren*"? (Jes. 44 : 5.)

„Dan, helaas, wien uwer is het niet bekend, hoe onze *Kerken* en *gemeenten*, en daardoor ook onze *raadzalen* en *regeeringen*, deze hun heilige roeping hebben verloochend, en de eersten alléén nog een treurige en gansch vervallen gedaante vertoonen aan diegenen, welke door verlichtende kennis zich nog eenige voorstelling kunnen maken van den toestand van weleer!

„En, ofschoon de Kerk nu jarenlang werd opgesierd met een eigengemaakten godsdienst, waarbij het vleesch gevoed en het geweten in slaap gewiegd werd, en daardoor het schrikkelijke der eeuwigheid en het oordeel Gods ten jongsten dage, werd bedekt en verloochend!!... die oogen hebben om te zien, merkten wel, dat de breuk werd voorbijgezien en met een kleed van *algemeene* liefde en verzoening overdekt!

„Is er onzerzijds nog bewijs noodig?

„Zie maar, hoe de volgers van Arminius, Pelagius en Socinus, met de „Ethischen", allen te zamen hand aan hand gaan, en helaas, hoe de loochenaars van den eenigen Heere en Zaligmaker, den Heere Jezus Christus, vrijelijk hunne meeningen verkondigen, om de Kerk te verwoesten en van het fondament af te rukken, en der Gemeente zelfs de Heilige Schrift niet meer behouden laten, maar als een boek vol fabelen en legenden bestrijden. En let wel: dit geschiedt door leeraars der gemeenten, door de professoren der hoogescholen, en wordt door de hoogere en lagere Kerkbesturen gehandhaafd, ja zelfs bevorderd."

Verder wordt dan gewezen op de proponentsformule en de lidmatenkwestie, waarna het stuk aldus vervolgt:

„Wij, als Leeraars en Opzieners, gevoelen den last onzer zonde en schande, maar alsof het een ziekte ware, die men wel dragen

kan (Jeremia 10 : 19). En toch, het woord moet ons uit het hart: al te lang waren wij gevangen in hun knellende banden, zoodat de kracht ons vergaan is om ons uit te schudden, dewijl de Delila van een gemakkelijk leven onze vrijmoedigheid en geestelijke voorrechten heeft geroofd, waardoor bijna alle tucht is prijsgegeven en de eere Gods niet meer wordt bedoeld."

Dit schrijven nu was, behalve door ouderling Crucq, onderteekend door de leden van het moderamen, Ds. Peter van Serooskerke en Ds. Van Boven te Oost- en West-Souburg, welke beiden in den strijd voor kerkherstel ook zóó meeleefden, dat zij in hun openbaar gebed op den kansel hartelijk baden voor de geschorste broeders in Amsterdam.

Toen echter het kerkelijk conflict ook in Zeeland uitbrak, trokken zij zich van de vervolgde broeders terug en deden zij mede aan het vervolgen.

De eenige predikant, die in deze provincie pal stond, was Ds. P. J. W. Klaarhamer te Middelburg.

In Juli 1886 uit Hilversum hierheen gekomen, begon hij aanstonds te prediken, dat de Heere Jezus de eenige Wetgever, Rechter, Koning en Behouder in Zijn Kerk was. Op het Gereformeerd Kerkelijk Congres onderteekende ook hij de verklaring, dat afwerping van het Synodale juk plichtmatig was. In een brochure: „*Tot de Wet en tot de Getuigenis,*" verklaarde hij, dat de kerkeraden van Voorthuizen, Kootwijk en andere gemeenten geheel naar den eisch van Gods Woord gehandeld hadden, door zich los te maken van het Synodaal Genootschap, dat de Kerk niet was, maar al de kenmerken vertoonde van de valsche kerk, en dat het onmogelijk was, te arbeiden aan de uitbreiding van Gods Koninkrijk en te gelijk de wetten van het Hervormd Kerkgenootschap te gehoorzamen. Ook had hij het durven bestaan om, in navolging van de *Amsterdamsche Kerkbode*, een *Zeeuwsche Kerkbode* uit te geven, en daarin de kerkelijke vraagstukken bij het licht van Gods Woord te bespreken. Reeds in het eerste nummer van dat blaadje had hij, aan een opsomming van de kerken, die het juk der Synodale Hiërarchie hadden afgeworpen, om zich voortaan alleen te buigen onder het zachte en rechte juk van Koning Jezus, de opmerking toegevoegd: „Alleen in Zeeland is nog geen enkele kerk, die den moed had, om met het anti-christelijk Synodaal verband te breken." En in het volgend nummer weer: „Wanneer zal het ook van Zeeland, en met name van de classis Walcheren, weleer zoo gunstig bekend om haar pal staan voor de zuivere waarheid, blijken, dat ook hier de kerken den echten Souverein willen eeren, en niet een opgedrongen en ingedrongen macht?"

Eindelijk kwam daar nog een andere stoutigheid bij. Ds. Barger

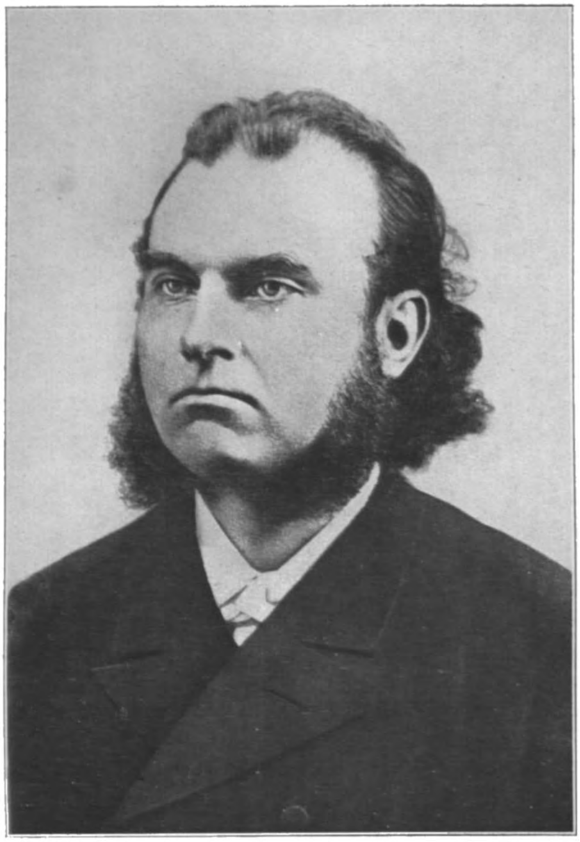

Ds. P. J. W. KLAARHAMER.

van Driebergen was naar Middelburg beroepen, en had in antwoord daarop te kennen gegeven, dat hij, bij eventueele aanneming van dit beroep, bezwaar zou maken tegen een opnieuw beloven van gehoorzaamheid aan de Synodale Reglementen en Besturen. Op een vergadering van de kerkelijke kiesvereeniging „Evangelie en Belijdenis" werd nu de vraag gesteld, wat er geschieden moest, als Ds. Barger het beroep wel aannam, maar de kerkeraad in zijn meerderheid weigerde, hem zonder verbintenis aan Reglementen en Besturen te ontvangen. De vergadering oordeelde toen, dat Ds. Barger in dat geval toch wettelijk en feitelijk dienaar van Middelburgs kerk was en als zoodanig dan ook in zijn dienst bevestigd behoorde te worden. En Ds. Klaarhamer verklaarde zich bereid, in die bevestigingsbeurt op te treden, „al zou de gemeente daartoe in een kelder of schuur moeten samenkomen".

Ds. Barger nam het beroep niet aan. Maar een verklikker onder de broederen stelde een der leden van het Classicaal Bestuur met gemeld besluit in kennis.

Toen nu het Classicaal Bestuur begon te bemerken, dat door dit optreden van Ds. Klaarhamer de oogen opengingen voor het zondige van de kerkelijke toestanden, schreef het hem een *Openbaren Brief*, waarin het hem voor de keuze stelde, òf uit te treden uit het Synodaal verband òf op te houden met zijn bestrijding. En toen hij toonde zijn gedragslijn niet te willen wijzigen, werd deze „beroerder Israels", tegen wiens beroeping men reeds ernstig bezwaar had gemaakt, binnen veertien dagen buiten de bediening gesteld.

Dit haastige vonnis nu heeft juist den krachtigsten stoot gegeven tot de reformatie in Zeeland. Want had men nog veertien dagen gewacht, dan zou men van dezen lastigen collega in Middelburg ontslagen zijn geweest, en dan ware er, menschelijkerwijs gesproken, van een reformatie in Zeeland nooit iets terechtgekomen.

Ds. Klaarhamer was nl. beroepen naar de vrijgemaakte kerk van Rotterdam. En het scheen hem toe, dat God hem daardoor ruimte maakte, en hem den weg opende om op wettige wijze van juk en banden bevrijd te worden. Te meer, daar het hem voorkwam, dat de Middelburgsche gemeente vooreerst althans wel niet tot reformatie zou te leiden zijn. Maar juist de ergerlijke daad van het Classicaal Bestuur, dat een goed krijgsknecht van Jezus Christus om zijn trouw aan den Koning der Kerk als revolutionair uitwierp, maakte dat deel der gemeente, dat nog de Gereformeerde belijdenis liefhad, op eenige uitzonderingen na, voor reformatie rijp.

En toen te Middelburg eenmaal de vonk ontstoken was, werden op tal van plaatsen in Zeeland de opgloringen merkbaar. Ds. Klaarhamer werd nu de raadsman voor geheel Walcheren, ja ook voor andere deelen van Zeeland. Des Zondags preekende in het Schutters-

hof, werd hij in de week avond aan avond geroepen om raad en leiding elders te geven, en op te treden in kerk, lokaal of schuur. En zoo bracht hij gemeente na gemeente tot reformatie, om dan voorts als consulent van die alle op te treden.

Waren zoo zijn persoonlijke bemoeiingen groot en veel voor de onmiddellijke omgeving, niet minder ver reikend was zijn invloed door middel van de *Zeeuwsche Kerkbode*, die week aan week voorlichting, troost en leering bracht door geheel Zeeland.

En zóó werd Ds. Klaarhamer Zeelands onvergetelijke reformateur.

---

5. DE PREDIKANT VAN SEROOSKERKE.

Eerste onderteekenaar van het bekende schrijven der classicale conferentie op Walcheren in October 1886 was geweest de predikant van Serooskerke, Ds. Philippus Peter. Hij noemde het toen een ontzettende zonde, nog langer lijdelijk aan te zien, dat het Koningschap van den Heere Jezus Christus in Zijn eigen, duurgekochte gemeente met voeten vertreden werd.

Maar deze zelfde man, die nog in October '86 vóór Koning Jezus, tegen de Synode ijverde, handelde in April '87 tegen Koning Jezus, vóór de Synode.

Eerst te Vrouwepolder, waar hij consulent was. De kerkeraad aldaar maakte zich los uit het Synodaal verband, en de kerkvoogdij besloot de kerkegoederen ter beschikking te blijven stellen van den kerkeraad, totdat de burgerlijke rechter zou hebben uitgemaakt, of een kerk, die het Genootschap verliet, hierdoor recht en aanspraak op haar goederen verloor. Kerkeraad en Kerkvoogden gaven van hun besluit kennis aan den burgemeester als hoofd der politie, den laatste naar hun recht er bij verzoekende, tegen mogelijke bemoeilijking te worden beschermd.

Doch wat gebeurt? Een paar dagen later komt Ds. Peter met nog twee Classicale heeren, en zonder voorafgaande kennisgeving of iets van dien aard, laten zij voor Kerkeraad en Kerkvoogden, in bijzijn van den burgemeester, de kerkdeuren met sloten en kettingen sluiten, opdat de gemeente toch niet onder een Kerkorde, die met de Belijdenis en Gods Woord overeenkomt, den Heer der gemeente in haar eigen bedehuis zou kunnen aanroepen.

De lieden van Vrouwepolder waren gelukkig wijzer dan deze kerksluiters, en lieten zich door dit dwaas vertoon niet tot verzet prikkelen; maar, beroofd van het gebruik van hun eigen kerkgebouw, vergaderden zij nu voorloopig in een schuur.

Doch wat te zeggen van een man als Ds. Peter, die in meer-

gemeld schrijven van October '86 de verklaring had afgelegd: „Uwe Leeraars en Opzieners meenen dan ook, dat er nooit eenige verandering in den bestaanden toestand van zaken zal komen, tenzij dan in een wederkeering tot God, en de Leer, Orde en Tucht, als tot de oude palen, die onze Vaderen gemaakt hebben." Thans echter trad hij op als bestrijder van hen, die zijn woorden in daden hadden omgezet door weder te keeren tot de Dordtsche Kerkenorde.

En niet minder droef was zijn houding in zijn eigen gemeente te Serooskerke.

Bij den kerkeraad aldaar kwam op 6 April '87 van 115 leden der gemeente een verzoekschrift in aan herder en opzieners, om toch de reformatie der Kerk ter hand te nemen. Met zeven van de acht stemmen besloot de kerkeraad nu daartoe. Maar die ééne tegenstemmer was de predikant, van wien men tot vóór korten tijd zoo geheel andere verwachting mocht koesteren.

Nu echter was Ds. Peter over dit toch volkomen wettig genomen kerkeraadsbesluit zóó verstoord, dat hij het notulenboek dichtsloeg, de vergadering sloot, en zijn eigen kerkeraad ging aanklagen bij het Classicaal Bestuur, met dit gevolg, dat deze werd afgezet. Hetzelfde lot onderging de kerkvoogdij.

Evenals te Vrouwepolder hadden n.l. ook te Serooskerke de kerkvoogden de voor hen meest wijze partij gekozen, door eenvoudig te verklaren: wij onthouden ons van alle beoordeeling van de daad des kerkeraads, wij keuren die niet in haar geestelijke beteekenis, en evenmin in haar burgerlijke gevolgen; als kerkvoogden zijn wij noch tot het een, noch tot het ander geroepen; wij hebben het kerkegoed slechts te beheeren ten behoeve der gemeente, en dus stellen wij de kerkdeuren enz. open naar de lastgeving van den kerkeraad. De burgerlijke rechter zal dan later wel uitmaken, of er wijzigingen hebben plaats gehad, en hoe wij ons, in dat geval, met het oog op die wijzigingen hebben te gedragen.

Ofschoon er dan ook door Ds. Peter, in bond met het Classicaal Bestuur, een nieuwe kerkeraad en kerkvoogdij was geschapen, kon men toch niet beletten, dat de wettige kerkeraad elken Zondag zijn oude plaats in het kerkgebouw innam, en bij elke godsdienstoefening, door den nog steeds als wettig predikant erkenden Ds. Peter geleid, de collecte voor kerk en armen door de wettige kerkvoogdij en de wettige diaconie werden ingezameld, gelijk ook de verzorging der armen en het beheer der kerkegoederen op den ouden voet bleven voortgaan.

En men zou niets liever gezien hebben, dan dat ook Ds. Peter onder de op Gods Woord en de Belijdenis gegronde Kerkenorde was blijven dienen. Men betreurde het, dat hij niet meer met den wettigen kerkeraad wilde vergaderen. En als Ds. Klaarhamer in een

vergadering van manslidmaten als adviseur het woord neemt, dan begint deze met zijn leedwezen er over uit te spreken, dat Ds. Peter niet presideert, aangezien hij toch nog altijd als voorzitter van den kerkeraad behoorde te fungeeren. Ds. Klaarhamer noemt dan de tegenwoordige handelingen van den predikant van Serooskerke vreemd, en herinnert, hoe hij vroeger persoonlijk meermalen met Z.Eerw. over de onhoudbaarheid van de Synodale Organisatie gesproken heeft. Hij spreekt echter den wensch uit, dat de Heere het hart van Ds. Peter nog wende, om trouw te blijven aan Zijn Woord en Zijn volk. En hij spoort de gemeente, die bidden geleerd heeft, aan, om voor haar thans dwalenden leeraar veel gebed op te zenden tot den troon der genade, opdat gemeente en leeraar zich nog eens gezamenlijk mochten buigen voor het eenige Hoofd der Kerk, Jezus Christus.

Natuurlijk voelde Ds. Peter zich in deze gewrongen positie allesbehalve op zijn gemak. Men zou het dan ook hebben kunnen verstaan, als hij zijn ontslag had genomen als lid van den kerkeraad. Dit ware althans eerlijker geweest dan zijn medeleden te vervolgen, omdat zij naar plicht en geweten aan een wettige stemming hadden deelgenomen, en overeenkomstig een wettig genomen besluit nu ook verder handelden.

Eindelijk kwam er uitkomst door een beroep naar Waddingsveen, dat hij gretig aannam. Ook bij zijn afscheid was de wettige kerkeraad in de kerkeraadsbank gezeten. Maar de vertrekkende leeraar sprak den broeders geen enkel woord toe. Ook maakte Ds. Peter den dag van zijn vertrek aan de kerkvoogden niet bekend. Men zei algemeen, dat het op Vrijdag (30 Sept.) zou zijn. Maar onverwachts was de leeraar reeds des Donderdagsmorgens (29 Sept.) vertrokken.

De sleutels echter van de pastorie had hij niet in handen gesteld van de kerkvoogdij, die nog steeds in het feitelijk bezit was, en aan welke de gemeente bij wettige stemming gelast had, de goederen en fondsen uitsluitend ten dienste te stellen van den kerkeraad, die leefde onder de Kerkenorde van 1618—19, maar op slinksche wijze in handen gespeeld aan den Synodalen kerkvoogd Geschiere.

Deze nam onmiddellijk dienzelfden dag, in gezelschap van leden van het Classicaal Bestuur en met assistentie van den burgemeester, de pastorie in bezit.

En de burgemeester, de heer J. Riemens, blijkbaar vreezende, dat misschien de wettige kerkvoogden zouden komen om de pastorie te bewaken, liet nu den gemeente-veldwachter met zijn gezin er in wonen.

De veldwachter in de pastorie! Hoe ter wereld dit mogelijk was, bleef een raadsel. Want een veldwachter ontvangt toch geen bevelen van een Kerkelijk Bestuur, zoomin als een burgemeester. Had dan

misschien de burgemeester hem daartoe bevel gegeven? Maar dit was toch ook niet aan te nemen; want wat heeft een burgemeester in zijn qualiteit van burgemeester of als hoofd der politie, met kerkelijke zaken van doen?

Daarbij kwam, dat de wettige kerkvoogdij ZEd.Achtb. vroeger al herhaaldelijk, schriftelijk en mondeling, verzocht had, haar bij eventueele moeilijkheden te willen beschermen in het feitelijk bezit. En de politie wordt door de wet verplicht, zoo'n verzoek in te willigen, terwijl het dan de taak der justitie is, om uit te maken, of dit feitelijk bezit ook op recht en waarheid gegrond is.

Nu had de justitie in deze zaak nog niets uitgemaakt. Voordat dus de rechter gesproken had, was de macht der politie hier ingedrongen, om de pastorie aan haar feitelijke bezitters te ontfutselen.

En daarbij had als handlanger gediend... de vertrokken predikant, die voorheen zoo ijverde voor de reformatie der Kerk.

Welk een droeve heugenis aan karakterschaarschte laat zoo'n leeraar in zijn oude gemeente achter!

---

6. GEEN MODUS VIVENDI.

Had men in den loop der jaren onder den naam van *modus vivendi* telkens weer gepoogd een oplossing te geven van het kerkelijk vraagstuk voor heel het land en voorgoed, ook plaatselijk en tijdelijk zocht men in 1886 hier en daar een minnelijke schikking te treffen.

Zoo te Amsterdam, waar Mr. Heemskerk, na de feitelijkheden, die aan de deur van de kosterij der Nieuwe Kerk hadden plaats gevonden, zich namens de Kerkvoogdij wendde tot Ds. Adriani, als voorzitter van het Classicaal Bestuur, om met dit Bestuur tot een modus vivendi te geraken, waardoor aan den gespannen toestand een einde kon worden gemaakt; natuurlijk volkomen ongepraejudicieerd de rechten, die later mochten blijken aan een der partijen toe te komen. In het groote Leidsche proces, dat ook over het sluitingsrecht van een deur liep, had men indertijd dan ook een soortgelijken modus vivendi getroffen. Maar het Classicaal Bestuur sloeg dit aanzoek botweg af en zette de gewelddadigheden voort.

Te Kollum was men verstandiger. De burgemeester, Mr. J. Witteveen, hoewel zelf aanklager van den kerkeraad, onthield zich daar stiptelijk van alle gewelddadig optreden. De uitgetreden predikant, Ds. Van Kasteel, behield het gebruik van den kansel, tot tijd en wijle de kwestie door den rechter zou worden beslist.

En hoe ging het te Serooskerke, na het vertrek van Ds. Peter?

Om ongewensche botsingen te voorkomen, stelde de kerkeraad aan de Synodale ringpredikanten een modus vivendi voor, in dezer voege, dat zij elken Zondag of feestdag éénmaal gebruik zouden mogen maken van het kerkgebouw; het traktement zou gelijkelijk tusschen hen en den kerkeraad worden verdeeld; elk zou zijn eigen collecte beheeren, zonder dat de kerkeraad ooit aanspraak zou kunnen maken op hetgeen ontvangen was onder de prediking van bovenbedoelde predikanten. Overigens zou de toestand blijven gelijk die tot nog toe was. Een en ander zou gelden, totdat de burgerlijke rechter zou hebben uitgemaakt, of een kerk, die het Genootschap verliet, hierdoor recht en aanspraak op haar goederen verloor.

Deze voorslag was zeker uiterst billijk.

Had de kerkeraad zich op de wijze der Synodalen in het bezit gehandhaafd, dan zou hij als rechter in eigen zaak hebben gehandeld. Maar dit wilde hij niet. Hij nam slechts maatregelen om orde en rust te handhaven, zonder iemands recht te verkorten. De bedoelde predikanten konden optreden, maar niet namens den kerkeraad.

Men zou verwachten, dat deze voorslag aanstonds werd aangenomen. Omdat er geen enkele rechtskwestie mee was opgelost, konden de ringpredikanten deze zaak immers zelven regelen, zonder er hun Besturen in te mengen. Ook had de kerkeraad hun allen tijd gegeven om dit voorstel te overwegen. Voor de eerstvolgende Zondagen zou men de zaak wel voorloopig regelen, om intusschen af te wachten het definitieve besluit van heeren ringpredikanten tot aanneming of afwijzing van den voorgestelden modus vivendi.

Doch tot zijn teleurstelling vernam de kerkeraad, dat de predikanten van den Ring in dezen voorslag niet wilden treden. Zij verwezen naar den zoogenaamden tegenkerkeraad, dien de wettige kerkeraad natuurlijk weigerde te erkennen. Hij besloot nu dan ook, dat het kerkgebouw voor de Synodale predikanten gesloten zou zijn.

Den eersten Zondag na het vertrek van Ds. Peter vreesde men al dadelijk rustverstoring. En hadden de doleerenden zich hier in het bezit gehandhaafd op de wijze der Synodalen, dan zou die dag ook stellig niet rustig voorbij zijn gegaan. Maar dank zij de verstandige maatregelen der kerkvoogdij, was dit wel het geval.

De kerkeraad had zijnerzijds besloten, dat er Zondagmiddag geen dienst zou zijn; wel des ochtends en des avonds. Dan trad de heer K. Werner van Amsterdam voor de doleerenden op. Maar op eigen gezag en verantwoordelijkheid had de doleerende president-kerkvoogd Pieter Melis aan den Synodalen consulent, Ds. Dommisse van Gapinge, meegedeeld, dat hij gedurende de maand October het kerkgebouw voor de ringpredikanten des Zondagsmiddags zou openstellen. En zoo trad dien eersten Zondagmiddag dan ook Ds. Dommisse op. Maar dit ging geheel buiten den kerkeraad om. De

president-kerkvoogd deed het echter in overleg met zijn mede-kerkvoogden, om wanorde en onrust in de gemeente te voorkomen, en in de meening, dat de voorgestelde modus vivendi nog overwogen werd.

Zoo werden dus de ringpredikanten gedurende de maand October door de kerkvoogdij des namiddags tot het kerkgebouw toegelaten, dat dan door den president-kerkvoogd zelf telkens geopend en gesloten werd, ofschoon zijn woning een half uur van de kerk verwijderd was.

Ook schreef de president-kerkvoogd hun, dat zij op den eerstvolgenden dankdag voor het gewas, niettegenstaande de maand October dan voorbij was, het kerkgebouw zouden kunnen gebruiken.

Op dit beleefde schrijven kwam echter zelfs geen antwoord in.

Maar toen op Zondag 30 October des namiddags de Synodale consulent Ds. Dommisse preekte, duurde de godsdienstoefening korter dan gewoonlijk. Vandaar, dat de president-kerkvoogd bij afloop nog niet in de consistoriekamer aanwezig was, om te sluiten.

Toen hij nu op den gewonen tijd kwam om te sluiten, bevond hij, dat van buiten op de deur en het deurkozijn der consistoriekamer een ketting met slot was bevestigd, terwijl aan de deur van den hoofdingang niets ongewoons te zien was.

Alleen stond er een veldwachter.

Hoe die binnen het kerkhek kwam, en op wiens last?

Men wist het niet.

Maar hij weigerde aan den president-kerkvoogd den toegang, en bewaakte het kerkgebouw den ganschen nacht.

Maandag 31 October moest er in de consistoriekamer verkiezing zijn van notabelen.

Aan den morgen van dien dag kwam de president-kerkvoogd voorbij het kerkgebouw, juist toen de veldwachter even zijn post verlaten had om een hartsterking te nemen.

IJlings nam de president nu den ketting weer van de deur af. Zoo had de verkiezing van notabelen dien dag zonder stoornis plaats. En van nu af liet de kerkvoogdij het kerkgebouw dag en nacht bewaken.

Ook spreekt het wel vanzelf, dat de Synodale ringpredikanten nu niet meer toegelaten werden. Na de gebleken kwaadwilligheid der Synodalen zou de kerkvoogdij dit tegenover haar lastgeefster (de gemeente) niet langer hebben kunnen verantwoorden.

---

7. RUSTVERSTORENDE POLITIE.

Op Woensdag 2 November werd er te Serooskerke een dankstond voor het gewas gehouden onder leiding van Ds. Klaarhamer.

Dit zou echter de laatste keer zijn, dat de gemeente in haar eigen kerkgebouw samenkwam.

Er broeide wat op Serooskerke.

En van de inwendige roering uitwendig rumoer vreezende, achtte de burgemeester het, bij wijze van voorzorgsmaatregel, noodig, bij den officier van justitie versterking van politie aan te vragen met het oog op mogelijke gebeurlijkheden.

En zoo kwamen er dan in den avond van Vrijdag 4 November verschillende politie-agenten op het dorp, om bij den burgemeester te vernemen, waar hun wachtposten zouden zijn.

In plaats echter van deze mannen nu in de verschillende straten en op de onderscheidene hoeken van het dorp uit te zetten tot stuiting van mogelijke opstootjes, plaatste Z.EdelAchtbare hen op het kerkhof, waar alles doodstil was.

In de consistoriekamer bevond zich de president-kerkvoogd Pieter Melis met zijn mede-kerkvoogd P. Tavenier en nog zekere A. Slabber, om het kerkgebouw tegen onverhoopte overrompeling te bewaken.

Zonder eenig burengerucht te maken, zat dit drietal daar rustig bijeen, toen zij omstreeks halftwaalf in den nacht werden opgeschrikt door geklop op de deur en op een der ramen van de consistoriekamer, gepaard gaande met verzoek om binnengelaten te worden.

Een der bewakers, de kerkvoogd Tavenier, vroeg nu, wie daar waren.

Het antwoord luidde: „*Wij zijn politie!*"

Opnieuw werd toen van buiten gevraagd, dat men zou opendoen.

Tavenier antwoordde echter, dit niet te zullen doen, dan op last van den president-kerkvoogd.

Nu hoorde hij zich van buiten toeroepen: „*Als ge niet opendoet, zullen we met geweld beginnen.*"

Waarop Tavenier antwoordde: „Dat moet u dan maar weten."

Vervolgens werd van buiten verzocht om afgifte van den ketting met slot en krammen, die vroeger aan de deur der consistoriekamer bevestigd waren geweest.

Hierop antwoordde Tavenier: „Dat doe ik 's nachts niet, maar morgenochtend acht uur, met schriftelijke toestemming van den president-kerkvoogd."

Nogmaals werd nu de vraag herhaald, maar andermaal werd daarop hetzelfde antwoord gegeven.

Vervolgens werd van buiten gezegd: „Wij zijn politie en gezonden op last van den officier van justitie, en als gij het ons niet afgeeft, *dan zend ik je een kogel door den kop.*"

Tavenier antwoordde: „Dat moet jij weten."

Nogmaals werd er gevraagd om ketting, slot en krammen.

Tavenier vroeg toen, wiens eigendom die waren.

Het antwoord luidde: „*Van de politie.*"

Op de vraag, wie ze dan op de deur gedaan had, werd echter geen antwoord gegeven.

Daarna maakte iemand van buiten zich bekend als te zijn *de majoor*, bedoelende waarschijnlijk van de rijksveldwacht.

Tavenier vroeg toen, of rustige burgers midden in den nacht zóó door de politie moesten behandeld worden, en zeide: „Daarvan zal ik morgen een aanklacht indienen bij den officier van justitie."

Van buiten werd daarop geantwoord: „*Betoerling, ik wou, dat je dood viel.*"

Toen ondertusschen de president-kerkvoogd het waagde, door het raam boven de deur der consistoriekamer te kijken, legde een der veldwachters zijn karabijn op hem aan.

En zoo ontzag zich hier dan de rijkspolitie niet om, in dienst van een vermomde Staatskerk, aan stille burgers te middernacht doodsangst op het lijf te komen jagen. Een machtsoverschrijding, die de spuigaten uitliep.

Dat het ambtenaren van politie en justitie waren, die dit nachtelijk schandaal maakten, is, voor zoover de bewakers zelf het niet zien konden, geconstateerd door een drietal burgers uit Serooskerke, n.l. S. Kesteloo, Jac. Geldof Pzn. en Simon Kodde.

Het rumoer vernemende, waren zij op het kerkhof gekomen, om getuigen te zijn van wat er voorviel.

Zij werden echter door de „rustbewaarders" gedreigd met stokslagen, onder de woorden: „*Ga weg, of we schieten in je d....*"

Ook hoorden zij nog, hoe een der ambtenaren voor de deur van de consistoriekamer vroeg: „*Willen we laden, majoor?*"

Omstreeks twaalf uur in den nacht zijn deze politie- en justitiemannen, die daar ten getale van 8 à 9 personen tegenwoordig waren, weer vertrokken.

Aan de gelukkige omstandigheid, dat het dien nacht nogal woei, is het te danken geweest, dat het lawaai, voor de consistoriekamer gemaakt, door het overgroote deel der inwoners van Serooskerke niet is gehoord. Waren die er in grooter getale door gewekt geworden, dan zou het misschien tot ernstige ongeregeldheden zijn gekomen.

Dat echter ook de burgemeester, wiens huis vlak tegenover de consistorie stond, van het rumoer niets gemerkt heeft, is zeer onwaarschijnlijk.

Van het voorgevallene gaven de president-kerkvoogd met zijn mede-kerkvoogd en den anderen bewaker, als ook de drie personen die, buiten het gebouw, van het gebeurde getuigen waren geweest, den volgenden dag onmiddellijk kennis aan den officier van justitie te Middelburg, Mr. J. A. van Hoek, met een klacht daarover, en met verzoek, hun verder assistentie te verleenen bij mogelijk te

herhalen aanvallen op het kerkgebouw, aangezien zij anders hun leven niet zeker waren.

De officier van justitie beloofde hun, te zullen zorgen, dat dergelijke nachtelijke aanvallen zich niet meer zouden herhalen; maar op hun vraag om assistentie verklaarde hij, die aan particulieren niet te kunnen verleenen. Alleen op aanvrage van den burgemeester kon hij het doen.

Bij den burgemeester hadden zij echter reeds meermalen om bescherming verzocht, doch nooit een beslist antwoord gekregen. Zij meenden dan ook, in dezen op diens steun weinig te kunnen rekenen, aangezien hij blijkbaar de Synodale partij steunde, getuige het doen wonen van den veldwachter met zijn huisgezin in de pastorie, en het plaatsen van dezen bij het slot, door den Synodalen kerkvoogd Geschiere in den namiddag van Zondag 30 October buiten op de deur van de consistoriekamer gelegd. Ook met het oog op den nachtelijken aanval op het kerkgebouw, op wiens last dit dan ook mocht geschied zijn, verwachtten zij van den burgemeester geen gehoor voor hun klacht.

Daarom wendden zij zich toen tot den Commissaris der Koningin in Zeeland, Jhr. Mr. W. M. de Brauw, met verzoek, na mededeeling van wat er geschied was, om assistentie.

Deze echter beloofde niets, maar verzocht den klagers, hem een schriftelijke aanklacht ter hand te stellen, aan welk verzoek door den president-kerkvoogd den volgenden dag werd voldaan.

Ook is terzelfder tijd schriftelijk van het gebeurde kennis gegeven aan den procureur-generaal bij het Gerechtshof te 's-Gravenhage en aan de ministers van Binnenlandsche Zaken en Justitie.

Intusschen werd, om ongeregeldheden te voorkomen, het kerkgebouw nu ook des Zondags gesloten gehouden.

---

8. DE BEWAKERS ACHTER SLOT.

Pieter Melis, die als president-kerkvoogd de sleutels der deuren van het kerkgebouw en van de aan dat gebouw grenzende consistoriekamer in bezit had, had alles behoorlijk afgesloten en liet de gebouwen van binnen dag en nacht bewaken.

Op Zaterdagmiddag 19 November had echter de Synodale kerkvoogd en quasi-ouderling G. Geschiere den euvelen moed om, terwijl binnen in de consistoriekamer de bewakers zaten, van buiten aan de deuren sloten met kettingen te bevestigen en die te doen bewaken door politie.

Nu zaten dus de bewakers der kerkvoogdij, zijnde de president-

kerkvoogd P. Melis, zijn mede-kerkvoogd Chr. Geerse en Boudewijn Koole, achter slot.

Wel had Geschiere hun vóór het leggen van een slot op de deur der consistorie verzocht, het gebouw te verlaten. Doch aan dit verzoek meenden deze trouwe broeders geen gevolg te mogen geven, omdat dit gelijk zou gestaan hebben met overgave der gebouwen.

Het was echter een benarde positie, verstoken van huis en haard, omsingeld door vijanden, aldus opgesloten te zitten.

Vooral was dit heel wat voor den ouden, 72-jarigen Chr. Geerse.

En omdat den president-kerkvoogd aldus ook belet werd handelend op te treden, werd de hulp ingeroepen van Mr. C. Lucasse, advocaat en procureur te Middelburg, die aanstonds met een der kerkvoogden, P. Tavenier, en een der kerkeraadsleden, P. de Visser, naar den burgemeester ging, om diens assistentie in te roepen.

Alleen Mr. Lucasse werd door ZEd.Achtb. te woord gestaan. Voor de andere broeders was de burgervader niet te spreken.

Op aandringen van Mr. Lucasse gelastte de burgemeester nu, dat de oude Geerse ongehinderd uit het gebouw zou worden gelaten.

Op de vraag echter, of ZEd.Achtb. ook assistentie wilde verleenen, wanneer de kerkvoogdij de van buiten op de deuren aangebrachte sloten verwijderde, gaf hij ten antwoord, niet tusschenbeide te zullen treden, vooraleer er ongeregeldheden plaats hadden, en dat hij zich aan het feitelijk bezit der wettige kerkvoogdij niet stoorde.

Gelukkig, dat men van doleerende zijde vrij kalm bleef. Het zou anders weinig moeite gekost hebben om door het veroorzaken van ongeregeldheden den burgemeester te noodzaken, tusschenbeide te treden.

Toch zag men op het dorp den komenden nacht met vrees te gemoet.

Dienzelfden avond werd echter door ZEd.Achtb. nog ten huize van G. Kesteloo, waar enkele kerkeraadsleden en kerkvoogden aanwezig waren, de verzekering gegeven, dat de rust dien nacht bewaard zou blijven.

Dit werkte kalmeerend op de gemoederen, en rustig ging ieder naar huis.

Evenwel hielden enkele broeders een oog in 't zeil. En werkelijk bleek hun nu al spoedig de toeleg van Synodale zijde, om juist dien nacht met behulp der politie het gebouw te overrompelen; wat echter door den burgemeester werd tegengehouden.

Intusschen bleven de bewakers in de consistoriekamer opgesloten.

En daardoor waren zij tevens afgesloten van levensmiddelen.

Alleen door het openschuiven van een raam kon men hen daarvan voorzien.

Maar zelfs dat gunde Geschiere hun niet.

Hij wilde formeel een systeem van uithongering toepassen.

Immers, toen de 70-jarige L. Lefèvre, de trouwe arbeider van den president-kerkvoogd, op last van diens echtgenoote aan zijn meester eenige verkwikking wilde brengen — een daad van menschlievendheid, die zelfs den vijand eerbied moest afdwingen! — kwam Geschiere hem in den weg om hem dit te beletten.

„Indien dan uw vijand hongert, zoo spijzigt hem; indien hem dorst, zoo geeft hem te drinken," zegt de Schrift.

Wel verre echter van dit te willen doen, duldde de Synodale despoot in zijn blinden godsdienstijver zelfs niet, dat een ander het deed.

De burgemeester, met dit schandelijke feit in kennis gesteld, gaf onmiddellijk bevel, dat de voeding der bewakers niet bemoeilijkt mocht worden.

Voorts kostte het de grootste moeite, de bewakers van tijd tot tijd af te lossen.

Aan P. de Visser Jr., die op Zondagmiddag 20 November als kerkeraadslid een boodschap aan den president-kerkvoogd had te brengen, gelukte het, op een oogenblik, dat de politie er niet op verdacht was, door het opengeschoven raam naar binnen te klauteren.

Hij loste nu Koole af, die wegens zijn werkzaamheden noodzakelijk naar huis moest, en die dan ook dadelijk na aankomst van De Visser door hetzelfde raam het gebouw verliet.

Op gelijke wijze deed dit 's Maandagsmorgens de president-kerkvoogd, die ook niet langer kon blijven, aangezien het zijn plicht was, zooveel doenlijk nog het beheer te voeren.

Daartoe wendde hij zich om hulp tot de hoogere autoriteiten, maar zonder succes.

Op zijn vraag aan den officier van justitie om assistentie, kreeg hij ten antwoord: „Ik kan u niet beschermen, ik ben geen politie; ik treed niet preventief, maar alleen repressief op."

Daarna wendde hij zich tot den Commissaris des Konings. Deze gaf hem ten antwoord, wat de burgemeester óók had gezegd: „Ik erken uw feitelijk bezit niet; ik bescherm in dezen niemand, en zal eerst tusschenbeide komen, wanneer de openbare orde wordt gestoord."

Waar de kerkvoogdij alzoo op geen ondersteuning van eenige autoriteit kon rekenen, was het te meer zaak, de bewakers door het raam der consistorie af te lossen.

Maar ook dit werd door de politie, in tegenwoordigheid en op last van den Synodalen kerkvoogd Geschiere, feitelijk belet, en zulks in tegenwoordigheid van den burgemeester.

Zelfs trok de politie den bewaker Jac. Geldof Pzn., die door het raam in de consistorie wilde klimmen, aan zijn beenen terug.

En toen de president-kerkvoogd daarop aan de omstanders zei: „Gij ziet nu, dat de politie ons feitelijk belet in het gebouw te gaan," zei de politie: „Ja, dat doet de politie."

Nu zoodoende de politie de verwisseling van bewakers tegenhield, bleef P. de Visser dagen en nachten achtereen alleen in de consistorie opgesloten.

De politie leefde evenwel in de meening, dat er meer dan één bewaker binnen was. Dat kon De Visser hooren aan de dreigementen, welke de politie in den nacht van Dinsdag op Woensdag uitte, die alleen scheen weerhouden te worden door de overweging, dat er meerdere personen in de consistorie waren.

Een en ander schreef De Visser in een brief aan zijn vrouw, dien hij 's morgens, onder het raam door, aan zijn schoonvader Jan van den Broeke in handen gaf, te gelijk, toen deze hem zijn voedsel overreikte.

De politie, dit bemerkende, verbood echter, dat de brief aan het adres bezorgd zou worden, vóór en aleer hij door den burgemeester was gelezen.

En zoo moest Van den Broeke dan nu met den veldwachter De Lissine eerst naar den burgemeester.

Maar ZEd.Achtb. vond het toch een al te strengen maatregel, een particulier schrijven van een man aan zijn echtgenoote aldus eerst aan censuur te onderwerpen, en liet den brief ongeopend aan de vrouw ter hand stellen.

Daarin las zij nu van de bedreigingen, waaraan haar man had blootgestaan, maar ook van de krachtdadige ondersteuning des Heeren, die hij in die hachelijke ure ondervonden had.

Men begreep echter, dat het niet aanging, den man daar nog langer zoo eenzaam te laten zitten, met gevaar voor zijn leven. En in den nacht van Woensdag op Donderdag 24 November verliet hij eindelijk door het raam de consistoriekamer.

En nog was hij het kerkhof niet af, of terstond drong de Synodale partij door hetzelfde raam naar binnen, het gebouw triomfantelijk in haar onrechtmatig bezit nemende.

De politie zag het aan, en juichte het toe.

Zóó werden dus onder bescherming der politie rustige burgers zonder eenig vonnis, zonder den minsten vorm van proces, met geweld en list uit hun bezit verdreven.

Dat er bij dit geheele drama, te Serooskerke afgespeeld, aan niemand persoonlijk leed is geschied, mag wel een wonder heeten. Want bij oogenblikken was de toestand hoogst gespannen.

Onder bezadigde leiding, gaven de doleerenden echter geen gehoor aan de prikkelingen van het vleesch. Veeleer zegenden zij nog die hen vloekten, en baden zij voor die hun geweld aandeden, gedachtig aan hun Meester, die, als Hij gescholden werd, niet wederschold, en als Hij leed, niet dreigde, maar het overgaf aan Dien, die rechtvaardiglijk oordeelt.

---

9. WONS EN SEROOSKERKE IN DE TWEEDE KAMER.

Den 29sten November 1887 ontving de Tweede Kamer een adres van 38 doleerende ingezetenen uit Wons, en een uit Serooskerke van den president-kerkvoogd Pieter Melis, welke beide adressen klachten inhielden over de partijdigheid van de politie en het Openbaar Ministerie tegen de doleerenden op genoemde dorpen.

Naar aanleiding van die adressen bracht het Kamerlid Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman in de zitting van 5 en 6 December deze kwestie ter sprake, gelijk hij vroeger over de zaak van Leiderdorp geïnterpelleerd had. Op die zaak verklaarde hij nu echter niet terug te zullen komen, omdat men zich verscholen had achter het feit, dat het te Leiderdorp de president-kerkvoogd was, die de hulp der Regeering had ingeroepen. Wel wist ieder, dat die president handelde tegen besluiten zijner kerkvoogdij, maar de Regeering kon dit officieel ignoreeren.

„Wat echter sedert gebeurd is," zoo sprak de heer Lohman, „geeft aanleiding om nogmaals op de zaak terug te komen. Dezer dagen heeft de Kamer ontvangen een adres van de gemeente *Wons* en een van *Serooskerke*, waaruit blijkt, op welke wijze de politie handelt, namelijk niet om de orde te handhaven, maar om de eene partij tegenover de andere in het feitelijk bezit der kerkgoederen te brengen, en hoe de overheid zich voortdurend feitelijk in de plaats der rechterlijke macht stelt.

„Dit nu acht ik zóó verderfelijk voor ons land, dat ik, al stond ik geheel alleen in deze Kamer, mij verplicht zou achten, daarop te wijzen.

„Die partij, tegen welke de politie in verschillende deelen van ons land, met voorkennis van den Minister van Binnenlandsche Zaken, te velde is getrokken, heeft zich steeds geheel en al gehouden binnen de grenzen van het recht.

„Nimmer is de hulp der politie noodig geweest om de bevolking te verdedigen tegen die partij. Nooit heeft deze partij eenig geweld gepleegd, om zich in het bezit van een of ander kerkgebouw te stellen; wel is integendeel door haar voortdurend voorgesteld, een modus vivendi te vinden, ten einde de zaak door den rechter te laten beslissen. Indien er nu volkomen noodeloos twintig, dertig processen gevoerd worden, is dit niet de schuld van die lieden, die niets anders verlangen dan eene behoorlijk gemotiveerde rechterlijke beslissing, waarnaar zij zich gedragen kunnen.

„De strijd, die nu gevoerd wordt," zoo besloot de afgevaardigde uit Goes zijn rede, „doet zich niet het eerst voor in 1886; wij hebben in deze eeuw eene geheel soortgelijke zaak gezien, tijdens de vervolging van de Afgescheidenen. En wat hebben wij gelezen in de meeste geschriften van liberalen sedert 1836, 1837 en 1838? Dat

men zich schaamde, dat men die menschen destijds vervolgd heeft! Men is met de vervolging voortgegaan, totdat die menschen zich als Afgescheiden Kerk hadden laten erkennen, zoodat het den schijn had, alsof zij iets nieuws waren en zij hunne rechten op de oude Gereformeerde Kerk lieten varen. Moeten wij ook thans dien weg op — welnu, het zij zoo; maar laat dit dan geschieden krachtens de uitspraak van de rechterlijke macht. Aan die uitspraak onderwerpt men zich; maar hiertegen komen de doleerenden op, dat zij, die evenzeer hunne belasting betalen als anderen en evenzeer recht hebben op bescherming der politiemacht zelve, welke zij moeten helpen betalen, worden op zijde gedrukt en machteloos gemaakt."

Aldus aandringend op rechtsgelijkheid ook voor doleerende staatsburgers, werd de heer Lohman hierin krachtig gesteund door den heer Donner en door den heer Van Houten. Tegenspraak kwam echter van den heer Levy en van Jhr. Mr. Beelaerts van Blokland.

De Minister van Binnenlandsche Zaken, de heer Heemskerk, verklaarde, van de kwestie te Wons niets te weten. De zaak van Serooskerke, zoo zeide hij, was in onderzoek, doch naar zijn meening geen afzonderlijke behandeling waard.

In het voortgezette debat deelde de heer Lohman nu de zaak van Wons mede, en zeide vervolgens:

„De Minister heeft gezegd, dat hij wel gehoord had, dat er te *Serooskerke* iets gebeurd was, dat niet geheel in den haak was; dat was echter een bagatel, dat hij ons later wel eens zou mededeelen.

Hedenmorgen echter ontving ik een brief, dien ik wensch mede te deelen, opdat de Minister van Binnenlandsche Zaken ons dan meteen inlichting kunne geven omtrent de daarin voorkomende feiten. Het is wel geen gewoonte, hier brieven van particulieren voor te lezen, maar ik neem den inhoud van dien brief geheel voor mijne rekening. De brief is geteekend door denzelfden persoon, die het adres aan de Kamer onderteekend heeft, den heer Melis uit Serooskerke, en luidt als volgt: „Met een mijner mede-kerkvoogden is thans bij den officier van justitie eene klachte ingediend, en wel: 1°. wegens het leggen van een slot op de deur der kerk en consistoriekamer, en *dientengevolge opsluiten van de bewakers*, waarbij ook mijn persoon tegenwoordig was."

Ik bemerk, dat de heeren dit vermakelijk vinden; zij zullen misschien niet weten, dat dit een misdrijf is, dat bij het Strafwetboek vrij streng gestraft wordt; het is in Nederland geen gewoonte, daarover te lachen.

„In de tweede plaats wegens het beletten door de politie om in de gebouwen te gaan, om den bewaker te kunnen aflossen;

3°. wegens het indringen door een der ramen en het openen der kerkdeuren."

Wat antwoordt nu de officier van justitie?

De Minister van Justitie, die meent, dat zijne ambtenaren altijd zoo onpartijdig zijn, luistere naar het volgende:

„De officier van justitie was, wat punt 1 aangaat, zeer kort en zeide alleen dit, dat het opleggen der sloten *niet* strafbaar is."

Alsof dat beweerd was. Niet dit, maar het wederrechtelijk opsluiten in een gebouw was strafbaar.

„In de tweede plaats: *die politie-mannen zijn niet genoeg ontwikkeld;* als hij, officier, er bij ware geweest, zou dat niet geschied zijn, of als de burgemeester er bij geweest was, ook niet. Verbeeld u: de burgemeester *was* aanwezig, toen ik met den bewaker aankwam. ZEA. zeide, zonder zelfs iets gezegd of gevraagd te zijn: „Ik kom niet in de quaestie," en was dan ook spoedig heen. Punt 3, zeide de officier, raakt de bezitsquaestie; gij moet dan maar eene civiele actie bij den burgerlijken rechter instellen." Zóó gaat het telkens, Mijnheer de Voorzitter! Wanneer *wij* handhaving van bezit vragen, dan is er geen burgemeester, en wanneer wij met geweld uit ons bezit zijn gedrongen, dan zegt men: Gaat naar den civielen rechter en procedeert — misschien twee, drie jaren, om er weer in te komen!"

Kloek en kernachtig was het pleidooi van den heer Lohman voor rechtsgelijkheid. En niet een enkel der feiten, die hij ten laste van parket en politie aanvoerde, werd weerlegd of weersproken.

De feiten stonden dan ook vast. En het droeve geval lag er dus toe, dat allerlei ruwheden en onbetamelijkheden en geweldenarijen gepleegd waren, enkel om bedektelijk de Synodalen te believen.

Maar het kon den minister, het kon de Kamer niet schelen.

Men bleef er ijskoud onaandoenlijk onder.

HOOFDSTUK VI.

Allerlei rechtsverkrachting.

---

1. ALS TEN TIJDE DER AFSCHEIDING.

De heer Lohman had in het Kamerdebat over de partijdigheid van de politie en het Openbaar Ministerie gewezen op overeenkomstige verschijnselen als bij de vervolging der Afgescheidenen.

Daarop had minister Heemskerk geantwoord: „Naar aanleiding van hetgeen thans gebeurt, het voeren van procedures over betaling van traktementen kan men toch niet vergelijken met de vervolgingen van hen, die zich in 1834 van de Hervormde Kerk hebben afgescheiden. Die twee wijzen van handelen zijn zóó totaal verschillend, dat zij hoegenaamd niet met elkander in verband kunnen gebracht worden. De Afgescheidenen werden wel vervolgd voor den rechter en bemoeilijkt door de politie wegens het overtreden van een artikel van het Fransche Wetboek van Strafrecht, hetwelk bij een latere wet is afgeschaft; maar destijds oordeelde men, dat men daaraan gevolg moest geven. Thans wordt nimmer eenige strafrechtelijke vervolging ingesteld, dan alleen wegens gewelddadigheden, maar nooit wegens het houden van godsdienstige vergaderingen. Die zaak is voorgoed uit, en dat is maar goed ook."

Hier zinspeelde de minister op de artt. 291, 292 en 294 van den *Code Napoléon* omtrent bijeenkomsten van gezelschappen van meer dan twintig personen. Gelijk we weten, achtte men die artikelen later op dergelijke godsdienstige bijeenkomsten eigenlijk niet toepasselijk, en rekende men er geheel mee af, toen bij de wet van 22 April 1855 tot regeling en beperking der uitoefening van het recht van vereeniging en vergaderingen, die artikelen geheel werden afgeschaft. Er is dan ook misschien geen wet, die meer algemeen bekend is dan deze van 1855, doordat elke vereeniging, die rechtspersoonlijkheid aanvraagt, juist met die wet te doen heeft. En het

land is vervuld met zulke vereenigingen, wier getal nog voortdurend aangroeit.

Bijna ieder weet dan ook, niet alleen, dat sedert 1855 tot de oprichting eener vereeniging geenerlei machtiging vereischt wordt, en erkenning door de Overheid slechts moet gevraagd worden, wanneer men rechtspersoonlijkheid wenscht; maar ook, dat voor het houden van vergaderingen in gebouwen geenerlei vergunning van wie dan ook noodig is, om het even, uit hoeveel personen die vergaderingen bestaan, en al worden zij gehouden met godsdienstige doeleinden.

Toch werd op Zondag 4 Juli 1886 een dergelijke samenkomst van de te Bussum gevestigde afdeeling van de Nederlandsche Vereeniging „Vrienden der Waarheid", die haar sympathie voor de geschorsten te Amsterdam niet verborg, door de politie, in naam van den burgemeester, Jhr. R. van Suchtelen van de Haare, gestoord.

Des avonds was een aantal personen daar bijeengekomen in een localiteit, die aan den heer A. toebehoorde. En nadat een predikatie was voorgelezen en gebeden was, bleef men nog eenige oogenblikken in gesprekken bijeen.

Onder die gesprekken hoorde men op de deur tikken. Er werd geopend, en toen zag men twee politie-agenten, die den eigenaar van het lokaal verlangden te spreken.

Deze begaf zich naar buiten, waarop hem door de agenten, in naam van het hoofd der politie (den burgemeester der gemeente), gevraagd werd, of er aanvraag gedaan was ter plaatse waar het behoort, om in dit lokaal met meer dan twintig personen godsdienstoefening te houden.

De gevraagde zeide, niet te weten, dat zulks noodig was, en verklaarde voorts kortelijk het doel der samenkomst. Maar in antwoord hierop deelde de politie hem mede, dat de burgemeester in een wetboek gelezen had, dat er aanvraag moest gedaan worden.

Natuurlijk lieten de Bussumsche vrienden zich door het bezoek der politie niet afschrikken, en wisten zij de rechten en vrijheden, die hun wettelijk gewaarborgd waren, te handhaven.

Maar uit dit voorval blijkt dan toch, dat het wel wat boud van minister Heemskerk gesproken was, toen Z. Exc. beweerde, dat vervolging wegens het houden van godsdienstige vergaderingen niet meer voorkwam.

Zeker, de tijden en de wetten waren veranderd.

Maar de Synode was niet veranderd.

Ook daarop wees de heer Lohman, toen hij in meergemeld Kamerdebat zeide: „De Regeering heeft beweerd, dat het verschil tusschen nu en 1836 zoo groot is. De heer Donner heeft dit reeds beantwoord. Indien de geheele beweging tegen de Afgescheidenen

niets anders is geweest dan handhaving van art. 291 en volgg. van den *Code Pénal*, dan is het inderdaad wel zonderling, dat zooveel daarover geschreven is. Maar *wie* hebben gezorgd voor de handhaving van die artikelen? Waren dat officieren van justitie? Neen, Mijnheer de Voorzitter, dat waren juist ook de dominees; die fungeerden toen als officieren van justitie. Wij lezen o. a. in de Synodale Handelingen van 1834, blz. 38, 39, dat dringend moet worden verzocht, „dat een krachtige aanschrijving moge worden uitgevaardigd aan de officieren en ambtenaren, ten einde, ***ook zonder aangifte van eenige contraventie*** tegen de bestaande wetten, met allen ijver werkzaam te zijn" .... ter handhaving van de Nederlandsch-Hervormde Kerk? — o, neen, Mijnheer de Voorzitter, maar „ter handhaving van de artt. 291—294 van het Strafwetboek voor het Koninkrijk!"

Zóó riep de Synode destijds de hulp der Regeering in tot vervolging van de Afgescheidenen.

En deed zij in 1886 niet nog zoo?

Naar toen de bladen meldden, werd het moderamen der Synode in bizondere audientie door den minister Heemskerk ontvangen en aan den minister mededeeling gedaan „van de door de Synode genomen maatregelen ter bevestiging of herstelling van de „wettige orde" in de Ned. Herv. Kerk, en verzekerde de minister zijnerzijds, dat de Regeering steeds bereid was, „zooveel tot haren kring behoort", de pogingen der Synode „tot handhaving van recht en orde" te steunen.

Ziedaar dus in 1886, ter handhaving van de „wettige orde", d. i. van de onwettige Synodale Organisatie, tusschen Regeering en Synode een nog even goede verstandhouding als bij de vervolging der Afgescheidenen.

En die goede verstandhouding kwam heel duidelijk uit te Nijkerk op de Veluwe. Van de gewelddadigheden, die de doleerenden daar te lijden hadden gehad, zeide de minister in de zitting der Tweede Kamer van 5 Dec. 1887: „Ik betreur het diep, dat te Nijkerk gewelddadigheden hebben plaats gehad over bezit van kerkelijke rechten, en misschien ook over geloofspunten, waarbij men bebloede koppen heeft beloopen, zoodat de strafrechter een strafvonnis moest uitspreken en heeft uitgesproken. Het is bedroevend en diep te betreuren, dat menschen in dezen tijd nog zoo dwaas zijn, handdadig te vechten over geloofszaken of kerkelijke kwesties. Maar als dit gebeurt en door den strafrechter wordt gestraft, wat wil men dan meer! Kan men dat „gemis aan rechtsveiligheid" noemen? De Overheid kan toch niet ongedaan maken, wat door onverstandige menschen is gedaan."

Inderdaad, dat kan de Overheid niet.

Maar de Overheid kan wel onpartijdig zijn.

En was de minister dat ten aanzien van Nijkerk?

Sinds de doleantie hadden daar gedurig opstootjes plaats gehad en liepen er geruchten over booze voornemens van de tegenstanders der doleantie, die het gemeene volk door geld en jenever ophitsten. En op 19 September 1887 moesten de ruiten der doleerenden het daar bij het gepeupel ontgelden, doordat de burgemeester Krudop niet doortastend genoeg tegen dreigende samenscholingen optrad. Pas toen het kalf verdronken was, dempte hij den put, door het inroepen van cavalerie uit Amersfoort en door het uitvaardigen van publicaties tegen samenscholingen.

Deze verwikkelingen hadden zelfs een zóó onaangenaam verloop, dat ZEd.Achtb. er reden in vond, zijn ontslag aan te vragen. Maar op herhaalden aandrang van hoogerhand kwam hij hiervan terug. En in de openbare gemeenteraadszitting van 29 December 1887 deelde hij dat mede, onder voorlezing van twee missives, één van den Minister van Binnenlandsche Zaken en één van den Commissaris des Konings.

In de missive nu van minister Heemskerk kwam o. a. dit voor: *„dat zijne houding bij de onlangs plaats gehad hebbende kerkelijke onlusten 's Ministers goedkeuring heeft weggedragen".*

Na afloop van de raadszitting werd de burgemeester door een eerewacht van burgers, onder muziek en zang, de stad rondgeleid. Ongeveer de geheele burgerij vlagde, uitgezonderd de doleerenden, op welken de feestvierende menigte deuntjes zong als: „alle dollen in een harington", of:

> 'k Heb mijn schoenen laten lappen
> Om de dollen dood te trappen.

De doleerenden hadden dienzelfden avond juist godsdienstoefening. Bij het uitgaan daarvan stuitte de voorganger, de heer G. Davelaar, met eenige kerkeraadsleden op een joelenden troep, die hen onder de voeten zocht te krijgen. Men sloeg hen op hoed en hoofd, zóó, dat een der ouderlingen de hoed geheel over 't hoofd gedrukt en hem een buil tegen 't hoofd geslagen werd. Slechts door haastig in een bevriende woning te vluchten, voorkwam men erger ongeval.

Maar zóó vierde men te Nijkerk het aanblijven van den burgemeester, die zich, ook volgens ministerieele verklaring, bij de kerkelijke onlusten zoo flink gedroeg.

Dit feest zelf was een treffend staaltje van zijn gedrag.

En dit had plaats nog in dezelfde maand, waarin de minister met het onnoozelste gezicht van de wereld aan de Kamer had gevraagd: „Kan men dat „gemis aan rechtsveiligheid" noemen?"

Ds. J. H. F. Gangel.

2. DE BURGEMEESTER IN DIENST DER KERK.

Ook Ds. Gangel te Aalten was om medegaan met de reformatie der Kerk afgezet (Febr. '87). En de burgemeester was wel zoo goed, zich met de uitvoering van dit vonnis te belasten. Hij ontbood den afgezetten predikant bij zich, en deelde hem mede, dat hij hem den volgenden Zondag niet zou toelaten den kansel te betreden, aangezien hij afschrift had ontvangen van diens afzetting door het Provinciaal Kerkbestuur.

Op de beleefde vraag van Ds. Gangel, op welk gezag dit verbod van ZEd.Achtb. rustte, luidde het antwoord: „Volgens de Nederlandsche Staatswetten, die verbieden, dat een afgezet predikant in de Hervormde Kerk optreedt."

Ds. Gangel had in den Achterhoek van zulk een bepaling nog nooit gehoord, en verzocht daarom te mogen weten, in welke wet dat artikel stond.

Hij kreeg echter ten antwoord: „Ieder wordt geacht de wet te kennen."

Daarop vroeg de predikant: „Burgemeester, mag ik u beleefdelijk met een paar woorden opheldering geven? Wij hebben hier vrij beheer, en ik ben door Kerkvoogden gemachtigd, den kansel te betreden; maar aan een uitspraak van den rechter zullen wij ons gaarne onderwerpen."

ZEd.Achtb.: „Ik heb geen tijd."

Ds. Gangel: „En u hebt mij opzettelijk ontboden, burgemeester!"

Toen stond de burgemeester op en wees Ds. Gangel op hoogst onaangename wijze de deur, zonder zelfs op diens verzoek toezegging te willen geven van bescherming door de politie.

Het laatste woord van Ds. Gangel was nu: „Burgemeester, al de verantwoordelijkheid van wat te gebeuren staat, komt voor uw rekening."

Onmiddellijk daarop telegrafeerde de predikant naar den Commissaris des Konings, stelde hem met een en ander in kennis, verzocht dringend om tusschenkomst, en om te mogen weten, of er zulk een wetsartikel bestond.

Een uur later ontving hij dit antwoord:

> Burgemeester *moet* voor rust en orde zorgen; ik telegrafeer hem deswege. Het ligt niet op mijn weg, verder in dezen thans tusschenkomst te verleenen.
>
> Commissaris des Konings,
>
> MOLLERUS.

Nog des Zaterdagsavonds lieten nu de kerkvoogden de vier deuren der kerk van ijzeren sluitboomen voorzien, omdat het gerucht liep, dat men de deuren zou openloopen, en omdat men van het optreden van den burgemeester niets te wachten had. Ook had men publiek reeds weddenschappen aangegaan om *f* 25, dat Ds. Gangel niet op den kansel zou komen.

Trouwens, de tweede predikant van Aalten, Ds. Van Oostrom Soede, die het Classicaal Bestuur in dezen tot handelen had aangezet, had de gansche gemeente sedert veertien dagen op de onverantwoordelijkste wijze opgeruid en zich met de grootste minachting over zijn collega, den kerkeraad en de kerkvoogden uitgelaten.

Zondagmorgen 6 Maart ging een der kerkvoogden tegen negen uur naar de kerk (de dienst zou om halftien aanvangen). Toen hij nu de deur ontsloot, sprongen eensklaps een paar woestelingen te voorschijn, grepen den kerkvoogd, wrongen hem de deur uit de handen, drongen met hem de kerk binnen, gevolgd door een woesten troep uit het gepeupel, die slechts op dit teeken gewacht had.

Juist ging de burgemeester voorbij. Maar ZEd.Achtb. zag dit alles rustig aan, liet den gemolesteerden kerkvoogd aan zijn lot over, en ging zijns weegs. Hij zelf heeft later in tegenwoordigheid van den officier van justitie en vijf kerkvoogden bekend, gezien te hebben, dat de lieden met geweld de kerk binnendrongen.

Onmiddellijk daarop ging de kerkvoogd nu naar het huis van den burgemeester, om zijn assistentie in te roepen tegen het gepeupel, dat hem met geweld belette het kerkgebouw te verdedigen. Maar hij kreeg ten antwoord: niet thuis. Toen naar het gemeentehuis. Maar ook daar was ZEd.Achtb. niet. In één woord: de burgervader was nergens te vinden.

Intusschen was het gepeupel in menigte de kerk binnengestormd.

Ds. Gangel kwam volgens afspraak even over negen uur, maar vond de trappen van den kansel reeds van boven tot beneden bezet met volk, dat het kerkgebouw verpestte met tabaksdamp en jeneverlucht. Hij verzocht nu, toegelaten te worden tot den kansel. Maar dit werd hem onder vloekwoorden geweigerd.

Toen ging ook Ds. Gangel naar het gemeentehuis, om de assistentie van den burgemeester in te roepen. Maar ZEd.Achtb. kwam hem inmiddels reeds te gemoet met den officier van justitie uit Zutfen, die, zooals bleek, reeds den vorigen avond was aangekomen, en met nog een ander kerkvoogd.

In de kerk gekomen, ziet de burgemeester al wat daar plaats heeft, hij hoort het woest getier, maar geeft zelfs met geen enkel woord zijn afkeuring daarover te kennen.

Nu vraagt Ds. Gangel hem, met behulp der politie den toegang tot den kansel te willen verschaffen, en daartoe de trappen

te doen ontruimen. Desgelijks vragen hem ook de kerkvoogden.

Maar het antwoord luidt: „Daar heb ik geen order toe."

Nu vraagt Ds. Gangel aan ZEd.Achtb., of hij hem beschermen zal, als hij zich zelf den weg tracht te openen.

En de burgemeester antwoordt: „Dat wel."

Het gepeupel evenwel, duidelijk bemerkende, dat men van den burgemeester geen tegenstand heeft te duchten, begint des te meer op te dringen en den predikant te duwen en te stompen, zonder dat de burgemeester, die onmiddellijk achter hem staat, een enkel woord spreekt.

Ds. Gangel vraagt den burgemeester nu, proces-verbaal op te maken, maar ontvangt zelfs geen antwoord.

Daardoor wordt het volk nog overmoediger en ruwer, ja zelfs handgemeen met enkele vrienden van Ds. Gangel. Men scheldt en vloekt. Doch de burgemeester vertrekt geen spier, ofschoon alles onder zijn oogen plaats vond.

Toen aldus de toestand al hachelijker werd, verklaarde Ds. Gangel aan ZEd.Achtb., dat hij, om treuriger tooneelen te voorkomen, wilde afzien van zijn voornemen om te preeken; maar hij voegde er bij, dat de kerkvoogden het kerkgebouw dan ook voor den geheelen dag wenschten te sluiten, dus ook voor den modernen ringpredikant Ds. Bergsma van Winterswijk, die reeds te midden van het gepeupel met toga en bef aan den voet van den kansel stond en de leuning van de trap had gegrepen.

In dezen voorslag van Ds. Gangel stemde de burgemeester toe, maar eischte, dat Z. Eerw. dan eerst de kerk zou verlaten, waarna ZEd.Achtb. de kerk zou doen ontruimen.

Ds. Gangel ging nu kalm heen, en kwam, onder allerlei beleedigingen op straat, veilig in zijn pastorie.

Het bleek dus nu, dat de burgemeester dan toch wel de macht of order scheen te hebben, het kerkgebouw te doen ontruimen, ofschoon hij eerst verklaard had: „Daar heb ik geen order toe."

Had hij dit aanstonds gedaan, dan ware al dit rumoer voorkomen. Maar de sympathieën van den burgemeester waren voor het Classicaal Bestuur, en daarom weigerde hij de doleerenden te beschermen.

Toen te Leiderdorp de Synodale president-kerkvoogd, die den sleutel der kerk in zijn bezit had en dus op zijn standpunt zich kon beroepen op recht van bezit, de assistentie der politie inriep, werden hem daarenboven zelfs huzaren toegevoegd; maar nu te Aalten het gansche college van vijf kerkvoogden door bezit van de sleutels het recht van bezit kon toonen, werd hun zelfs de geringste hulp der politie geweigerd.

Was dit niet een meten met twee maten?

3. TROUWBREUK.

Op verzoek van den burgemeester had Ds. Gangel er van afgezien, den e.v. Woensdag den jaarlijkschen biddag voor het gewas te houden. Acht dagen zou hij tijd geven tot kalmeering der gemoederen, hopende in dien tusschentijd een modus vivendi met den Ring te kunnen treffen. Dit lukte echter niet. Ds. Heeze van Winterswijk verklaarde de beurt van Ds. Gangel op den volgenden Zondag, 20 Maart, te zullen vervullen.

In overleg met den kerkeraad besloten kerkvoogden nu, dien Zondag, evenals den vorigen rustdag, het kerkgebouw voor beide predikanten te sluiten, wetende, dat de Synodalen reeds eenige dagen het kerkgebouw bewaakten, om den kerkvoogden, evenals den vorigen Zondag, het binnengaan te beletten.

Tegen Vrijdag en Zaterdag werd de toestand steeds dreigender. Eén der Synodalen had onder drie getuigen met verwensching van zich zelf gezworen, Ds. Gangel, als hij op den kansel kwam, met een revolver te zullen neerschieten, en onmiddellijk daarna een tweede schot door zijn eigen hoofd te zullen jagen. Natuurlijk werd dit onmiddellijk ter kennis van de politie gebracht.

Zaterdagmiddag bleek dan ook, dat regeering en justitie op alle gebeurlijkheden waren voorbereid. Een sterke macht van dragonders en voetvolk rukte Aalten binnen en bezette verschillende punten. En sinds werd de pastorie drie weken lang iederen nacht door een militaire patrouille met geladen geweren bewaakt, omdat men ook reeds met moord en brandstichting had gedreigd.

Tegen den avond kwamen op dien Zaterdag Z. Exc. de Commissaris des Konings en de procureur-generaal uit Arnhem en de officier van justitie uit Zutfen in persoon de leiding der politie op zich nemen. Ds. Gangel, om negen uur 's avonds op het raadhuis door hen ontboden, werd door allen zonder onderscheid op de meest heusche wijze bejegend.

Na blootlegging van den toestand aan Z.Eerw. trachtten genoemde autoriteiten hem te bewegen, af te zien van het gebruik der kerk, totdat de rechtbank zou hebben beslist, en de beurten alle over te laten aan Ds. Soede en den Ring.

Ds. Gangel verklaarde, dat dit voor zijn rechtsgevoel reeds een onmogelijke eisch was, maar dat hij ook op die wijze niet mocht beschikken over de aanspraken, die verreweg het meerendeel der gemeente liet gelden op de kerk, en dat het feitelijk hierop zou neerkomen. dat een 600 à 700 gemeenteleden, die tot geen prijs Ds. Soede noch een der ringpredikanten wenschten te hooren, voor wie weet hoeveel maanden verstoken zouden zijn van geregelde godsdienstoefeningen; dat daarvan dus geen sprake kon zijn.

Z. Exc. en de procureur wezen hem op het gevaar voor zijne veiligheid vanwege de opgewondenheid van een deel der lagere volksklasse; waarop Ds. Gangel verklaarde, zich veilig te weten in de hand zijns Gods, zonder wiens wil geen haar van zijn hoofd zou gekrenkt worden; maar ook, dat hij als eerzaam burger toch evenzeer mocht rekenen op de bescherming der wet, en het toch niet aanging, bij eene uitnemende rechtsbedeeling als in ons land, zich te laten boycotten als in Ierland door het gepeupel, dat, door anderen daartoe opgezet, de geheele beweging leidde. Z. Eerw. wilde de zaak door den rechter zien uitgemaakt, en zeide, dat heeren kerkvoogden, als het niet anders kon, tot zoolang de kerk zouden sluiten.

Daarop stelde men voor, Ds. Soede in plaats van Ds. Gangel de morgenbeurt te laten vervullen, en dat deze zich met de middagbeurt zou vergenoegen. Ook dit wilde Z. Eerw. toegeven, evenwel onder de volgende waarborgen:

1. Dat de burgemeester op morgen een proclamatie zou uitvaardigen, dat elke verstoring der godsdienstoefening zou gestraft worden volgens de wet.

2. Dat, indien kwaadwilligen na de morgengodsdienstoefening de kerk zouden willen blijven bezetten tot den middag voor den ringpredikant, zooals men reeds gezegd had, ZEA. de kerk zou doen ontruimen.

3. Dat er voldoende politie in de kerk aanwezig zou zijn om elk begin van wanordelijkheid te constateeren.

4. Dat de politie het rechtsbezit van heeren kerkvoogden zou beschermen tegen overweldiging der deur door het gepeupel, zooals den vorigen Zondag, wanneer kerkvoogden om halftwee ure den predikant binnen de kerk zouden brengen, om een kwartier later de deuren te openen voor het publiek.

De procureur-generaal meende, dat zulks was partij kiezen voor Ds. Gangel tegen het Classicaal Bestuur, en dus ongeoorloofd. Z. Eerw. wees er op, dat te Leiderdorp één kerkvoogd op vertoon van het sleutelrecht bescherming van politie en huzaren ontving, om den weg voor den ringpredikant tot den kansel te banen, en dit geen partij kiezen werd geacht, en vroeg, waarom het hier dan in een tegenovergesteld geval wèl zou zijn, nu alle vijf kerkvoogden niet anders vroegen dan bescherming tegen overweldiging der deur.

Evenwel, het bleef er bij: de kerk zou den ganschen dag gesloten blijven.

Met eenige zorg zag men den volgenden morgen te gemoet. Ds. Soede had zijn partijgangers aangespoord, reeds zoo vroeg mogelijk te komen, want hij *wilde* en hij *zou* preeken, hij alleen was de wettige predikant der gemeente. Ds. Gangel had al zijn

vrienden intijds, reeds den vorigen avond laat en des Zondagsmorgens laten weten, dat er geen kerk zou zijn, en hun geraden te huis te blijven, om vooral geen reden tot beklag te geven, daar eenige honderden boeren ook Z. Eerw. naar den kansel hadden willen geleiden. Van de doleerenden verscheen er dan ook bijna niemand; men zocht in de verschillende buurten, in groepen, stichting voor zijn hart op eigen gelegenheid.

Om halftien begon het geweld der tegenpartij bij de gesloten kerk, onder allerlei verwenschingen; onmiddellijk liet de officier van justitie door den commandant der troepen het kerkplein ontruimen door het publiek, dat naar alle zijden heen stoof. Er waren namelijk vele honderden partijgangers uit alle omliggende gemeenten gekomen om mede aan het tumult deel te nemen, uit Breedevoort, Winterswijk, Lichtenvoorde, Varseveld en Dinksperloo.

Alles bleef nu mokkende en wrokkende in de herbergen, totdat door een opzettelijk klokgelui in den middag, door den koster, wien zulks door kerkvoogden *verboden* was, het volk met nog grooter woede naar de kerk stroomde. Nieuwe ontruiming van het plein door de militairen. Doch nu trokken 'n honderd man naar het diaconie-armenhuis, bewoond door een 22-tal ouden van dagen, en koelden daar eerst hun wraak door de ruiten in te slaan en dien armen lieden een doodschrik op het lijf te jagen. Daarop ging het tierende en vloekende naar de pastorie; deze was echter reeds afgezet door militairen, terwijl de Commissaris des Konings, de procureur-generaal, de officier van justitie, de burgemeester en de commandant zich voor den ingang geposteerd hadden en er een charge gedaan werd op de menigte, die alzoo uiteengedreven werd. Daarop werden de kroegen ontruimd, en bleef het verder den middag en den avond onder sterke bedekking rustig.

Tegen den avond werd door de bemiddeling der autoriteiten deze schikking getroffen met Ds. Soede en de zijnen, dat de kerk zou gesloten blijven tot aan de uitspraak der rechters, en iedere partij op eigen gelegenheid plaats zou zoeken voor zijne godsdienstoefeningen.

Maar zie, terwijl nu de doleerenden hierop vertrouwden en er zich stipt aan hielden, vonden de Classicalen goed, deze overeenkomst, aangegaan zelfs in tegenwoordigheid van den Commissaris des Konings, te schenden, door op 13 April zich bij verrassing en met geweld van het kerkgebouw meester te maken, de sluitingen te verbreken en de deuren van andere sloten te laten voorzien, eer nog zelfs een der kerkvoogden bij de hand was om zulks te verhinderen.

Ook het gegeven woord bleek dus in den kerkelijken strijd niet meer heilig.

Gelukkig kon zelfs de *Zutfensche Courant* schrijven: „De Gangliaansche partij — tot haar eer zij het gezegd! — hield zich rustig."

---

4. ERGER DAN TIJDENS DE AFSCHEIDING.

De gewelddadigheden, die te Leiderdorp, Wons en Serooskerke geschied zijn, hebben we omstandig beschreven, omdat daarover ook in de Tweede Kamer sprake viel.

Van andere plaatsen zouden we gelijksoortige tafereeltjes kunnen ophangen. Maar we mogen niet te uitvoerig worden. Slechts kortelijk deelen we daarom nog mede, wat er te *Anjum*, te *Nederhorst den Berg* en te *Hardenberg* plaats vond.

Te *Anjum*, waar de groote meerderheid der gemeente op 7 December '86 onder leiding van Ds. J. Langhout met de reformatie was meegegaan, werd tot in den zomer van het volgend jaar nog geregeld gebruik gemaakt van het kerkgebouw. Om dit ook voor 't vervolg te behouden, had de president-kerkvoogd de deuren der kerk laten verzekeren en er bewakers bij geplaatst. Maar de twee vroegere kerkvoogden, die niet mee doleerden en door het college van notabelen, op grond van het vigeerend reglement, uit hun ambt ontzet waren, gaven begin Juli last, de deuren der kerk open te breken. In hun naam werd eerst getracht een paneel van de hoofddeur uit te *zagen*, maar toen de bewakers dit beletten, werd het paneel er uit *gemokerd*, zóó, dat het in splinters naar binnen vloog. Daarna drongen de inbrekers naar binnen, braken alle deuren open, voorzagen die van nieuwe sloten, en brachten het kerkgebouw aldus in de macht der Synodalen. De Overheid liet dit schandaal stilzwijgend toe. Alleen gelukte het den burgemeester, een compromis voor den tijd van veertien dagen tot stand te brengen. Dus geen handhaving van orde en van bezit, maar slechts een tijdelijke wapenstilstand. Was het niet, alsof men weer naar de slechtste tijden der middeneeuwen terugging?

Ook te *Nederhorst den Berg* was de president-kerkvoogd feitelijk in het bezit van het kerkgebouw. Maar een andere kerkvoogdij wierp zich op, zonder eenig recht daartoe te hebben. En op zekeren dag, wetende, dat de man op reis was, maakte men van deze gelegenheid gebruik, om tijdens zijn afwezigheid het kerkgebouw open te breken en de sloten te veranderen. De politie, hiermee bekend, deed niets om de feitelijkheid tegen te gaan. Integendeel, reeds waren vooruit vijf rijksveldwachters door den officier van justitie gezonden, om het kerkgebouw af te zetten. Als straks de president-kerkvoogd terug is en de kerk voor de gemeente ontsluiten wil,

wijst een brigadier-majoor, met een sabel gewapend, hem af. En als hij bij den burgemeester tegen deze machtsoverschrijding komt protesteeren, verneemt hij van ZEd.Achtbare, dat dit alles geschiedde op last van den officier van justitie, wiens hulp waarschijnlijk door het Classicaal Bestuur van Amsterdam was ingeroepen.

Eindelijk nog een sprekend staaltje van list en onrecht te *Hardenberg*. Daar nam de kerkeraad op 8 December '87 onder leiding van Dr. Schot het besluit om de Kerkenordening van 1619 weer van kracht te verklaren. En de kerkvoogdij viel dit besluit bij. Heel de gemeente, met kerkeraad en kerkvoogdij, stond hier als één man tegen de Synode. Men mocht dus verwachten, dat het hier althans kalm zou blijven; hoogstens, na verloop van dagen, een rustig proces. Doch wat geschiedt? De voorzitter van het Classicaal Bestuur, Ds. J. Vermeer Azn., geeft aan kerkeraadsleden, die niet met de reformatie mee gingen, den raad, het preeken van Dr. Schot te verhinderen door de kerkeraadsbanken te bezetten en, als de predikant dan den dienst wil beginnen, een psalm met veel verzen aan te heffen en maar door te blijven zingen. De plaatselijke geneesheer, Dr. Van Riemsdijk, een man, die in jaren niet ter kerk was geweest, wordt nu opeens een strijder voor de kerk. En op Oudejaarsdag in een herberg tegenover het kerkgebouw bijeen, en daar met drank aangemoedigd, worden de tegenstanders zóó ongeduldig, dat een hunner van den stadsklokluider den torensleutel gaat halen. Door den toren kon men op de orgelgalerij komen, en van daar liet men met een touw één der kameraden in het gebouw neer. Deze pleegt nu binnenbraak, en door de zoo geopende deur stormt de ordelooze, wilde hoop naar binnen. Kort daarna komt de dokter zelf onder den hoop eenige orde brengen. Hij laat zingen: „Uren, dagen, maanden, jaren". Inmiddels is een bode naar Ds. E. Janzen te Heemse gezonden met de boodschap, dat men de kerk ingenomen heeft, en of hij nu wil optreden. Ds. Janzen antwoordt, dat hij niet zal komen, maar dat men het gebouw in bezit moet houden. De burgemeester, hierover ondervraagd, zegt, dat hij er zich niet in mengt, ook al weet hij, dat heeren kerkvoogden feitelijk bezitters waren. Maar ZEd.Achtb. had van hoogerhand instructies ontvangen. En zoo is het dan geschied, dat volstrekt onbevoegde personen door list en geweld een gebouw overrompelden, en dat de wettige bezitters en beheerders voor de gesloten deur mochten staan en het aanzien. En de Overheid liet het begaan, ja, werkte het door haar oogluiken in de hand.

Al deze oogluikende begunstiging nu van feitelijke bezitsverandering op plaatsen met een doleerend-gezinde kerkvoogdij, was nog des te stuitender, omdat men in dorpen, waar het omgekeerd stond, zoo heel anders te werk ging. Denk aan Leiderdorp. Ofschoon daar

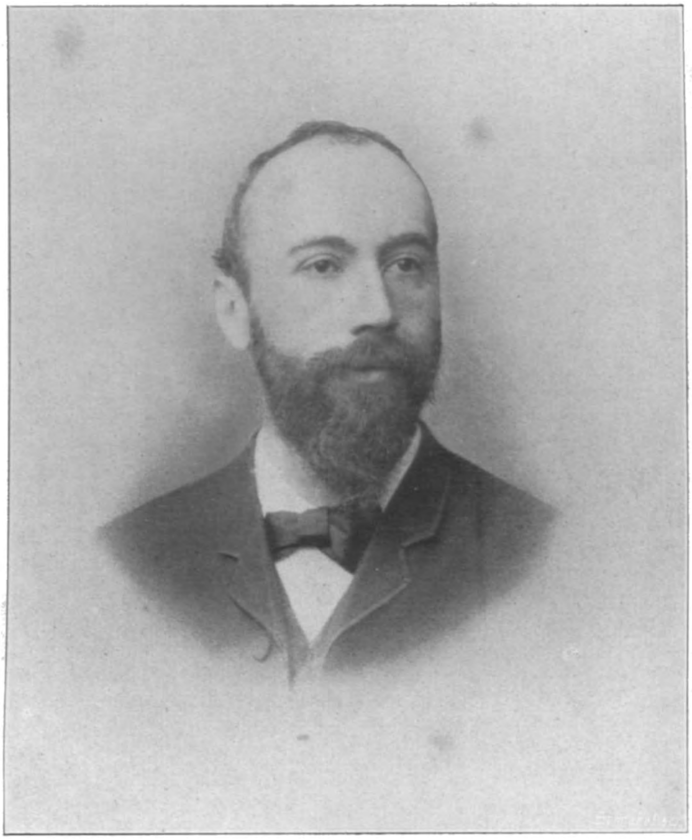

Dr. C. C. Schot.

alleen maar de president-kerkvoogd op de hand der Classicalen was, trad de Overheid er kras en verpletterend met politie en militair vertoon op. Evenzoo te Oude- en Nieuwe-Wetering. Onder politie- en huzaren-escorte werd daar Ds. Lammerink van Woerden op den kansel gebracht, dien heeren kerkvoogden voor den geschorsten predikant, Ds. C. L. F. van Schelven, hadden gesloten. Maar als op datzelfde dorp later een tierende menigte onder het zingen van het rijmpje:

'k Heb mijn zolen laten lappen
Om Van Schelven dood te trappen,

overal bij de Gereformeerden de ruiten ingooit en den pastor loci een hagelbui van steenen nawerpt, dan is er zelfs geen politie-bescherming te krijgen.

Het valt dan ook niet tegen te spreken, dat de Overheid hier en ginds bij haar optreden tegen de twee strijdende kerkelijke partijen de haar geboden neutraliteit niet behoorlijk nakwam. Wel koos zij nergens openlijk voor de Synodalen partij; althans niet, zoo we de uitbetaling van het Grootboek te Leiderdorp uitzonderen. Maar wat men wel deed, was: indirect helpen, door bij de eene partij toe te laten, wat men bij de andere strengelijk tegenging. En alzoo bracht men feitelijk de beslissing van den rechter over op de politie.

Toch bestaat er te onzent in theorie geen verschil over de vraag, wat rechtens de positie der Overheid tegenover de Kerk is. Een *publieke* Kerk, *ambtshalve* door de Regeering, zonder tusschenkomst der rechterlijke macht, te beschermen, gelijk ten tijde van Prins Maurits, bestaat er bij ons niet meer. De Overheid als zoodanig heeft enkel de orde te handhaven. Voor geen partij treedt zij op, zoolang deze niet gewapend is met een rechterlijk vonnis.

Voorts houde men, wat bedoelde kerkvoogdijen betreft, wel in het oog, dat van oudsher de kerkvoogden te beslissen hadden over het gebruik der kerkegoederen en pastorieën; dat zij als bezitters namens de gemeente waren te beschouwen; dat alleen de rechter beslissen mocht en kon, of de kerkvoogden de goederen aan hun bestemming onttrokken; dat de kerkvoogden thans alleen aan hun reglementen gebonden waren; dat zij beweerden, volgens die reglementen, nog altijd gerechtigd te zijn over de hun toebetrouwde goederen te beschikken; dat het verlies eener bevoegdheid niet medebrengt het verlies van bezit, vooral niet, zoolang de bezitter het verlies zijner bevoegdheid betwist; dat dus, zoolang de *rechter* niet anders beslist had, de oude kerkvoogden, indien dezen de bevoegdheid eener tegen-voogdij ontkenden, in wettelijken zin voor *de* bezitters waren te houden; en eindelijk, dat het de plicht der Overheid is, het *feitelijk bezit* tegen elke gewelddadige aanranding te beschermen.

Getoetst nu aan deze stellingen, die toch niet wel voor tegenspraak vatbaar zijn, was de houding der Regeering en haar ambtenaren tegenover de doleerenden zóó verregaand partijdig, dat „rechtskrenking" er geen te sterke uitdrukking voor is.

Zelfs was de terzijstelling van recht en wet met betrekking tot de Doleantie nog erger dan tijdens de Afscheiding. Want om de samenkomsten der Afgescheidenen te beletten, waande men althans zich te kunnen beroepen op een *wets*bepaling, die velen nog steeds als rechtsgeldig beschouwden. Maar in '86 was er behalve den snuggeren burgemeester van Bussum toch wel geen overheidspersoon meer, die in ernst meende bij zijn optreden tegen de doleerenden de wet op zijn hand te hebben. Het was rechtens ten eenenmale onverdedigbaar; een ongeëvenaarde rechtsverkrachting.

---

5. COLLECTEEREN VERBODEN.

Het volgende stuk doet onwillekeurig denken aan de maatregelen, juist een halve eeuw vroeger tegen de Afgescheidenen genomen:

„No. 160. „Rheden, 12 Maart 1887.
Collecte.

„Wij hebben de eer U kennis te geven, dat in onze vergadering van heden besloten is, van onze bevoegdheid gebruik te maken tot stuiting van iedere inzameling van gelden, door u te houden, totdat door den rechter zal zijn uitgemaakt, of uwe vereeniging is eene instelling eener kerkelijke gemeente in den zin van art. 13 laatste alinea, der Wet van 1 Juni 1870, *Stbl.* No. 85.

„*Burgemeester en Wethouders der gemeente Rheden*:
(w. g.) BRANDT,
„*De Secretaris*,
(w. g.) J. A. VERBRUGH.

„Aan de Heeren:
„J. C. van Schelven,
„H. Dolleman,
„M. J. Stenfert,
„A. J. Lentink,
„H. G. Onderwater,
„H. J. Steinvoort,
„allen te Dieren."

Professor Fabius vond dit stuk wel waard van naderbij bezien te worden, en kleedde het in *De Standaard* van 29 Maart 1887 op deze wijze uit:

„Aan zes personen, woonachtig te Dieren, wordt door Burgemeester en Wethouders hunner gemeente, zonder opgave van eenige reden, bericht, dat iedere inzameling van gelden, die zij mochten willen doen, verboden is. Zelfs al was het onder hunne huisgenooten. Zoo algemeen mogelijk, onverschillig plaats en qualiteit, luidt de kennisgeving: *iedere* inzameling.

Dit volstrekt verbod aan deze zes burgers om, waar ter plaatse ook en onder wat naam het ook mocht zijn, eenige collecte van geld te houden, — wordt *stuiting* genoemd.

Burgemeester en Wethouders maken, zoo heet het, van hunne bevoegdheid tot *stuiting* gebruik.

Er schijnt nochtans mogelijkheid te bestaan om uit deze eigenaardige rechtspositie bevrijd te worden.

Zij zal zoolang duren... „totdat door den rechter zal zijn uitgemaakt, of uwe vereeniging is eene instelling eener kerkelijke gemeente" enz.

Hoedanig dus ook de rechterlijke beslissing wezen moge — dat doet gelukkig niets ter zake.

Er staat niet: totdat door den rechter zal zijn uitgemaakt, *dat*, maar *of* uwe vereeniging enz.

Intusschen helpt dit nog niet veel, zoolang niet bekend is, over welke *vereeniging* door Burgemeester en Wethouders hier gehandeld wordt.

„Uwe vereeniging," — eilieve, welke?

Dit zestal burgers kan tot vele vereenigingen behooren.

Ook was het mij niet bekend, dat men zich, gelijk toch volgens dit stuk mogelijk schijnt te wezen, eens bij den rechter kan vervoegen, om van dezen te vernemen, van welken aard deze of gene vereeniging is.

En wat zal de rechter dan moeten uitmaken?

Of „uwe vereeniging is eene instelling eener kerkelijke gemeente in den zin van art. 13 laatste alinea der wet van 1 Juni 1870, *Stbl.* No. 85."

Hoe luidt nu dat art. 13 laatste alinea?

Ik kan het art. moeilijk splitsen, en zal dus maar den ganschen inhoud geven.

Dat artikel luidt — men kan het nauwelijks gelooven — dus:

„Het hoofd van het zevende hoofdstuk wordt gelezen als volgt:

„„Zevende Hoofdstuk,

Algemeene overgangs- en slotbepalingen.""

Nu zal de rechter moeten beslissen, of „uwe vereeniging" een instelling is in den zin van de laatste alinea van dit artikel!

Toch is het niet moeilijk te gissen, wat Burgemeester en Wethouders hebben bedoeld.

De wet tot regeling van het armbestuur is van 24 Juni 1854 (*Stbl.* No. 100), doch *gewijzigd* bij de eerstaangehaalde wet van 1 Juni 1870 (*Stbl.* No. 85).

Bij ongeluk halen nu Burgemeester en Wethouders de wijzigingswet aan, terwijl zij vermoedelijk het oog hadden op art. 13 van de wet van 1854.

Art. 13 van die wet spreekt in alinea 1 van *openbare* inzamelingen van gelden *ten behoeve van instellingen van weldadigheid.*

Van *die* inzamelingen wordt in al. 3 gezegd:

„Het gemeentebestuur *kan* de inzameling" — niet *a priori* iedere inzameling — „stuiten."

Eindelijk zegt de slotalinea: „Van de toepassing van dit artikel zijn uitgezonderd collecten in kerkgebouwen bij de uitoefening der openbare eeredienst, *en die voor instellingen eener kerkelijke gemeente, enkel aan de huizen van de ledematen dier gemeente.*"

Wat zegt de wet alzoo?

Niet dat het gemeentebestuur collecten kan verbieden of stuiten, *totdat door den rechter* over haar karakter zal zijn beslist. Maar dat het gemeentebestuur alleen dan stuiten *kan*, nochtans waarlijk niet immer stuiten *moet*, wanneer het *niet* is eene collecte voor instellingen eener kerkelijke gemeente.

Alvorens het gemeentebestuur mag stuiten, moet over het karakter der bij de collecte betrokken instelling zijn beslist.

En beslist *door het gemeentebestuur.*

Naar ik meen, is het vorenstaande genoeg om te beslissen over het karakter van het door het gemeentebestuur van Rheden verzonden stuk, hetwelk het woord bevestigt, door Mr. Levyssohn Norman geschreven (*Wetgeving betreffende de nalatenschappen, vroeger door de Wees- en Momboirkamers beheerd*, enz. Ao. 1855, bl. III): „Wie toch is dwaas genoeg om te meenen de kennis der wet bij een ieder te zullen vinden, als men weet, dat zelfs onder de vele meesters in de regten zoo weinigen worden gevonden, die de regten meester zijn!"

---

6. HUISZOEKING TE HIJLAARD EN TE GARIJP.

Nog vóór het Kerkelijk Congres had ook de kerkeraad te Hijlaard tot losmaking besloten. De gemeente daar telde slechts 300 zielen. Het was de eenige orthodoxe gemeente in den ring Wirdum, en een der zeer weinige rechtzinnige gemeenten in de classis Leeuwarden.

Op 3 Mei 1885 was Ds. J. C. Sikkel er als Dienaar des Woords bevestigd. De belofte, bij die gelegenheid afgelegd, om met de andere opzieners de Gemeente naar Gods Woord te zullen regeeren, woog hem zwaar op het hart. Wat in andere plaatsen, bizonder in Kollum voorviel, overtuigde hem al meer van het valsche stelsel der Synodale Organisatie. Hij zag in, hoe de kerkeraad aan handen en voeten gebonden was door de valsche besturen en reglementen, die den kerkeraad dwongen het ongeloof in de Kerk van Christus te erkennen en de uitoefening van zijn plicht na te laten. Het werd hem duidelijk, dat het de roeping van den kerkeraad was, niet langer het onwettige reglement van 1816 te volgen, maar zich in de regeering der Kerk weer naar de instelling des Heeren te gedragen.

In den herfst en den winter van het jaar 1886 had hij ook de gemeente dienaangaande in wekelijksche samenkomsten onderricht. In een dier samenkomsten sprekende over de zonde der Kerk en de roepstem des Heeren tot bekeering, had hij de gemeente opgewekt, zelve zich tot den kerkeraad te wenden om, met belijdenis van eigen schuld, wederkeering tot de ordeningen des Heeren te vragen. Als vrucht van die samenspreking zond de gemeente toen adressen bij den kerkeraad in, die aandrongen op wederkeering tot de gehoorzaamheid aan Christus. Op een kerkeraadsvergadering, die den 6den Januari 1887 van 10 tot 3 ure en daarna weer van $5^1/_2$ tot 10 ure duurde, werd de inhoud der ingekomen adressen ernstig besproken. Bij herhaling werd het aangezicht des Heeren gezocht. Het was een bange dag. Al de moeite en de strijd, die volgen zouden, werden onder de oogen gezien. Doch het einde was: wij *kunnen*, wij *mogen* niet anders! De kerkeraad erkende als rechtmatig den eisch der gemeente om volgens Gods Woord naar de Gereformeerde Kerkenorde geregeerd te worden, en besloot dienzelfden dag nog tot losmaking uit het Synodaal verband, welk besluit hij den 17den Januari uitvoerde. Den 23sten Januari maakte de Dienaar des Woords dit besluit van den kansel bekend, waarna hij een predikatie hield over 1 Cor. 3 : 23*a*: „Gij zijt van Christus." De vergadering van stemgerechtigde lidmaten, door den kerkeraad opgeroepen, verklaarde met dit kerkeraadsbesluit in te stemmen en de kerkeraadsleden in hun ambt te blijven erkennen. Slechts enkelen stemden tegen. Ook de kerkvoogdij was zich bewust van haar roeping

om naar haar reglement het kerkgebouw alleen beschikbaar te stellen voor de godsdienstoefeningen, door den kerkeraad bepaald.

Rustig en zonder stoornis werden nu op de eerstvolgende Zondagen de godsdienstoefeningen gehouden. Wel zond het Classicaal Bestuur een beleefd schrijven met de vraag: „Is dit gerucht waarheid?" maar dit schrijven werd niet beantwoord, aangezien reeds den 17den Januari besloten was, geen dergelijke stukken meer in ontvangst te nemen. Zoo bleven de godsdienstoefeningen ongestoord doorgaan, totdat op Zondag 17 April een ruwe bende, uit de omgeving gehuurd, het kleine, stille dorp binnentrok en den toegang tot het kerkgebouw in beslag nam. Later verscheen een ringpredikant, begeleid door gerechtsdienaren, en eischte toegang tot den kansel. Het gelukte hem niet. Maar de gemeente bleef dien dag verstoken van de bediening des Woords, en moest zich binnenshuis houden, om niet door de vloeken en dreigingen van de nu beschonken waardgelders te worden gekwetst.

Maar daarbij liet de Synodale partij het niet. Op 31 Mei verscheen aan de pastorie een deurwaarder in tegenwoordigheid van den kantonrechter met een bevelschrift van den president der Rechtbank, om beslag te leggen op zekere boeken, waarop het Classicaal Bestuur beweerde recht te hebben. Op dienzelfden dag geschiedde dit ook te Kollum, waar het archief ook inderdaad in beslag werd genomen en een gerechtelijk bewaarder ten huize van Ds. Van Kasteel werd ingekwartierd om het in beslag genomene te bewaken. Te Hijlaard echter was de predikant, juist enkele oogenblikken vóór het te laat zou geweest zijn, op het vermoeden van huiszoeking gekomen, en had hij het archief zooveel mogelijk in veiligheid gebracht. Toen hem nu de boeken werden opgevraagd, verklaarde hij de bevoegdheid te missen om het archief, voor zoover het onder zijn berusting mocht zijn, aan te wijzen, daar het eigendom was van den kerkeraad. Daarop heeft men, zonder den predikant daartoe verlof te vragen, de pastorie van boven tot beneden doorzocht. Er werd echter niets gevonden. De ambtenaren schenen als met verblindheid geslagen, zoodat ook het nog aanwezige gedeelte voor hun oogen verborgen bleef. En onverrichter zake dropen zij af.

Bij deze huiszoeking gaven èn deurwaarder èn kantonrechter niet onduidelijk te kennen, dat de predikant het eigendom van anderen wederrechtelijk onder zich zocht te houden. Toch was het dit juist, wat eerst bewezen had moeten worden door den rechter. Eenige heeren, zich qualificeerende als Bestuur der Classis Leeuwarden, beweerden als zoodanig recht te hebben op het archief. De predikant echter kende geen archief van het Classicaal Bestuur, doende wat des kerkeraads is. Hij kende maar één archief, n.l. dat van den kerkeraad der Gereformeerde Kerk te Hijlaard. In het toegeven of weigeren

stak dus wel degelijk een beginsel. De predikant althans voelde zich in zijn geweten voor den Heere gebonden, te handelen gelijk hij deed. En ware zijn weigering strafbaar geweest, dan zou men hem daarvoor ook zeker wel hebben vervolgd. Maar dit deed men niet. Toch insinueerde men, dat hij was een „verduisteraar" van het archief; een insinuatie, die hij echter verre van zich wierp. Want hij verduisterde niets. Maar wat den kerkeraad wettig toekwam, trachtte hij voor dezen te behouden, totdat een rechterlijk vonnis over het eigendomsrecht had beslist. Zònder dit vonnis echter liet hij zich ook het gebruik van het archief niet ontnemen. Daarom verborg hij het zoo goed mogelijk. Wilde men nu, niet door recht, maar door machtsmisbruik, de hand leggen op het eigendom der Gereformeerde Kerk, dan moest men zelf maar zien, hoe men dat gedaan kreeg. Daaraan hielp de predikant niet mee; ja, dat trachtte hij zooveel mogelijk te voorkomen. Anders werd hij immers een verrader van de zaak, die aan zijn verdediging was toevertrouwd.

Op 20 Juni kwam men andermaal in de pastorie, nu met den burgemeester er bij, doorzocht alles, zelfs de wieg, waarin een kleine lag te slapen, en toen men weer niets vond, begaf men zich naar de woningen van nog andere personen, in het bevelschrift genoemd, om ook daar alles onderstboven te halen. Op dienzelfden dag werd te Garijp eveneens huiszoeking gedaan naar het archief bij Ds. Wisse en bij het hoofd der Christelijke school aldaar. Kasten, bedden, wieg, alles werd doorzocht. Maar noch te Hijlaard, noch te Garijp werd iets gevonden. Na het gebeurde op 31 Mei hadden de doleerenden allerwegen goede voorzorgsmaatregelen genomen ter beveiliging van de kerkelijke archieven, zoodat de Synodale partij dan ook spoedig van huiszoeking, als toch ondoeltreffend, moest afzien.

Trouwens, *De Standaard* protesteerde krachtig tegen deze ongehoorde daden van willekeur, en de predikant van Hijlaard diende op 9 Juli bij den officier van justitie te Leeuwarden een klacht in over dit bevel tot huiszoeking. Hij wees o. a. op het ongerijmde van het verleende recht om, als mocht blijken, dat het archief niet *was* bij den predikant, men *alsdan* beslag zou mogen leggen onder den onderwijzer, of onder de leden van den kerkeraad, of onder wien het anders mocht blijken te berusten. Met dat verlof gewapend, waren dus de heeren van het Classicaal Bestuur bevoegd, te allen tijde beslag te leggen onder handen van *allen,* die zich bevonden onder het ressort van de Rechtbank te Leeuwarden. Waar bleef op deze wijze de vrijheid van elken burger? Zelfs in een staat van beleg zou zoo iets in Nederland kwalijk kunnen worden geduld. Alleen bij executoriaal beslag mag iets tegen den wil van den eigenaar geopend worden. Maar hier wordt het toegepast in een particulier geding. Dit nu is iets zóó exorbitants, dat men zich

tevergeefs afvraagt, hoe zoo iets in een land, waar toch burgerlijke rechten gelden, mogelijk is. De handeling is te grievender, omdat zij natuurlijk gepaard gaat met verdachtmaking. Juist daarom is men altijd zoo uiterst voorzichtig met het verleenen van huiszoeking.

„Nu wordt," zoo ging het adres voort, „omdat enkele personen *beweren* recht te hebben, 'twelk hun door een ander betwist wordt, een burger van onbesproken gedrag openlijk beschuldigd van handelingen, die aan misdaad doen denken. Tot staving hiervan legt ondergeteekende o. a. over *De Banier* van 6 Juli, waarin duidelijk te kennen gegeven wordt, dat de ondergeteekende zich schuldig maakt aan misdadige feiten. Op dezelfde wijze wordt over den ondergeteekende gesproken in een stuk van N. N. te L., ingezonden in het *Friesch Volksblad* van 3 Juli 1887. De ondergeteekende zou de schrijvers van die stukken wegens beleediging kunnen vervolgen. Maar het komt hem billijker voor, allereerst die personen aan te klagen, die de eigenlijke oorzaak zijn van zulke schandelijke verdachtmaking. De ondergeteekende acht zich, als bedienaar van het Goddelijke Woord, verplicht te handelen gelijk hij doet. Of die handeling ook met de wereldlijke rechten bestaanbaar is, beslisse de burgerlijke rechter, aan wiens uitspraken hij zonder eenige tegenstribbeling voldoen zal. Maar hij meent als Nederlandsch burger recht te hebben op de bescherming van eer en goeden naam en van zijn huisrecht. Hij meent de bezoedeling van zijn goeden naam niet stilzwijgend te mogen toelaten, om de eere van den Heere Jezus Christus, in Wiens Kerk de ondergeteekende een dienaar is en een goed voorbeeld van anderen begeert te zijn. Hij wenscht daarom zijn eer en goeden naam en zijn huisrecht als eerlijk man te verdedigen tegenover wien ook. Hij meent nog altijd, dat de rechterlijke macht, die geen oordeel te vellen heeft over zijn handelwijze als Bedienaar des Woords, zijn recht als Nederlandsch burger zal handhaven, en daarom dringt hij bij UEd.A. aan op het vervolgen van deze zaak, opdat de rechterlijke macht beslisse, of deze dingen in Nederland al dan niet geoorloofd zijn."

Dit schrijven aan den officier van justitie bleef onbeantwoord. Maar in het *Weekblad van het Recht* werd het besproken, en door Q. N. verdedigd.

---

7. WEDUWEN OP STRAAT GEZET.

De kerk van Oude- en Nieuwe-Wetering had een armhuis, bestaande uit een complex huisjes, hofsgewijze gebouwd, met aan de straat een open poort. Arme oude vrouwtjes, meest weduwen, woonden daarin.

Ds. C. L. F. van Schelven.

Na het kerkelijk conflict vond de tegenpartij het oorbaar — zonder eenige rechterlijke uitspraak af te wachten — deuren in die open poort te brengen, om alzoo een afgesloten terrein te verkrijgen. En den vrouwtjes werd bij deurwaardersexploot aangezegd, dat zij haar huisjes moesten verlaten, omdat zij tot de doleerenden behoorden; een wreede bejegening van de Hervormde Diaconie, te grievender, omdat er voor haar geen behoefte bestond aan woningen voor armen, aangezien alle armen den wettigen kerkeraad trouw waren gebleven.

In den pastor loci, Ds. C. L. F. van Schelven, hadden zij echter een wijzen raadsman. Hij raadde ze, het uiterste af te wachten, en gaf ze daarbij de verzekering, dat er, wat er ook van kwam, voor ze gezorgd zou worden.

En er kwam heel wat van! Reeds vroeg in den morgen van den 1sten October 1889 werden de vrouwtjes opgeschrikt door de verschijning van een deurwaarder met twaalf brigadiers en twee gemeenteveldwachters.

Onmiddellijk spoedde Ds. Van Schelven zich nu naar het armhuis. Maar daar stond een poortwachter, in de uniform van 'n politie-agent, die hem namens de Diaconie den toegang verbood. Hiervan niets begrijpende, ging de pastor loci toen naar den burgemeester, en verzocht ZEd.Achtb. bescheiden opheldering „over het afstaan der politie aan een Diaconie, die met machtsvertoon de brutaliteit zóó ver dorst drijven, den toegang te willen ontzeggen aan een dienaar van den Godsdienst, die leden zijner gemeente, in zeer ernstige omstandigheden verkeerende, wilde bezoeken". De burgemeester, erkennende, dat de politie verkeerd optrad, en vooral, dat de Diaconie het recht miste, een predikant van zijn gemeenteleden af te houden, ging nu met Ds. Van Schelven naar het armhuis, waar het tweetal door de politie thans met eere werd doorgelaten. Op verzoek van den predikant gaf de burgemeester bij zijn vertrek voorts aan de politie de instructie, Z.W.Eerw. „te allen tijde met al wien hij verkoos mee te brengen, ongehinderd tot het hofje toe te laten".

Dadelijk ving Ds. Van Schelven nu zijn huisbezoek aan, de oudjes geruststellende en met haar biddende. Vervolgens ging hij, vergezeld van een kerkeraadslid, naar die woning, waar de deurwaarder met zijn executie een aanvang zou maken. En op de sommatie om de woningen goedschiks te verlaten, verklaarde hij namens de vrouwtjes, dat zij niet dan voor geweld en overmacht zouden wijken.

Nu werd de schamele inboedel dezer armen één voor één op straat gezet, waarbij een Synodale ouderling de bevelen uitdeelde, terwijl zijn dominee, de heer Willebrand, zenuwachtig stond toe

te kijken. Weldra was men toegekomen aan de woning van een oude weduwe, die vroeger Roomsch geweest was, maar wier reformatorische ijver eerder o. a. reeds gebleken was in het opsparen van haar halve-centjes voor de jaarlijksche kerkcollecte langs de huizen. Ds. Van Schelven teekent ze als een echt Spaansch type, lang, mager, scherp en hoekig. Ook zij nu had haar dominee beloofd, te zullen zwijgen en aan hem het woord te zullen overlaten; maar bij het aanhooren van een discussie tusschen de beide predikanten over deze vervolging van weduwen, kon zij opeens zich niet meer inhouden.

„Haar schelle stem schetterde op. In haar oogen, sombere, donkere, tragisch lijdende en tevens lichtende oogen, vol tranen, tranen van trillende smart, zag ik leed, intense marteling, lijden. 't Gelaat verwrong van òp-loeienden toorn.

„Daar stond ze in volle schrale lengte, bijna fijn, aristocratisch van smart; van een smart, die zich uitzeggen móést, omdat haar ziel 't leed des onrechts niet meer besluiten kòn. Zij hijgde diep, heel diep; haar tandelooze mond ging trillend open, dicht, of zij adem te kort had. Hare handen krampten zich tot vuisten, wrongen zich los, en dreigend stak ze hóóg-òp den langen, krommen, beenderigen vinger. Met een stem, een stem die optrilde uit een lang gemarteld hart, die sneed en stak, zei ze: *„God leert in Zijn Woord, dat Hij de klacht der weduwen recht doet! U heeft ook eene vrouw, die u als weduwe kan achterlaten. En uw vrouw kon als weduwe ook wel eens aan de diaconie komen te vervallen. Zie toe, man, wat u doet."*

„En rechter nog wees de vinger ten hemel, alsof ze de aandacht des Hemels verzocht, en met hemelborende oogen ontroerde zij ons allen met dit vlijmend en sissend woord, langzaam en nadrukkelijk uitgesproken, op elk woord een klemtoon leggend: *„Ik klaag, als arme weduwe, u aan bij den Almachtigen en Alwetenden God!"* Het huilen stond ons bij deze woorden nader dan 't lachen, zoo èrnstig klonk deez' taal. 't Drong door in onze zielen, op zoo'n wijze, dat ècht medelijden met de *machthebbers* in de plaats trad voor toorn; en in stilte steeg voor hen uit het hart de bede naar omhoog: *„Vergeef het hun, Heere, want zij weten niet, wat zij doen."*

„Doch op 't hellend vlak bleek stilstaan onmogelijk te wezen. *„Pakt aan, mannen!"* klonkt het ruw, rauw en pijnend ons in de ooren. En ook de eenvoudige spulletjes dezer weduwe werden — terwijl de Rechter der weduwen als Getuige was aangeroepen — op straat gezet!"

Een nieuw incident deed zich voor, toen één der vrouwtjes, begrijpende, dat spoedig ook haar inventaris aan de beurt kwam om op straat te worden gezet, uit angst haar huisje uitging, de deur achter zich toesloot, den sleutel in haar zak stak en zich naar

de woning van haar broer spoedde, hoofdschuddend en lamenteerend over de schandelijke en hardvochtige behandeling van arme, verlaten vrouwtjes. Nog voordat haar woning aan de beurt kwam, had Ds. Van Schelven inmiddels per telegraaf advies ingewonnen bij den officier van justitie en den betrokken minister, een maatregel, waartoe hij zich te meer verplicht zag, nadat het vluchtende vrouwtje, gevraagd of zij al dan niet met den sleutel terug wilde komen, geantwoord had, dit in geen geval te zullen doen, tenzij haar dominee het haar gelastte. Tot zulk een lastgeving zag Ds. Van Schelven zich evenwel in het minst niet geroepen, nadat hij van beide genoemde hooge autoriteiten het antwoord ontvangen had, dat de deur niet mocht worden opengebroken, alvorens er een rechterlijke uitspraak gedaan was. Met dit bericht in den zak, wachtte hij nu rustig af, wat er met de woning zou gebeuren. Toen die aan de beurt kwam en gesloten werd bevonden, gaf de bevelende ouderling den raad, ze maar open te breken. „Past op," riep Ds. Van Schelven nu, „dat jullie je handen niet brandt. Sparen zal ik je niet, zoodra er iets onwettigs wordt gedaan. Gij hebt van die deur af te blijven, en anders spreken we elkaar nader. Weest gewaarschuwd!" Een paar malen moest hij nog tot voorzichtigheid manen. Ten slotte werd besloten, telegraphisch advies te vragen. Dat had Ds. Van Schelven ze wel direct kunnen laten lezen. Maar daartoe achtte hij zich begrijpelijkerwijs niet verplicht.

Op deze éene woning na, waren dan eindelijk al de huisjes leeggehaald. Al het hebben en houden der armen stond nu op straat. En reeds viel de avond in. Maar, o jammer, daar begon het te regenen. Ds. Van Schelven verzocht nu den deurwaarder, te willen zorgen, dat de inboedels door het water niet beschadigd werden, en nu zat er niets anders op, dan dat de politie de brandkleeden ging halen, en die zware dingen over meer dan de helft van het lange dorp naar de huisjes sleepte, tot groot vermaak van het publiek.

Toen alles behoorlijk gedekt en de avond gedaald was, vroegen de vrouwtjes aan Ds. Van Schelven, waar zij zelven nu moesten blijven. En nu ging het in optocht naar het huis van den burgemeester, die ten einde raad werd, toen al die welbespraakte vrouwtjes daar bij hem in de gang het woord voerden. Hij beweerde geen huizen uit den grond te kunnen stampen. Waarop hem aan 't verstand gebracht werd, dat hij dit dan toch eerder had moeten bedenken.

„Terwijl er alzoo in 's burgemeesters woning onderhandeld werd," zoo vertelt Ds. Van Schelven verder, „spoedden wij er ons ook heen, om te zorgen, dat de verschuldigde eerbied aan de Overheid niet werd onthouden.

„Op mijn korte vraag: „*Burgemeester, weet u raad voor deze menschen?*"

verklaarde Zijn EdelAchtbare er geen weg op te weten, maar bereid te zijn, uit eigen zak iets te geven om ze te helpen.

„Erkentelijk voor uwe edelmoedigheid, moeten wij u echter bescheidenlijk onder 't oog brengen, dat wij uwe barmhartigheid niet inroepen, maar u vragen, of u, als burgemeester, voor deze weduwen, die, zonder dat eenige rechtbank uitspraak deed, onbarmhartig onder toezicht van een sterke politiemacht uit haar woningen gezet zijn, iets meent te moeten en te kunnen doen, daar u, wat dezen dag is voorgevallen, hebt zien aankomen."

„Méér wilden wij onzen burgemeester niet in het nauw brengen, en zeiden op zijn afwijzend antwoord gerekend te hebben. Daarmede namen wij afscheid.

„Den vrouwtjes verzochten wij, met òns mede te gaan. Even floot mijn trouwe diaken op een schel fluitje — 't afgesproken teeken — en de aangewezen mannen maakten hun platgeboomde schuiten los en voeren ieder met zijn vaartuig voor 't armenhuis.

„Daar werden de onderscheidene vrachtjes opgeladen en naar bereids gehuurde en schoongemaakte woningen gebracht, waar vrouwen- en mannenhanden genoeg waren om alles op orde te brengen.

„Bij het zachte licht van haar lampjes genoten de verdreven weduwen dien avond in hare nieuwe woningen te midden van haar eigen meubeltjes. Dankbaar vouwden zij de rimpelige handen samen, dat Christus' Kerk voor haar had gezorgd. Menig oog stond dien avond vol tranen, tranen om eigen leed, en tranen om anderer wreede victorie. Aan het einde van dien emotie-vollen dag konden óók wij onzen God danken voor zooveel, ons geschonken; voor alle liefde, welke wij hadden mogen bewijzen jegens haar, die de Heere naar Zijn Woord zoo bizonder gadeslaat: *weduwen, wier Rechter, en weezen, wier Vader Hij is!"*

HOOFDSTUK VII.

In doleantie bij de Overheid.

---

1. EEN ARMINIAANSCHE PROCEDURE.

Ds. S. H. Buytendijk, de redacteur van het *Wageningsch Weekblad* — een der heftigste Synodale bladen, — schreef in het nummer van 26 Januari 1887, naar aanleiding van het toenemen der doleantiebeweging, dat het hoog tijd werd, de kwestie over den eigendom der kerkelijke goederen bij den rechter aanhangig te maken, om te voorkomen, dat nog meerdere gemeenten als plaatselijke zelfstandige kerk zich zouden losmaken uit het Synodaal verband, in de meening haar kerkegoed te zullen behouden, zoo slechts de kerkvoogden op haar hand zijn.

Wat die meening betrof, schreef echter de heer A. F. de Savornin Lohman in het volgend nummer van genoemd blad: „Ter bedaring van diergelijke ongerustheid wil ik gaarne mededeelen, wat mij, die nogal eens over deze quaestie, in verband juist met de goederen, geconsulteerd werd, van deze „meening van velen" bekend is. Zoo dikwijls iemand mij hierover raadpleegt, verklaar ik hem — en ik herhaal dit gaarne in 't openbaar, — dat naar mijne innige overtuiging, die ik op historisch-juridische gronden verkregen heb, de locale goederen behooren aan de locale gemeenten, ook als zij ter herstelling van het ware, op de Belijdenis gegronde kerkverband zich aan het tegenwoordig kerkbestuur hebben onttrokken; maar ik voeg er steeds uitdrukkelijk bij, dat de meeste juristen en daaronder tot nog toe ook de meerderheid van de Civiele Kamer van den Hoogen Raad — m. i. nimmer expresselijk en behoorlijk op *al de feiten* indachtig gemaakt — van een ander gevoelen zijn, en dat er *om die reden* meer kans op verlies dan op winst van een proces is. En ik weet, dat ook op het Gereformeerd Congres, niet slechts door mij, maar even beslist door andere deskundigen, dit openlijk en

herhaaldelijk gezegd is. De gemeenten weten dus uitnemend, waar het om gaat. Vandaar, dat zoovelen nog bevreesd zijn, en niemand zich aan het bestuur onttrekt, dan die er geld en goed aan durft wagen, iets wat mij heerlijk toeschijnt, zoodat ik, althans vooralsnog, ook niet zou begeeren, dat de gemeenten de zekerheid van haar goed te zullen behouden reeds bezaten. Die geld en goed er niet voor overheeft, wage zich niet aan kerkhervorming. Ik denk daarbij dikwijls aan het zevende hoofdstuk van Richteren."

Tegen deze woorden van den heer Lohman protesteerde een inzender, als bedoelden zij, het vertrouwen te ondermijnen in de rechterlijke macht in ons land in zake de kerkelijke kwestie, en hij verwees Mr. Lohman naar de brochure van Dr. Kleyn.

Dr. Kleyn zelf verklaarde echter in het nummer van 27 April, dat hij deze diep ingrijpende kwestie liever niet zoo spoedig door den Hoogen Raad wilde beslist zien. Hij schreef: „Ik acht niets schadelijker dan een uitspraak, die niet behoorlijk gemotiveerd is, dus een regeling, die van besliste beginselen uitgaat. Daarom is het m. i. veel nuttiger, dat de quaestie der kerkelijke goederen eens wetenschappelijk wordt behandeld, waarbij het oordeel van verschillende deskundigen tot een juiste beschouwing zal kunnen leiden... Het spreekt wel vanzelf, dat noch de beschouwingen van de makers der Grondwet van 1798, noch die van Willem I, noch die van den minister, die in 1866 het toezicht afschafte, den toets kunnen doorstaan. Zij hadden van den aard en beteekenis der kerkelijke goederen weinig begrip. Maar daarom juist moet de zaak nader onderzocht en van alle zijden bezien worden. Alleen een wetenschappelijke behandeling kan hierin licht geven." [1])

Maar Ds. Buytendijk was het hiermee niet eens. Deze publicist vond, dat het geding zoo spoedig mogelijk voor de Rechtbank en het Gerechtshof gebracht moest worden, en met blijdschap vernam hij, dat in een procedure, door de Ned. Herv. Gemeente te Bennekom voor de rechtbank te Arnhem aanhangig gemaakt, op korten termijn was gedagvaard.

---

[1]) In dit verband zij ook gewezen op een recente uitspraak van Dr. J. J. van Baarsel, Nederl. Herv. predikant te Hei- en Boeikop, in zijn brochure: *Het Probleem der Nederlandsch Hervormde Kerk*, Kampen, J. H. Kok, 1914. Daar staat op blz. 22 te lezen: „Steeds grooter wordt het getal dergenen, die, hoewel geen medestanders van de toenmalige Doleerenden, hun eerlijk recht erkennen. Tal van in de laatste jaren verschenen dissertaties leggen hiervan getuigenis af: de geheele school van Prof. *RENGERS HORA SICCAMA* staat aan hun zijde. Het is werkelijk kostelijk, zooals het bekende werk van Dr. *KLEYN* door Prof. *SICCAMA* wordt onder handen genomen. Van dat monument der Synodalen blijft niet veel over: het blijkt wetenschappelijk onhoudbaar te zijn."

De predikant van Bennekom, Ds. E. Eisma, drie ouderlingen en drie diakenen, waren n.l. den 16den Februari van hun bediening ontzet. De predikantsplaats heette nu vacant, en zou derhalve door een ringpredikant worden waargenomen.

Hiertegen verzette zich echter het college van kerkvoogden, door op 27 Febr. de deuren van het kerkgebouw te Bennekom voor den ringpredikant gesloten te houden.

Vandaar, dat door het Classicaal Bestuur, doende wat des kerkeraads is, een rechtsvordering werd ingesteld tegen den president-kerkvoogd, den heer W. E. J. baron van Wassenaer, die volgens het beheersreglement *alleen* de gemeente in rechtsgedingen *vertegenwoordigde*.

Maar deze president-kerkvoogd, die het proces voerde, lag met het Classicaal Bestuur onder één deken. Fel gekant tegen de Doleantie, zou hij wel de helft van zijn vermogen er voor willen geven, om de kerkvoogden te dwingen het kerkgebouw voor Ds. Eisma te sluiten.

Hier deed zich dus het eigenaardige geval voor, dat gedaagde en eischer het geheel eens waren.

Het gold hier dan ook geen ernstig proces, want er was geen rechtsstrijd. De gedaagde president-kerkvoogd streed niet voor het recht der kerkvoogdij, maar wenschte integendeel haar veroordeeling, ofschoon hij den schijn aannam, alsof de gemeente, die hij *vertegenwoordigde*, hem inderdaad *gemachtigd* had dit proces te voeren.

Dat het procesvoeren op die wijze licht viel, spreekt vanzelf. De rechters hadden hier een vrij veld. Niemand, geen advocaat zelfs, stond tegen hen over. Er was eigenlijk geen tegenpartij. En daar hier bovendien op kort geding gepleit werd, stak er dan ook geen kunst in, binnen den kortst mogelijken tijd, zonder pleidooi, een rechterlijke beslissing te krijgen, geheel in den geest der Classicalen.

De rechtbank overwoog o.a., „dat het gesloten houden der kerkdeuren voor den predikant, door het bevoegd kerkelijk gezag aangewezen om op Zondag 27 Februari j.l. en op de volgende Zondagen te Bennekom de godsdienstoefening voor de Hervormde Gemeente te leiden, eene handeling is, waartegen met het volste recht had kunnen zijn opgekomen met een beroep op art. 165 der Grondwet, hetwelk aan alle kerkgenootschappen in het Rijk gelijke bescherming verleent, eene bescherming, waarvan wel het minimum zal wezen, dat de kerkgenootschappen door het openbaar gezag, ook zonder des rechters tusschenkomst, worden gehandhaafd in het onbelemmerd gebruik hunner bedehuizen; — maar dat buitendien die handeling, uit een bloot privaatrechtelijk oogpunt, was onrechtmatig, omdat zij een greep was in de rechten van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap en zijne onderdeelen, als wettig erkend rechtspersoon, waaruit volgt, dat de gemeente, hier volgens de reglementen wettelijk vertegenwoordigd door het Classicaal Bestuur, te recht bij de

rechterlijke macht komt vragen, dat herstel, wat bij deze macht is, voor het vervolg te verleenen; dat het niets ter zake afdoet, dat de hierbedoelde handeling uitgaat van een voor de gemeente nog altijd wettelijk beheerend college, omdat men hier niet staat tegenover een daad van beheer, maar van feitelijk verzet tegen het kerkelijk bestuur, uitsluitend bevoegd om de godsdienstoefeningen te regelen, aan welke regeling een ieder, en in de eerste plaats de kerkvoogdij, zich heeft te onderwerpen, zal het kerkgebouw aan zijne bestemming kunnen voldoen."

Aldus gaf het vonnis, ongevraagd, eenige beschouwingen ten beste over de verplichtingen der politie tegenover de Ned. Herv. Kerk, zich daarbij geheel op het standpunt plaatsende, dat de Overheid uitvoering te geven had aan *kerkelijke* vonnissen, en dat dus de Ned. Herv. Kerk was de publieke kerk; wat zeker door geen enkel deskundige kon worden verdedigd.

Het gevolg was, dat kerkvoogden werden veroordeeld, het kerkgebouw voor den ringpredikant beschikbaar te stellen; de eischeresse, vertegenwoordigd door het Classicaal Bestuur, gemachtigd, zoo noodig dit met behulp van den sterken arm uit te voeren; de leden van het college van kerkvoogden persoonlijk en in eigen goederen aansprakelijk gesteld voor verder verzet, en gedaagden veroordeeld in de kosten.

Die kosten werden echter niet ten laste gebracht van de kerkvoogdij, maar van de kerkvoogden persoonlijk. Daarmee werd het dubbele voordeel behaald, vooreerst, dat de president-kerkvoogd dat halve vermogen, dat hij gezegd had er voor over te hebben, niet behoefde te offeren, en dat doleerende kerkvoogden ook op andere plaatsen zouden begrijpen, hoe hun verzet hun in hun eigen zak duur te staan zou komen.

Geen wonder dan ook, dat op dit vonnis, als een model-vonnis, van Synodale zijde overal de aandacht gevestigd werd.

Maar had een vonnis, onder deze omstandigheden gewezen, wel eenige zedelijke waarde? Moest men niet veeleer uit het gebeurde afleiden, dat de Synodale partij een *op tegenspraak* gewezen vonnis uitermate vreesde?

In *De Standaard* van 23 Mei d.a.v. schreef een kundig jurist: „Ten tijde van de droevige godsdiensttwisten in 1618/19 noemde men een daalder, die valsch was, een *Arminiaanschen* daalder! Verdient dit proces tegen de Bennekomsche kerkvoogden niet een *Arminiaansche procedure* te heeten?"

Maar het doel werd bereikt. Tegen den zin der gemeente in, kwam haar kerkgebouw nu in vreemde handen.

Op Zondag 19 Juni werd Ds. Creutzberg van Arnhem met infanteristen en kanonniers op den preekstoel te Bennekom gebracht,

Ds. E. Eisma.

terwijl Ds. Eisma voor de doleerenden in den tuin zijner pastorie een hagepreek hield.

---

2. DE PLEITREDE VAN DS. HULSEBOS.

In de provincie Groningen, waar de Afscheiding groote afmeting had aangenomen, beperkte de Doleantie-beweging zich uiteraard slechts tot enkele kerken.

De eerste was Zuidwolde.

Haar leeraar, Ds. J. Hulsebos, was geschorst geworden om zijn deelnemen aan het Congres. Maar de gemeente bleef hem trouw en ging met hem in doleantie. Ook zij zag zich beroofd van haar goederen. Doch zij procedeerde.

Trouwens, reeds in *De Heraut* van 22 Augustus 1886 had Dr. Van den Bergh geschreven:

„En kunnen wij dan niet de kerken en hare goederen overgeven? In zekeren zin, voor wie met Gods Woord rekent: neen!

„Toen de HEERE Israël uit Egypte verloste, mocht geen klauw (geen dier) achterblijven (Exodus 10 : 26; 12 : 32), en toen het uit Babel trok, werden de gouden en zilveren vaten wedergegeven (Ezra 6 : 5). Alzoo gaf de HEERE ons bij de verlossing uit het Roomsche slavenjuk kerk en goederen. — Diezelfde Verbondsgod leeft nog."

Welnu, ook Ds. Hulsebos was overtuigd, dat de gemeente het recht op haar goederen niet mocht loslaten. En toen zijn verdediger ter eerste instantie, wegens benoeming tot een rechterlijk ambt, niet meer kon pleiten, hield Ds. Hulsebos op 18 Februari 1889 voor het Gerechtshof te Leeuwarden zelf een pleidooi.

De grondstelling der rechtbank, als zou de plaatselijke kerk haar kerkegoed in 1816 hebben overgedragen op het nieuwe genootschap, bestreed hij aldus:

Nu behoorde aan de kerk van Zuidwolde, aan het lichaam, boven beschreven, aan de *Anstalt:* het kerkgebouw van de plaats en het traktement. Die kerk behoorde tevens tot een geheel van kerken, die alle onder denzelfden regel leefden, vooral naar dezelfde Belijdenis. Gedurende de republiek provinciaal samenkomende, was er niets tegen, dat ze over het geheele land als samenbehoorende werden gedacht, ja, zich vereenigden met kerken buitenslands. Hierdoor werden zij niet anders, allerminst: *een genootschap.*

De vraag is nu: hoe kon het goed, toebehoorende aan deze Anstalt, met hare zoo eigenaardige inrichting, die tot haar wezen behoorde (omdat alleen daardoor de naleving van hare verplich-

tingen gewaarborgd was), hoe kon dit goed overgaan aan een genootschap? Kon de Koning haar wezen veranderen? Kon iemand ter wereld dit doen? Is dit geschied? Laat men het bewijzen.

Neen, de kerk bleef; de kerkeraden, de eenige wettige besturen, bleven; de belijdenis bleef. Er veranderde niets. Alleen mochten de classen niet meer bijeenkomen.

Maar dit veranderde het wezen der kerk niet; want die classen waren geene besturen; de kerk bestond ook zonder die vergaderingen; het was slechts een groot ongerief, vooral bij oneenigheden.

Daarentegen stelde men een bestuur aan, met den naam van Synode, hoewel het er niets van had, en Provinciale Besturen (ter herinnering aan de Provinciale Synoden), enz. Men maakte een Reglement. En de Koning, die destijds èn de traktementen uitbetaalde, èn het opperbestuur had in het Kerkbestuur, maakte uitkeering van traktementen en beschikbaarstelling der gebouwen afhankelijk van de erkenning van zijn Bestuur en Reglement.

Welnu, de kerken hebben *nothgedrungen* [1]) dit geduld. Maar zoodra de Koning haar weer vrijliet, konden zij de oude rechten hernemen en konden zij ook de willekeurige voorwaarde van Koning Willem I ter zijde stellen, hare vergaderingen houden en hare oude kerkregelingen weder doen gelden.

Verliest nu de oude kerk haar goed, omdat zij dit doet?

Laat men bewijzen, dat de genootschapsband is gekomen in de plaats van den belijdenisband. Laat men aantoonen, dat in 1816 de kerkeraden zijn ontbonden en nieuwe ingesteld. Dan kon men wellicht zeggen: de oude kerk — eene Anstalt — verdween, een genootschap ontstond, en de regeering bracht het goed van het eene op het andere over.

Maar dit is niet geschied. De oude kerkeraden, die hun opdracht, zoo oordeelden alle leden, van God ontvangen hadden (*al waren ze ook door menschen gekozen*), bleven. Hun ambt bleef hetzelfde, zoodat de kerkeraad een ambt heeft over de Gemeente.

De Reglementen hebben steeds met dit ambt gerekend, en in den aard ervan niets kunnen veranderen.

Onze kerkeraad houdt zich aan zijn ambt, houdt zich ook aan zijne grondwet: Woord en Belijdenis, en heeft ook het aloude kerkverband, gegrond op Belijdenis en Kerkenorde, geen oogenblik losgelaten.

Als locale kerk heeft onze gemeente eenvoudig de nimmer wettig afgeschafte, door de Synode vastgestelde en door de staatsmachten goedgekeurde ordeningen weder aangenomen. Indien nu de Regeering niet langer als vanouds de oude Geref. kerk als Anstalt had willen erkennen, en om redenen van politieken aard niet meer met zulk

[1]) Door den nood gedreven.

een autonoom lichaam, maar enkel met genootschappen als zoodanig wilde te maken hebben, had zij eene wet kunnen maken, die aan het instituut, als bevoegd om in rechten op te treden, een einde maakte, en waarbij aan dat instituut alles was ontnomen, om het over te dragen aan een genootschap. *Dat is echter niet geschied!*

' Zelfs ook de wet op de kerkgenootschappen van 1853 heeft geene wijziging durven brengen in den vanouds bestaanden toestand.

Ten slotte sprak Ds. Hulsebos nog:

Eindelijk moet nog ten ernstigste geprotesteerd worden tegen de uitdrukking: „*der appellanten opstand tegen wet en gezag*". Laat eerst bewezen worden, dat de Nederl. Herv. Kerk, als geheel der kerken, is een genootschap. Laat eerst bewezen worden, dat de oorspronkelijke kerken niet meer bestaan, in welke het wettig gezag is bij den Middelaar voor Gods troon, tegen wien de Synodale Organisatie is: *de Revolutie;* Die in Zijne Kerk heeft ambtenaren met bedienende macht, gebonden aan Zijn Woord. Laat eerst bewezen worden, dat de oude Gereformeerde kerk van Zuidwolde in 1816 of later hare goederen heeft overgedragen aan een genootschap, of dat de Regeering haar die heeft ontnomen. En laat men zoolang die groote woorden inhouden. En ook niet spreken van *temere litigantes.* [1]) Neen, wij zijn *serio litigantes.* [2])

Temere litigans was Goliath, niet David, hoewel de eerste in alles wat wapening betrof uitmuntte. David met zijnen slingersteen had den God Jakobs tot zijn hulpe.

Het is mij een voorrecht, voor dit EdelGrootAchtbaar Hof optredend, mede in naam van mijne medestrijders in zoovele gemeenten, den blaam van kerkroof en oproerigheid verre van ons te werpen.

Het recht der Kerk wordt niet zonder schade voor land en volk vertreden. Naast God, EdelGrootAchtb. Heeren, leggen wij nu onze zaak in uwe handen.

God geve u licht en kracht, om aan de Gereformeerde Kerken recht te doen en eene onwettige indringster, al is zij meer dan zeventig jaren oud, niet toe te laten, zich het goed der kinderen toe te eigenen.

---

3. BEDE OM RECHTSHERSTEL.

Het pleidooi van Ds. Hulsebos verscheen in druk, voorzien van dit voorwoord:

„Zal het volk van Nederland uit zijne ellende worden opgericht,

---

[1]) Lichtzinniglijk of ondoordacht strijdenden of procedeerenden.

[2]) Ernstig strijdenden.

dan moet er recht en gerechtigheid geschieden. Zij, die God vreezen, hebben zich diep te verootmoedigen over ontrouw, ongeloovigheid en wereldzin; maar het is ook noodig, dat het onrecht ophoude, hetwelk openlijk in deze landen plaats heeft, doordat Synodale Besturen, voorgevende de Kerk te zijn, na de Gereformeerde Kerken aan allerlei ongeloof te hebben prijsgegeven, zich van haar goed en titels willen meester maken onder het verbreiden van de fabel, die tot op den huidigen dag nog door velen wordt geloofd, dat die Kerken zich te zamen zouden hebben opgelost in een genootschap.

De kennis aangaande deze zaken is nog gering; het bewustzijn er van ontwaakt bij het Gereformeerde volk, maar is nog zwak.

En daarom moet dat volk op deze dingen worden gewezen, en dat niet ter wille van het aardsche goed, maar opdat er recht geschiede.

Is het wonder, dat ook onze rechters van onzen strijd en van onze rechten weinig kennis dragen? Wij vertrouwen, dat, als onze Overheid wel is ingelicht, zij niet zal aarzelen recht te doen, gelijk eertijds koning Darius, de koning van Perzië, aan het volk recht deed, dat den tempel des Heeren te Jeruzalem bouwde (Ezra 6).

Ook Koning Willem I, hadde hij kunnen vermoeden, wat onrecht de Organisatie van 1816 zou voortbrengen, zou gewisselijk nimmer het bekende besluit hebben uitgevaardigd.

Daarom ook was het drang des gewetens, geen vermetelheid, om, waar anders het stilzwijgen over deze zaak in de pleitzaal van het Gerechtshof te Leeuwarden zou zijn bewaard en alleen recht zou zijn gedaan op de stukken, aldaar voor mijne Gemeente te pleiten, en met het éene talent, mij toevertrouwd, winste te doen, in stede van het te begraven.

Het was drang des gewetens, mij te beroepen a judice non recte informato ad judicem melius informandum, d. w. z. van den niet goed ingelichten rechter op den beter in te lichten rechter.

Men zegge dan niet: Hoe vaak is de rechtskwestie der Gereformeerde Kerken reeds behandeld en toch heeft het niet gebaat!

Want, van tweeën één: òf, wij die strijden voor de vrijheid der Kerken, hebben recht, òf wij hebben het niet.

Worden wij van het laatste overtuigd, zoo strijden wij niet meer, want het is ons om recht te doen.

Maar zoo niet, dan zullen wij aanhouden en trachten te overtuigen en nieuwe bewijzen opsporen en smeeken: „Doet ons recht!"

Dan zullen wij voortgaan, al ontvangen wij slag op slag.

Tijdelijke tegenspoed is nooit het bewijs van onrecht geweest.

Men denke aan de vonnissen tegen de Afgescheidenen. En al was het dan ook, dat onze kinderen nog na ons zouden moeten strijden, er moet voor het recht worden gevochten, gepleit, wederom gepleit, tot er recht geschiede.

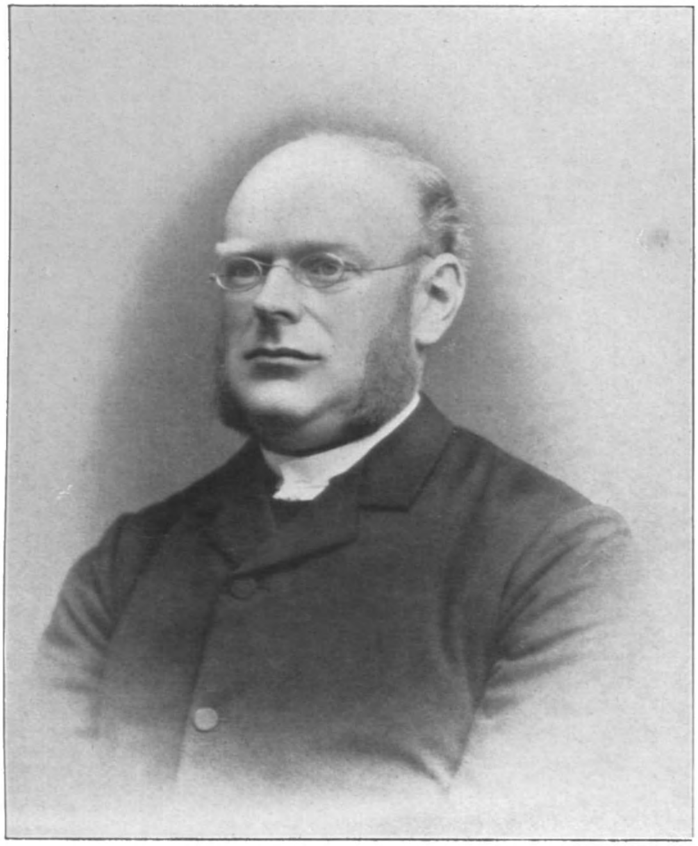

Ds. J. HULSEBOS.

Het voorname punt in de rechtskwestie tusschen de Kerken en de Synodale bestuursmacht ligt in de vraag:

Is de Nederl. Herv. Kerk (de Geref. Kerken te zamen) een genootschap of zedelijk lichaam in rechten geworden?

Wij hebben bewezen van: neen.

De Kerken zijn daar nog, de aloude Kerken, met hare Belijdenis en Kerkenorde, met hare rechten en plichten.

En door niemand kan haar recht worden betwist, die weder in al haar kracht te doen gelden en uit te oefenen door hare wettige organen, de kerkeraden; noch door de Overheid, die de rechten der Kerken heeft te eerbiedigen, noch door de Besturen, die tijdelijk zijn geduld en van welke nu ten overvloede duidelijk aan de Regeering is verklaard, dat men met dulden ophield.

Noch in 1816, noch in 1852 is de Kerk een genootschap in rechten geworden.

Deze stelling is breedvoerig in het hier uitgegeven pleidooi ontwikkeld.

En wij mogen ons op allen, die het tegenpleidooi aanhoorden, beroepen, wanneer wij ook hier, gelijk wij aanstonds bij de repliek deden, constateeren, dat deze stelling niet is weerlegd.

Wat had moeten worden bewezen, is door den geachten tegenpleiter (Mr. S. M. S. MODDERMAN) als reeds bewezen aangenomen, en daarop was het verdere betoog grootendeels gebouwd.

Tegenpleiter noemde den Kerkeraad een gewrocht der Synode, en beweerde, dat de predikant zijn radicaal had ontvangen van de Synode.

ZEd. maakte ook onderscheid tusschen Kerk en Genootschap. Van de Kerk was men lid door geboorte en doop, van het Genootschap werd men lid door het doen van belijdenis, zoo meende ZEd.

Maar dit is immers geheel onhoudbaar. Vanwaar het bewijs?

Door mij werd er in de repliek nadrukkelijk op gewezen, dat volgens de Belijdenis de Kerk zich als geestelijk lichaam moet openbaren, volgens eene organisatie, die tot haar wezen behoort, en daarom ook in hare Belijdenis is uitgedrukt. Deze organisatie is wel onderdrukt, maar kon niet worden afgeschaft. Zij vigeert nu weder vrijelijk.

Wat de rechtskwestie betreft, is het dilemma: Kerk of Genootschap?

En dan herhalen wij nogmaals: het genootschap bestaat niet, de Kerken, die vrij werden, handhaafden hare rechten. Zoo vervallen ook alle argumentaties, ontleend aan beloften, aan een genootschap gedaan, want dat genootschap bestaat niet.

Trouwens, zelfs bij die z.g. beloften of verklaringen is ook nergens van een genootschap of bestuur sprake.

De „verordeningen der Ned. Herv. Kerk” zijn dan de nu wettig

in eene kerk heerschende bepalingen, zoo te Zuidwolde: de Dordtsche Kerkenorde." [1])

De *Zuid-Hollandsche Kerkbode* schreef naar aanleiding van dit pleidooi:

„Dit roepen om recht moet tot de *volks*-conscientie doordringen, zoo goed als tot de conscientie der overheden. Vooral tot de conscientie van allen, die tot de Gereformeerde Kerk behooren.

Zij zijn de schuldigen in de eerste plaats.

Zij doen der Kerk onrecht, door nog één oogenblik langer eene Organisatie te erkennen, die *niets* met de Kerk te maken heeft, maar die de Kerk naar het leven staat.

Zij doen onrecht; want zij zijn oorzaak, dat kerken, die naar het recht terugkeeren, worden beroofd van haar naam. Zij zullen oorzaak worden, dat de indringster van 1816 *erkend* zal worden als onze wettige moeder, en onze wettige moeder zal worden uitgeworpen als eene indringster.

Zij doen onrecht, want zij sterken de handen van die leeraars, die het recht der Kerken prijsgeven en met „een gereformeerde preek" de Gereformeerde Kerk verraden aan haren vijand.

Zij weten niet, wat zij doen.

En daarom moeten zij wakker geroepen worden.

Krachtens *doop* en *belijdenis* is ieder Gode schuldig, *tegen* de Synodale Organisatie zich te stellen en op te komen voor het recht der Kerk en van haar Koning Jezus Christus.

Dan zullen ook de conscientiën van leeraars en voorgangers niet langer gedoogen, dat het *onrecht* bedekt wordt.

Zoo het Gereformeerde *volk* maar opkomt tegen dit valsche spel en voor het *recht*.

O, dat men het inzage! En ophield toe te juichen alle prediking der waarheid, die dienen moet om de Synodale Organisatie te redden en de Kerk uit haar recht te zetten!

Dàn zal de Heere ook den rechters leeren, wat het recht der

---

[1]) Wel opmerkelijk is het, dat van eene zijde, die geheel onkerkelijk is, en alleen optreedt, als er te heerschen of goed te beheeren is in de Kerk, van eene zijde, waar men met de Belijdenis en met Gods Woord spot, waar men de reglementen gedurig verandert (behalve om bekende redenen ook art. 11 Algem. Regl., dat hen evenwel gedurig veroordeelt), waar men overigens met de reglementen omspringt naar dat dit 't beste uitkomt, waar men beloften schendt als in art. 27 Reglem. op 't Examen, zooals dit tot 1883 was en door de meeste moderne predikanten is onderteekend, dat van die zijde zooveel wordt gebaseerd op eenmaal afgelegde beloften. Laat het voor ons een verwijt zijn, dat wij vroeger niet getrouwer waren aan Belijdenis en Ambtsbelofte, en een spoorslag, om in getrouwheid aan Gods Woord en Belijdenis te volharden.

Kerk is, — en dan zullen wij weer één kudde zijn, *zoo wij beginnen voor den éénen* HERDER *uit te komen.*

Houde daarom niet op het strijden en roepen voor het RECHT *onzer Gereformeerde Kerken:*

Doe mij recht!"

---

4. VEREENIGING: DE KERKELIJKE KAS.

Ter wille van de rechtszekerheid der kerkelijke goederen werd op het Gereformeerd Congres in Januari 1887 besloten, dat in de doleerende kerken het beheer voorloopig door een vereeniging: „De Kerkelijke Kas" gevoerd zou worden.

Dit hulpmiddel diende om eenerzijds burgerrechtelijk te kunnen handelen, en toch anderzijds de pretentie niet prijs te geven van te zijn de wettige voortzetting van de historische Gereformeerde Kerken in Nederland.

Duidelijk werd deze kwestie uiteengezet door Ds. Klaarhamer in de *Zeeuwsche Kerkbode* (no. 112 en 122). Hij schreef:

„Sinds de revolutie ook in het Staatsleven aan het woord kwam en de wet stelde, erkent de Overheid niet meer het bestaan der Kerk als zoodanig. Zij kent slechts de kerk*genootschappen,* die voor den Staat en in het Staatsleven gelijkstaan met elke andere burgerlijke vereeniging.

Als daarom de Gereformeerde Kerken *onder haar eigen ouden naam* en *in haar eigen gedaante* erkenning vragen, om ook in het burgerlijke *wettige* en door den Staat erkende handelingen te kunnen doen, dan wordt haar die erkenning *geweigerd.*

Nu kunnen de Kerken zich wel vereenigen tot een *genootschap* en dan met aanneming van een *anderen* naam dan het koninklijk genootschap van 1816 ontving, en met aanneming van een *ander* reglement, dan het reglement waaronder *dat* genootschap leeft, zich bij de regeering aandienen en om erkenning vragen; doch *dan* verloochenen zij zich zelf bij de Overheid, dan brengen zij daarmee zich zelf in de banden van een genootschap en onder het juk van een reglement; dan worden zij dientengevolge door den Staat behandeld en berecht als een genootschap en naar dat reglement.

Dit *mogen* de Nederd. Geref. Kerken niet doen. Zij *kunnen* en *mogen* de Overheid niet dwingen, de Kerk *als Kerk* te erkennen, maar zij *kunnen* en *mogen* evenmin haar eigen *bestaan* en *recht* te kort doen of verbergen.

Toch *moet* een georganiseerde kerk bezittingen hebben. Zij *moet* die op een voor den Staat *wettige* en geldende wijze kunnen *bezitten.* Zij *moet* zich zoo noodig in haar bezit *in rechten* kunnen handhaven.

Daarom hebben de leden dier kerken, die volle kerkelijke rechten bezitten en uitoefenen mogen, eene vereeniging, eene *burgerlijke* vereeniging opgericht. Als leden dier vereeniging koopen en bezitten zij goederen voor die kerken op zoodanige wijze, dat dat bezit nu in rechten kan gehandhaafd worden.

Zij hebben dat zóó gedaan, dat de Overheid duidelijk en klaar weet, waartoe die vereenigingen dienen. De door de Overheid goedgekeurde statuten zeggen dit heel duidelijk.

De Vereeniging „*De Kerkelijke Kas*" is dus niets dan een burgerlijke vereeniging, door leden der Nederduitsche Gereformeerde Kerken opgericht.

Die vereenigingen stellen zich *geen ander* doel, dan aan die kerken stoffelijke hulp te verleenen en alzoo hare belangen te bevorderen. Zij willen zorgen, dat die kerken geld en gebouwen enz. hebben voor haar armen, voor haar kerkedienst, en voor het onderwijs der jeugd.

Het is uit de statuten voor ieder, die lezen kan en die lezen wil, wat er staat, duidelijk, dat dus die vereenigingen geen armen verzorgen, dat zij geen predikdienst inrichten en evenmin scholen oprichten.

Dit alles doen de Nederd. Geref. Kerken, en de Overheid weet, dat zij dit doen, en die vereenigingen zorgen blijkens hare goedgekeurde en openbaargemaakte statuten alleen maar, dat die kerken voor die drie genoemde zaken het noodige geld en de noodige gebouwen vinden en gebruiken kunnen.

Als er *zulke* handelingen moeten gedaan worden, welke naar de wet alleen geschieden kunnen door een als rechtspersoon erkende *vereeniging*, dan draagt de kerk openlijk, dat ieder en ook de Regeering het weet, deze handelingen op aan de *Vereeniging* „De Kerkelijke Kas", welke *vereeniging* in art. 1 van haar door de Regeering goedgekeurde statuten duidelijk zegt, dat zij ten doel heeft, te bevorderen de belangen der Nederd. Gereformeerden, door 't verleenen van stoffelijke hulp.

Het is officieel bekend, waartoe deze *vereeniging* bestaat. Daarom is ook, toen de eerste dezer vereenigingen om rechtspersoonlijkheid vroeg, al het mogelijke gedaan, om te voorkomen, dat haar die zou worden verleend.

Men zag van de zijde van het Genootschap zeer goed in, dat door dit middel de strop, welke men evenals vóór 50 jaren dacht te gebruiken, onschadelijk gemaakt werd, en men nu de Kerk niet zou kunnen dwingen om, als een *nieuw genootschap*, *naast het oude* een plaats te vragen.

Zoodra het dan ook *geestelijke* en *kerkelijke* handelingen geldt, presenteert de Kerk zich bij de Regeering onder haar eigen naam

en in haar eigen gedaante aan, als Nederduitsche Gereformeerde Kerk. Dat zij nu als zoodanig niet erkend wordt, schaadt niet in 't minste aan haar wezen, is niet in het minste een bewijs tegen de waarheid en wezenlijkheid van haar bestaan en titels en rechten. Zij heeft dit eenvoudig alle eeuwen door gemeen gehad met haar heerlijk Hoofd. Immers, zoowel Kajafas als Pilatus weigerden Jezus als *den Christus* te erkennen."

Ter toelichting van wat de *Zeeuwsche* hier over tegenwerking schreef, diene nog deze opmerking van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman in *De Heraut* (no. 529):

„Het was te verwachten, dat de voorstanders van het Synodaal Genootschap uitermate ontsticht zouden zijn over het ontstaan der Kerkelijke Kassen. Zij hadden blijkbaar gehoopt, de Gereformeerden, die niet langer zich aan het Synodaal Bestuur willen onderwerpen, tot uittreding uit de Gereformeerde Kerk te kunnen noodzaken, evenals zij indertijd de nu zich noemende Christelijke Gereformeerden hebben gedaan. Ook dezen scheidden zich slechts van het Genootschap af, en beweerden te recht tot de ware Gereformeerde Kerk te behooren. Doch zoolang zij onder hun *waren naam* optraden, trad het Synodaal Genootschap, door de Regeering krachtig gesteund, hun in den weg. Het was hun daardoor onmogelijk, eenig goed *op hun eigen naam*, nl. dien van „Gereformeerde Kerk te...", te doen plaatsen. Toen hebben zij zich beholpen door het aannemen van een anderen naam, maar tevens zoodoende der Synodalen valsche voorstelling, dat de Chr. Gereformeerden eene *nieuwe* kerk stichtten, zeer krachtig in de hand gewerkt."

Om nu dit bezwaar te ondervangen, nam men van doleerende zijde een juridisch hulpmiddel te baat, genaamd: Vereeniging: De Kerkelijke Kas.

„Wil men niet deze *vereeniging*," aldus schreef de *Zeeuwsche Kerkbode*, „dan *moet* men zich bij de Regeering aandienen als een *ander genootschap* dan het bestaande, dat in 1816 door de Regeering werd opgericht.

Doch hiertegen is: *a. dat men zoodoende, zij 't ook zijdelings, erkent, dat de aanspraken en beweringen van dat Genootschap* **wettig** *en* **waar** *zouden zijn*, dit nu kan noch mag een Gereformeerd Nederlander doen; *b. dat men daardoor vanzelf ook afstand doet van de goederen, rechten en titels der Nederduitsch Gereformeerde Kerk, ten behoeve van het Genootschap van 1816*. Immers, dat Genootschap zegt: die goederen, rechten en titels zijn op mij overgegaan. Bewijs in rechten heeft 't Genootschap voor deze stelling nog nooit geleverd. Stellen wij nu *naast* dat Genootschap een *nieuw* genootschap met een *ander* statuut, nadat wij eerst aan dat van 1816 ons hebben onttrokken, dan verliezen wij daardoor vanzelf ook het recht om, *wat aan de Kerk behoort*, voor *ons* genootschap op te eischen.

Vergeten wij daarbij niet, *dat wij niet het recht hebben*, om toe te stemmen, dat de goederen *der Kerk* in andere handen overgaan en tot ander gebruik zullen worden besteed.

Die goederen toch zijn *niet* ons *persoonlijk* bezit, evenmin het bezit van de thans levende belijders. Wij hebben ze van de leden der Kerk, die vóór ons waren, ontvangen, om ze te gebruiken en trouwelijk te beheeren ten dienste der Gereformeerde waarheid en kerkedienst, om ze bij ons heengaan weer op dezelfde voorwaarden na te laten aan het geslacht der Kerk, dat na ons zijn zal.

Wij zijn dus *verplicht*, het recht der Kerk op haar goed te handhaven met alle geoorloofde en ten dienste staande middelen."

---

5. DE UITSPRAAK VAN DEN HOOGEN RAAD.

In het geding van de Amsterdamsche kerkvoogdij viel de einduitspraak op 15 Juni 1888, toen de Hooge Raad besliste, dat beheerders van kerkelijke goederen, die door de Kerkbesturen van hun bevoegdheid waren vervallen verklaard, en met de doleantie medegingen, geen recht op het beheer of het bezit dier goederen meer hadden, en af moesten geven alles, wat nog van die goederen onder hun berusting was, met veroordeeling in alle kosten van het proces.

De grond, waarop dit vonnis rustte, was de overweging, dat in rechten zou gebleken zijn, dat er te Amsterdam in 1886 een nieuw kerkgenootschap zou zijn opgericht, bij de Overheid bekend als Nederduitsche Gereformeerde Kerk (doleerende); — dat eveneens in rechten zou gebleken zijn, dat de leden der oude beheerscommissie lid zouden geworden zijn van dat andere kerkgenootschap, met de kennelijke bedoeling om zich aan het bestuur van de Nederlandsche Hervormde Kerk te onttrekken, welke onttrekking dus slechts het gevolg zijn zou van de genoemde verandering van kerkgenootschap; — dat zij daarbij zouden gemeend of beweerd hebben, nog altijd te behooren tot eene kerk, die de tegenstrijdige kenmerken van onzichtbaar (dus zonder vorm of gestalte) en gereformeerd (d. i. uit een toestand van deformatie tot zuiverder vorm gebracht) in zich vereenigde; — en dat hetgeen ten aanzien van dien overgang van kerk of kerkgenootschap door de verweerderesse (de Classicale beheerscommissie) gesteld was, door de eischeresse (de leden der oude beheerscommissie) *zou erkend zijn*.

Toch hadden de handelende personen in de gewisselde stukken voor den Hoogen Raad unaniem het tegendeel verklaard. Immers was bij procureursacte van 1 December 1887 namens hen uitgesproken:

„Dat de vier bedoelde Heeren reeds vóór hunne dagvaarding in revisie, immers reeds door hun doop en daarna gevolgde belijdenis, zeer zeker leden waren van de kerk, die reeds sedert de 16de eeuw zich noemt de Nederduitsche Gereformeerde Kerk van Amsterdam, welke steeds dezelfde was en bleef, ook al werd de titel „kerk" èn eertijds èn later met dien van „gemeente" verwisseld, evenals de benaming „Nederduitsch Gereformeerd" met die van „Hervormd Nederduitsch" of „Nederduitsch Hervormd";

Dat zij vanzelf leden dezer steeds identieke kerk ook toen gebleven zijn, toen deze, voor zooveel haar aangaat, het in 1816 haar opgelegde bestuur weder op zijde gezet heeft, evenals dit in genoemd jaar 1816 het geval was met de toenmalige leden, daar immers thans, evenmin als toen, eene verandering van bestuur ooit het lidmaatschap van de leden kan doen ophouden;

Dat deze kerk zich wel heeft ontslagen van het in 1816 haar opgelegde bestuur, maar hiermede geenszins het verband heeft verbroken met die andere Gereformeerde kerken hier te lande, die in 1816 gezamenlijk onder den naam van „de Hervormde Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden" zijn samengevat, en dat dus zij, die leden bleven van de Amsterdamsche kerk, zich van die gezamenlijke kerken, officieel betiteld als de Nederlandsche Hervormde Kerk, uit den aard der zaak niet hebben kunnen afscheiden;

Dat de Amsterdamsche kerk hierdoor wel tijdelijk „in doleerenden toestand" gekomen is, maar dat deze bijkomstige en van haar zelve onafhankelijke omstandigheid geen invloed hebben kan op het lidmaatschap harer leden, tenzij dezen zelven zich van haar afscheiden;

En dat nu wel het Classicaal Bestuur van Amsterdam aan gezegde vier Heeren heeft willen opdringen, dat zij zich van de Nederduitsche Gereformeerde (of Hervormde) kerk (of gemeente) van Amsterdam zouden hebben afgescheiden, doch dat bedoelde Heeren die bewering stellig hebben weersproken en dat zij, toen het Classicaal Bestuur zich voor die tegenspraak onbereikbaar trachtte te maken door zelfs de aangeteekende brieven te weigeren, hunne tegenspraak en ontkentenis publiek hebben geadverteerd in het Amsterdamsche *Predikbeurtenblad*, dat destijds het officieele orgaan der gemeente was, in het nommer van 1 Januarij 1887."

Ook in het officieele adres aan Z. M. den Koning d.d. 18 Dec. 1886 was alle gedachte aan afscheiding van de Nederd. Gereformeerde Kerk van Amsterdam ten stelligste uitgesloten.

En niettegenstaande dat alles heette het nu in het vonnis, dat er een nieuw kerkgenootschap was opgericht; dat de verzoekers om interventie zich daarbij aansloten, en dat zij derhalve ophielden leden der kerk en dus ook kerkvoogden te zijn.

Wel mocht *De Heraut* schrijven: „Het zachtste oordeel, dat over

dit vonnis gaan kan, is, dat deze mannen te veel buiten het kerkelijke leven stonden, om te weten, wat ze door dit vonnis op kerkelijk terrein deden."

En zoo was dan met deze uitspraak voor alle nog hangende procedures uitgemaakt, dat de doleerenden de kerkelijke goederen hadden over te geven.

Hiermee trad een voor velen gevaarlijk oogenblik in, waaromtrent Ds. Ploos van Amstel in de *Friesche Kerkbode* dit ernstige woord schreef:

„Als wij ons niet vergissen, doet zich tegenwoordig een vrij groot gevaar op. De Hooge Raad toch heeft 15 Juni l.l. de doleerenden in het ongelijk, en de partij, die vasthoudt aan de Synodale Organisatie van 1816, in het gelijk gesteld. Daardoor begint men tot het besluit te komen, dat de goederen, aan de kerken behoorende, moeten geacht worden verloren te zijn voor de doleerenden.

De uitspraak van den Hoogen Raad heeft zeker velen teleurgesteld. Menigeen zal medegegaan zijn, die nog altijd dacht: wij behouden de goederen; maar die eigenlijk zeer weinig zin heeft mede te gaan, als men de goederen moet prijsgeven. Dan komt licht de gedachte op: „Och, wat geeft ook het verschil tusschen de z.g. Synodalen en ons; wij hebben immers vroeger ook wel goede predikanten gehad; en ja, er was wel wat, dat wij anders wilden; maar op aarde is toch niets volmaakt; en bij de doleerenden is het ook niet alles; en dan, om al die goederen prijs te geven, nu zelf te moeten betalen, daar heb ik maar weinig zin in; ja, misschien is het ook wel beter in 's Heeren oogen, dat wij den vloek op ons nemen, en maar tot het oude terugkeeren!"

Zoo zullen sommigen denken. En ja, het is begrijpelijk, maar het is diep treurig. Het was een vreeselijk zware zonde voor Israël, toen het, verlost van de slavenboeien van Egypte, in de woestijn van den Heere geleid en gezegend, hunkerde naar de vleeschpotten van Egypte. Die woestijn was te heet, dat brood te licht, die reis te moeilijk; en men wilde terug; men dacht aan de vleeschpotten van Egypte, maar vergat de tichelovens en den zwaren arbeid en het verdrinken der zoontjes in de rivier; en vooral, dat de Heere nu op eene bizondere wijze in hun midden was en hen vereerde met Zijn genadevolle tegenwoordigheid, eene genade zoo groot, als Hij aan geen enkel volk op aarde bewees.

Geve de Heere, dat niemand als een hond tot zijn eigen uitbraaksel of als eene gewasschene zeug tot de wenteling in het slijk wederkeere. Dat zou eene oorzaak worden van veel onvrede voor zich zelven en van eenen grooten smaad, die geworpen zou worden op de gemeente des Heeren.

Evenwel zou het niet te verwonderen zijn, indien zelfs velen

teruggingen. Velen toch doen niet alles uit *beginsel*, wat zij doen. Ook velen van de vrienden kunnen zich niet altijd rekenschap geven van wat zij doen, ook menigeen gaat mede, hoewel niet gedreven door de vreeze Gods. Daarom beproeve een iegelijk zich zelven wel, of hij den Heere toebehoort, en of hij behoort tot de gemeente, die den Heere gehoorzaam wil zijn, die desnoods alles wil verlaten om Christus' wil, en die eenmaal na wettelijken strijd en door genade ten einde toe behaalde overwinning, zal ingaan in de eeuwige heerlijkheid."

---

6. EEN EDEL BROEDERPAAR.

Naast de theologische leiding, die Dr. Kuyper en Dr. Rutgers in den kerkelijken strijd gaven, mag ook niet vergeten worden, wat enkele juristen voor de kerken in doleantie zijn geweest.

De degelijke studie van Prof. Mr. D. P. D. Fabius over het Reglement van '52, de practische hulp van Mr. Th. Heemskerk als advocaat, de onwaardeerbare steun van Mr. L. W. C. Keuchenius in het ouderlingschap, blijven in dankbare herinnering. Maar zonder aan de vele verdiensten van genoemde rechtsgeleerden ook maar iets te kort te willen doen, mogen we toch wel zeggen, dat de doleerende kerken haar uitnemendste pleitbezorgers hebben gevonden in het edele broederpaar: Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman.

Eerstgenoemde is ons uit den strijd voor kerkherstel reeds bekend van af 1879 als lid der Gereformeerde Commissie van Advies. Ook zijn aandeel in den Doleantie-strijd behoeft geen nader betoog. Thans wijzen we alleen nog op zijn rede in de Tweede Kamer op 11 Mei 1887, over het vraagstuk der kerkelijke goederen, naar aanleiding van art. 168 der Grondwet. Hoe uitnemend die rede toen was, blijkt wel het best uit het oordeel van tegenstanders.

Het *Handelsblad* schreef:

„De hoofdstrekking van het uitvoerige historische betoog was natuurlijk deze, dat het aanknoopingspunt tusschen de verschillende Gereformeerde gemeenten nooit is geweest de *organisatie* of een *bestuur*, maar de *belijdenis*. De kerken hadden tijdens de algemeene republiek alle een locaal karakter, eene algemeene Synode is er na 1618 zelfs niet geweest. Toch werden de predikanten van de eene provincie naar de andere beroepen en erkend, alleen door de onderteekening van de Formulieren van Eenigheid. Uit de omstandigheid, dat het lidmaatschap van de Staatskerk de eenige weg was om tot ambten te geraken, is, naar de meening van den heer Lohman, het bederf in die Kerk ontstaan, en zijn personen als lidmaat opge-

nomen, die overigens niet op den grondslag der Gereformeerde Belijdenis stonden.

„Het is ons natuurlijk niet mogelijk, in ons kort bestek eene volledige analyse van de rede van den heer Lohman te geven. Ieder, die studie wil maken van de onderhavige quaestie, durven wij de lectuur echter ten zeerste aanbevelen. De kern van het betoog ligt vooral hierin, dat de Overheid in de vorige eeuwen steeds erkend heeft, niet de Protestantsche, maar de plaatselijke *Christelijke* kerk, en de goederen voor den Roomschen of den Gereformeerden eeredienst werden bestemd, al naarmate de plaatselijke behoefte dit aanwees. Toezicht is van overheidswege op het beheer dezer goederen uitgeoefend, omdat uit den aard der zaak bij de Protestanten het toezicht der bisschoppen vervallen was; maar geen eigendomsrechten heeft de Staat ooit laten gelden. Dit is alleen geschied met de eigendommen van kloosters en andere stichtingen, wier eigenlijke bestemming vervallen was en waarvan de opbrengsten (*ad*) *pios usus* zijn aangewend, en wel voornamelijk voor het onderwijs der jeugd."

En *Het Vaderland* liet zich aldus uit:

„Ieder onpartijdige zal moeten toegeven, dat er in het kalme en zaakrijke betoog van den heer Lohman veel aannemelijks was, en in elk geval, dat de drie door hem gestelde vragen, of de houding tegenover de doleerenden rechtvaardig, in het belang van den Staat, redelijk is te noemen, niet gaaf voor bevestigende beantwoording vatbaar zijn. Intusschen, de zeer ingewikkelde quaestie laat zich met een enkel woord niet beslissen, en wijselijk onthield zich ook de Kamer van een beslissing, terwijl de Regeering natuurlijk van art. 168 geen kabinetsquaestie maakte."

Toen Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman kort daarna, 29 Mei 1887, zijn vijftigsten verjaardag vierde, werd deze gelegenheid door een kring van vrienden, voor het grootste deel tot den doleerenden kerkeraad te Amsterdam behoorende, aangegrepen, om den jubilaris op bizondere wijze van hun liefde en erkentelijkheid te doen blijken. Het samenzijn had plaats in het nieuwgekochte perceel van de Nederd. Geref. Kerk op de Keizersgracht. Bij monde van Dr. Kuyper werd toen den heer Lohman, wiens gezin mede tegenwoordig was, een sierlijk schrijfbureau met stoel aangeboden. Aan de laden zag men twee inscriptiën: *Aan Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman* en: *De doleerende kerk van Amsterdam.*

Doch niet alleen de kerk van Amsterdam, ook menige kerk daarbuiten had aan Prof. Lohman's duidelijke, degelijke en scherp belijnde adviezen veel te danken. Zoo b.v. de kerk van Oude- en Nieuwe-Wetering, wier leeraar o. a. in een „mestproces" gewikkeld werd, waaraan in meer dan één zin 'n luchtje was. Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman besprak dit proces in *De Standaard* van 3 Juni '87,

in een hoofdartikel, getiteld: *Rechterlijke onpartijdigheid*, dat aldus aanving: „In de laatste jaren is de rechterlijke onpartijdigheid meermalen ter sprake gekomen en betwist, en het zal daarom schrijver dezes, die thans geen lid der rechterlijke macht meer is, maar 22 jaar daarvan deel heeft uitgemaakt, wellicht geoorloofd zijn, over dit hoogst gewichtig onderwerp eenige opmerkingen in het midden te brengen." Verder: „Het ware te wenschen, dat de rechters zich meer bewust werden van het gevaar voor partijdigheid, waarin zij dagelijks verkeeren. In de laatste jaren is wellicht de zelftevredenheid en het zelfvertrouwen der rechters op dit punt toegenomen; maar juist ook in den laatsten tijd werden herhaaldelijk verschijnselen gezien, die met onpartijdigheid niet zijn te rijmen. Nog dezer dagen werd bij een kantonrechter tegen een zoogenaamd doleerend predikant eene vordering ingesteld tot betaling van mest, welken de predikant ontkende besteld te hebben. De Edelachtbare, vergetende dat hij hier alleen met een mestzaak te doen had, hield den predikant zijn plicht voor om orde en vrede in zijne gemeente te bewaren, — en, hoewel de vordering volkomen onbewezen was, wees hij haar toch toe! Zulk een feit is kenmerkend. Toch staat het niet op zich zelf... Onlangs werd te Arnhem een vonnis gewezen, waarin *ongevraagd* werd medegedeeld, op welke wijze naar 's rechters oordeel het openbaar gezag tegen de „Doleerenden" had op te treden. Ieder voelt, dat, al werd de eisch te recht toegewezen, zulk een motiveering alleen uit de pen kon vloeien van rechters, die aan de „Doleerenden" vijandig waren gezind."

Als lid der *Juridische Commissie van Advies* voor de Ned. Ger. Kerken in doleantie, was Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman trouwens met de procedures dezer kerken van nabij bekend. En eerst toen hij in Febr. 1890 tot het ministerschap geroepen werd, trad hij als adviseur der kerken af. Maar uit naam van de Juridische Commissie rapporteerde Dr. Rutgers toen dan ook in de eerstvolgende Synode te Leeuwarden: „De Commissie kan nu zelve getuigenis afleggen van de niet genoeg te waardeeren diensten, die door Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman aan onze kerken bewezen zijn. Dat hij dit gedaan heeft met groote bekwaamheid, met volhardenden ijver en met onverdeelde toewijding des harten, is overbekend: ook de tegenstanders zelven hebben daarvan waarlijk niet gezwegen. Maar hoe ontzaglijk veel hij daarvoor gedaan heeft, meer dan drie jaar lang, bijna dag aan dag, en hoe dat in honderden gevallen aan de kerken is ten goede gekomen, door besparing van last en niet minder door besparing van kosten, dat kan alles slechts bekend zijn aan die enkelen, die in al dien arbeid eenigszins waren ingewijd. Het zou niet in zijn geest zijn, daarover in bizonderheden uit te weiden. Maar het zou ook niet in den geest onzer kerken

zijn, daarvan nu geheel te zwijgen. Dat zij voor die onvermoeide en trouwe zorg hartelijken dank zijn verschuldigd, mag in dit rapport wel eens worden uitgesproken, en dan door de kerken zelve worden beaamd."

In datzelfde rapport wordt dan voorts ook dankbaar vermeld, hoe Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman te Groningen, [1]) als advocaat van de kerken in de noordelijke provinciën, zich met groote toewijding aan haar heeft ten dienste gesteld, en dan zóó, dat hij bij de zaken wel optrad en handelde, en voorts in ontelbaar vele gevallen zijn adviezen gaf, maar vervolgens aan de kerken zijn kosten grootendeels niet in rekening bracht. Ofschoon minder bekend dan zijn broeder Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, heeft dus ook deze rechtsgeleerde zich evenzeer voor de doleerende kerken opgeofferd. Meermalen ook heeft hij voor haar rechten gepleit: men denke slechts aan zijn pleidooi in zake de overgave van kerk en kansel te Wetsinge-Sauwert en te Zuidwolde in November '87. En wie het voorrecht had, de correspondentie te mogen inzien, door dezen advocaat met onderscheidene kerken gevoerd, weet voorts, dat daaruit niet alleen een juridische, maar ook een geestelijke toon te beluisteren valt, en dat deze advocaat, bizonder als hij pleiten zou, niet alleen in eigen gebed, maar ook in het gebed der broederen kracht zocht.

Beide Lohmans werden dan ook door de doleerende kerken zóó gewaardeerd, dat de Synode te Leeuwarden in 1890 eenparig besloot, „een opzettelijke schriftelijke betuiging van de erkentelijkheid der kerken" te zenden aan Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en aan Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman.

---

7. DE GEVOERDE PROCESSEN.

Evenals in 1834 en volgende jaren, hebben ook in 1886 de Gereformeerden, die zich aan de onwettige Organisatie van 1816 wilden onttrekken, zich geplaatst op het standpunt, dat alleen die kerken, welke zich hielden aan de Belijdenisschriften der Kerk en *de wettige, nooit afgeschafte Dordtsche Kerkenordening*, de wettige voortzetting waren van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Het sprak dus vanzelf, dat allen, aan wie eenig beheer over of bezit van goederen, welke aan die kerken behoorden, was *toevertrouwd*, hun mandaat niet *mochten* nederleggen of aan anderen eenig goed *mochten* afgeven, tenzij daartoe veroordeeld door de rechterlijke macht. Hadden zij

---

[1]) Hij behoorde tot de Waalsche Gemeente, die overwegend orthodox was, en waarbij zich destijds de aanzienlijken onder de orthodoxen te Groningen meerendeels hadden aangesloten.

Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman.

anders gehandeld, dan zouden zij ontrouw geworden zijn òf aan een hoofdbeginsel der Reformatie, òf aan hun verplichtingen als beheerders.

Gelijk echter te verwachten was, hebben de Besturen, die in 1816 door een koninklijke machtsdaad in het leven geroepen waren, geen middel ontzien om zich te handhaven in het bezit van de goederen der Gereformeerde Kerken hier te lande. Zonder die goederen en zonder gouvernementeelen steun zou hun onmacht onmiddellijk aan den dag zijn gekomen.

De kerken harerzijds mochten die goederen niet vrijwillig overgeven, omdat daarin de erkenning zou gelegen hebben, dat de Kerken, vanouds door de gemeenschappelijke Belijdenis één, thans haar eenheid vonden in de haar sinds 1816 opgelegde Besturen.

Zoodra de opzieners der gemeente, het éénig over haar gestelde gezag, in het belang der hun toevertrouwde kerken het noodig achtten, de opgedrongen Besturen niet langer te dulden, moest de gemeente met hen meegaan. Daarin kon geen grond gelegen zijn voor het verlies van haar goederen.

Op dit standpunt plaatste zich dan ook de door het Synodaal Convent te Rotterdam in 1887 benoemde *Juridische Commissie van Advies*, wanneer zij over de noodzakelijkheid, om processen te voeren, te oordeelen had.

Intusschen adviseerde zij daartoe nooit anders, dan ter verdediging tegen feitelijkheden. En zelfs in dat geval deed zij het slechts noode.

Er zijn gemeenten, o. a. Wons en Serooskerke, waar letterlijk met ruw geweld de kerk door de tegenpartij is veroverd. Menigmaal hebben trouwe kerkvoogden, na ingewonnen advies, het hun toevertrouwde goed bij nacht en ontijde verdedigd. Maar als de overmacht te groot was, en de Overheid steeds, onder allerlei voorwendsels, haar hulp weigerde, moesten zij wel zwichten. Zelfs in die gevallen raadde de commissie aan, niet te procedeeren, omdat genoegzaam bleek, dat men alleen voor geweld uit den weg was gegaan.

Dat processen niet konden worden vermeden, spreekt vanzelf. Maar de commissie gevoelde diep, dat dit procedeeren tusschen leden eener zelfde gemeente de openbaring is van een diep zondigen toestand; terwijl het proces zelf bitterheid doet ontstaan, en menschen, die om der conscientie wil handelen gelijk zij doen, verarmt. Zij heeft dienvolgens elk proces ontraden, waar kon worden voldaan aan de begeerten der tegenpartij zonder prijsgeving van beginsel. Ook waar dit onmogelijk was, heeft zij steeds de ernstigste pogingen aangewend om het proces te voorkomen; zij heeft op het onchristelijke van dat procedeeren gewezen; op haar raad hebben steeds de aangevallenen verklaard, zich schriftelijk te willen verbinden, *alles* wat gevraagd werd vrijwillig te geven of te doen, zoodra in

hoogste ressort te hunnen nadeele was beslist; terwijl zij evenmin eischten, dat hun qualiteit zou worden erkend, als zij zelve die van hunne tegenpartij konden erkennen. Bij die pogingen ondervonden zij enkele malen steun bij den advocaat der tegenpartij; de tegenpartij zelve echter wilde, behalve in een zeer enkel geval, van geen onderhandeling weten. Of haar al voorgehouden werd, dat een proces hen toch niet *spoediger* tot hun doel bracht dan eene transactie op vorenstaande gronden, niets hielp; zij gingen met de gewone felheid door. De verantwoordelijkheid voor al de verbittering, die daardoor in de gemeente ontstaan is, komt dan ook alleen op hun hoofd.

Rusteloos arbeidde de tegenpartij. Zelfs waar zij bijna geen aanhangers had, drong zij zich op. Niets en niemand werd gespaard; het traktement van de afgezette broeders, op enkele uitzonderingen na, onder de overgebleven collega's verdeeld [1]; zelfs wie in het kerkelijk beheer hun in den weg stond, afgezet; daarentegen de afzetting der gemeenteleden, die met den afgezetten predikant medegingen, ter wille van den hoofdelijken omslag vaak vermeden.

Zoo is het geschied, dat tal van processen tusschen Christenen gevoerd werden, niettegenstaande de quaestie, waarover het liep, zeer wel door het voeren van één of een paar processen had kunnen worden beslist. Droevig is het vooral, dat in die processen met hand en tand de rechtsgeldigheid van het Koninklijk Reglement van 1816 is verdedigd, voornamelijk door hen, die in vroegere dagen mèt de Gereformeerden daartegen opkwamen.

De Juridische Commissie zorgde er ook steeds voor, dat geen andere gedingen voor gemeenschappelijke rekening der Kerken gevoerd werden dan de zoodanige, waarin de hoofdquaestie, waar 't om ging, betrokken was, en waarbij dus alle kerken belang hadden.

En ofschoon steeds van oordeel, dat het goed recht aan de zijde der Gereformeerden was, was de commissie toch tevens overtuigd, dat dit recht moeilijk ingang zou vinden bij de rechterlijke macht. De leden der magistratuur toch, opgegroeid in geheel onjuiste kerkrechtelijke begrippen en onbekend met de beginselen der Gereformeerde Kerkenordening, konden geenszins geacht worden persoonlijk geheel onverschillig te zijn omtrent den uitslag. Van hen was niet te verwachten, dat zij geheel *onbevooroordeeld* zouden zijn. Die overtuiging der commissie was mede gegrond op hetgeen in 1834 en later was geschied, toen de rechterlijke autoriteiten, gesteund door bijkans alles, wat destijds liberaal was, niet geschroomd hadden, de vervolging tegen de Afgescheidenen mogelijk te maken, en alleen

---

[1]) Te Utrecht weigerden twee der achtergebleven predikanten, Koningsberger (?) en Wolf, onder wat naam of titel ook, iets te ontvangen van wat zij achtten te zijn: *bloedgeld*.

enkele Roomsch-Katholieke rechterlijke ambtenaren weigerden daartoe mede te werken.

Ook nu, ten opzichte van de doleerenden, plaatste de rechterlijke macht zich, met uitzondering van een enkele rechtbank, steeds op het standpunt der tegenpartij, zonder hetgeen daartegen aangevoerd werd, te weerleggen. En de tegenpartij voelde zich sterk door de gebleken sympathie van bijna alle rechterlijke autoriteiten. En in plaats van, al ware 't alleen uit eerbied voor een oprechte overtuiging, mee te werken om op de minst kostbare en snelste wijze een beslissing van de rechterlijke macht te verkrijgen, legde de tegenpartij zich in verreweg de meeste plaatsen veeleer toe op het vermeerderen, dan op het verminderen van processen. De uitdrukkelijkste verklaring, dat, bij de eerste uitspraak in hoogste instantie, alles zonder onderscheid vrijwillig door de doleerenden zou worden afgestaan, mocht zelden of nooit baten. In éène en dezelfde gemeente werd tegen de Gereformeerden een vijftal processen op touw gezet, hoewel een enkele uitspraak hetzelfde effect zou hebben gehad.

„Nochtans," zoo concludeerde de Juridische Commissie in haar rapport op de Utrechtsche Synode in 1888, „nochtans is al de moeite en al het geld, voor de handhaving van ons goed recht besteed, niet weggeworpen. Voor feitelijk geweld moeten onze kerkeraden en kerkvoogden evenzeer zwichten, als voor de uitspraken van den burgerlijken rechter. Maar door de volharding en den moed, waarmede op vele plaatsen onze kerkelijke colleges het recht der Kerk hebben gehandhaafd, is het, ondanks de bemoeiingen der overheden in tegenovergestelden zin, steeds duidelijker geworden voor de oogen der geheele natie, wat de Gereformeerde Kerk, die onder puin begraven lag, in haar wezen is. Misschien zal het nog lang duren, voordat elkeen erkent, dat de Gereformeerde Kerk, waarvoor onze vaderen goed en bloed hebben geofferd, en waaraan Nederland zijn grootheid te danken heeft gehad, door de overheden van Nederland onrechtmatig van hare bezittingen is beroofd; maar duidelijker zal het steeds worden, dat niet wij, doch onze tegenstanders de Kerk hebben verlaten, om zich toe te vertrouwen aan de leiding van een genootschap, welks oorsprong niet is kerkelijke roeping, maar koninklijke wil."

Met het oog op de rechtsgedingen werd voorts door de Synode de volgende motie aangenomen:

„De Voorloopige Synode van Nederduitsche Gereformeerde Kerken, te Utrecht vergaderd,

„*hartelijk dankzeggende* voor de moeite en de trouwe zorg, door de rechtsgeleerde adviseurs en advocaten, en in het bijzonder door Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, aangewend ten behoeve der handhaving van de rechten onzer Kerken;

„*hoopt*, dat bij den verderen loop der processen het recht moge zegevieren;

„*acht* de Kerken geroepen, gedachtig aan Luk. 18 : 1—8, het recht doen te blijven vragen;

„*roept* de Kerken op, vooreerst om de leden der Kerken nog minder dan de toevertrouwde goederen los te laten, tenzij dan na de in Gods Woord aanbevolen middelen te hebben aangewend;

„*vervolgens*, om in het bizonder ook voor de overheden en rechters, pleitbezorgers en raadslieden in den gebede te gaan;

„*eindelijk*, om vooral de Vrije Universiteit, welke de zuivere rechtsbeginselen tracht te bevorderen, te steunen, door aan die stichting onze gaven, en, zoo mogelijk, ook onze zonen toe te vertrouwen;

„*dit alles* in afhankelijkheid van den God des Verbonds, wien alleen de dank toekomt, ook voor den zegen, welke uit ondergane verdrukking over ons kwam."

---

8. KERKELIJK LEVEN TE MAASSLUIS.

Als een monument der godsvrucht van reeder en visscher, meester en gezel staat te Maassluis het kolossale kerkgebouw der Nederlandsch Hervormde Gemeente, met zijn schoone vormen, zijn prachtig orgel en doeltreffende inrichting. Deze kerk, waarin een Bosboom de indrukken vond voor zijn kunstenaars-concepties, dateert uit het tijdvak na de Reformatie, en was in 1639 voor den Dienst des Woords in gebruik genomen.

Sedert de Fransche overheersching echter geraakten de kerkelijke bezittingen al meer in verval. Rationalisten als Ds. P. W. Brouwer, Groninger en moderne predikanten als Ds. Knuttel en Ds. Vollenhoven van Daalen preekten het orthodoxe volk de kerk uit. De heilbeerigen zochten nu als Vrienden der Waarheid stichting in een Evangelisatielokaal, of woonden tijdelijk in bij de Christelijke Gereformeerden te Maasland.

Dit duurde, totdat de kerkeraad het wenschelijk vond, aan Evangelisatie en Separatie den kop in te drukken door het beroepen van een orthodoxen predikant, Ds. Ris Lambers. Met diens komst, 5 Oct. 1862, keerden de Vrienden der Waarheid in de kerk terug; maar de Christelijke Gereformeerden gingen 9 Maart 1865 tot institueering van een eigen kerkformatie over.

Toen de orthodoxe partij aan het bewind kwam, vond zij het kerkelijk leven in zóó desolaten toestand, dat de diaconie niet meer dan 13½ cent in kas had. Maar nu trad er weer een tijdperk van

bloei in. Het kerkelijk besef ontwaakte weer. En toen in 1869 de gemeente voor de keuze werd gesteld, of zij onder Provinciaal Reglement dan wel onder eigen beheer haar goederen wenschte te besturen, koos zij voor „Vrij Beheer".

Na Ds. Ris Lambers stonden hier nog de volgende orthodoxe predikanten: Van Baerle, J. P. R. Laan, J. G. Verhoeff, E. Barger, Malcomesius, G. J. Barger en Kalkman, die allen, meer of minder, de belangstelling in het kerkelijk leven bevorderden.

Vooral in het bezit van Ds. Kalkman verheugde de gemeente zich. Had hij niet bij zijn intrede gezegd, dat hij de gewelven van het kerkgebouw zou doen weergalmen van de donders van Sinaï en van het bazuingeklank des Evangelies?

De prediking van Ds. Kalkman werd door velen gezocht, ook uit den omtrek. Het groote kerkgebouw was steeds overvol. En er werden in die dagen velen toegedaan tot de gemeente, die zalig werden. Preekte er daarentegen een enkel maal onverhoopt een leeraar, die een ander evangelie verkondigde, dan bleef het volk weg. Eenmaal was het zelfs zóó, dat een van elders gekomen predikant acht menschen als gehoor had.

De forsche prediking van Ds. Kalkman had ook merkbaren invloed op zijn collega Malcomesius, die nu ook met te meer kracht in denzelfden geest ging preeken. Zelfs liet deze geen gelegenheid voorbijgaan, om te wijzen op het zondig karakter van de Synodale Organisatie.

Inmiddels was te Amsterdam het conflict met de bestuursmachten uitgebroken. Onverwijld schaarden Kalkman en Malcomesius zich nu aan de zijde der vervolgde broederen. De een na den ander trad te Amsterdam in de lokalen op.

Malcomesius hield daar op 18 Juli '86 zijn preek over „het lied uit de diepten", waarin hij o. m. sprak:

„De ongerechtigheden der Kerke worden gereinigd door het bloed van Christus, het waschvat van den grooten Ontfermer. Mocht het maar tot schuldbewustzijn, tot een roepen „uit de diepten" komen, dan is de verlossing nabij. Uit de geschiedenis weten wij, dat deze Psalm het eerst is gezongen, toen Utrecht zich losmaakte van het pauselijk juk. 't Was bij gelegenheid, dat de laatste aartsbisschop in zijn praalgraf werd neergelegd, dat de toen saamgevloeide schare onder het aanheffen van den 130sten Psalm de Domkerk veroverde voor de prediking van het zuivere Woord van God. Zoo werd de Boetpsalm vanouds het Hervormingslied voor lateren tijd, en hij blijft het tot op dezen stond. Als de Heilige Geest ons den Boetpsalm in de ziel legt, dan zinkt Pauselijke Hiërarchie in het stof des doods en het Licht komt weer op den kandelaar der Kerk. Als op de bazuin van den Ootmoed die Psalm mag gezongen worden, vallen de muren van Jericho om, want daartegen is geen

sterkte des Satans bestand. Geve de Geest ons dan dit lied te verstaan en te zingen. Het zij ons reislied en onze levenspsalm!"

En Kalkman sprak te Amsterdam op 12 Sept. '86:

„Het volk des Heeren ligt doodig in zijn graf. Er wordt met den Heere geen gemeenschap geoefend, en het Godsgemis wordt niet eens betreurd. Men kust de wereld, en het vleesch geeft vrij spel. Dan is Gods volk zwarter dan de heidenen, omdat zij tegen meer licht, grootere liefde en sterkere beloften gezondigd hebben. Het verval van land en volk wordt aangezien, hoogstens met een zuchtenden mond, in elk geval met een koel hart. De verbreking van Jozefs tent raakt de ziel niet, en terwijl de vijand Sions muren tegen den grond rammeit, nadat hij brullend zijn krijgsbanieren van goddeloos ongeloof ter plaatse van het gebed tot teekenen zette, staat men op zijn best met een traan in het oog toe te zien. Er wordt veel geredeneerd, en veel onheilig vuur aangestoken, en men bespreekt de zaken liever met duistere vromen, dan met vromen, in wier ziel leven woont.

„Maar als de Heere Zijn volk uit hunne graven doet opkomen (Ezech. 37 : 12) en de disselboomen huns juks verbreekt (Ezech. 34 : 27), dan heffen zij hun aangezichten op uit de gebreken (Job 11 : 15); zij keeren weder tot hun vorigen man, want zij erkennen: toen was ons beter dan nu (Hosea 2 : 6), en zij roepen met macht uit de keel: „Wat hebben wij meer met de afgoden te doen!" Nu is het wachtwoord: „reformeeren", reformeeren in hart, in huis en in kerk, waardoor het tot alle zonden heet: Henen uit! (Jes. 30 : 22.) Met hun afhoereeringen beroeren zij zich uit hunne sloten, en met vervaardheid komen zij als kruipende dieren der aarde tot den Heere, hunnen God (Micha 7 : 17), en zij vallen voor hunnen God in de schuld, belijdende de misdaden. Dan worden ze weer voorbidders voor een zinkende natie. Dan beklimmen ze met lijfsgevaar Sions invallende muren; en ze werken zoo zuiver, zoo nederig en diep afhankelijk, want nu meenen zij niet de Kerk te redden, maar zij bieden zich zelf den Heere aan, of Hij hen ook gebruiken wil als onwaardige instrumenten in Zijn waardige hand. Zoo staan zij voor Gods aangezicht in de bresse voor een Kerk, die naar Dan en Bethel trekt om voor de kalveren zich te buigen. En zij zijn zoo nuttig voor anderen! Zij liggen voor de duistere vromen in het verborgen te zuchten tot God, en daar wordt weer iets gevoeld van de zoete banden, die hen binden aan des Heeren lieve volk."

Toen Kalkman deze preek hield, stond hij niet meer te Maassluis, maar te Monster, waarheen hij in het voorjaar van '86 vertrokken was. Maar middellijk is het toch aan hem en Malcomesius te danken, dat de gemeente van Maassluis rijp werd voor de afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie.

De besliste houding, die Ds. Malcomesius aannam, had voor hem het beroep naar Rotterdam ten gevolge. De verwachting echter, die men daar van hem koesterde, als zou hij meegaan met de reformatie der Kerk, werd bitter teleurgesteld, evenals te Monster met Ds. Kalkman het geval was.

Maar de Heere had een anderen leeraar voor Maassluis bestemd. En deze zou in Zijn hand het middel zijn om vier kerken (behalve Maassluis ook Maasland, Rozenburg en Naaldwijk) uit te leiden van onder het juk der Synodale reglementen. Het was Ds. T. H. Woudstra, 31 October '86 van Oudemirdum gekomen.

Nadat de kerkeraad in Januari '87 het Congres te Amsterdam had bijgewoond, kwam Ds. Woudstra Zondags d.a.v. op den kansel openlijk uit voor het Koningschap van Christus in Zijn Kerk, en getuigde hij krachtig tegen de verloochening daarvan door de Synode, waaronder hij verklaarde het niet langer te kunnen uithouden. Dit woord wekte zulk een ontroering in de kerk, dat zoowel mannen als vrouwen begonnen te schreien, en eenigen „van zich zelf" vielen en weggedragen moesten worden.

De kerkeraad besloot voorts, geen moderne ringpredikanten meer op den kansel toe te laten, onder welke er één was geweest, die zich niet geschaamd had Jezus een „hoerenkind" te noemen.

Intusschen zat ook het Classicaal Bestuur niet stil. Twee leden van dat Bestuur gingen alvast eens bij een der kerkvoogden onderzoeken, of hij bereid was het kerkgebouw voor Ds. Woudstra te sluiten; waarop deze kerkvoogd ten antwoord gaf: „Dat durf ik niet, want de zeelui hebben gezegd: „Het is onze kerk; door ons is zij gebouwd; wanneer de kerk gesloten wordt, nemen wij een mast van het schip en loopen de deuren open." Heel Maassluis zou in beweging komen, wanneer ik het waagde, de kerk voor Ds. Woudstra te sluiten."

Eerst draalde men toen nog even met de schorsing van Ds. Woudstra. Maar op 25 Februari kreeg hij toch zijn bul thuis.

De kerkeraad berustte echter niet in het schorsingsvonnis, over dezen getrouwen leeraar uitgesproken, maar besloot in zijn vergadering van 3 Maart 1887 het Synodale juk af te schudden en weer naar de Dordtsche Kerkenordening te gaan leven.

Ofschoon nu de predikantsplaats door het Classicaal Bestuur vacant werd verklaard en de ringpredikanten Zondags kwamen om Ds. Woudstra te vervangen, zorgde deze, dat hij altijd op den kansel was, eer een vertegenwoordiger van den Ring verscheen.

Zoo trad Ds. Woudstra 's morgens en 's avonds toch op. En 's middags hielden de kerkvoogden het kerkgebouw gesloten. Toen nu de jonge Ds. Meerburg uit Kethel 's middags de deuren gesloten vond, zei hij: „Had ik maar een hamer, dan sloeg ik ze open!"

Dat hoort een voorbijganger. Aanstonds roept die: „Hij wil de deuren openslaan!” En in een oogwenk is Meerburg door wel 200 mannen omsingeld, die hem naloopen tot „De Moriaan”, waar zijn rijtuig stond. Vier politie-agenten vergezelden hem.

Als Meerburg nu bij het rijtuig gekomen is, zegt hij verstoord: „Wat ’n rommel is me dat hier!” waarop het volk antwoordt: „Maak maar gauw, dat je wegkomt, anders zullen we je eens op je plaats zetten!” En fluks ging Meerburg er nu in zijn rijtuig van door.

De overige ringpredikanten werden ongemoeid gelaten, daar zij geen aanstoot gaven.

Ook te Maassluis hielden de doleerenden zich dus rustig. Maar van Synodale zijde was de haat zóó groot, dat iemand Ds. Woudstra een pak slaag gaf. De woesteling is later doodarm geworden.

Op 24 Maart 1887 werd de getrouwe leeraar uit zijn ambt ontzet en aan den kerkeraad het recht op het kerkgebouw ontzegd.

Maar leeraar, kerkeraad en gemeente bleven elkander trouw.

Volgens vonnis der Rechtbank bleef het kerkgebouw nu voor langen tijd geheel gesloten. En wel voerde de kerkvoogdij de procedure over het eigendomsrecht tot in hoogste instantie, maar niettegenstaande Maassluis „vrij beheer” had, werd toch het Synodaal Genootschap als eigenaresse aangewezen, en de gemeente veroordeeld tot betaling van de proceskosten, die meer dan tien duizend gulden bedroegen.

---

9. DE PROCESKOSTEN.

Met betrekking tot de kosten, die voor alle gevoerde of nog hangende processen reeds gemaakt waren of nog zouden moeten voldaan worden, voor zooverre die kosten ten laste van de gezamenlijke kerken gebracht werden, was de raming der Juridische Commissie in 1888, dat die schuld wel niet onder de ƒ 50.000 zou blijven.

En reeds in Juni 1890 bedroegen die kosten, volgens rapport op de Leeuwarder Synode, ƒ 29.600, zooals men gespecificeerd vindt in onderstaande, daarvan opgemaakte lijst:

Uitgegeven voor proceskosten tot 20 Juni 1890.

Kerk Bennekom	ƒ	620.61[5]
„ Aalten	„	1.417.08[5]
„ Hijlaard	„	2.500.22[5]
Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman te Groningen, voor onderscheidene kerken	„	2.000.60
„ Wons	„	2.100.20
Overbrengen.	ƒ	8.638.72[5]

Overgebracht. . .	*f*	8.638.72^{5}
Kerk Klundert	„	78,50
„ Zuidwolde	„	4.494.06^{5}
„ Zuidland.	„	1.080.35
„ Augustinusga	„	550.30
„ Zevenhoven.	„	435.15
„ Hardenberg	„	749.45
„ Garijp.	„	1.000.35
„ Nederhorst den Berg	„	42.43
„ Wetsinge-Sauwert	„	2.844.50^{5}
„ Bunschoten	„	1.401.67
„ Maassluis	„	6.893.92^{5}
„ Reeuwijk.	„	46.41
„ Serooskerke	„	570.37
„ Oudewater	„	300.15
„ Kollum	„	429.74
„ Holysloot.	„	30.70
Totaal	*f*	29.586.79

Op de Synode te 's-Gravenhage in September 1891 werd deze lijst nog als volgt aangevuld:

1890.	Sept.	5.	Kerk	Zuidland	*f*	1548.92
„	„	11.	„	Aalten	„	60.47
„	Oct.	5.	„	Wetsinge-Sauwert	„	1101.35^{5}
„	„	11.	„	Zuidland	„	80.—
„	„	31.	„	Bunschoten	„	743.29
			„	Maassluis	„	133.70^{5}
„	Nov.	4.		. . . .	„	166.82
„	„	4.		Declaratie Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, Groningen, diversen	„	918.92
„	„	8.	„	Wetsinge-Sauwert	„	19.17
1891.	Febr.	17.	„	(procedure diaconale bedeeling)	„	2401.06
„	„	25.	„	Aalten	„	1443.85^{5}
			„	Zuidland	„	71.62^{5}
„	„	26.	„	Hijlaard	„	1050.32^{5}
„	Mei	5.	„	Kootwijk	„	756.53^{5}
„	Juni	11.	„	Maassluis	„	1119.06^{5}
			„	Wetsinge-Sauwert	„	81.97
„	„	24.	„	Kootwijk (pastorie)	„	98.35^{5}
				Als boven rembours voorschot Ds. Houtzagers	„	400.15
				Totaal . . .	*f*	12.195.59

Hierbij diene nog ter toelichting, dat de tegenpartij, ook na alles genomen te hebben, *door de onredelijkste eischen van schadevergoeding* de Gereformeerden als het ware gedwongen had tot nieuwe processen of tot het betalen van zeer groote sommen. Zoo werd een diaconie, die voortgegaan was met alle armen te bedeelen, aangesproken tot terugbetaling harer inkomsten, zonder die bedeeling, waarvan de noodzakelijkheid niet betwist werd of kon worden, in rekening te mogen brengen. Deze rechtsbeschouwing, welke aan de Juridische Commissie van Advies ten eenenmale onverdedigbaar toescheen en dan ook zoowel door het Hof te Arnhem als door den Procureur-Generaal bij den Hoogen Raad verworpen werd, werd evenwel door den Hoogen Raad, evenzeer als door het Hof te Leeuwarden en de Rechtbank te Groningen beaamd. Fabelachtige sommen werden ook gevorderd voor het niet teruggeven van enkele oude doopboeken.

Maar vooral de loop van het laatst gevoerde proces, te Maassluis, levert een merkwaardige bijdrage voor de wijze, waarop de Gereformeerden door de tegenpartij werden bejegend. Bekend is het, hoe te Maassluis bijkans heel de gemeente met de reformatie meeging. Haar wettige bestuurders waren *in het bezit* van kerk en kerkegoed, de dienst werd dus in de kerkgebouwen gehouden. De tegenpartij, die kerkgebouwen opvorderende, had tevens geëischt, dat zij onder beheer van een bewaarder zouden worden gesteld. Op die wijze werden de gebouwen buiten gebruik gesteld en de verliezende partij op zeer groote kosten gejaagd; iets, waarbij niemand gebaat was. Dat de Gereformeerden met de gebouwen op den loop zouden gaan, was natuurlijk niet te duchten. De Juridische Commissie kon zich dan ook niet voorstellen, dat deze eisch tot sequestratie op rechtsgronden te verdedigen zou zijn; maar ook daarover werd door de rechterlijke colleges anders geoordeeld. Al deze tusschengedingen, waaraan geen ontkomen mogelijk was, hebben duizenden gekost. Ten slotte werden, gelijk te verwachten was, de Gereformeerden veroordeeld tot afstand van al wat zij tot dusver hadden bezeten of beheerd.

Nadat alles was overgegeven, vorderde de tegenpartij nog een schadevergoeding van ruim *f* 18000. Aangeboden werd toen ruim *f* 6000. Maar daarop werd aan de Gereformeerden de schandelijke eisch gesteld, niet *f* 18000 maar *f* 23000 schadevergoeding te geven, waarbij o.a. in rekening gebracht werd 7% van de getaxeerde waarde der onder bewaking gestelde kerkgebouwen. Zóó werd het doel van die sequestratie openbaar: het onttrekken van de kerkgebouwen aan het gebruik waarvoor zij bestemd waren, scheen het middel te hebben moeten zijn, om die kerkgebouwen te maken tot zeven percent rentegevende effecten! Tegen zulke buitensporige eischen was niet anders te doen, dan alweer den rechter te laten beslissen. Deze wees niet

f 23000, doch slechts *f* 8911 toe; en dat hij daarbij nog een ruimen maatstaf bezigde, was duidelijk, want voor „plaatsgelden tijdens de sequestratie" werd in rekening gebracht *f* 4900, hoewel iedereen wist, dat te Maassluis bijna heel de gemeente zich aan het Synodaal bestuur had onttrokken en dus maar zeer weinig plaatsen zou hebben gehuurd.

Uit deze feiten, die lichtelijk met zeer vele andere te vermeerderen zouden zijn, blijkt wel, dat het groot aantal processen geenszins aan den proceslust der Gereformeerden was te wijten. Had de tegenpartij *willen* handelen op redelijke wijze, dan zouden de proceskosten noch voor haar zelve — want ook zij heeft veel moeten betalen — noch voor de Gereformeerde Kerken *een derde* hebben bedragen van wat nu te betalen viel. Met name echter door vermeerdering van het aantal processen, altijd over geheel dezelfde quaestie en zelfs vaak in dezelfde gemeente, heeft de tegenpartij de kosten zooveel mogelijk opgedreven. Juist echter in de noordelijke provinciën, waar die toeleg zich wel bovenmate betoonde, zijn de kosten toch verre beneden de raming gebleven, dank zij inzonderheid de belangeloosheid van den advocaat der kerken in die provinciën, Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman te Groningen.

Op de Synode te Amsterdam in 1892 werden voor proceskosten nog verantwoord de volgende uitgaven:

Kerk Waarder	*f* 340.15
„ Oudewater	„ 1.624.33[5]
„ Mijdrecht	„ 1.000.30
Totaal . . .	*f* 2.964.78[5]

Ook na deze opgave waren er echter nog rekeningen van proceskosten te wachten, die het bedrag aanzienlijk deden stijgen. Meegerekend de renten van opgenomen gelden à deposito hebben deze procedures den Gereformeerden Kerken dan ook wel een halve ton gouds gekost.

Toch betreffen deze kosten nog slechts een deel der gevoerde processen, n.l. van die kerken, die niet bij machte waren, de door haar te voeren processen geheel of ten deele zelf te bekostigen. Onderscheidene kerken, die hiertoe in staat waren, droegen haar eigen proceskosten; hetzij geheel, als b.v. Amsterdam, Rotterdam, Leiderdorp, Nijkerk o/d. Veluwe, Voorthuizen, Barendrecht, Klundert, Zwartsluis, enz., of althans voor een goed gedeelte, als b.v. Kollum Lollum, Maassluis, enz.

10. DRIEMAANDELIJKSCHE COLLECTEN.

Reeds in 1887, op het Synodaal Convent te Rotterdam, hadden alle kerken zich verbonden, voor de proceskosten te collecteeren, en in 1888, op de Voorloopige Synode van Utrecht, werd die verbintenis nader zóó bepaald, dat in elke kerk voor die schuld driemaandelijksche collecten zouden gehouden worden. Door een circulaire, aan alle kerkeraden toegezonden, werd hierop toen ook nog nader aangedrongen; een en ander op voorstel van de rechtsgeleerde adviseurs, die in hun rapport aan de Utrechtsche Synode er op wezen, hoe nu op de kerken zelve de verplichting rustte, die leden van kerkeraden, diaconieën en kerkvoogdijen, die trouw hun plicht hadden vervuld door de hun toevertrouwde goederen niet vrijwillig over te geven, voor persoonlijke schade, daaruit voortvloeiende, te vrijwaren. Natuurlijk moest, van zijn standpunt te recht, de rechter die leden persoonlijk tot de kosten veroordeelen. Aansprakelijk waren ze dus in eigen goed. Op de kerken rustte nu de taak, die lasten van hen over te nemen, en de kosten te betalen van hetgeen door hen ten behoeve der kerken was verricht.

Om nu het houden van driemaandelijksche collecten voor de kosten der rechtsgedingen te bevorderen, benoemde de Synode voor elke classicale combinatie een deputaat.

Een dezer deputaten, de heer J. H. de Waal Malefijt te Zeist, schreef ter wegneming van de bezwaren, die bij menigeen tegen het procedeeren bleken te bestaan, in de *Utrechtsche Kerkbode* met het oog op de collecten voor de proceskosten o. m. het volgende:

„Proceskosten staan onder ons in kwaden reuk.

Ons volk houdt niet van „rechten". Het recht is bij ons niet goedkoop, en vandaar, dat menigeen liever ongelijk lijdt, dan zich te wagen aan een proces, welks afloop moeilijk is te voorzien en dat het gevaar met zich brengt, hem, die er zich in begeeft, zware geldelijke verliezen te berokkenen. „Een mager vergelijk is beter dan een vet proces," zegt het volks-spreekwoord. En in de praktijk legt men het niet zelden zóó uit, dat men liever iedere schade lijdt, dan tot een rechtsvordering zijn toevlucht te nemen.

Nu, tot op zekere hoogte is dit te verstaan, en zelfs te billijken. Rechtzaken zijn zeker weinig begeerlijk en tusschen broederen stellig af te keuren.

Doch men moet ten deze *wel* onderscheid maken. Het recht is geen zaak van menschelijke uitvinding of op 's menschen goeddunken gegrond, dat men zoo maar eens *al* of *niet* mag handhaven naar luim en willekeur. Neen, het recht *moet* door ons worden geëerd en gehandhaafd als van *Goddelijken* oorsprong. Vandaar, dat ook de zachtmoedigste en liefderijkste Christen in omstandigheden

komen kan, dat hij wel in rechten *moet* gaan, en door lijdelijk toegeven zich aan *plichtverzuim* zou schuldig maken.

Als, om maar iets te noemen, ons eenig goed ter bewaring is toevertrouwd en iemand anders komt dat van ons opeischen, — mogen wij dan, om des lieven vredes wille, maar zeggen: Ziedaar, vriend, hebt gij wat gij begeert? Ieder voelt, dat dit niet kan of mag, maar dat men bewaren moet wat ter bewaring is toevertrouwd. En als nu de eischer dreigen gaat met een proces, zou men dan, om maar buiten rechtsgedingen te blijven, soms zwichten moeten? Wie zou zoo iets staande willen houden!

En ziet, juist op deze en soortgelijke wijze zijn onze *kerken* in processen gewikkeld. Waarlijk niet uit *lust* tot pleiten, maar *gedwongen* door haar belagers.

Waar van Synodale zijde de eisch werd gesteld, dat kerkvoogden onmiddellijk de goederen, de kerkeraden onverwijld de boeken der plaatselijke kerk zouden overgeven, zoodra die kerk aan de ingedrongen Besturen de gehoorzaamheid had opgezegd, daar zou een voetstoots toegeven aan dien eisch gelijk hebben gestaan met de erkentenis, dat men had opgehouden Kerk des Heeren te zijn, zoodra men met de Haagsche Synode had gebroken."

Toch waren er onderscheidene kerken, die nalatig bleven in het houden van de driemaandelijksche collecten.

Althans op de Leeuwarder Synode in 1890 moest de Juridische Commissie klagen, dat slechts enkele kerken en classen zich aan de afspraak hadden gehouden; de overgroote meerderheid had òf niets òf betrekkelijk weinig gedaan. Hadden alle kerken, naar de mate harer krachten, geregeld bijgedragen, gelijk b.v. geschied was in de classen van Groningen, van Franeker, van Middelburg en van Amsterdam, dan zou er toen misschien nog slechts éénmaal te collecteeren zijn geweest voor de proceskosten. Maar nu moest de driemaandelijksche collecte natuurlijk nog voor onbepaalden tijd worden voortgezet. De Synode drong er echter op aan, dat nu ten minste in het loopende jaar deze zaak door de kerken ten einde mocht worden gebracht, en dat daartoe geen enkele kerk nu de verplichte driemaandelijksche collecte voor de proceskosten meer zou nalaten.

Ook in den loop van 1890 bleven echter in vele kerken deze inzamelingen achterwege; andere droegen zeer ongeregeld en niet naar haar draagkracht bij, zoodat in 1891 op de Voorloopige Synode te 's-Gravenhage moest worden gerapporteerd: „Indien deze eereschuld van alle onze kerken inderdaad gelijkelijk was gedragen, zou de altijd onaangename driemaandelijksche collecte voor de proceskosten spoedig geheel kunnen ophouden. Maar ten gevolge van veler nalatigheid kan daaraan nog in lang niet gedacht worden.

De staat der collecte is voor vele kerken inderdaad beschamend, en zou wel eens oorzaak kunnen worden, dat om onzentwil de Naam des Heeren gelasterd werd. Moge te dien aanzien het volgende rapport betere dingen te vermelden hebben. In allerlei opzicht zal dat aan de kerken ten goede komen. Ook om haar in staat te stellen, andere dringende belangen beter dan tot dusver te behartigen. Eerst wanneer de schuld der proceskosten zal zijn afgedaan, komt er voor die andere hulp volle vrijheid en ruime gelegenheid."

En waarlijk, het volgende rapport, uitgebracht op de laatste Voorloopige Synode te Amsterdam in 1892, kon vermelden, dat, vooral in den laatsten tijd, belangrijke extra-collecten in sommige classen waren gehouden, in de stellige, veelal uitgesproken verwachting, dat zulks nu voor het laatst zou zijn geweest. Er was nu nog een som van *ƒ* 19.000 noodig.

Dit bedrag werd nu omgeslagen over de verschillende classen, met dien verstande, dat, bij de bepaling van het quotum, behalve de financieele draagkracht, eenigermate in rekening genomen werd vroeger *verzuim* of *trouwbetoon* in het houden der voorgeschreven driemaandelijksche collecten.

Voor het innen dezer proceskosten werd aangewezen de heer W. Hovy.

Deze berichtte in 1896 aan de Middelburgsche Synode, dat het restant van de door hem voorgeschoten som nog *ƒ* 586 bedroeg. Genoemde Synode besloot toen, deze schuld zoo spoedig mogelijk te vereffenen.

En zoo werd deze eereschuld door de kerken dan toch eindelijk geheel afgedaan. Zeker had dit eerder kunnen en moeten geschieden. Maar was het niet te begrijpen, dat onderscheidene kerken, die opeens allerlei groote uitgaven hadden, voor de afbetaling van dat bloedgeld moeilijk warm konden worden?

Het blijft dan ook om wraak van den hemel roepen.

Maar zelfs tegen onrecht toegerust te zijn met offervaardigheid, is ook een vrucht van het Kruis!

---

11. „DOLEERENDE".

Het woord „doleeren" is uit de Latijnsche taal herkomstig. Het beteekent oorspronkelijk: smart hebben; en dan verder: zijn smart bekendmaken, zijn klacht uitspreken, zich beklagen, bizonder bij den rechter. Wie zich in zijn rechten verkort acht, dient daarover bij den rechter een klacht in, en gaat alzoo in *doleantie*.

Deze beteekenis van het woord was ook in het kerkelijk spraakgebruik niet ongewoon. Prof. Fabius wees er indertijd reeds op, dat men de uitdrukking „doleantie" zelfs meer dan eens vindt in de *Handelingen* der Synode van het jaar 1851; b.v. op blz. 287. Een commissie uit de Synode, benoemd om te rapporteeren over een klacht van het Classicaal Bestuur van Gouda, is daar van oordeel, dat de beslissing van den Commissaris des Konings „door alle partijen moet opgevolgd worden, behoudens hare regten van *doleantie* bij hoogere staatsmagt".

Ook door de Afgescheidenen werd het woord „doleerend" in den eersten tijd wel gebruikt, om er het eigenaardige van hun toestand mee aan te duiden.

„De bedrukte gemeenten, welke zich om der conscientie wille hebben afgescheiden van het sedert 1816 opgerigt Kerkbestuur, en het Genootschap, hetwelk door dat bestuur wordt geregeerd," heeten dan ook in Scholte's uitgave der Adressen aan Z. M. den Koning: „*dolerende* gemeenten".

Dit was trouwens ook de historische naam geweest van de „clagende gemeynten" in den aanvang der 17de eeuw, toen zij verdrukt werden door Arminiaansche kerkbesturen en Libertijnsche magistraten. Haar aktenstukken waren door Prof. Rutgers reeds in 1882 van onder het stof te voorschijn gehaald en verwerkt in een rectorale oratie over „het Kerkverband". Sedert was de naam „doleerend" kerkelijk weer geijkt, en zoo konden de gecommitteerde kerkeraadsleden op de bekende conferentie van 11 April 1883 reeds uitspreken: „dat Gereformeerde belijders, die onder een kerkeraad verkeerden, wiens doen en toeleg tegen Jezus' Koningschap inging, gehouden waren eendrachtelijk de gemeenschap met zulk een kerkeraad af te breken en als *doleerende* kerk op te treden".

Voorts had Dr. Kuyper in 1883 op Luthers vierde eeuwfeest aan de zonen der Reformatie hier te lande zijn *Tractaat van de Reformatie der Kerken* aangeboden, en daarin ook gewezen op *doleerende* kerken die, gedrukt gaande onder een opgedrongen ontrouw kerkbestuur, naar God klagen, of haar plaag mocht worden weggenomen.

En zoo lag er dan niets vreemds in, dat, na afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie, de Amsterdamsche kerkeraad den vroegeren naam van *Nederduitsch Gereformeerde Kerk* weer opnam met de bijvoeging: *doleerende*, en daarvan in zijn bekendmaking van 16 December 1886 aan de Gemeente aldus rekenschap gaf: „dat de Kerkeraad, na de opgedane ervaring van de houding der machthebbenden, het niet geoorloofd acht voorloopig zijn recht op de gebouwen, bezittingen en goederen der gemeente te doen gelden, en uit dien hoofde, onder uitdrukkelijke reserveering van alle rechten,

als *doleerende Kerk* optreedt." Geen prijsgeving van het recht op de kerkelijke goederen werd dan ook bedoeld; maar, wijl men zich dat recht door overmacht zag betwist, wenschte men de uitspraak van den burgerlijken rechter af te wachten.

Deze beteekenis van den naam „doleerend" werd door de kerken in heel het land nog beter verstaan sedert het Congres in Januari 1887. Daar toch had men geoordeeld, dat aan den naam van „Nederduitsch Gereformeerde Kerk" eerst dan moest worden toegevoegd: *doleerende*, „wanneer aan zulk een kerk belet wordt zich als de oude Gereformeerde Kerk te doen gelden; 'tgeen inzonderheid blijkt, wanneer haar door hen, die de beschikking over gebouwen, goederen en traktementen hebben, het gebruik en genot ervan feitelijk wordt ontzegd". Ook was op dit Congres door Dr. Geesink de doleerende kerk van Rotterdam in de 17de eeuw [1]) geschetst, wier leeraar Ds. Geselius, toen hij met diefleiders de stad werd uitgezet, gezegd had: „Ick en salt daer niet bij laeten, maar *klaghen* bij hooghe en leeghe." Vervolgens hield Ds. B. van Schelven op datzelfde Congres zijn lezing over „het karakter en het Goddelijk recht der doleerende kerken", wier karakteristiek hij in deze woorden teekende:

„Immers worden zij door de Overheid gedrukt, al schijnt, dat juist een kerkelijk zich noemend bestuur haar geweld aandoet. Ja, het zijn Classicale en Provinciale en Synodale Besturen alleen, die handelend optreden dusver. Doch een ieder verstaat, dat er van eene zijdelingsche zoowel als van eene rechtstreeksche inwerking sprake kan zijn. Die eerste nu, eene zijdelingsche n.l., geldt het hier. Al die besturen toch hebben hun ontstaan en voortbestaan alleen te danken aan den wil der Overheid. Het is ons herinnerd, eer het besluit genomen werd om tot den Koning te gaan met de vrage, dat onze zaken, voor zoover zij in dit tijdelijk leven vallen en op geld en goed en naam en positie betrekking hebben, alleen zouden worden berecht door zijn rechtbanken en niet door de willekeur onzer bestuurders. Daarom heeft Groen van Prinsterer steeds zoo aangedrongen op wegneming van het staatscreatuur van 1816, vooral na 1852, toen het van nog erger aard en natuur is geworden. Want hoe ook schijnbaar de werking der Overheid op de kerken zij weggenomen, metterdaad rust zij nog loodzwaar op haar. Zoo zelfs, dat er geen kerk is, die niet de volle vrijheid van beweging mist; of althans geen kerk, die niet, zoodra zij het gareel van 1816 van

---

[1]) Zie, voor de vergelijking met de doleantie in de 17de eeuw, ook de oratie van Docent D. K. Wielenga over de *Doleerende Kerken*, en de bespreking daarvan in *De Heraut*, n°. 484 e. v.

zich werpt om weer onder het zachte juk van haren eeuwigen Koning zich te scharen, daarom dan ook aanstonds en onmiddellijk in doleerende gestalte zich moet vertoonen. Immers houdt de Overheid nog steeds haar creatuur de hand boven het hoofd en, evenals vóór vijftig jaren, wordt ook nu op menige plaats politie en militie der Hiërarchie ten dienste gesteld."

Geen wonder dan ook, dat, toen de Nederduitsch Gereformeerde Kerken in Juni 1887 te Rotterdam voor het eerst in een Synodaal Convent samenkwamen, zij achter haar naam de bijvoeging stelden: *doleerende*, en wel in dezen zin: „dat alle onze kerken, als klagende naar God om de verongelijking Zijner Kerken, doleerende zijn bij de Overheid, in zooverre deze een valsch kerkbestuur tegenover ons handhaaft, en zij toch, bij de gratie Gods regeerende, gebonden is, aan Gods Kerken recht te doen. Zoo echter, dat dit klagen om recht niet eischend en uit de hoogte toega, maar verzeld zij van belijdenis van eigen ontrouw en schuld. En evenzeer niet enkel bedoele zelfzuchtig recht voor zich zelf te zoeken, maar in medelijden en deernis ook een zoeken van recht voor de broederen zij."

In gelijken geest had trouwens de kerkeraad van Voorthuizen aanstonds, toen hij in doleantie ging, op voorstel van Dr. Van den Bergh de volgende verklaring afgelegd en in het notulenboek geschreven: „De Kerkeraad, vanwege jarenlange ontrouw zich voor God waardig achtende van alle tijdelijk goed beroofd te worden, meent alleen in Jezus' naam niet voetstoots de eischen van onwettige Besturen te mogen toegeven, omdat daardoor deze arme broeders in hun verkeerden weg gestijfd, rechtsschennis versterkt, en Gods gunste gemist wordt. Noodig is intusschen, de breuke in ons eigen hart en huis te onderzoeken, en in ware gemeenschap met den Heere recht en barmhartigheid te oefenen."

Dit beginsel nu der Doleantie is zeker nergens zuiverder beleden en ernstiger in practijk gebracht dan te Voorthuizen, in de moederkerk der Doleantie, onder de teedere leiding van den boetprediker Dr. Mr. Van den Bergh, wiens geheiligd rechtsbesef zeer diep het onrecht voelde, dat den Koning der Kerk in Zijn Kerken werd aangedaan. En zoo ergens, dan is in het kerkgebouw, in de kerkeraadskamer en in de pastorie te Voorthuizen waarlijk *gedoleerd*, het onrecht geklaagd aan het oor van God, in de verootmoedigde gestalte van een Ezra en een Daniël.

Tot zulke „doleerenden" te behooren, was dan ook waarlijk geen schande, al werden ze door de wereld voor „*dollen*" uitgekreten.

Toen de Edelen in 1566 te Brussel, bij de aanbieding van hun Smeekschrift aan de Landvoogdes, voor „een hoop bedelaars" gescholden werden, aanvaardden zij dien schimpnaam: bedelaars, *geuzen*, zelfs als een eerenaam. En toen de doleerenden uit het

begin der 17de eeuw, om de Gereformeerde waarheid te kunnen hooren, buiten hun eigen woonplaats ter kerk moesten gaan, loopende door dik en dun, door stof en slijk, en dan nog door hun tegenstanders met slijk en steenen geworpen, kregen ze wel den bijnaam van: *slijkgeuzen*, maar achtte zelfs Prins Maurits het zich een eere, onder hen gerekend te worden.

Zoo was het ook den strijders en lijders voor recht en vrijheid in Christus' Kerk tijdens de Doleantie van 1886 een eere, als „dollen" gesmaad te worden.

Maar pijnlijker was het hun, dat de toevoeging „doleerende" achter den naam „Nederduitsch Gereformeerde Kerken" tot misverstand aanleiding bleek te geven, of gebruikt te worden om verwarring in de hand te werken.

Niet alleen toch bij de groote menigte, maar ook bij de rechterlijke en administratieve ambtenaren, bleek de toevoeging van het woord „doleerende" al meer de gedachte te wekken, dat de Nederduitsch Gereformeerde Kerken een soort van nieuwe kerkformaties waren, die zich hadden afgezonderd van de aloude Gereformeerde Kerken.

Toch was dit juist het tegendeel van wat met de Doleantie bedoeld werd. 't Was immers niet een andere kerk, een nieuwe gemeente, die men wilde stichten; maar 't was de aloude kerk, de Nederduitsche Gereformeerde Gemeente, de voortzetting van de historische kerk der vaderen, die echter door een onwettig bestuur in haar vrij en zelfstandig bestaan beleedigd en gekrenkt werd. De toevoeging „doleerende" wilde dan ook alleen maar zeggen, dat de kerk in het gebruik van haar goederen en in het uitoefenen van haar rechten gewelddadig werd belemmerd, en dat zij daarover bij de Overheden des lands klaagde, en vroeg: Doet mij *recht* tegenover mijn wederpartijder. Het woord „doleerende" en „doleantie" deed dus tot het eigen wezen en onderscheidend kenmerk van de kerk niets af. Het diende slechts ter aanduiding van een *tijdelijken* toestand, waarin de kerk verkeerde; maar het behoorde volstrekt niet tot den naam der kerk als zoodanig. Vandaar ook, dat in de officieele kennisgevingen der kerken aan de Regeering, van den terugkeer tot de Dordtsche Kerkenordening, dit woord „doleerende" niet voorkwam.

En thans, nu de processen geëindigd waren en er vooralsnog geenerlei uitzicht bestond op wijziging in de houding der Overheid, dreigde dit woord „doleerende" hoe langs zoo meer de signatuur te worden voor een nieuwe kerkformatie, in steê van louter een protest tegen de krenking van rechten. Daarom achtte de Voorloopige Synode te Utrecht in 1888 het noodig, uit te spreken, dat die bijvoeging „doleerende" niet tot den eigenlijken naam der kerken behoorde,

maar slechts haar tijdelijke positie uitdrukte. En zoo lezen we dan in de Acta dezer Synode, Art. 48:

„Onze kerken zijn *Nederduitsch Gereformeerde Kerken*, doch wegens „miskenning harer rechten op dit oogenblik *in doleantie*. Het laatste „is thans echter genoegzaam bekend, en daar de doleantie in geenen „deele het *wezen*, maar slechts den tijdelijken *toestand* onzer kerken „raakt, behoeft en behoort dit achter den *naam* onzer kerken slechts „dàn te worden aangewezen, wanneer wij bepaald op dien tijdelijken „toestand onzer Nederd. Geref. Kerken de aandacht willen vestigen. „Onze naam is geene andere dan: „*Nederduitsch Gereformeerde* „*Kerken*.”

HOOFDSTUK VIII.

Anti-doleerend kerkisme.

---

1. EEN VADERHART DOORPRIEMD.

In de pastorie te Oude-Wetering woonde bij zijn jongsten zoon in, de eerbiedwaardige grijsaard Ds. A. van Schelven, reizend predikant der Confessioneele Vereeniging.

Jarenlang had hij met veel zegen in België geëvangeliseerd, vaak onder vervolging en met levensgevaar. Maar als een goed krijgsknecht van Jezus Christus stond hij steeds pal.

Te Gent kwam eens op 'n laten avond een jeugdig priester in grooten gewetensnood de woning van Ds. Van Schelven binnensluipen, tot nadenken gebracht door een van diens geschriften. Deze zag hierin een verhooring van zijn gedurig gebed, dat de Heere ook eens priesters tot het Protestantisme mocht bewegen. Als een vader zorgde Van Schelven nu voor zijn bekeerling, en mede door zijn bemiddeling werd César Segers — want zóó heette de gewezen Roomsche priester — predikant in de Nederlandsch Hervormde Kerk.

En er was een tijd, dat Segers met mannenmoed den strijd tegen de Synodale Organisatie scheen te zullen voeren; denk slechts aan zijn uitspraak op de predikantenvergadering te Utrecht in 1884: „Mijn vreugdegroet aan de eerste kerk de beste, die den moed zal hebben om, op gevaar van alles te verliezen, het Synodaal verband te verbreken. En als men zulk een gemeente dan dwingen wil, dan zegge die gemeente in de kracht haars Heeren: „Uw geld zal met u ten verderve zijn!"

Maar gelijk zoo menigeen, dreef ook Ds. César Segers van lieverlee af op het clericale stroompje, en lid geworden van de Algemeene Synode, deed hij straks ijverig mee aan het vervolgen van zijn broederen.

Toen Ds. C. L. F. van Schelven te Oude-Wetering geschorst

was, zou Ds. Segers van Leiden daar komen om als ringpredikant in diens plaats te preeken. Vooraf schreef hij echter nog een briefje aan den ouden Van Schelven, hem vragende, of hij zijn zoon niet kon bewegen, alsnog terug te keeren van den weg der doleantie.

Daarop antwoordde de vader met dit schrijven:

OUDE-WETERING, 15 Febr. 1887.

WelEerw. Heer,

Al had ik dusver wel reeds menigwerf gedacht een woord tot u te richten, zoo bleef het toch telkens uit. Nu moet het mij echter van 't hart, nu uw schrijven mij daarvoor als vanzelf aanleiding geeft.

Het beginsel van uw tegenwoordige loopbaan was zoo schoon, zoo kennelijk door de hand des Heeren gewrocht, dat ik daaraan dikwijls met blijdschap dacht, als een liefelijke vrucht van mijn zijn in uw vaderland, die mij vaak onder de moeite en den strijd, aan dien arbeid verbonden, getroost en verblijd heeft.

Nog denk ik vaak aan de eerste ontmoeting, aan het eerste gebed, dat wij, te Gent, in mijn huis, neergeknield, samen baden, en de vele gebeden, die wij later voor u opzonden; ook herinner ik mij den blijden dank, die er op volgde, als ik u zag geleid tot de bediening des H. Evangelies in de kerk onzes lands; al had ik altijd gehoopt, dat gij u zoudt hebben gedrongen gevoeld, uw eigen, naar het geestelijke zoo arm vaderland in het Evangelie te dienen. Doch, dit zij zoo. Gij zijt een anderen weg gegaan. Als ik u iets van dat verleden herinner, en gij kondt zien, dat het mij uit het harte welde, zult gij ook wel gevoelen, welke tegengestelde gewaarwordingen er later oprezen in mijn hart. Vooral in de laatste tijden was het mij droef, u in de Kerk, die u opnam, te zien woelen en woeden tegen de grondbeginselen dier Kerk, en tegen hen, die er de dragers van zijn. 't Was mij smartelijk, u helper te zien van hen, die onze geliefde Gereformeerde Kerk steeds verder van den weg tot reformatie afbrengen, en uitwerpen, die in 's Heeren Naam en naar Zijn Woord zich tot reformatie hebben opgemaakt.

Immers, ik heb recht alzoo tegen u te spreken. Het: *„Dat is een schandaal!"* door u uitgeroepen in de laatste Classicale Vergadering tegen een jeugdig dienaar des Heeren, die, door zijn geweten gedrongen, opkwam voor de rechten van den door God over Zijne Kerk gezalfden Koning, vervulde mijn ziel met verbazing en met zulk een gruwen, dat ik, bij de gedachte daaraan, moeite had om te besluiten, nog met den man, die dit gezegd heeft, in correspondentie te treden.

En dat het u met dat woord in vollen omvang ernst is, bleek later in ieder kerkelijk proces, waarin gij rechtstreeks of zijdelings

betrokken waart, en blijkt ook weer duidelijk uit uw (overigens zeer gewaardeerd) schrijven.

Wat meent gij dan, mijn vriend, dat de strijd tegen de Synodale priesterheerschappij, waarin nu reeds aan drie mijner zonen de kerkelijke besturen hun wrok over beleedigde hoogheid hebben doen gevoelen, uit liefhebberij is aangebonden? Of ook, dat wij, kennende den onverzoenlijken haat der Synodalen tegen het Gereformeerd leven in de Kerk van Christus in deze landen, van den aanvang af ons ook maar één oogenblik hebben gevleid met gunstiger bejegening van Synodale zijde? Dan zoudt ge ons toch voor al te kortzichtig aanzien.

Wilt gij weten, wat er in betrekking tot dezen kerkelijken strijd in mijn hart is? Welnu dan: ik reken het mij tot een hooge eere, dat drie mijner zonen om hun *staan* voor waarheid, recht en vrijheid worden vervolgd.

En hoe staat gij nu?

Wat gij niet hebt kunnen doen voor de Roomsche hiërarchie, zoudt gij wenschen, dat mijn zoon deed; en van den man, die u hielp verlossen, zoudt gij verlangen, dat hij bij zijn eigen zonen het tegendeel trachtte te bewerken?

Gij kunt dus begrijpen, wat smart het ons zijn zal, te moeten zien, hoe gij het blijk onzer liefde en belangstelling komt vergelden als mede-vervolger van mijn zoon, omdat hij de zoo gruwelijk gebruikte macht, die de Synodale Hiërarchie zich heeft aangematigd, durfde weerstaan, om weer voor Jezus Christus en Zijn Woord, als het eenig geldend gezag, te buigen.

Indien mijn gezicht het toeliet — indien ik denken kon, dat er heil in stak, zou ik geneigd zijn een boekdeel te schrijven van wat ik persoonlijk heb ervaren van de z.g. hoogere besturen, van laagheden, leugens en willekeur, sinds den tijd, dat ik, uit België teruggekeerd, weer in Nederland tot welzijn der Hervormde Kerk naar hare oorspronkelijke beginselen gearbeid heb. Waarlijk overvloedig genoeg om afkeer en verachting te koesteren, en doordrongen te zijn van de overtuiging, dat daarvan geen heil te wachten is.

Mag *ik* dus, die uw eerste raadgever was, u nog een raad (wellicht den laatsten) geven? Hij is deze: Doe niet langer mee aan het vervolgen der broeders en der gemeente, die om des gewetens en des Woords wille niet langer de Synodale Hiërarchie over Christus' Kerk dulden kunnen, en ga nergens heen om op te treden, waar een Gereformeerd, geordend en mèt zegen werkend Dienaar des Woords is; — kom vooral niet naar de Oude-Wetering, om niet het vaderharte, maar het Christenhart te doorpriemen van hem, die u den eersten goeden raad gaf, met u bad en voor u dankte, en die trouw bleef aan het beginsel om Jezus als Koning uit te

Ds. A. van Schelven.

roepen, eerst tegenover Roomschen, nu tegenover Synodalen opstand tegen Zijn gehoond gezag (Psalm II).

Zondag a.s. Van Ronkel — Zondag daarna wellicht gij: de ontaarde kerk der oude [1]) en de valsche kerk der nieuwe bedeeling; wie denkt er niet aan bij die samenvoeging uwer namen, vereenigd als gij zijt tegen eene Kerk en ambtsdragers, die pal staan voor de eere van Jezus, onzen Koning? Ik vind het ontroerend!

Heilbiddend, uw dienaar en oude vriend,
(w. g.) A. VAN SCHELVEN.

Toen de bewuste Zondag was aangebroken, stond vader Van Schelven voor 't raam der pastorie den vervolger van zijn zoon op te wachten, het gelaat strak van ernst, de lippen saamgeperst.

Daar kwam Ds. Segers aan; hij keek naar de pastorie, voelde het doordringend oog van zijn geestelijken vader, lichtte stijf den hoed en... ging preeken.

't Was de laatste maal, dat die twee elkander zagen: een ontmoeting, om nooit meer te vergeten.

Vader Van Schelven zweeg verder haast dien geheelen dag. Zijn vaderhart was doorpriemd... door zijn geestelijken zoon.

---

2. VAN HET BREKEN VAN BELOFTEN.

Onder dit opschrift las men in *De Heraut* van 18 Sept. '87:

Gelijk elke reformatie der kerken, zoo heeft ook de reformatie onzer Nederlandsche kerken, waarvan we thans de eerste aanvangen werken zien, het vraagstuk *der Belofte* weer aan de orde gesteld.

Dit kan niet anders.

Goede kerken zijn met het afvergen van beloften uiterst voorzichtig. Ze leggen geen juk op, maar dringen naar het zachte juk Christi. En in zooverre ze beloften afvergen, zijn het altoos beloften van godzaligheid.

Zoo in de beloften van den Doop. Zoo bij het Heilig Avondmaal.

Zulk een goede kerk is het om de eere Gods en het heil der zielen te doen. En in zooverre ook zij met de heilzame macht der *belofte* rekent, wendt ze die voor *dat* doel en voor *dat* doel uitsluitend aan. Om eigen macht en grootheid denkt ze niet. Dienaresse en instrument des Heeren, houdt ze alleen op Zijn glorie aan.

---

[1]) Dr. Van Ronkel was uit het Jodendom.

Zoodra echter de kerk ontzinkt aan deze hooge, heilige roeping, acht ze deze geestelijke beloften minder. En of iemand al beloofd heeft bij den Doop zijne kinderen „in de voorzeide leer te doen opvoeden", en het toch niet doet, maar dit gedoopte kind in allerlei heidensche voorstelling laat opgroeien, daar bekommert zulk een kerk zich niet om, en nooit zal het haar in den zin komen, deswege censuur of ban op iemand toe te passen.

Zoo zag men het in de dagen van Luther en Calvijn, toen geen enkel kerkelijk bestuur er aan dacht, om aan de beloften, die den Heere gedaan waren, voor zoover ze godzaligheid bedoelden, de hand te houden.

En zoo ziet men het ook nu in de Synodale Hiërarchie, die wel nog Zondag op Zondag deze Doopsbeloften afneemt, maar dan ook voorts de zaak rusten laat en er niet meer naar omziet.

Doch waar de afgedoolde en ge*de*formeerde kerk op die wijs wezenlijk heilige beloften minacht en voor niets rekent en ze niet telt, anders dan in plechtige phrasen en holle klanken, is ze er op uit, om *geheel andere* beloften van de lieden af te vergen, beloften, die *niet* godzaligheid, maar erkenning van *haar* macht en grootheid en glorie bedoelen.

Vandaar, dat er ook bij de Synodale Hiërarchie thans slechts ééne belofte is, die in haar oog wezenlijke en hooge waardij bezit, t. w. *de belofte, die men bij het afleggen van geloofsbelijdenis gedaan heeft*, en *de belofte bij de aanvaarding van zijn ambt.*

Kostelijk, zoudt ge zeggen, want wat is er uitnemender, dan dat een kerk haar leden houdt aan het geloof, dat ze beleden hebben, en dringt tot getrouwe vervulling van het ambt, waarin ze gesteld werden?

Doch met uw welnemen, zóó is het niet bedoeld!

O neen, of iemand, die belijdenis deed, straks alle geloof verloochent, den Christus afzweert en met heel het eens beledene den spot drijft, dat maakte noch de bezorgdheid noch den toorn dezer kerkbestuurders ooit gaande. Integendeel, zulk een loochenaar van de Godheid des Heeren plaatsten ze keer op keer, als Groothiërarch en President der Synode, aan hun hoofd.

En ook, of een predikant of ouderling al op de schromelijkste wijze zijn ambtsplichten verzuimde, en de zielen vergiftigde in steê van ze tot het kruis van Christus te trekken, dáár bekreunde ze zich niet om. Veeleer nam ze een Laurillard in het Classicaal Bestuur, en bracht ze bij groepen deze „wolven in de schaapskooi" op het gestoelte der eere.

Neen, maar er was aan deze dure belofte een klein toevoegsel aangebracht; een schijnbaar onbeduidend aanhangsel; iets wat er zoo mee doorging; er bij geraffeld wierd; en waar niemand op lette;

en dat was, *dat men gehoorzaamheid zwoer aan haar reglementen.*

En dáárom, dáárom, en daarom *alleen* nu was het haar te doen.

In cauda venenum! [1])

Daarmee hield ze de zielen vast; daarmee bond ze de conscientie; om het straks als een gruwelijke zonde voor God te verfoeien, zoo iemand zich onderwond, om in strijd met deze reglementen te handelen.

Let wel, hier maakte men een *gewetensquaestie* van.

Men keurde het niet slechts af, maar dorst openlijk uitspreken, dat breking van *deze* belofte de zielen schuldig stelde voor Gods oordeel.

Zelfs ontzag men zich niet, om een niet-houding van deze belofte voor te stellen als blijk van onzedelijk karakter.

En toen eenmaal gevoeld wierd, hoe dit verzinsel de zwakken van geest en ongeoefenden in denkkracht imponeerde, greep dominee na dominee dit looze wapen aan, om het als de echte herdersstaf op echt tyrannische wijze aan zijn kudde te laten voelen.

Zelfs bij de politieke stembus manoeuvreerde men met dezen nieuwen herdersstaf.

En een predikant schreef in een politiek blad, [2]) dat leden der Hervormde Kerk hun belofte schonden (en dus meineedig waren) zoo ze een tegenstander der Hiërarchie voor de Kamer stemden.

Dit nu is de oude, onzedelijke gruwel, die ook uit de dagen der Reformatie aan elken kenner der historie welbekend is.

Luther was monnik geweest. Als monnik had Luther kloostergeloften, o. a. van *gehoorzaamheid*, gedaan. En nu kwamen opeens deze vrome Hiërarchen, die alles door de vingers zagen, op Luthers conscientie af, om hem te zeggen, dat hij een breker van beloften en een meineedige was.

Luther heeft deze ongeestelijke lieden laten praten, en er flink en ferm tegenover gesteld, dat blijven gehoorzamen, ook al is men door tien en twintig beloften gebonden, *zonde voor God zou zijn*, zoodra de gehoorzaamheid *aan God zelf* verbreking van die belofte *eischt.*

En wil men nu eens weten, hoe onze Hervormers, hoe met name Calvijn over het verbreken en schenden van zulke kerkelijke beloften oordeelt, welnu, lees dan eens met aandacht, wat hij in boek IV, c. XIII, § 21 van zijn *Institutie*, kras en voor alle hiërarchische betweterij verpletterend, over den *plicht* tot verbreking van al zulke kerkelijke beloften geschreven heeft:

„Dezulken worden hevig beschuldigd van trouweloosheid en meineed,

---

[1]) Het venijn komt achteraan.

[2]) *Goesche Courant.* Het was Ds. Verwey van Ovezand.

omdat zij, naar het gemeen gevoelen, den onverbrekelijken band, waarmede zij aan God en de Kerk verbonden waren, hebben verbroken. Maar ik zeg, dat er geen band is geweest, waar God te niet doet hetgeen de mensch opricht. Voorts, schoon wij toestaan, dat zij verbonden waren, toen zij in de onwetendheid van God en in de dwaling verstrikt lagen, zoo zeg ik nochtans, dat zij nu, na met de kennis der waarheid verlicht te zijn, tevens vrij zijn geworden door de genade van Christus. Want indien het kruis van Christus eene zoo groote kracht heeft, dat het ons van den vloek der Goddelijke Wet, waaronder wij gebonden werden gehouden, vrij maakt, hoeveel te meer zal het ons verlossen van vreemde banden, die niet anders zijn dan bedrieglijke netten des Satans? Het is dus buiten twijfel, dat Christus allen, die Hij door het licht van Zijn Evangelie bestraalt, ook losmaakt van alle strikken, waarmede zij zich door bijgeloof omgeven hadden."

Mogen we deze gezonde taal van den grooten Hervormer nu eens aan alle minnaars der Hiërarchie voorhouden, om er hun antwoord op te vernemen?

En indien hun conscientie Calvijn bijvalt, gelijk dit *moet* — want ook in hen woont nog rechtschapenheid en eerlijkheidsbesef, — laat ze ons dan aantoonen, waarom thans niet meer zou gelden, wat ze voor Calvijns dagen voetstoots toegeven. En zoo ze dit *niet* kunnen, laat ze hieraan dan nu eens zelven bemerken, hoe het gekleurde glas hunner Hiërarchische verblindheid hen er nu reeds toe gebracht heeft, om in een doodeenvoudige quaestie van *zedeleer* rechtstreeks de waarheid in het aangezicht tegen te spreken, en de gemeente af te leiden van het door God geteekend spoor.

Tevens strekke dit woord van Calvijn dan ter geruststelling van bekommerde zielen.

Verbreking van èlken band en èlke belofte, die tegen de eere Gods ingaat, is geen *meineed*, maar daad van *plicht* en *trouw*.

---

3. NOG EENS: BREKEN VAN BELOFTEN.

Aan het hoofd van het *Wageningsch Weekblad* prijkte gedurende het jaar 1886 meermalen het volgende stuk:

VOORWAARDE, WAARONDER IEMAND LID WORDT DER HERV. KERK EN PREDIKANT BIJ EEN HERV. GEMEENTE.

Niemand kan lid worden van de Ned. Herv. Kerk, tenzij hij toestemmend antwoorde op deze vraag:

„In tegenwoordigheid van God en Zijn gemeente vraag ik u...

„Belooft gij tot den bloei van het Godsrijk in het algemeen en van de Ned. Herv. Kerk in het bijzonder, met opvolging van hare verordeningen, naar uw vermogen volijverig mede te werken?"

Niemand kan predikant worden bij een Herv. Gemeente, tenzij hij met zijne onderteekening belove, dat hij,

„na de approbatie van het daartoe bevoegde kerkelijk gezag verkregen te hebben, ten spoedigste tot de gemeente zal overkomen, om door leer en voorbeeld, bestuur en opzicht, alles te doen, wat een herder en leeraar, overeenkomstig Gods heilig Woord, *volgens de verordeningen der Ned. Herv. Kerk* betaamt."

Goede trouw en eerlijkheid eischen opvolging van een gedane belofte; eerlijkheid voor God en menschen eischt, dat, als men in zijn geweten meent, dat een menschelijke verordening strijdt met Gods heilig Woord, deze verordening niet worde opgevolgd; maar eerlijkheid en goede trouw vorderen onverbiddelijk, dat men dan ook afstand doe van alle rechten en voorrechten, maatschappelijke, zedelijke en financieele, alleen en uitsluitend onder die belofte verkregen. Men moet Gode meer gehoorzamen dan den menschen, voorzeker, in alles, ten koste van alles, te allen tijde; maar dit geeft geen recht om een ter goeder trouw met menschen aangegaan verbond te verbreken, tenzij men afstand doe van de rechten, die de menschen u op voorwaarde van gehoorzaamheid schenken.

Geen wonder, dat het *Wageningsch Weekblad* nu ook vuur vatte op het *Heraut*-artikel: *Van het breken van beloften.* Van de hand van Ds. César Segers verscheen in het nummer van 14 Sept. '87 dit artikel:

BREKEN VAN BELOFTEN.

Laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden: naar dien onmisbaren regel hebben alle kerken steeds verordeningen gehad, en van hare leden gehoorzaamheid aan die verordeningen geëischt; de Roomsche Kerk onvoorwaardelijk en onverbreekbaar: wie de gehoorzaamheid opzegt, wordt van de Kerk uitgesloten en mitsdien van de zaligheid, immers buiten de Kerk geen zaligheid! De kerken uit de Hervorming hebben van den aanvang af kerkordeningen gehad; kerkorde en geloofsbelijdenis zijn gelijktijdig ontstaan, de kerkorde regelende het uitwendig leven der gemeente, de confessie getuigenis gevende aangaande haar geloof, haar inwendig leven; maar beide uit den aard der zaak voor wijzigingen en verbeteringen

vatbaar. Wie tot de gemeente toetreedt, is in beginsel aan beide gebonden; geenszins onvoorwaardelijk: hij kan op grond van Gods Woord van de kerkorde en de confessie afwijken, daarin op verandering, verbetering aandringen, maar beide langs den wettigen weg. Ieder kan wel zich beroepen op zijn persoonlijke opvatting van het Woord van God, en die opvatting is voor hem bindend, zeer zeker; maar indien hij daarmede in strijd komt, in onverzoenlijken strijd, met de gemeente of de Kerk, heeft hij recht de Kerk te verlaten, is hij verplicht zijne ambten en bedieningen in de Kerk neder te leggen.

De Hervormde Kerk eischt van hare leden en van allen, die eenig ambt of bediening in haar midden bekleeden, de belofte, zich naar hare verordeningen (wetten kent ze niet) te gedragen. Mag die belofte gebroken worden? Zeer zeker, indien iemand meent, dat gehoorzaamheid aan Gods Woord dit eischt, hierin verschillen wij niet van Dr. A. Kuyper. Het is reeds meermalen ook in dit blad duidelijk uitgesproken, daarover loopt het geschil immers niet, en dientengevolge heeft Dr. Kuyper ook geen het minste recht, ons te beschuldigen, dat wij de waarheid in het aangezicht tegenspreken of de gemeente afleiden van het door God geteekend spoor!

Het verschil is maar, of men, de belofte verbrekende, recht kan doen gelden op die voorrechten, die men alleen door het afleggen der belofte verkregen heeft. En dit nu ontkennen wij; wanneer iemand zijne belofte verbreekt en dan de rechten wil doen gelden, die hij op grond dier belofte verkreeg, dan en dan alleen noemen wij hem een meineedige, alleen zoodanig breken van een belofte achten wij ongeoorloofd. Het voorbeeld van Luther en de aanhaling uit Calvijn konden gerust achterwege blijven, want zij gaan buiten het punt in geschil om. Of heeft Luther, toen hij zijn kloosterbeloften verbrak, beweerd nog wettig monnik te zijn en aanspraak gemaakt op het uitsluitend gebruik van het klooster en deszelfs inkomsten? Toen Calvijn zijn *Institutie* schreef, heeft hij toen aanspraak in rechten doen gelden op de inkomsten der praebende, hem in zijn jeugd verleend? Noemden zij zich *doleerenden*, omdat hun het goed der Roomsche Kerk onthouden werd? Predikanten, kerkeraadsleden mogen, zooveel het hun goeddunkt, Gereformeerde gemeenten oprichten; alleen noemen wij het oneerlijk en ongeoorloofd breken van beloften, als men dan aanspraak wil maken op de goederen en fondsen, die aan de Hervormde Kerk en hare gemeenten toebehooren. Het verblijdt ons, uit het artikel van Dr. A. Kuyper te vernemen, dat er onder de Gereformeerden nog bekommerde zielen zijn, die er evenzoo over denken, en wij hopen, dat zij zich door geleerde betoogen van wie ook niet zullen laten op een dwaalspoor brengen, maar vasthouden aan het aloude spreekwoord: eerlijk duurt

het langst, of wil men liever een bijbelwoord: laat alle dingen eerlijk en met orde geschieden. Wie reformeeren wil, zij toch vooral eerlijk, en wie anderen wil voorlichten en bekommerden geruststellen, moet toch vooral duidelijk doen uitkomen, waarover het geschil loopt, en zorgvuldig vermijden het vermengen van kwesties, die met elkander niets te maken hebben, of waarover eenstemmigheid van gevoelen heerscht. Bene docet, qui bene distinguit, hetgeen, vrijelijk overgezet zijnde, beteekent: dat men een knap professor erkent aan het juist onderscheiden van het fijne puntje!

Ds. César Segers ging dus uit van de stilzwijgende onderstelling, dat de kerkelijke goederen behoorden aan de Synodale Organisatie.
Maar dit was juist de kwestie die, ook volgens Dr. Kleyn, eerst eens wetenschappelijk diende behandeld te worden, en waaromtrent het standpunt der Synodalen thans, naar het oordeel van Dr. Van Baarsel, wetenschappelijk onhoudbaar is gebleken.

---

4. HOOFDELIJKE OMSLAG.

Behalve de bemoeiingen, die uit de afwikkeling of voorkoming van een aantal processen voortvloeiden, had de Juridische Commissie ook gedurig advies te geven, wanneer van gemeenteleden, die met de reformatie hunner kerk waren meegegaan, toch de betaling gevorderd werd van een Kerkelijken Omslag ten behoeve van het Hervormd Genootschap.

Dit was wel het onedelst bedrijf der Synodalen tegenover de Doleerenden. Niet genoeg toch, dat zij de landstraktementen trokken uit de kas, waar heel het land aan meebetaalt; noch ook, dat zij voor zich alle kerkgebouwen en goederen namen, zelfs al raakten ze verlegen met de beschikbare kerkruimte, neen, de Doleerenden moesten ook bloeden.

Niet alleen toch hadden dezen voortaan uit eigen beurs in het onderhoud van hun predikanten te voorzien, en alle kosten van den eeredienst en de armenverzorging, met inbegrip van het bezwaar hunner kerken, pastorieën en scholen, zelven te dragen, maar bovendien moest hun nog op allerlei wijze geld uit den zak worden geklopt. En dat niet slechts door processen tegen hen op touw te zetten, maar ook door hun geld af te persen, om er de Synodale Organisatie mee in stand te houden.

Wel was in de laatste jaren, toen het er om te doen was de goederen en inkomsten der Gereformeerde Kerken aan die kerken zelven te onttrekken en geheel ten bate van het Hervormd

Genootschap te doen komen, juist vanwege dat Genootschap met grooten ijver beweerd, dat gemeenteleden, die ook maar eenige sympathie toonden voor de reformatie hunner Kerk, enkel daarom reeds te beschouwen waren als van de Kerk afgescheiden, zelfs al verklaarden zij zelven juist het tegendeel, en al waren zij voorts in kerkrechtelijken zin geheel ongerept te noemen: denk aan de Amsterdamsche kerkvoogden. Maar toen het nu eenmaal gelukt was in de Amsterdamsche kerkmeestersprocedure, die beschouwing door den Hoogen Raad te doen aannemen en op dien grond een voor het Genootschap gunstige uitspraak te verkrijgen, werd de genoemde bewering door haar voorstanders zelven eenvoudig weer losgelaten, en werd juist het tegendeel aangenomen; en dat zelfs ten aanzien van gemeenteleden, die uitdrukkelijk verklaarden, de Genootschapsbesturen niet te erkennen, en die voorts duidelijk toonden, geheel mee te gaan met den terugkeer hunner Kerk tot de oude Kerkenordening. Dit toch kon thans weer dienst doen, om dan zulke leden tot betaling van een kerkelijken omslag te dwingen.

Metterdaad werden dan ook op vele plaatsen de gemeenteleden eerst van alle kerkelijke goederen en inkomsten beroofd, omdat zij gerekend werden van de Kerk zich te hebben afgescheiden, en terstond daarna, juist vanwege het Genootschap, dat zulks beweerd en dat op dien grond het genot der goederen en inkomsten verkregen had, toch weer, als nog tot de Kerk behoorende, in rechten aangesproken ter betaling van een hoofdelijken omslag.

Nu zouden zulke tegenstrijdige beweringen door één zelfde rechtscollege uit den aard der zaak wel niet aangenomen zijn. Maar over kleine zaken oordeelt alleen de kantonrechter, wiens beslissing dan niet vatbaar is voor hooger beroep. En daar deze natuurlijk volle vrijheid had om van den Hoogen Raad in gevoelen te verschillen, is het in een enkel geval kunnen voorkomen, dat tweeërlei lijnrecht tegenover elkaar staande beschouwing in rechten gegolden heeft, en dan telkens ten nadeele van leden der Gereformeerde Kerken.

Intusschen was er bij alle rechters weer eenstemmigheid in het volgen van den door de rechterlijke macht nu eenmaal aangenomen regel om in zaken van kerkelijken aard niet met kerken, maar alleen met genootschappen te rekenen, en om dan voor de Hervormde Kerk enkel het in 1816 opgerichte Hervormde Kerkgenootschap te erkennen.

Daarom adviseerde *De Heraut* aan kerken of personen, die in gevaar verkeerden, door zulk een proces over hoofdelijken omslag achtervolgd te worden, intijds onderstaande declaratie in te zenden:

Aan „Kerkvoogden / „den Kerkeraad van de Hervormde gemeente" te...
behoorende tot „de Nederlandsche Hervormde Kerk".

De ondergeteekenden brengen ter kennisse van „Kerkvoogden / „den Kerkeraad van de Hervormde gemeente" te..., behoorende tot „de Nederlandsche Hervormde Kerk",

dat zij, toen zij als lidmaten der Hervormde gemeente te... werden aangenomen, in de meening verkeerden, dat zij toetraden tot de volle kerkelijke gemeenschap van de te... sedert de Reformatie daar ter plaatse bestaande Gereformeerde kerk, die geene andere belijdenis heeft dan die, welke uitgedrukt staat in de Drie Formulieren van Eenigheid, en waarin de Gereformeerde Kerkenordening, laatstelijk vastgesteld door de Dordtsche Synode van 1618/1619, nimmer wettiglijk is afgeschaft, zoodat zij geene andere leeraars hebben kan, dan die hare belijdenis van harte beamen;

dat zij, wel is waar, toen zij tot de volle gemeenschap van gezegde Gereformeerde kerk toetraden, die onder de heerschappij vonden van allerlei in 1816 door den Koning ingestelde hoogere besturen, en zij zich toen, zonder te weten wat zij deden en noodgedrongen, aan de verordeningen van die besturen hebben onderworpen, doch thans zich *de facto* vereenigd hebben met hen, die zich eens voor altoos aan die besturen hebben onttrokken;

dat het schijnt (althans bij tal van rechterlijke uitspraken is aangenomen), dat er een genootschap bestaat, genaamd „de Nederlandsche Hervormde Kerk", waarvan bovenbedoeld kerkelijk bestuur of zijne opvolgers de directie uitmaken;

dat ondergeteekenden echter van dat genootschap geene leden zijn, nimmer bedoeld hebben te worden, en, voor zoover uit eenige handelingen het tegendeel mocht zijn of worden afgeleid, hiermee uitdrukkelijk verklaren, niet als leden van dat genootschap, genaamd „de Nederlandsche Hervormde Kerk", te willen worden aangemerkt;

dat zij dus op geenerlei wijze geacht willen worden te behooren tot eenig kerkgenootschap, hoe ook genaamd, hetwelk de macht erkent van eenig bestuur, berustende op het „Algemeen Reglement van de Nederlandsche Hervormde Kerk", en dat voor 't geval, dat iemand mocht oordeelen, dat zij ooit daartoe hadden behoord, zij vooralsdan verklaren, zich daarvan te hebben afgescheiden, gelijk zij dat trouwens reeds geruimen tijd geleden gedaan hebben;

met bijvoeging, dat zij door deze kennisgeving geenszins geacht willen worden, de qualiteit der geadresseerden te *erkennen*, doch dat zij die integendeel uitdrukkelijk *ontkennen*,

geschiedende deze kennisgeving enkel, opdat de geadresseerden daarvan later geene onwetendheid zouden kunnen voorwenden.

. . . den . . .

[te onderteekenen, *enkel* met de *namen* der onderteekenaars].

„Met deze declaratie," schreef *De Heraut*, „zegt men niets wat men niet naar stipte waarheid zeggen kan en moet. O. i. bestaat er geen twijfel, of na zulk een declaratie zal geen enkele kantonrechter u meer veroordeelen. Ja, wat meer zegt, is eenmaal zulk een declaratie ingediend, dan bestaat er alle uitzicht, dat de Synodale „bloedzuigers", gelijk men ze genoemd heeft, van hun uitzuigingssysteem zullen afzien."

Niemand, die deze verklaring indiende, is dan ook veroordeeld tot betaling van een dergelijken omslag.

---

5. EEN DANK- EN BEDESTOND IN DE NIEUWE KERK.

Dat de uitspraak van den Hoogen Raad in Synodale kringen met vreugde vernomen werd, laat zich begrijpen. Maar dat men deze uitspraak met de vernietiging der Armada en met Prins Willems optreden in Engeland, en voorts de Doleerenden met Spanjaarden en Jacobieten op één lijn zou stellen, is haast ongeloofelijk.

En toch!

Het Amsterdamsche *Predikbeurtenblad* gaf het volgende te lezen:

„Volgens het besluit van het Ministerie van Predikanten is de morgenbeurt van Zondag 26 Augustus, in de Nieuwe Kerk te houden, aangewezen voor een dank- en bedestond met het oog:

op de bewaring van de Hervormde Kerken in Engeland en Nederland, ten gevolge van de vernietiging der „onoverwinnelijke" vloot in Augustus 1588;

op de handhaving van de Hervormde Religie als de voornaamste vrucht van den tocht van onzen Prins Willem III naar Engeland in het najaar van 1688, en

op de bescherming van onze Kerk, en inzonderheid van onze Gemeente, gedurende de jongste bange tijden ondervonden. [1])

WIERSMA, *Voorzitter.*"

Dat de bevoegdheid tot het nemen van zulk een besluit bij het Ministerie van Predikanten, en niet bij den kerkeraad berustte, doet reeds vreemd aan. Maar dat men de schare voor den alwetenden Rechter noodigt, om het onrecht en de vervolging, Zijn Gemeente in de laatste tijden aangedaan, met dankzegging te gedenken, dat was toch wel een zeer schrikkelijk misbruik van het gebed. De ontroering daarover was dan ook groot, vooral toen men vernam, dat deze dank- en bedestond geleid zou worden door

---

[1]) Cursiveering van ons.

Dr. Vos, den „redder der Vaderlandsche Kerk", gelijk Dr. De Visser hem later zou noemen.

Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman uitte zijn diepe verontwaardiging over zulk een onheilig bedrijf, door een ingezonden stuk in de *Amsterdamsche Kerkbode.* Na daarin te hebben nagegaan, waarvoor Dr. Vos in de eerste en in de tweede plaats zou hebben te danken, schreef hij:

„Daarna zal de spreker komen tot den allerlaatsten tijd; hij zal nog eens vermelden, dat in 1885 de Amsterdamsche kerkeraad eindelijk besloten heeft, de tucht althans in zoover te handhaven, dat tot het Avondmaal niet worden toegelaten diegenen, die ontkennen, dat Jezus is Gods Zoon. Dat echter toen iets geschied is, waarop niet was gerekend; dat n.l. het Koninklijk Bestuur, 'twelk nooit iets deed voor de handhaving van de leer, voor de handhaving van zijn eigen bestaan eene groote veerkracht betoond heeft, en wederom, evenals in 1836 en volgende jaren, ieder, die het durfde weerstaan, met kracht en geweld onschadelijk heeft gemaakt.

De spreker zal verder zijn gehoor opmerkzaam maken op de handigheid en gestrengheid zijner vrienden, toen het aankwam op handhaving van het Koninklijk Bestuur. Hoe deze vrienden een reglement van beheer, dat zij zelven gemaakt en *bezworen* hadden, op zijde hebben geschoven en eene Commissie hebben benoemd, wier wettigheid door niet één deskundige meer wordt volgehouden; hoe zij, desondanks, met behulp van de overheid van Amsterdam, die onwettige Commissie aan het bezit der kerk hebben geholpen en, met behulp van spitsvondige advocaten, hebben weten te zorgen, dat de *rechter* nooit over de wettigheid dier Commisie kon uitspraak doen.

Ten slotte — en hier zal zekerlijk de spreker in vuur geraken — zal hij vertellen, hoe zijne vrienden *alle* predikanten, die de oude Belijdenis durfden handhaven tegen de Besturen in, meedoogenloos hebben afgezet; hoe zij, wel verre van hun eenig levensonderhoud aan te bieden, integendeel de vrijgevallen traktementen terstond, en van den eersten dag af, recht broederlijk onder elkander hebben verdeeld, zoodat een hunner getuigen kon, „dat hij een goed jaar gehad had"; hoe zij zelfs besloten hebben, zich de stortingen van hunne afgezette collega's in de pensioenfondsen toe te eigenen; hoe zij voorts een middel hebben uitgevonden om, *zonder vorm van proces*, allen, die geen onderwerping aan de Besturen wilden betuigen, onmiddellijk te verwijderen; en hoe zij daarin door de burgerlijke overheid zijn gesteund; hoe ook de burgerlijke rechter heeft medegewerkt tot handhaving van den in 1816 geboren toestand, een toestand, die in 1588 en 1688 verfoeilijk geacht zou zijn geworden; hoe zij verder allen, die zij op eenige wijze in hun geldelijke

belangen konden treffen, al bekleedden dezen ook de ondergeschiktste betrekkingen, naakt aan den dijk gezet en van hunne eenige broodwinning beroofd hebben.

Al deze dingen, zal de spreker zeggen, waren de gerechte straffen des hemels over de onverlaten, die de eenheid van het Koninklijk Genootschap van 1816 durfden aanranden.

Wil de spreker eenigszins historisch te werk gaan, dan zal het bovenstaande zijn leiddraad kunnen zijn.

Ons dunkt evenwel, dat, hoe men ook over de kerkelijke troebelen denkt, en op welk standpunt men ook staat, er voor boetedoening reden te over is; *maar daarvoor een dank- en bedestond te houden, grenst aan profanie.*"

En de heer W. Hovy schreef over hetzelfde onderwerp in *De Heraut:*

„Zoo zal ook zeer waarschijnlijk een dankstond gehouden zijn, toen onze Heiland naar den kruispaal was geleid, en men alzoo, zonder vrees voor stoornis, kon voortgaan het huis des gebeds te maken tot een kuil der moordenaren!

Ontzettender misbruik van de bediening des Goddelijken Woords en van het gebed heb ik zelden vernomen. Wat zal Hij, die in den hemel woont, hierover oordeelen?"

Dr. Vos gaf zijn kerkrede over „De bewaring der Vaderlandsche Kerk" ook in druk.

Ze werd o. a. besproken in de *Friesche Kerkbode* door Ds. Ploos van Amstel, die o. m. schreef:

„Smartelijk is het, dat, waar Dr. V. aanraadt niet te liegen, hij eene zoo verschrikkelijke, leugenachtige, onbewezene, onbewijsbare beschuldiging uitspreekt, als hij zegt op bl. 9:

„Ja, het werk der Hervorming moest vernietigd; de Vaderlandsche Kerk verdeeld; kleine, nieuwe gemeenten gevormd, maar met behoud van het stoffelijk goed der oude; een versleten kerkorde ingevoerd; alle predikanten en alle gemeenten en alle gemeenteleden, die zich niet voegen wilden naar de nieuwe pauselijke macht, afgesneden, desnoods met geweld, doch het liefst door list en rechtsgedingen. Ziet daar het, zeker nu niet langer geloochende, oogmerk van de gansche beweging, die onze gemeente en geheel onze kerk eerst jarenlang in vreeselijke spanning hield, en daarna hevig beroerde, maar ook zeker geheel naar het hart was van dat Rome, dat nog altijd hoopt zijn intocht te doen in dat nationale heiligdom, en op de puinhoopen onzer Volkskerk de Inquisitievlag te planten, om de Nederlandsche natie, hoe verzwakt dan ook, te doen buigen voor zijn kerkvorst, welke alle Christenen als zijn voetbank beschouwt!"

Dus schrijft Dr. Vos. Hoe is het mogelijk, dat een leeraar, die de waarheid wil spreken, zulke vreeselijke onwaarheden kan ver-

zinnen, en beschuldigingen kan uitspreken, die allen grond van waarheid missen!

Het smart ons zeer, dat Dr. V. zoo verschrikkelijk lastert; en niet om ons, want ons deert zulks niet. De Heere weet alle dingen. Maar om hem en de zijnen doet het mij althans *zeer* leed. De geheele rede van Dr. V. steunt op eene leugen of eene fictie. Wij gunnen hem de kerkgebouwen. Maar het moet ons smarten, dat hij de gebouwen behouden wil, maar dat ten koste van de waarheid.

Laat Dr. V. echter niet zeggen, gelijk hij doet op bl. 17, dat de kerk, door de kracht die in haar woonde en in haar kwam, door zedelijke en geestelijke krachten, getoond heeft zich zelve te kunnen handhaven. Dat is wel op ons toepasselijk, want wij hebben alles tegen, en toch staan wij. Maar waarheid is, dat de z.g. vaderlandsche kerk niet getoond heeft zich zelve te kunnen handhaven door zedelijke en geestelijke kracht, maar — en dit is de zuivere waarheid — door... *de uitspraak van den Hoogen Raad.*"

Hoe Dr. Vos stemming maakte in de gemeente, blijkt ook wel uit de volgende mededeeling in het *Predikbeurtenblad* van 22 Sept.:

„Met hartelijke dankbaarheid ontving ik dezer dagen van „O 54" *f* 300 voor den bouw der *Twaalfde Kerk*, en wel met de woorden er bij: „Moge, gelijk de Elfde begonnen werd als herinnering aan 't verdrijven der Roomschen, de Twaalfde worden begonnen onder den indruk der verlossing.... door u herdacht op 26 Augustus."

„Ik hoop, dat velen met dezen wensch instemmen, overeenkomstig het schoone voorbeeld, dat „O 54" er bij gaf.

(w. g.) G. J. Vos Az."

Die puntjes.... teekenen; want ze bewijzen, dat men zich toch eigenlijk schaamde, neer te schrijven wat men bedoelde. Maar welke verlossing hier bedoeld werd, was duidelijk genoeg.

En zoo wete dan het nageslacht, dat de twaalfde kerk te Amsterdam (buiten de Muiderpoort) gebouwd is als een monument ter herinnering aan de verdrijving der Gereformeerden uit de Ned. Herv. Kerk in '86.

---

6. GEEN WETTIGE DOOP.

Bekend is, dat moderne predikanten bij hun doopsbediening wel eens afweken van de gewone formule, en b.v. doopten in den naam van geloof, hoop en liefde.

Gevolg daarvan was, dat de Amsterdamsche kerkeraad sedert geruimen tijd last had van een Roomsche inquisitie. De Roomsche

geestelijken kwamen n.l. van tijd tot tijd bij de kosters inzage vragen in de doopboeken. En bevonden zij dan, dat een voor hen belanghebbend persoon door Berlage c.s. (dezelfden, aan wier leerlingen de attesten geweigerd werden) gedoopt was, dan erkenden zij dien doop niet.

Dat vonden ten laatste de Classicale beschermers van het Modernisme wat kras voor hun moderne ambtsbroeders, en daarom werd eindelijk in het *Predikbeurtenblad* aangekondigd, dat aan de kosters verboden was, den Roomschen geestelijken voortaan die inzage toe te staan.

Maar juist in diezelfde dagen rees in het Classicaal Bestuur van Amsterdam de vraag om voorlichting omtrent de erkenning van den doop der Doleerenden. Het Provinciaal Kerkbestuur van Noord-Holland bracht dit verzoek aan de Synode over, en deze besloot in Aug. 1888, onder praesidium van Dr. M. A. Perk, den voorzitter van het *Tooneelverbond*, den doop der Doleerenden niet te erkennen, zoolang dezen niet een erkend kerkgenootschap uitmaken.

Als grond werd hiervoor aangevoerd:

„Op kerkrechtelijk standpunt kunnen de predikanten der „doleerende kerken" door de Nederlandsche Hervormde Kerk niet als tot de doopsbediening bevoegde leeraars erkend worden, omdat zij zijn uit hunne bediening ontzette predikanten, die tevens het lidmaatschap der Kerk verloren hebben; terwijl zij nog niet tot een ander wettig erkend Kerkgenootschap zijn overgegaan, en daar als wettige leeraars beroepen en erkend zijn. Derhalve zijn zij voor de Nederlandsche Hervormde Kerk private personen, en mitsdien onbevoegd tot het bedienen der Sacramenten, in casu van den Doop. De door hen toegediende doop kan dus door de Nederlandsche Hervormde Kerk niet erkend worden, zal de Kerk niet in strijd komen met haar eigen historie en verordeningen en alzoo aanleiding geven tot wanorde en willekeur.

Men zou hiertegen kunnen inbrengen, dat de Nederlandsche Hervormde Kerk den doop, in andere erkende Kerkgenootschappen bediend, toch honoreert, en de vraag doen: waarom zij dan den doop der doleerende „kerken" niet erkennen kan? Al zijn hare leeraars, zoo zegt men, die meest allen in onze Kerk hunne ordening ontvingen, uit hun ambt ontzet, waardoor hunne ordening voor onze Kerk vervallen is, de doleerenden zelve zijn van meening, dat die ordening bleef bestaan voor onze Kerk, en erkennen hen als wettige leeraars. Wij moeten daarop antwoorden, dat „de doleerenden" geen erkend Kerkgenootschap vormen. De „Kerkelijke Kas" toch is slechts eene burgerlijke administratieve vereeniging, die op eenige plaatsen rechtspersoonlijkheid verkreeg; maar zij is geen Kerkgenootschap. De „doleerenden" zelve beweren steeds, dat zij, zij alleen de Nederlandsche Hervormde Kerk uitmaken. Zoolang zij op dat standpunt

blijven staan, kan de Nederlandsche Hervormde Kerk, zonder haar eigen bestaansrecht te loochenen, deze vereeniging van „doleerenden" niet als een wettig Kerkgenootschap erkennen en hunne predikanten niet als wettige leeraars beschouwen.

Daarbij komt nog het niet geringe bezwaar, dat er van onze zijde niet de geringste contrôle kan worden uitgeoefend op het doopen in „doleerende kerken", zoodat wij niet weten, door welke personen de doop aldaar bediend wordt, en het algemeen bekend is, dat er in de „doleerende Kerken" „leeraars" werkzaam zijn, die geenerlei universitaire opleiding genoten hebben en, vroeger als „oefenaars" voor de eene of andere sekte werkzaam, thans het ambt van predikant bij de „doleerenden" vervullen; en die geen andere ordening ontvingen, dan die de doleerenden zelven hun geschonken hebben.

Daarom kan de Nederlandsche Hervormde Kerk den doop der „doleerende kerken" niet erkennen, en moet deze beschouwd worden als een doop, door ontzette leeraars of private personen bediend, dat is als *geen wettige doop*. Op dien grond zouden de aldus gedoopten bij hunne aanneming tot lidmaten moeten beschouwd worden als „niet gedoopten", die den doop moeten ontvangen.

In dien geest heeft ook de Synode van 1837 beslist ten aanzien van den doop der afgescheidenen, zoolang zij geen wettig erkende Kerkgemeente vormden. Toen in 1843 aan dien eisch voldaan was, volgde ook de officieele erkenning door de Nederlandsche Hervormde Kerk."

Het bekrompen kerkistische van dit besluit voelt ieder, die weet, dat de katholiciteit der Kerk tot dusver onder de verschillende kerkgemeenschappen een ruime en milde erkenning van elkanders doop had meegebracht. Gelijk *De Heraut* schreef:

„De Roomschen, de Lutherschen, de Remonstranten, de Hervormden, de Christ. Gereformeerden, en wie ge meer wilt, ze hebben altoos den ouden regel aangehouden, en uitsluitend de vraag gesteld, of de Doop naar eisch van de instelling was toebediend, en toebediend met de intentie van Doop te zijn. Maar voorts vroeg niemand, of de persoon, die den Doop bediende, wel een ambtsdrager, of hij wel wettig *geordend*, of zijn belijdenis wel zuiver, of zijn kerkgemeenschap wel in den haak was.

En zoo mocht dan ook van de Haagsche Synode verwacht, dat zij, zoomin als eenige vergadering van weleer, den droeven, boozen moed zou bezitten om zelfs het Sacrament van den Doop, als bewaarster van de katholiciteit der Kerke Christi, aan te tasten.

Of had ze dan niet dusver *elken* Doop erkend? Den Doop van Roomschen en Grieken en Armeniërs? Den Doop van Lutherschen, Remonstranten en Doopsgezinden? Den Doop van Christelijke Gereformeerden en kerken onder het kruis? Den Doop van pastoors

en vroedvrouwen evengoed als een Lutherschen nooddoop en huisdoop?

Ja, was ze in haar mildheid niet zelfs te ver gegaan, door óók als Doop te eeren wat *geen* Doop meer in den Naam van Vader, Zoon en Heiligen Geest was geweest?

En toch... wat niemand voor mogelijk zou hebben gehouden... het is, helaas, geschied: de Haagsche Synode *heeft* den kleingeestigen, den enghartigen, den hiërarchisch-dweepzieken overmoed gehad, liever met de historie der Christelijke Kerk van vijftien eeuwen te breken, zich zelve een slag in het aangezicht te geven, en zich voor den nakomeling tot een belaching en aanfluiting te stellen, dan dat ze, zij het dan ook slechts door den Doop, bij hare in doleantie gegane leden nog eenig *kerkelijk* kenmerk erkend had.

O, men weet niet, wat het meer dient te heeten, potsierlijk en kluchtig-koddig of schreiend-beleedigend voor de eere van den Christennaam, dat een Synode, die zegt een Christelijke Kerk te vertegenwoordigen, de vraag, of een acte Sacrament zal zijn, wil laten afhangen *van eene ministerieele rescriptie.*"

Zelfs *De Hervorming* had dan ook gevraagd: „Wat is eigenlijk een *erkend* kerkgenootschap? Waar vindt men de kenmerken dier erkenning? Van wie hangt ze af? Wij weten geen antwoord — wie weet er een?"

En de *Amsterdamsche Kerkbode* schreef:

„Men heeft de dwaasheid begaan, zich te beroepen op de wettiging van den doop door de wettiging van het genootschap van staatswege; zoodat, bij uiterste consequentie, het recht van den doop berust bij Caesar en niet bij Christus.

Men heeft beweerd, dat eene universitaire opleiding vereischte is, om in het ambt den doop te kunnen bedienen; en maakt daarmee het karakter van den doop afhankelijk van eene universiteit! Van welke? Van Leiden misschien?

Men heeft — ja, men heeft er van alles bijgehaald; behalve juist alleen Gods Woord niet! En daar alleen komt het op aan. Maar dat Woord zal toch spreken; en het recht van Gods Kerke handhaven tegen allerlei leugenachtige praktijken; en de heiligheid en de troostelijke bediening der Sacramenten heerlijk houden over hen, die, in hunne trouw voor het eeuwig beginsel van recht en waarheid, door de menschen verworpen en uit de heilige erve Zijner bezitting verdreven worden!"

Intusschen vond deze bekrompen kerkistische theorie der Synode ingang, en zoo is het dan op het eind van het jaar 1889 inderdaad geschied, dat Ds. Posthumus Meyjes te Amsterdam een reeds door Ds. Renier gedoopt kind *her*doopt heeft.

Een publieke profanatie van het Sacrament, straks ook in de Jacobikerk te Utrecht vertoond.

En dat tegen het advies van Prof. Dr. Van Toorenenbergen in, wiens kerkhistorisch geweten op de Utrechtsche predikantenvergadering van den 1sten Mei 1889 reeds getoornd had tegen het fanatieke besluit der Synode. Toen men echter den Amsterdamschen predikant C. H. Koopman tot herdoop wilde dwingen, weigerde deze, en legde hij zijn ambt neer, liever dan deze zonde te bedrijven tegen de heiligheid van den Christelijken doop.

---

7. KLOPJACHT IN FRIESLAND.

In Friesland zijn dorpen, waar een groot deel der woningen aan de Kerk of aan de Diaconie behoort. Hiervan nu maakten de Synodalen misbruik, om andersdenkenden op straat te zetten of van hun brood te berooven.

Ziehier enkele staaltjes:

In December 1889 bevatte de *Leeuwarder Courant* deze advertentie:

Bij gesloten briefjes te huur, voor den tijd van één of meer jaren, eene woonhuizinge te Hijlaard, bewoond door de Wed. A. Miedema, bevattende twee kamers, gang en ruime werkplaats, regenwaterbak, pomp, bleek en verdere gerijfelijkheden; geschikt voor een verver, kleêrmaker, slager enz., waarbij tevens eene manufactuurzaak kan worden uitgeoefend.

De huurvoorwaarden liggen van af Dinsdag 17 December e.k. ter lezing bij den kastelein D. Wiersma aldaar.

Briefjes, gemerkt K, in te zenden vóór of op den 25 December 1889, bij den heer W. Kooistra, president-kerkvoogd der Ned. Herv. gemeente te Hijlaard.

Alleen die gegadigden komen in aanmerking, die *behooren tot de Ned. Herv. Kerk en van liberale richting zijn.*

Op deze advertentie gaf *De Heraut* den volgenden noodigen commentaar:

„Deze weduwe A. Miedema is een *doleerende* weduwe.

Zonder eenige oorzaak wordt nu aan deze weduwe, die altoos stipt de huurpenningen voldeed, de huur opgezegd; en daar men nu weet, dat er in Hijlaard niet één enkel woonhuis leeg staat, beteekent dit, dat men door dit opzeggen der huur deze *weduwe het dorp uitjaagt.*

Dat is dan weer één *doleerend* gezin minder, en hiervoor krijgt men dan een Synodaal gezin in de plaats.

Meer nog.

Gelukt het nu om, gelijk de advertentie aanduidt, in dat leeg gekomen huis een slager of kleermaker te krijgen, dan zeggen alle niet doleerenden hun klandizie aan den „doleerenden" kleermaker of slager op. Dan kan ook die het niet houden. Zoo zijn er *twee* doleerende gezinnen uit het dorp gebannen.

En door de bespottelijke bijvoeging, dat de huurder *„van de liberale richting"* moet zijn, wint men één stem voor de politieke verkiezingen en verliest één tegenstander, wat twee stemmen winste geeft. En dat is nu reeds op *zes* gezinnen toegepast. Dus 6 × 2 = 12 stemmen.

Nu zou dit in een gewoon dorp of stad niet veel te beduiden hebben.

Maar als men er nu bij weet, dat de Synodale kerk te Hijlaard over ongeveer *de helft* van alle woonhuizen als eigenaresse beschikt, dan begrijpt men, waar dit heen gaat.

Dan wordt successievelijk het eene „doleerend" gezin vóór en het andere na het dorp uitgebannen, en door ontstentenis van andere woning gedwongen, heen te gaan, terwijl opzegging van werk en klandizie dit werk der duisternis voltooit.

En dat doen nu *„liberalen"*.

Dat doen nu lieden, die steeds roemen in „verdraagzaamheid" en voorgeven, dat „geloofszaken" geen verschil in het burgerlijk leven mogen maken.

O, ge moet, vooral bij de stembus, eens hooren, hoe schoon de liberalen over burgervrede en verzoening en verdraagzaamheid door kunnen slaan.

En als ge dan deze Synodale liberalen hier in Hijlaard bezig ziet, om op geniepige wijze zich van hun tegenstanders te ontdoen, door ze te bannen uit het dorp hunner inwoning, dan voelt ge toch den afstand tusschen hun zeggen en hun doen, en dan merkt ge het, hoe onverbeterlijke tyrannen deze mannen nog altoos zijn, zoodra ge een weg opgaat, die de hunne niet is."

Maar nog ergerlijker dan wat te Hijlaard gebeurde, vond plaats in de gecombineerde gemeente van Oosthem, Abbega en Folsgare. Immers, terwijl te Hijlaard modernen zoo handelden, deden het te Abbega belijders van den Naam des Heeren.

Over deze zaak las men in het radicale *Friesche Volksblad* van 19 Januari 1890:

„In Abbega weet men ook wel, dat er geschreven staat: „De natuurlijke mensch begrijpt niet de dingen, die des Geestes Gods zijn," en wij kunnen handelingen als die te Abbega maar niet *Christelijk* vinden. Jezus toch leerde: „Wat gij wilt, dat u de menschen doen, doe gij hun desgelijks." Ja, nog sterker klonk het uit zijn mond: „Hebt uwe vijanden lief, zegent ze die u vervloeken,

doet wel dengenen, die u haten, en bidt voor degenen, die u geweld aandoen en u vervolgen."

Ons dunkt, dat door deze woorden van Jezus handelingen als nu te Abbega weer plaats grepen, voorgoed als *onchristelijk* gebrandmerkt zijn. Wij zijn niet voldoende op de hoogte, om te kunnen weten, of het arbeiders of neringdoenden zijn, die te Abbega hunne woning moeten ontruimen; maar elders werd het vertoond, dat arme gezinnen wegens doleantie uit hun huis werden gezet, en nu vragen wij, of ooit een Jezus zijne medewerking zou hebben verleend om armen van een onderdak te berooven? En dan, om welke redenen? Getuigt het tegen iemands karakter, dat hij den moed heeft voor zijne overtuiging, of wilt ge liever, voor zijne meening, uit te komen, terwijl hij weet, dat hem dit den toorn der machthebbers op den hals haalt en hij er stoffelijk nadeel door zal lijden? Wij gelooven eenigen grond te hebben voor de meening, dat de gecombineerde gemeenten Oosthem, Abbega en Folsgare vrij stellig tot de doleerende gemeenten zouden behooren, als de beslissingen in de kerkelijke processen anders waren uitgevallen en men in genoemde gemeenten al doleerend zich had mogen verheugen in het behoud van de kerkelijke fondsen en het domineestraktement van zoo'n vijf duizend gulden.

Met zulke feiten voor oogen, en gedachtig aan Jezus' woord: „Men kan God niet dienen en den Mammon", krijgt men onwillekeurig eenige sympathie voor de doleerenden te Abbega en elders. En de ijveraars voor het behoud der Ned. Herv. Kerk zullen het moeten aanzien, dat de pressie, die zij, gesteund door het kapitaal der kerk, op de lidmaten uitoefenen, voor de kerk een vloek wordt en haar hoe langer hoe meer van haar zedelijken invloed berooft. De stoffelijke voordeelen, die een kerk, rijk met aardsche goederen gezegend, haar dienaren en lidmaten aanbiedt, lokken de eigenbelangzoekers tot haar, kweeken de huichelarij in haar midden aan, en doen de bron van zelfopofferende liefde uitdrogen. Wat men te Abbega en elders ziet gebeuren, moet onzes inziens iederen vriend der vrijheid, maar ook iedereen, die oprechte vroomheid mint, tot de overtuiging brengen, dat het bezit van vaste goederen door de kerk niets dan kwaad doet."

En, om niet meer te noemen, ook in Scharnegoutum ging men aan het uitbannen van medeburgers. Daaraan ergerde zich zelfs de correspondent van de *N. Rott. Courant.* Hij toch schreef:

„Nu de vereenigde Chr. Ger. en Doleerende gemeenten te Scharnegoutum, na een langdurige procedure tegenover de Ned. Herv. gemeente aldaar, in het ongelijk zijn gesteld, is, ingevolge de gevallen uitspraak, een begin gemaakt met het afbreken van school en kerk der Chr. Gereformeerden. De pastorie is voor een betrekkelijk ge-

ringe som overgegaan aan de Ned. Herv. gemeente. Bovendien hebben de kerkvoogden dezer laatste eenige huizen aangekocht, en zij, in vereeniging met de diaconie, die zeer rijk is en vele huizen bezit, verdrijven thans tal van andersdenkenden uit de door hen bewoonde huizen, waardoor menig rustig burger gevoelig getroffen wordt in zijn bestaan. Wel gaan ook uit den boezem der Ned. Herv. gemeente stemmen op tegen deze wijze van handelen, doch de machthebbenden storen zich daaraan niet, en schijnen zich evenmin te bekommeren om den haat en tweedracht, die door hen met zoo kwistige hand worden gezaaid."

En sterker nog liet dezelfde correspondent zich uit in een repliek, opgenomen in *De Banier*, waar hij aldus schreef:

„Ons berichtje bevat zuivere waarheid. Dat weet trouwens bij ons iedereen wel. Verschil bestaat alleen over de waardeering der feiten. Wij zijn van gevoelen, dat, nu het recht zijn loop heeft gehad, en de veroordeelde gratie heeft gevraagd, deze had moeten verleend worden. Met deze weigering heeft men het kerkelijk twistvuur aangeblazen tot een lichtelaaie vlam.

Maar er is meer. Ook op burgerlijk gebied heeft men het ontstoken. Uit de vier woningen, door de kerkvoogden aangekocht, verdrijft men een Doleerenden arbeider en een rustig burger, winkelier en koopman, omdat hij tot de Christelijke Gereformeerden is overgegaan, en vervangt hem door vreemdelingen. De diaconie verdrijft een schoenmaker met een zwaar huisgezin om dezelfde reden, en verhuurt zijn woning aan een *anderen*, *vreemden schoenmaker*, terwijl mede een Doleerend koopman wordt verdreven. Al doen kerkvoogdij en diaconie dit nu elk op haar eigen handje, toch werken ze tot één doel samen: de zuivering hunner woningen van andersdenkenden. Als men de Hervormde gemeente op zulk een wijze op de been moet houden, dan is ze toch reeds verloren, daar dan aan haar de Geest van Christus is ontvloden. Rome verbrandde vroeger de ketters, hier verjaagt men andersdenkenden uit huis en bedrijf; 't is één en dezelfde geest, die zoo werkt, die van den booze. Gelukkig is het, dat velen er zich dan ook niet mede kunnen vereenigen."

Zoo werd dit onverantwoordelijk bedrijf der Synodalen dan toch ook door de rechtbank der publieke opinie nog veroordeeld.

---

8. DE VOLKSTELLING.

Aan het eind van het jaar 1889 moest door heel het land de gewone volkstelling plaats hebben.

Op het biljet, ter invulling aan de hoofden van gezinnen toegezonden, kwam in rubriek 8 de vraag voor:

„Tot welk *Kerkgenootschap* behoort gij? (zeer bepaald aanduiden; „bijv.: Nederduitsch Hervormd, Hersteld Luthersch, Roomsch-Katho- „liek, Oud-Roomsch, Portugeesch-Israëlietisch enz.)."

Dat de leden der Nederduitsch Gereformeerde Kerken, die juist met het Kerkgenootschap van 1816 gebroken hadden, weigeren zouden, zich bij de volkstelling als *toch* tot een kerkgenootschap behoorende, aan te geven, was te wachten. Daarop vestigde *De Hoop* dan ook terstond de aandacht, naar aanleiding van een stuk in de *Gemeentestem*.

En wel had men op de in tabel 8 gestelde vraag voor de wet kunnen volstaan met te antwoorden: „behoort tot geen kerkgenootschap", maar dan zou men gerekend worden tot de *Dageraads*-mannen, die met iederen vorm van kerk gebroken hebben. En dat wilde men toch ook niet.

In dezen stand van zaken oordeelde de kerkeraad der Nederduitsch Gereformeerde Kerk te Amsterdam, dat het raadzaam was, in te vullen: *„Behoort tot geen Kerkgenootschap, maar is van de Gereformeerde Gezindheid."*

Dit laatste achtte *De Heraut* beter dan: „lid der Nederduitsch Gereformeerde Kerk", zooals *De Hoop* had geadviseerd. Immers gold het hier niet een *plaatselijke* beschrijving, maar een *volks*telling; alzoo een beschrijving van *heel het land.* Daarom nu kon de *Ned. Geref. Kerk* geen dienst doen, schreef *De Heraut*, „omdat wij juist staande houden, dat er wel zulke kerken in allerlei steden en dorpen, maar geen *kerk* voor heel het land denkbaar is; wel in dogmatischen, niet in staatsrechtelijken zin." Ten andere liep men gevaar, dat men, door te zetten: *Ned. Geref. Kerk* als een nieuwe kerk naast een oude te boek kwam te staan; terwijl juist „*Gereformeerde Gezindheid*" een eenheid uitsprak, die niet *nieuw* optrad, maar volgens de Grondwet vanouds bestond. En ten derde, moest gelegenheid geboden worden aan broeders of zusters, die het lidmaatschap van het Genootschap ondraaglijk vonden, maar in wier stad of dorp toch nog geen reformatie van het kerkbestuur tot stand kwam, om waarheid te spreken.

Intusschen kwam er nieuwe verwarring, toen de Commissaris des Konings in Friesland in no. 106 van het *Provinciaal Blad* in zake vraag 8 schreef: „Vermits de zoogenaamde doleerende gemeenten niet kunnen worden gerekend tot eenig kerkgenootschap te behooren, moet door de leden dier gemeenten worden ingevuld: *Geen.* Daarbij evenwel te vermelden: (Doleerende)."

Aanstonds merkte *De Standaard* daartegen op, dat deze Commissaris des Konings noch de macht, noch de bevoegdheid bezat, om aan de leden der Ned. Geref. Kerken voor te schrijven, hoe zij bedoelde vraag te beantwoorden hadden.

Voorts werd de kwestie op 13 December in de Tweede Kamer door de heeren Donner en De Savornin Lohman ter sprake gebracht.

Ds. Donner sprak:

. . . „Thans kom ik tot de vraag zelf: Tot welk kerkgenootschap behoort gij? De bedoeling van die vraag zal wel zijn, dat daarop geantwoord worde: tot het Nederlandsche of het Nederduitsch-Hervormde Kerkgenootschap, of tot het Christelijke Gereformeerde Kerkgenootschap, of tot welk ander kerkgenootschap men ook behoort. In elk geval zal het de bedoeling zijn, dat het woord „genootschap" als nadere bepaling er bijgevoegd worde.

Nu is het bekend, dat er velen zijn, waartoe ook ik behoor, die ernstige bezwaren hebben om die vraag aldus te beantwoorden, en als leden van Christus' gemeente niet willen gehouden zijn te behooren tot een *genootschap*.

Wanneer het nu de wil van de Regeering is, dat men haar vraag zal beantwoorden gelijk zij door haar gesteld is, en zij dit zóó stellig eischt, dat de strafbepaling van art. 20 der wet van 15 April 1886 toegepast zal worden op hem of haar, die het woord „genootschap" er niet achter wil zetten, dan zal hieruit niet alleen moeilijkheid, maar ook verwarring in de opgaven geboren worden. Groot toch is het aantal, duizenden zijn er, die tot verschillende kerken behooren, en die bezwaar hebben om de nadere begripsbepaling van „genootschap" achter hun officieelen titel te voegen.

Zij hebben recht, bekend te willen wezen voor hetgeen zij zijn, leden van een kerk en niet van een *genootschap*. Het is velen zeker niet onbekend, dat er tegen dat woord of liever tegen dat begrip van het woord *genootschap* als nadere bepaling van het begrip kerk bezwaar bestaat.

Het woord *kerkgenootschap* dagteekent uit het laatst, misschien reeds uit het midden der vorige eeuw, toen bij velen in Kerk en Staat het zuivere, bijbelsche begrip van het wezen der Kerk van Christus verloren was gegaan, en men de woorden kerk en genootschap voor synoniem, gelijkluidend verklaarde.

Het is te verwachten, Mijnheer de Voorzitter, dat bij deze volkstelling òf velen zullen weigeren die vraag te beantwoorden, òf het zoo zullen doen, dat men de meest onjuiste statistiek verkrijgt."

En over den flater van Frieslands Commissaris zei Jhr. Mr. De Savornin Lohman:

„Ik kom er in de eerste plaats tegen op, dat een Commissaris des Konings op eigen gezag de wet of de Koninklijke besluiten aanvult; daarmede heeft hij niets te maken.

In de tweede plaats acht ik het beter, dat die Commissaris des Konings geen advies (althans geen advies in kerkelijke zaken) geeft; uit het advies zelf toch blijkt, dat hij van deze hoegenaamd geen

verstand heeft. In officieelen zin zijn er geen doleerenden in ons land, wel doleerende gemeenten; kerken, die hierover doleeren, dat met behulp der Regeering, van alle machten in Nederland, inclusive de rechterlijke macht, aan de oude Gereformeerde Kerk, die vroeger onder een verband heeft gestaan, dat nog bestaat en dat nooit wettig verbroken is, het recht op hare goederen wordt onthouden; daarom noemen zij zich doleerende kerken. Ik geef toe, dat in de volkstaal veelal wordt gesproken van doleeren*den*. Maar dit is onjuist. Er zijn Gereformeerden, geen doleerenden.

Wanneer gij verklaard hebt, of gij al dan niet behoort tot de Ned. Herv. Kerk — zoo had de Commissaris des Konings evenzeer kunnen gelasten —, moet gij ook nog antwoorden op de vraag: zijt gij atheïst, ultramontaan, synodaal? enz. Had hij dat gedaan, dan zou ieder gevoeld hebben, dat zulke uitdrukkingen niet passen in een officieel stuk, uitgegaan van een Commissaris des Konings. Ik ben overtuigd, dat de bedoelde hooggeplaatste ambtenaar niet heeft geweten, dat hij eene dwaasheid beging; ik heb te zeer ondervonden, ook van de autoriteiten in Friesland, dat zij niets begrijpen van de beginselen, die de Gereformeerde gemeenten, thans in doleantie, meenen te moeten volhouden, dan dat ik deze kleinigheid den Commissaris des Konings kwalijk zou kunnen nemen. Maar ik wensch toch, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken de noodige maatregelen gelieve te nemen, om te zorgen, dat de bewoners van Friesland en elders door verkeerde kerkelijke adviezen van hooggeplaatste burgerlijke ambtenaren niet op een verkeerden weg worden gebracht."

Zoodra minister Mackay op de fout in rubriek 8 gewezen was, deed hij terstond al wat in zijn vermogen was, om haar te herstellen. Hij schreef de Commissarissen des Konings in de provinciën aan, dat het woord Kerkgenootschap op de tabel *niet* in juridischen zin moest worden opgevat, en dat de bedoeling was, dat ook zij, die geen wettelijk erkend kerkgenootschap als het hunne opgaven, toch duidelijk zouden doen blijken, tot welke godsdienstige gezindheid zij moesten gerekend worden.

Ook de Commissaris des Konings in Friesland wijzigde nu in een volgend nummer van het *Provinciaal Blad* zijn aanschrijving aldus, dat ieder vrij bleef, deze kolom in te vullen, gelijk hij oordeelde te moeten doen.

Hierin lag dus tevens opgesloten dat, naar het advies van *De Heraut*, in plaatsen, waar nog geen reformatie van het kerkbestuur tot stand kwam, de Gereformeerden, die tegen het Genootschap gekant waren, óók konden invullen: „van de Gereformeerde Gezindheid."

Met het oog op dit *Heraut*-advies schreef echter het *Ev. Zondagsblad* van 22 Dec.: „Dat zou een zuivering geven onzer lidmaten-

boeken, maar ook van de lijsten der stemgerechtigden en bedeelden." En Dr. Hoedemaker ging nog verder, en beweerde zelfs, in *De Gereformeerde Kerk*, n°. 64, dat, wie niet op het duplicaat-lidmatenboek der doleerenden stond, en toch invulde: „behoort tot geen kerkgenootschap, maar is van de Gereformeerde Gezindheid," strafbaar was voor de wet, en gevaar liep te worden geschrapt als lidmaat van de Kerk, waartoe hij behoorde. Toch erkende diezelfde Dr. Hoedemaker, dat Hervormden, zonder strafbaar te zijn voor de wet, desverkiezende konden invullen: „Ik behoor tot geen genootschap, maar tot de Herv. Kerk," gelijk trouwens *De Bazuin* er op aandrong, dat de Christelijke Gereformeerden zich zouden aangeven als niet behoorende tot een kerkgenootschap, maar tot de Chr. Geref. Kerk.

Het sprak wel vanzelf, dat bij zooveel spraakverwarring als waartoe de vraag in tabel 8 aanleiding gaf, de betrouwbaarheid van de religieuze statistiek der volkstelling op 1 Jan. 1890 niet groot zou zijn.

Maar het was bovendien ergerlijk, te zien, welk een onzedelijke pressie er door allerlei burgemeesters, veldwachters, gemeentesecretarissen, hoofd- en hulponderwijzers der openbare scholen, en wie al meer als tellers of ophalers dienst moesten doen, werd uitgeoefend, om nog altoos op naam van het Synodaal Genootschap te boeken, wie er sinds korten of langen tijd mee gebroken hadden.

In sommige gemeenten, als b.v. op het eiland Marken, te Nieuw-Helvoet, te Noordeloos, werden de kaarten door het gemeentebestuur *ingevuld* aan de huizen bezorgd, en stonden Nederduitsch Gereformeerden, of ook wel Christelijke Gereformeerden, als Ned. Herv. aangegeven. Te Krimpen aan den IJsel werd nauwelijks tijd gegeven om de ter secretarie verkeerdelijk met „Ned. Herv. Kerk" ingevulde biljetten na te zien; want men moest ze dadelijk geteekend teruggeven. Te Exmorra c. a. en te Sliedrecht had men ingevuld: „behoort tot geen kerkgenootschap, maar is van de Gereformeerde Gezindheid." Doch 'n politie-agent haalde daar een streep door, omdat dat, naar hij beweerde, niet deugde.

Te Haarlemmermeer verscheen een gemeente-veldwachter of een openbaar onderwijzer met ingevulde kaarten, verzoekende die te onderteekenen. Wie zelf wenschten in te vullen, kregen op hun verzoek een blanco kaart, maar werden bedreigd met *f* 50 boete, als zij fouten maakten. Wenschte men ingevuld te hebben: „behoort tot geen kerkgenootschap", dan was dat goed, maar wilde men er bijgevoegd zien: „is van de Gereformeerde Gezindheid", dan werd dit den eenvoudigen lieden uit het hoofd gepraat met de opmerking: „Dat is immers toch niet erkend!"

En dergelijke dingen gebeurden, niettegenstaande de instructie

der tellers luidde: „Door of voor ieder wordt aan zijn huis ingevuld; voorafgaande invulling uit het bevolkingsregister mag niet voorkomen. De bedoeling van vraag 8 is, dat zal worden opgegeven de gezindte of kerkelijke gemeente, en dat ook zij, die tot geen kerkgenootschap behooren, zullen opgeven, tot welke godsdienstige gezindheid zij behooren: b.v. „Gereformeerde Gezindheid". Met elke opgave, waarvan de beteekenis bekend is, moet genoegen worden genomen."

Overal, waar dus anders gehandeld werd, handelden de tellers geheel en al tegen hun instructie. En toch geschiedde dit op zóóveel plaatsen, dat de Haagsche correspondent der *Zutfensche Courant*, van nabij bekend met de invulling der kaarten, verklaarde „alle geloof aan de goede uitkomsten te hebben verloren".

HOOFDSTUK IX.

Krachtsontwikkeling der Doleantie.

I.

1. KERKELIJKE WEEKBLADEN.

Op het kerkelijk leven te onzent in de negentiende eeuw zijn van grooten invloed geweest de kerkelijke periodieken.

Eerst waren dat meestal nog maandschriften, later ook weekbladen. Het Reveil begon met tijdschriften als *De Zaadzaaier*, de *Gereformeerde Bijdragen* en de *Nederlandsche Stemmen*. De Afscheiding had terstond haar tijdschrift in *De Reformatie*. Onder redactie van Ds. F. A. Kok verscheen een jaar lang in maandelijksche afleveringen ook *De Herdersstem*. Maar na een jaar werd dit maandblad vervangen door een weekblad, achtereenvolgens genoemd: *De Stem* (1851 —'65), *De Wekstem* (1865—'82), *De Roepstem* (1883—'85) en *De Roeper*, tevens orgaan van „Marnix" (1886—'95). Ds. Joffers, die de eerste, en Ds. Lindeboom, die de laatste redacteur is geweest, waren om hun schrijven in dit weekblad welbekend. In 1853 was daarnaast ten voordeele van de Theologische School *De Bazuin* gekomen, die jarenlang uitnemend geredigeerd werd door Ds. Brummelkamp, en voorts versierd met de Bijbelstudies van Ds. Van Andel en de Brieven van Ds. Gispen.

Het weekblad van de Gereformeerden in de Hervormde Kerk was *De Heraut*, in 1850 door Dr. Schwartz opgericht om te zijn *een stem over Israël en tot Israël*. Eerst gedurende ruim een jaar tweemaal per maand uitgekomen, werd het met den aanvang van het jaar '52 in een weekblad veranderd, dat in 1854 tot titel kreeg: *De Heraut, een Nederlandsche Stem voor Israëls Koning, het Hoofd der Gemeente;* een titel, geïnspireerd door Schwartz' boezemvriend

Da Costa, van wien ook dit „Gebed voor De Heraut" bij den aanvang van het jaar 1858 was:

Heraut van Koning Jezus en Zijn waarheid!
In deze uw kracht ga uit, en breng met klaarheid
(De klaarheid eens geloofs, op 't Woord gerust,
En met dat Woord zich des triumfs bewust!)
't Getuignis van Apostlen en Profeten
Tot hart, verstand, erkentnis en geweten!

Sinds het vertrek van Schwartz naar Engeland in 1864, toen de redactie van *De Heraut* overging op den nieuwen redacteur, Ds. G. Barger van Utrecht, sleepte het blad een kwijnend bestaan voort, totdat het in 1871 onder hoofdredactie kwam van Dr. A. Kuyper, die reeds in 1869 begonnen was er politieke opstellen in te schrijven, en die nu den voormaligen titel veranderde in dezer voege: „De Heraut *voor vrije Kerk en vrije School in het vrije Nederland.*" Toch werd ook de oude leuze: „Israëls Koning, het Hoofd der Gemeente," opzettelijk in den kop van het blad bewaard, en met die zinrijke leuze opende de redactie dan ook haar Schriftbeschouwingen, in het eerste nummer van deze vernieuwde *Heraut*, als volgt:

„Israëls Koning het Hoofd der Gemeente," dus luidt de schoone leus, waaraan ons blad zijn geboorte dankte, en wier rijke verhevenheid ook in het nieuwe tijdperk van ontwikkeling, dat we met dit nummer intreden, onveranderlijk de ons bezielende gedachte blijft.

„Met vorstelijken greep had de vorst der Nederlandsche dichters, had Da Costa dien Koninklijken eeretitel van zijn Heiland weer uit de vergetelheid te voorschijn gebracht, en als met een enkelen meestertrek op het vaal geworden doek der Christenheid weer dien sprekenden kleurengloed getooverd, waardoor het zielsoog geboeid wordt, zoodra de levenstinten van Israël zich op het doodsche eenerlei vertoonen, waarin de geest onzer eeuw steeds vervloeit. Da Costa wees met dien greep de springader in den harden kleigrond aan, waaruit het levensvocht voor ons blad moest worden opgevangen. Hij gaf ons blad daarmee zijn koninklijke wijding, en zoolang dus de Heraut de Heraut zal zijn, moet het door hem aangewezen standpunt de heilige plaatse blijven, van waaruit ons land tot Neêrlands volk spreekt."

„Ook voortaan", zoo ging de redactie voort, „ook voortaan dingen we naar geen andere eer dan Heraut voor „Israëls Koning, het Hoofd der Gemeente" te zijn, maar, thans het woord van dien Koning op den feitelijken toestand toepassend, wenschen we in het hart van Hollands volk de driedubbele leus te schrijven van *„een vrij te maken Kerk en een vrij te worstelen School in een vrij te houden Vaderland.*"

De uitgave van deze *Heraut* werd echter den 22sten Maart 1872

gestaakt, doordat de *Heraut*-vereeniging besloot dat weekblad in een politiek dagblad: *De Standaard*, om te zetten, dat intusschen wekelijks ook met een Zondagsnummer uitkwam, geheel geschoeid op den ouden voet van de voormalige *Heraut*. Dit Zondagsnummer van *De Standaard* onderging allerlei lotswisselingen, vooral ook ten gevolge van de ernstige krankheid, die Dr. Kuyper in het begin van 1875 noopte in het buitenland rust te zoeken, van waar hij eerst in het midden van 1877 terugkeerde. En toen door het Bestuur der *Heraut*-vereeniging uitgenoodigd, zich weer met de redactie van het Zondagsblad te belasten, was hij bereid aan dit verzoek gehoor te geven, maar onder beding, dat het Zondagsblad geheel van het dagblad zou worden gescheiden. En zoo trad dan op 7 Dec. 1877 *De Heraut* opnieuw in het leven, geredigeerd volgens deze mededeeling:

„Met de redactie van „De Heraut" zal zich belasten Dr. A. Kuyper, em.-pred. te 's-Gravenhage, terwijl voor de onderstaande rubrieken welwillend medewerking is toegezegd door:

Dr. A. H. de Hartog, Pred. te Rotterdam, voor de rubriek: *Uit den schat der Kerk.* (d. H.)

Dr. F. L. Rutgers, Pred. te 's-Hertogenbosch. voor de rubriek: *Kerkrecht* en *Buitenland.* (R.)

Dr. Th. D. L. Wijnmalen, Onderbibliothecaris der Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage, voor de rubriek: *Zending in onze Koloniën.* (W.)

Ds. H. Pierson, Direct. der Heldringgestichten te Zetten, voor de rubriek: *Inwendige Zending.* (P.)

De heer W. van Oosterwijk Bruyn, Voorzitter van den Bond der Jongelingsvereenigingen, voor de rubriek: *Jongelingsvereenigingen.* (V. O. B.)

Ds. A. Brummelkamp Jr., Pred. te Alkmaar, voor de rubriek: *Chr. Geref. Kerk.* (Br.)

Ds. W. H. Gispen, Pred. te Zwolle, voor de rubriek: *Zondagsschool.*

Dr. J. A. Gerth van Wijk, Pred. te 's-Gravenhage, voor de rubriek: *Apologetiek.* (G. v. W.)

Dr. Ph. J. Hoedemaker, Pred. te Amsterdam, voor de *recensie van belangrijke uitgaven.* (H.)

De heer E. Gerdes, Letterkundige te Haarlem, voor de *Kinder*-rubriek. (Ge.)

De heer I. Esser, Oud-Resid. van Timor, te 's-Gravenhage, voor de rubriek: *Varia.* (E.)

Dr. Ph. S. van Ronkel, Pred. te Amsterdam, voor de rubriek: *Bijbelstudiën.* (v. R.)

De artikelen zijn geteekend met de initialen achter elk der namen vermeld.

De verantwoordelijkheid der medearbeiders geldt slechts voor de hun toevertrouwde rubrieken."

Dit bericht werd in een later nummer nog aangevuld met de mededeeling: „1ste dat ook de heeren E. E. Gewin en Dr. E. Barger, predikanten te Abcoude en Maassluis, hunne medewerking hebben toegezegd en wel voor de rubriek Zending (buitenlandsche); en 2de dat bij afwezigheid of ziekte van Dr. A. Kuyper de rubriek Bijbelstudiën zal geleverd worden door Dr. Ph. S. van Ronkel, en de *leaders* door Dr. Ph. J. Hoedemaker, predikanten te Amsterdam."

Welk een groot aandeel *De Heraut* aan den theologisch-kerkelijken strijd dier dagen genomen heeft, en ook, hoe menig medestrijder van lieverlee in een bestrijder veranderde, bespreken we thans niet. We vermelden alleen nog, dat, toen die strijd door de Doleantie bekroond was met de vrijmaking der Kerk, het blad zich sinds 9 Januari 1887 noemde: *„De Heraut van de Gereformeerde Kerken in Nederland."*

Maar daarnaast werden nu ook eenvoudiger blaadjes opgericht, om in beperkter kring leiding te geven aan het nog veelszins onvaste kerkelijke leven.

Het eerste blaadje van dien aard was de *Amsterdamsche Kerkbode*, officieel orgaan van de Nederduitsche Gereformeerde Kerk (doleerende), waarvan het eerste nummer 6 Febr. 1887 verscheen. De uitgave was noodzakelijk geworden door de gewrongen verhouding, waarin de kerkeraad, na de afwerping van het Synodale juk, zich tegenover het bekende *Predikbeurtenblad* geplaatst vond.

Op de Amsterdamsche volgde 18 Febr. de *Zeeuwsche Kerkbode*, onder redactie van Ds. P. J. W. Klaarhamer. „De Zeeuwsche Kerkbode", zoo las men in het eerste nummer, „begeert van den Heere te worden gebruikt als een middel, ten dienste van de reformatie der kerken, waarmede Hij kennelijk is aangevangen. Deze Bode wenscht te vergaderen en te helpen vereenigen, wat bij elkander behoort, doch nu helaas uit allerlei oorzaak gedeeld ligt." En reeds hebben we gezien, van hoe groote beteekenis deze Kerkbode was voor de reformatie in Zeeland.

Bijna gelijktijdig, 25 Febr., verscheen de *Utrechtsche Kerkbode*, onder redactie van Ds. Ringnalda en Ds. Hoekstra. Dezen waren toen wel reeds in staat van beschuldiging gesteld, maar nog niet geschorst. De redactie hield de gemeente op de hoogte van den gang van zaken. En week aan week, nog vóórdat de Kerkbode aan het einde der week van de drukkerij gekomen was, liepen tal van menschen de deur van den uitgever, H. Buskes, Haverstraat 113, al plat, om er aanstonds bij de verschijning één machtig te kunnen worden. Goede voorlichting werd hier dan ook gegeven. Zoo al dadelijk in het eerste nummer door een goed doordachte Schriftoverdenking van Ds. Hoekstra, getiteld: „Wie zijn de beroerderen?" waarin de aanklacht van kerkberoering bezien werd in het licht van Elia's zeggen tot Achab.

Ook in Friesland was intusschen de behoefte aan een eigen kerkelijk orgaan gebleken. *De Banier*, een politiek-kerkelijk blad, waarvan wijlen Ds. Tinholt jarenlang redacteur was geweest, werd onder de nieuwe redactie van Dr. S. D. van Veen hartstochtelijk anti-doleerend. *Het Vaandel*, dat 1 Jan. '87 daarnaast verscheen, was in de eerste plaats een politiek blad, om de antirevolutionaire beginselen onder het Friesche volk te verbreiden. Maar op 1 Nov. d.a.v. begon ook de *Friesche Kerkbode* krachtig zijn loop, onder redactie van Ds. Ploos van Amstel en Ds. Sikkel. En toen laatstgenoemde het volgend jaar naar Den Haag vertrok, kwam Dr. Wagenaar hem in de redactie vervangen.

Te 's-Gravenhage werd de oud-redacteur der *Friesche Kerkbode* al spoedig aangezocht om de hoofdredactie op zich te nemen van de *Zuid-Hollandsche Kerkbode*, die op 9 Maart 1889 onder Ds. Winckel was opgericht. Wel had Rotterdam zijn kerkelijk-politiek weekblad *De Hoop*, maar vooral in de provincie was groote behoefte aan een beslist kerkelijk blad tegenover den onkerkelijken *Vriend van Oud en Jong*, die met zijn mystiekerij velen argeloozen Gereformeerden naar den mond wist te praten.

Nu schreef Ds. Hoekstra eens: „Een kerkelijk blad goed redigeeren, zoodat er leiding en invloed van uitgaat op de gedachten en het geestelijk en kerkelijk leven der lezers, is niet ieders werk. Als model kan zeker gelden de vaste leiding, die Dr. A. Kuyper Sr. aleer in *De Heraut* aan ons kerkelijk leven gaf, in overleg met Dr. Rutgers." Maar zonder voorts aan de gaven van andere Kerkbode-redacteuren te kort te willen doen, meende Ds. Hoekstra toch van den hoofdredacteur van de *Zuid-Hollandsche Kerkbode* (later *Hollands Kerkblad*, daarna *Hollandia*, waarvan de uitgave 24 Juni 1916 moest worden gestaakt) te mogen schrijven: „Wat hij over het kerkelijk leven zegt, is, zoo al niet malsch, toch wel menigmaal raak."

Doch van alle Kerkboden, in de tachtiger jaren van de vorige eeuw opgericht, mag getuigd, dat ze dienstbaar geweest zijn aan de bevordering der aangevangen reformatie.

---

2. „UIT DE DIEPTE."

Op 22 Juni 1886 waren door de inmenging der politie de wettige kerkmeesters te Amsterdam in het beheer der hun toebehoorende goederen feitelijk bemoeilijkt ten bate van een onwettig opgetreden commissie. De gemeente had dit bericht met ontroering vernomen, en onder den verschen indruk daarvan begaven zich vele duizenden den eerstvolgenden Zondag naar „de lokalen", waar de provisioneel

geschorste predikanten gewoon waren hun „bijbellezingen" te houden.

Vooral ook naar *Maison Stroucken*, waar Ds. B. van Schelven zou optreden, liep het dien Zondagmorgen storm. Maar jammer genoeg, was de groote zaal dien ochtend niet beschikbaar, en moest men samenkomen in een kleinere zaal. Gevolg daarvan was, dat vele honderden geen plaats konden vinden en onverrichter zake moesten terugkeeren. Dit speet hun zeer, vooral toen zij daarna vernamen, dat Ds. Van Schelven, zonder de feiten te noemen, die de laatste dagen doorleefd waren, toch voor de ontroerde gemoederen zoo rijk vertroostend gesproken had over Psalm 62: „Immers is mijn ziel stil tot God."

Op veler verlangen werd deze bijbellezing daarom bij Wormser uitgegeven. En nu bleek aanstonds, in hoe groote behoefte de uitgave van zoo'n bijbellezing voorzag.

Toen dan ook de d.a.v. week de geschorsten door het Provinciaal Kerkbestuur werden afgezet, besloot men tot de geregelde, wekelijksche uitgave van zulke bijbellezingen, mede ter tegemoetkoming in de groote onkosten, verbonden aan het vergaderen der gemeente op den dag des Heeren, en aan het handhaven van haar rechten in de kerkelijke procedure.

In hetzelfde formaat als de reeds verschenen bijbellezing van Ds. Van Schelven, verscheen nu op Zaterdag 17 Juli de eerste aflevering van *Uit de Diepte*, een serie bijbellezingen, door de „afgezette" predikanten en hun geestverwante ambtgenooten van elders „in de lokalen" gehouden.

De eerste aflevering bevatte een dubbelnummer, zijnde de meer dan twee uur lange bijbellezing, die Dr. Kuyper den 11den Juli in *Frascati* had gehouden over het Schriftwoord: „Alzoo zal het onder u niet zijn."

Onder den indruk van het pas uitgesproken afzettingsvonnis begon deze bijbellezing aldus:

„Zoo is het dan toch er toe gekomen, M. H.! Gekomen tot wat nog geen jaar geleden geen onzer voor denkbaar had gehouden: Afgezet zijn uw leeraren, èn Opzieners, èn Armverzorgeren; afgezet, na overgeleverd te zijn door hun eigen broederen.

Afgezet! Ontzet uit ambt en bediening, uit toekomend recht en levenspositie, vijf van uwe beste leeraren, die in niets anders van hun ambtsbroeders verschilden, dan hierin, dat ze onverzettelijk vasthielden aan het Woord en minder nog dan zij voor menschelijke ordinantiën wilden buigen.

Afgezet! Ontzet uit kerkelijke ambten en bedieningen heel een breede schaar van Opzieners der gemeente, die in niets anders zich van hun voorgangers en ambgenooten onderscheidden, dan

dat ze ijveriger voor het recht des Heeren bij Zijn hoogheilig Sacrament en trouwer voor het recht der gemeente tegenover ingedrongen heerschappijen pal stonden.

En afgezet! Ontzet uit roeping en bediening heel een reeks van Armverzorgeren, op wier inzamelen en beheeren en uitdeelen van uw liefdegaven geen rechter iets aan te merken had, en wier kerkelijke eer alleen daarom door de hoogste straf geschonden moet, omdat ze ook als Kerkbeheerders zich geen oogenblik uw gemeente denken konden gescheiden van Gods Woord.

En die Bedienaren des Woords en die Opzieners en die Armverzorgeren heeft men durven afzetten en ontzetten uit hun dienst in een Kerk, die wel verre van de Tucht deze zeventig jaren in eere en hoog te houden, veeleer alle tucht derwijs rusten en alle instrument van macht derwijs roesten liet, dat de ongerechtigheid voortat als de kanker en de afval roekeloos voortsloop, tot afval zelfs van den levenden God.

Tot edele, heilige oefening van tucht was de Kerk van Christus ook hier ter stede en ook in deze provincie geroepen, en nu, zie rondom u in deze groote stad, die veel volks heeft, en waar, bid ik u, is de hoereerder, de dronkaard, de gierige, de lasteraar, die deze zeventig jaren ooit de snijdende scherpte van deze kerkelijke tucht gevoeld heeft?

Liet men ze niet vloeien over den akker des Heeren, alle wateren van zedelijke verlaging en oneerbaarheid?

Nooit, nooit heeft men deze zeventig jaren lang de harde roede van deze straffe tucht opgeheven tegen de predikers van het ongeloof, tegen de ondermijners van Jezus' Koningschap, tegen de verwoesters der gemeente. Eer zijn alle afvalligen geëerd, is alle aangeklaagde steeds vrijgesproken. En nog laat men ze in volle kerkelijke macht en ambt en eere, zoo in stad als in provincie, de mannen, die van hun afval geen geheim maken, maar openlijk hun algeheele verwerping uitspreken van alle mysteriën des geloofs.

Ja, ik heb ze gekend, gekend onder eigen bekenden en vrienden, die openlijk in deze zelfde provincie van den kansel tot zelfs de hope des eeuwigen levens verworpen hadden, leerende, dat er geen opstanding na den dood is; en toch, geen derzulken is ooit gemoeid.

Die allen heeft men vrijgelaten!

Een Bedienaar des Woords, die heel het Woord en den God van dat Woord verwierp, dat mocht!

Ja, sterker en gruwelijker, M. H.! in het ambt en als leeraar onzer Kerk zijn ze gestorven, die in diepe onzedelijkheid verstrikt, en afgestompt voor alle hooger leven, eindelijk aan delirium tremens bezweken zijn.

En toch, zelfs tegen dezulken is niet gewoed.

Zelfs zulke mannen zijn als „overleden leeraars" met eere herdacht geworden in ons Kerkelijk Orgaan!

Hèn trof de kerkelijke banbliksem niet.

Niet wijl de macht om te treffen ontbrak, of het wapen om kerkelijk te dooden nog niet gesmeed was. Want heel deze wapenrusting lag reeds gereed in den jare 1816! Met het verrijzen der Synode verrees op een zelfden dag haar arsenaal of tuighuis. En al deze zeventig jaren heeft èn het Classicaal èn het Provinciaal Bestuur vrijelijk en ongedeerd over even dezelfde onbeperkte heerschappij kunnen beschikken. Elk lid of dienaar der Kerk was als een vogelvrije in hun hand.

Maar zie, terwijl men nu zeventig jaren lang in deze stad en in dit gewest, deze macht bijna altoos ongebruikt liet en zoo in uw Kerk van Amsterdam als op tal van dorpen aan alle onzedelijkheid vrij spel is gelaten, en alle loochening van de waarheid ongedeerd bleef, en allerlei ambtsverzuim en ambtsonteering ongestraft bleef, heeft men nu deze volle onbeperkte, alles vernielende macht eens met haar volle zwaarte geworpen op de leden van den Amsterdamschen Kerkeraad. Op mannen, die men te lijf gaat en uitwerpt, niet omdat men klachte heeft over hun persoonlijken wandel, want allen zijn mannen van goeden naam en faam. Niet omdat er klachte viel over hun ongeloof, want alle mysteriën der heilige waarheid belijden ze blijmoedig. En ook niet omdat ze in hun ambt niet ijverig waren, want aller kerkelijk getuigenis is zonder blaam. Neen, maar eeniglijk en uitsluitend, omdat ze weigeren, tegen hun Heer en Koning in, voor de Synode te bukken, en de gemeente met haar ambt en geestelijk en stoffelijk goed aan den band van het Woord Gods bleven binden.

Dit, dit is het ontzettende, waaraan we thans toe zijn, M. H.!

En daarom hebbe uit de verbloeming en valle elk bewindsel.

Vrijuit dient van nu af ook tot de schare gesproken te worden, en waar zulk een tirannie in de Kerke Christi indringt en het heilige verwoest, mag de kreet van diepe zedelijke verontwaardiging niet langer teruggehouden.

Het vonnis dat viel is voor onze Kerk onteerend. Ze verlaagt er zich zelve zedelijk door. Ze begaat er meê een schreiende zonde.

Een zonde, waaraan — o, Kerke Gods! waarom moest ook deze druppel in den beker uwer schande gemengd? — een zonde, waaraan belijders des Heeren meêzondigden, waartoe ze hebben aangezet.

O, haast wil het mij niet over de lippen, en toch, het moet.

In ditzelfde *Frascati*, dáár in datzelfde ruim, waar gij thans

neerzit, stond vóór drie jaren een bestuurstafel, en om die tafel was ik met toen nog trouwe broederen gezeten, om den nood onzer Kerken saâm te bespreken en saâm den Heere op te dragen.

En thans diezelfde broederen met de Synodale machthebbers tegen ons!

Ik noem geen namen. [1])

Maar bij zulk een breken uwer hope, die ge op broederen gesteld hadt, weent mijn hart."

Ook later zou er nog weer telkens opnieuw reden tot klacht zijn over zulk schenden van de broedertrouw. Want ook van de z.g. „trouwe medebroeders" van elders, die naast de afgezette leeraren in de lokalen optraden, en wier bijbellezingen mede in de serie *Uit de Diepte* werden opgenomen, vielen straks nog weer af, als Malcomesius en Feykes, Kalkman en Van Griethuysen.

Toch hebben zij door hun woorden de zaak bevorderd, die zij later door hun daden ontrouw werden. Want de bijbellezingen *Uit de Diepte* werden niet slechts in Amsterdam, maar alom in den lande gretig gelezen, vooral ook in doleerende kerken, als er „leesdienst" was. En doordat ze veelal tot reformatie opwekten, waren ze zoo niet weinig bevorderlijk aan de doorwerking der doleantie.

Bovendien bezorgde reeds de eerste jaargang een ontvangst van

---

[1]) Voor de vierschaar der historie behoeven de namen niet verzwegen te worden van hen, die op de conferentie van 11 April 1883 o. a. besloten, „dat Gereformeerde belijders, die onder een kerkeraad verkeerden, wiens doen en toeleg tegen Jezus' Koningschap inging, gehouden waren eendrachtelijk de gemeenschap met zulk een kerkeraad af te breken en als *doleerende* kerk op te treden." De officieele lijst van gecommitteerden wijst onder de predikanten, die sinds teruggingen, en zich zijdelings of direct tegen de reformatie der Kerken stelden, aan: Ds. W. van Roggen te Hardinxveld, Ds. J. G. Klomp te Broek-op-Langedijk, Ds. W. J. van Elden te Rijssen, Ds. A. H. L. de Bel te Harlingen, Ds. P. Bartstra te Wassenaar, Ds. J. W. H. Kalkman te Nieuw-Lekkerland, Ds. K. W. Hulstijn te Echteld, Ds. W. H. Dekking te Schoonhoven, Ds. G. Nijhuis te Hoogeveen, Ds. P. Gemser te Makkum, Ds. C. de Wilde Czn. te Schiedam, Ds. F. C. Magendans te Slijk-Ewijk, Ds. C. Hattink te Nieuw-Vennep, Ds. N. M. de Ligt te Schalkwijk, Ds. S. Dijkstra te Welsrijp, Ds. G. J. van Limburgh te Uithoorn, Ds. J. F. L. A. de Jagher te IJselmonde, Ds. H. J. P. van der Linden te Schoonrewoerd, Ds. W. H. J. Baart de la Faille te Amstelveen, Ds. J. G. Verhoeff te Bodegraven, Ds. J. W. Knottenbelt te Vlaardingen, Ds. J. Kraijenbelt te Rotterdam, Ds. A. H. de Klerck te Weesp, Ds. W. J. G. Aalders te Kampen, Ds. J. W. Margadant te Oudewater, Ds. J. E. Steenbakker Morilyon Loijsen te Naarden, Ds. J. C. K. Nonhebel te Vlaardingen, Ds. J. Vermeer te Zwolle, Ds. H. Groeneveld te Hoog-Blokland, Ds. J. G. Bruining te Vreeswijk, Ds. J. N. Köhler te Loosduinen, Ds. P. Deetman te Amsterdam, Ds. H. Doornveld te Eemnes-Buiten.

f 4000 aan de „gemeene" kas, waaruit geheel of gedeeltelijk voorzien moest worden in de traktementen der predikanten, die door de handelingen der Haagsche Synode hun inkomen benadeeld of vernietigd zagen.

---

3. VRIJWILLIGE INSCHRIJVINGEN.

Bij de voorziening in de behoeften van den kerkedienst werd in de meeste doleerende kerken aanstonds toegepast het stelsel van vaste bijdragen.

Amsterdam gaf ook hierin het voorbeeld.

Reeds den 4den Januari 1887 zond de kerkeraad aan de leden der gemeente een circulaire rond, waarbij inschrijvingen gevraagd werden voor de *kerkelijke kas.*

Deze circulaire luidde aldus:

Geliefde Broeders en Zusters in onzen Heere Jezus Christus!

Op 16 December des vorigen jaars bracht de Kerkeraad ter Uwer kennisse, dat hier ter stede aan de tastbare ongerijmdheid, om een Kerk van Christus te laten regeeren door een Synode, die den Christus verwerpt, thans een eind is gemaakt.

Uw Kerkeraad heeft het juk van deze Synodale Hiërarchie afgeworpen, en de Christelijke Kerkenordening, die hier eeuwen lang gegolden had, wederom ingevoerd.

Gelijk echter te voorzien was, is door deze daad van Reformatie de bestrijding der machthebbenden nog sterker opgewekt, en gelijk de Kerkeraad in zijn Bericht van Reformatie reeds vermoeden deed, sluit men thans voor Uwe leeraars de kerkgebouwen, onthoudt men hun de gewone traktementen en belet men Uwe armverzorgers, over de stichtingen en goederen der Gemeente te beschikken.

Hierdoor ziet derhalve Uw Kerkeraad zich voor de pijnlijke keuze geplaatst, om òf na pas de vrijheid, die in Christus is, herwonnen te hebben, weer een voetval voor de Synode te doen, òf wel voorloopig te leven van de blijmoedige offeranden der willige liefde.

Dit zal intusschen van de zijde der Gemeente eene groote inspanning vorderen.

Geven voor onze Kerk hebben we tot dusver zoogoed als nooit geleerd.

Op onze groote gemeente van 175.000 werd dusver per jaar door alle collecten en inschrijvingen ternauwernood een goede negentig duizend gulden saâmgebracht.

Men gaf dus met inbegrip van Turfcollecten en alle extra's, slechts even één cent per hoofd en per week voor Kerk en *voor Armen* saâm.

Vergelijk nu hiermede eens, wat ieder aan den Staat in belasting betaalt, of ook op allerlei manieren voor vereenigingen en voor vermaak in den loop van een geheel jaar uitgeeft, dan springt het op beschamende wijze in het oog, hoe schraal en schriel dusver voor uwe Kerken gezorgd is.

In heel Amerika onderhouden alle Kerken zich zelven en bijna zonder uitzondering bloeien ze en hebben ze zulk een overvloed van goed, dat ze buitendien nog tienmaal meer voor de Zending doen kunnen, dan wij.

In Engeland en Schotland winnen alle vrije Kerken het van de Staatskerken in geldelijken welstand. En ook hier te lande hebben de Kerken, die het vrijwilligheidsbeginsel aandorsten, nooit gebrek gehad aan eenig goed.

Het: „Mijns is het goud en het zilver," dat de Heere aan Zijn Kerk reeds in oude dagen toeriep, is zoo schitterend aan al deze Kerken waar gemaakt.

Waarom zou dan een zoo talrijke Gemeente als onze Nederduitsche Gereformeerde Kerk te Amsterdam zich zelve niet zeer wel onderhouden kunnen en voorzien in al haar nood?

In Amerika en in Schotland rekent men, dat door elkander *f* 6.— per hoofd en per jaar voor alle nooden der Kerk wordt betaald; iets wat voor onze Kerk van 175,000 zielen een jaarlijksch inkomen van ruim *een millioen gulden* zou opleveren.

Wierden dan ook allen aanstonds bereid gevonden om met ons hun schouder onder dezen last te zetten, zoo behoefden we zelfs geen woord van aandrang bij U te bezigen.

Maar, helaas, dit is niet zoo.

Zeer velen zelfs, en onder hen de meest welgestelden, weigeren voorshands nog met de Reformatie Uwer Kerk mede te gaan, en onttrekken zich aan elke bijdrage voor Uw kerkelijke kas.

Dit maakt, dat de last des daags, ook in dezen, door betrekkelijk weinigen zal moeten gedragen worden, en dat van dezulken dan ook metterdaad een zeer wezenlijke inspanning van hun goeden wil en hunne offervaardigheid noodig zal zijn.

Toch meenen we niet, dat de gewone bijdrage van *f* 6 per hoofd en per jaar, die in Amerika en Schotland regel wierd, overschreden behoeft te worden.

Althans, onze raming van uitgaven, die U eerlang zal worden meêgedeeld, is er op berekend, om zelfs nog met minder toe te komen. Met ruim één tonne gouds zal in de behoefte van het jaar 1887 te voorzien zijn. Van deze som zal de collecte bij de openbare Godsdienstoefeningen, zoo die niet afneemt, maar blijft wat ze is, reeds de helft opbrengen. Zoo dalen we nu reeds op *f* 3 per hoofd en per jaar, of op pl.m. *f* 15 per gezin. Maar de hierdoor saâm te

brengen som van *f* 50.000 moet dan ook door inschrijving worden gevonden, en het is om zulk eene inschrijving ook van Uwe hand, dat we U thans dringend verzoeken komen.

Bij den dag leven kan een zoo groote Kerk niet. Anders zouden wij geen vaste inschrijving vragen en eenvoudig telkenmale extra collecten houden. Maar dit kan niet, omdat men voor het bouwen van kerken en scholen *een groote geldleening zal moeten sluiten;* en daar krijgt men geen geld voor, als men niet toonen kan, dat de gemeente door kleinere en grootere inschrijvingen voor den interest van zulk een leening en voor haar aflossing *borg staat.*

We moeten U dus wel verzoeken komen, om ons eenige toezegging te willen doen, want eerst als bovengenoemd bedrag bereikt is, kunnen we gaan leenen en gaan bouwen.

Ons denkbeeld daarbij is, dat een ieder van U geven zal, naar gelang zijn stand in het maatschappelijke is, en de Heere onze God hem in het tijdelijke zegent. Voor vele gezinnen is eene inschrijving van *f* 3 per hoofd en per jaar, of van pl.m. *f* 15 per gezin reeds iets te hoog. Zal er dus geen tekort ontstaan, dan moeten anderen, aan wie de Heere ruimer middelen schonk, naar verhouding zooveel meer betalen.

En dit doel nu zal vanzelf en ongedwongen bereikt worden, zoo een iegelijk uwer als maatstaf neemt, *minstens eene week in het jaar zijne inkomsten voor de Kerk af te staan.*

Deze maatstaf is eenvoudig en duidelijk. En houdt zich hier een ieder aan, dan zal er billijkheid heerschen en overvloed.

En als Ge dan aan het einde des jaars nagaat, wat Ge voor allerlei andere nooden uitgaaft, en wat Ge in vergelijking hiermee voor Uw Kerk deedt, dan zijn we overtuigd, dat niemand uwer zich nog op zijne gave zal verheffen, maar dat ge eer u zelven nog zult afvragen: „Deed ik voor de Kerk des Heeren wel genoeg?"

Zoo denken we er dus niet aan, om eenigen hoofdelijken omslag op de Gemeente te leggen, of om in het allerminste uw vrijheid te willen beperken. Een andere dan *een geheel vrijwillige gave* zou aan uw Opzieners zelf niet aangenaam zijn.

Slechts hierop dringen we, dat toch *een iegelijk uwer,* zonder onderscheid, aan dit groote Godswerk meedoe, en dat ook hij, die in het zweet zijns aanschijns arbeidt, zich niet onttrekke.

Want vroeger deed men het wel altoos voorkomen, alsof enkele groote giften de Kerk moesten redden, maar sinds heeft de Heere ons op allerlei manier door den schoolstrijd onderwezen, hoe juist de vele kleine gaven in het eindbedrag de groote gaven der enkelen nog verre te boven gaan.

Onze eere, ons voorrecht, onze vreugde moet het dus wezen, om allen, zonder uitzondering, een steentje voor onze Kerk bij te dragen.

Dan gaat ieder weer in zijn Kerk belang stellen. Dan is er een band der gemeenschappelijke offervaardigheid, die allen omsluit. En zij, die nog tegenover ons staan, zullen door niets beter dan juist door onze gewilligheid om den last des daags te dragen, voor de Reformatie onzer Kerk gewonnen worden.

Vrij kunt en moogt gij zijn, en uw ziel mag het genot smaken, dat uw Kerk nu eindelijk van de Synode af en in haar Bestuur aan den Heere Jezus als Koning hergeven is, maar dan moet ge ook voor den dag durven komen en desnoods er eene kleine bekrimping voor overhebben.

De Heere zal er op toezien, wat ieder uwer doet, gelijk Hij er op toezag, hoe de weduwe haar penningske in de offerkist wierp, toen Hij betuigde: „*Voorwaar, zeg Ik u, dat deze arme weduwe meer ingeworpen heeft, dan allen die in de schatkist geworpen hebben, want zij allen hebben van hun overvloed daarin geworpen, maar deze van haar gebrek, haar ganschen leeftocht.*"

Boven uw kracht gaat immers, wat uw Kerk van u vragen komt, stellig niet. Als regel voor een geheel gezin slechts twee en een halve cent à drie cents per dag! En daarvoor zult ge uw plaatsen in uw kerken dan nog vrij hebben, en dus eigenlijk thans slechts aan uwe Kerk uitkeeren wat eertijds op allerlei wijs *aan kerkelijke bedienden en deurwaarders en plaatsbewaarders wierd weggeworpen.*

En zoudt Ge, om zulk een klein bedrag uit te sparen, dan waarlijk onder de Synode terug willen?

„Neen," antwoordt ge daarop als uit één mond! Liever alles gewaagd, dan dat we naar het Diensthuis van dit kerkelijk Egypteland zouden terugkeeren. Daarvoor beware ons de Heere!"

Welnu, niet anders denken ook uwe Opzieners!

En juist daarom hebben zij U den toestand openlijk blootgelegd.

Make de Heere onze God dan ieders hart willig; en kiest zelf op bijgaand biljet de wijze uit, waarop gij voor U zelven aan dit heilig werk wilt mededoen.

Het woord onzes Gods tot Israël worde thans ook aan de Kerk van Amsterdam toegeroepen:

Breng uw tienden in het schathuis, en beproef Mij nu daarin, spreekt de Heere der heirscharen, of Ik u dan niet op zal doen de vensteren des hemels en u zegen afgieten zal!"

Tot zoover de rondgezonden circulaire.

De opgaven voor inschrijving, opgehaald door daartoe gemachtigde „corporatieleden", stelden niet teleur.

Reeds in Maart beliep het bedrag aan inschrijvingen *veertig duizend gulden*, en aan het einde des jaars bedroegen de collecten voor de kerkelijke kas (buiten de extra-ordinaire collecten en de afzonderlijke gaven) gedurende de laatste 12 maanden *vijf en twintig duizend*

gulden. Gedurende het vorige jaar was er in de lokalen van 10 Januari tot ultimo December gecollecteerd een bedrag van *zeventig duizend gulden* voor Armen, Eeredienst en Onderwijs.

---

4. SCHRIFTUURLIJK VOORBEELD.

De Heraut van 25 Nov. 1888 schreef:

„Van Synodale zijde wijst men op het feit, dat hier en daar enkele personen, die aanvankelijk met de reformatie meegingen, weer vrijwillig onder het juk der Synode van 1816 zijn teruggekeerd.

Ook wij wenschen de aandacht op dit feit te vestigen.

Niet alsof er op zich zelf iets vreemds in lag, dat tegenover de velen, die voortdurend zich aanmelden, ook enkele meeloopers staan, die eerst met deze kerkelijke beweging meegingen, en nu terugkeeren als de gewasschene zeuge tot haar slijk.

Dit zag men heel de historie door.

Men ziet het nog allerwegen.

Meer nog, het kan niet anders. Eenvoudig, omdat altoos enkele personen uit *onloutere* motieven meeloopen, en straks, als het op moeite en strijd en opoffering aankomt, terugdeinzen.

Neen, wat ons noopt om dit feit ter sprake te brengen, is, omdat reeds in meer dan ééne gemeente is opgemerkt, hoe zij, die teruggingen, meest juist personen waren, die bekend stonden *als nog te zeer gehecht aan het aardsche goed.*

Dit nu is onder Christenen wel een uiterst droef, maar lang niet zeldzaam verschijnsel.

En rekent men nu met het feit, dat de reformatie der Kerk *zeer duur* is en haar aanhangers op *merkelijke* sommen te staan komt, dan is het volkomen begrijpelijk, hoe deze offers voor meer dan één, die nog tusschen den Heere en den Mammon in slingert, ten slotte te zwaar worden.

Het Synodale Genootschap heeft de uitnemende verdienste van bij uitstek *goedkoop* te zijn.

Ge betaalt een plaats in de kerk met *ƒ* 3 tot *ƒ* 8. In de kerkcollecte wordt meestal een onbeduidend duitje gestoken. Zeg *ƒ* 0.20 per Zondag; maakt een goede *ƒ* 10 's jaars. En dan zijt gij er ook. Althans in die vele plaatsen, waar geen hoofdelijke omslag is.

Bij de Doleantie daarentegen worden groote en zeer aanzienlijke kerkelijke offers van u gevraagd.

Er moet kerk en pastorie gebouwd, en uw predikant moet ge zelf onderhouden.

Dit maakt allicht, dat wie vroeger *ƒ* 10 gaf, nu *ƒ* 100 moet afschuiven.

Heel het land weet dan ook opperbest, dat in deze geldelijke offers het grootste bezwaar tegen de Doleantie ligt, en dat, zoo eens de geldelijke rekening gelijkstond, morgen den dag het Synodaal Genootschap meer dan half leeg liep.

Toch klagen we daar niet over, en het is wonderbaar, hoe in tal van steden en dorpen de beurzen reeds zijn losgemaakt.

Dit toch zal elk kind des Heeren toegeven: als ge van uw geld niet af kunt, is dit een *mindere* genade, en als ge er los van wordt gemaakt, is de genade *meerder*.

Onzer is dus de *geestelijke* winste. En of daar dan al geldelijke offers tegenover staan, dit ontrust ons noch verdriet ons.

Onze vaderen moesten nog wel andere offers voor de waarheid brengen.

De Heere zal het voorzien!"

Om nu tot mildelijk geven op te wekken, wees datzelfde *Heraut*-nummer op Israël:

„Een offerande in Israël kostte heel wat. Let maar eens op de marktprijzen. Keer op keer moest een Israëliet een var of ram offeren. Nu kost een var tegenwoordig ongeveer *ƒ* 125, een ram omstreeks *ƒ* 20. Herhaalde zich deze offerande viermaal 's jaars, gelijk licht kon voorkomen, dan gaf dit reeds een bedrag van bij de *ƒ* 600, boven en behalve de offerande in graan en de tienden.

Men moet over de uitgaven, die een Jood voor den dienst zijns Gods had, zich dus volstrekt geen te geringe gedachte vormen. Vooral zoo een Zebuloniet b.v. driemaal 's jaars met de hooge feesten optrok, kostte hem dit minstens een winstderving van weken arbeids, en de reiskosten bovendien. Van een man, die jaarlijks een som inde, gelijkstaande met een inkomen van *ƒ* 5000, ging dus minstens af *ƒ* 500 voor de tiende, en een gelijke som voor offeranden en andere heffingen, daargelaten nog zijn schade in het jaar, dat zijn akker braak lag. Veilig kan dus gerekend, dat hij een vijfde van zijn inkomen voor de zaak zijns Heeren opbracht."

Deze Schriftuurlijke les in het geven stond niet op zich zelf.

In diezelfde Novembermaand van 1888 werd de Algemeene Vergadering der Vereeniging: „De Kerkelijke Kas", te Amsterdam, door Dr. F. L. Rutgers geopend met een inleidend woord naar aanleiding van het voorgelezen Schriftgedeelte, 2 Kron. 24 : 2—14, waar Joas, de koning van Juda, het volk terugroept tot den voorvaderlijken godsdienst, en den vervallen tempel doet herstellen. Uitgaande van de Mozaïsche instelling, gaf hij den priesters de opdracht, de verschillende tempelinkomsten in te zamelen en daarvan het verwaarloosde tempelgebouw te laten herstellen. Maar als nu van het ingezamelde geld eerst het noodige wordt afgenomen tot onderhoud van het tempelgebouw, tot bestrijding van de onmiddellijke

behoeften voor den openbaren eeredienst en tot bezoldiging van de priesters, dan schiet er voor de eigenlijke vernieuwing van het heiligdom weinig of niets meer over. Toen Joas dit zag, sloeg hij een anderen weg in. Hij plaatste bij de tempelpoort ter rechterzijde van het altaar een offerkist, om vrijwillige gaven bepaald voor dit doel te ontvangen. En deze maatregel, die de bekoring van van het nieuwe had, trof beter doel. Toen het volk zag, dat de herstelling van het huis des Heeren zóó ernstig werd voorgenomen, dat men daarvoor een afzonderlijke kist had neergezet, waarvan al het geld alleen voor dat doel bestemd zou worden, toen droeg het volk met vreugde bij en vloeiden de gaven mildelijk toe. Gelijk Israël eenmaal onder Mozes gedaan had, toen alle man, wiens hart hem bewoog, en een ieder, wiens geest hem vrijwillig maakte, van het hunne offerden tot oprichting van den tabernakel, en gelijk later onder David wederom allen vrijwillig bijdroegen tot den tempelbouw, zoo verblijdden zich ook nu alle oversten en al het volk, en zij brachten en wierpen in de kist, totdat men voleind had; dagelijks moest de kist geledigd worden, zóó groot was de menigte gelds, die men verzamelde.

Dit voorbeeld nu van de offerkist was ook letterlijk reeds in practijk gebracht te Oude- en Nieuwe-Wetering.

Daar zou men overgaan tot het bouwen van een noodkerk. Maar hoe aan het geld te komen? Een leening sluiten was bedenkelijk, waar men reeds heel den kerkedienst, de armen en de school had te onderhouden.

In de vergadering, waarin over kerkbouw beraadslaagd werd, vroeg toen een arme, oude, vrome man het woord, en zei tot den praeses: „Dominee, u heeft ons aldoor geleerd, dat alles naar Gods Woord moet gedaan worden. Zoo moet het nu óók. Wij moeten doen, zooals in Joas' dagen geschiedde." Op zijn verzoek las nu Ds. C. L. F. van Schelven 2 Kon. 12 : 9—12 voor (vergelijk 2 Kron. 24: 8—12):

„Maar de priester Jojada nam eene kist, en boorde een gat in haar deksel, en zette die bij het altaar ter rechterhand, als iemand inkwam in het huis des Heeren; en de priesters, die den dorpel bewaarden, staken daarin al het geld, dat ten huize des Heeren gebracht werd. Het geschiedde nu, als zij zagen, dat veel geld in de kist was, dat des konings schrijver met den hoogepriester opkwam, en zij bonden het samen, en telden het geld, dat in het huis des Heeren gevonden werd.

En zij gaven het geld wel gewogen in handen der verzorgers van dat werk, die besteld waren over het huis des Heeren; en zij besteedden het uit aan de timmerlieden, en aan de bouwlieden, die het huis des Heeren herstelden; en aan de steenhouwers; en om

hout en gehouwene steenen te koopen, om de breuken van het huis des Heeren te herstellen; en voor al wat uitgegeven werd voor het huis om [*dat*] te herstellen."

„Zie, dominee," hernam vervolgens de oude man, „dat moeten wij ook doen. Een kist met een gat er in, waar ieder zijn gave inwerpen kan. De kleine gever behoeft dan niet achter te blijven. Zat de Heere Jezus later ook niet bij die kist, en lette Hij daar niet op het penningske der weduwe, waarvan u onlangs nog zeide, dat het geld dier weduwe niet voor de armen, waar een ieder wel iets voor overheeft, maar voor de kerk was?"

„Conform dit Schriftuurlijk gemotiveerd voorstel werd besloten," zegt Ds. Van Schelven. „Een mooi eikenhouten kistje met twee flinke gleuven werd door een broeder vervaardigd en ten geschenke gegeven. Slechts éénmaal — toen de kist voor het eerst bij de deur geplaatst was — is „onze kist" aanbevolen. Op 15 Juli 1888 verhuisde ze mee naar de noodkerk. En voor het grootste gedeelte is de bouwschuld betaald uit de opbrengst van deze offerkist."

---

5. IN HET LICHT VAN GODS WOORD.

Om de onderhouding van den kerkedienst ook Schriftuurlijk te regelen, schreef Ds. Sikkel in 1889 dit traktaatje, dat bij honderdtallen in de kerken der Doleantie verspreid werd.

DE INKOMSTEN DER KERK.

> Want gij weet de genade van onzen Heere Jezus Christus, dat Hij om uwentwil is arm geworden, daar Hij rijk was, opdat gij door Zijne armoede zoudt rijk worden. 2 Cor. 8 : 9.

De *Kerke Gods*, de Kerk van onzen Heere Jezus Christus, heeft op aarde *stoffelijke middelen* noodig, om te bestaan en aan haar roeping te beantwoorden.

Die stoffelijke middelen moet zij ontvangen door de hand van hare leden.

Het is echter noodig, dat de leden der Kerk de rechte *beteekenis* van die stoffelijke middelen voor de Kerk des Heeren en van hunne roeping in dezen *bij het licht van Gods Woord* onderscheiden, opdat hun arbeid op dit gebied niet in eigengerechtigheid of naar eigen willekeur, maar naar den geopenbaarden wil des Heeren, tot eer van Zijnen Naam, en alzoo niet tot geestelijke schade, maar tot een *geestelijken zegen* voor de Kerk en hare leden worde verricht.

Ds. J. C. Sikkel.

Het doel van deze regelen is, onder den zegen des Heeren, op de stoffelijke verzorging der Kerk door hare leden *het licht van Gods Woord* te doen vallen en alzoo aan het *geestelijk* heil der Kerk en van hare leden bevorderlijk te zijn.

Het verbond der werken is gebroken.

De Kerk leeft *uit het verbond der genade.*

Zij zelve is dan ook *niet* een genootschap, door menschen gevormd, maar alleen *de aardsche belichaming van dat verbond der genade,* dat door den Heere is opgericht, en van *Hem* alleen zijne grenzen heeft. Alle willekeur van menschen is hier uitgesloten. De *openbaring* der Kerk mag alleen zijn de instelling en onderhouding der ambten en diensten, door den Heere voor haar verordend, naar den eenigen regel van Zijn Woord, binnen de door God gestelde grenzen van het genadeverbond, welke kenbaar zijn aan den heiligen *doop.*

Slechts hij, die deze waarheid oprecht aanvaardt en van alle willekeurige en genootschappelijke kerkvorming (welke uit het verbond der werken is!) afziet, kan ook den rechten blik hebben op de stoffelijke verzorging der Kerk en onder den zegen des Heeren voor eigengerechtigheid en eigenwilligheid in dezen bewaard worden.

Hangt het kerkvormen van *ons* af, zoodat wij naar goedvinden „*ons kerkje*" hebben, zoo is ook geheel ons gedrag tegenover die „kerk" met betrekking tot hare stoffelijke behoeften van onzen willekeur afhankelijk, en moet de „kerk" door *onze genade* leven.

Wie echter de Kerk *in het genadeverbond* aanvaardt, die ziet niet slechts van alle eigenwillig genootschappelijk bestaan af, maar die aanvaardt *ook voor de stoffelijke verzorging der Kerk* den *regel,* dien de Heere *in het genadeverbond* voor haar gesteld heeft. Alle eigengerechtigheid en willekeur valt dan weg en de ziele leeft hierbij, dat ook in de verzorging der Kerk *de wil des Heeren* geschiedt naar de heerlijke ordinantie, die Hij zelf in Zijne ontferming in het verbond der genade gegeven heeft.

De Kerk is van haar zelve arm, bedelarm. Zij bezit van nature niets dan de doornen en distelen, die Adams deel zijn ná den val, en den vloek, die rust op zijn hoofd. Niemand van hare leden heeft van zich zelven eenige andere bezitting dan dien vloek en die ellende Adams.

Zij is echter in het genadeverbond in al hare ellende en armoede gegeven aan den Zone Gods, den Rijke, die heerlijkheid bij den Vader had. Hij nam het vleesch en bloed van Zijn volk aan, waar Hij die Kerk ondertrouwd had in het genadeverbond. In dit huwelijk was de eenige gave, die de Kerk aanbracht, hare *armoede.* Niemand onzer brengt iets in de Kerk des Heeren dan zijne *ellende,* zijne

zonde, zijn *vloek*. En die armoede, die ellende, dien vloek der Kerk deed de Heere aanloopen op haren Bruidegom en Heer Jezus Christus. Hij hing met al de natuurlijke schatten en gaven Zijner Kerk aan het kruis; met doornen gekroond; naakt; dorstende; verlaten; een vloek; dood! Nu ontving Hij echter ook als Hoofd Zijner Kerk, die Hij met God verzoende, voor die Kerk van den Vader al de schatten en gaven van het genadeverbond, niet slechts de geestelijke, maar *alle* goede gave, ook de tijdelijke. *Jezus Christus alleen is Eigenaar* van al de vruchten der genade, van iederen zegen Gods op deze aarde, die om onzentwil vervloekt is. Hij ontving dit alles als loon voor den arbeid Zijner ziele. Maar Hij ontving het *voor Zijne Kerk*. Hij heeft gaven genomen, om *uit te deelen*. Van Golgotha's kruis en het geopend graf des Heeren gaat dan ook een stroom van zegen uit reeds in de eeuwen, die sedert den val aan den dood des Heeren voorafgingen, evengoed als in de eeuwen, die op het offer des Zaligmakers volgden. Een stroom van genade niet slechts op geestelijk, maar ook op stoffelijk gebied. Het licht der zon en der sterren, de bloem en de regendruppel, iedere vrucht en alle bezitting is een gave Gods, verworven door den Middelaar van het genadeverbond. *Alle* stoffelijk goed moet dan ook slechts dienen voor de Kerk des Heeren, hetzij onmiddellijk door hare nooddruft te vervullen, haar dienst te onderhouden; hetzij middellijk door onderhouding van de schepping en van het menschelijk geslacht, waaruit zij moet worden vergaderd. Het behaagt nu den Heere, die stoffelijke gave voor Zijne Kerk aan te wenden *door den dienst der menschen*. Hetzij onwillig en zonder bewustzijn, ja, met het booze opzet van het bedorven hart, dat alleen zich zelf zoekt en alle gaven Gods slechts naar *eigen willekeur* besteedt. Hetzij door mededeeling van bijzondere genade, waardoor de ziel wordt wedergeboren en nu, levende uit God, *wil wat de Heere wil*. Gebruikt de Heere voor de uitvoering van Zijn genaderaad door de stoffelijke middelen *alle* menschen, schoon zij ook Zijne gaven voor hun *eigen* bezit zoeken, als hadden zij nog op het stoffelijk goed eenig recht; — de *bijzondere genade*, om te willen wat de Heere wil, schenkt Hij *aan Zijne Kerk*. Wie dan ook het genadeverbond, dat is zijn *doop*, in waarheid mag aanvaarden, die laat het gebroken werkverbond los. Die verliest niet slechts zijne *ziele* aan de voeten van den Heere Jezus; maar ook zijn *lichaam* en *al* wat hij heeft. Die legt *geheel* de kroon der genade, *iederen* zegen, *iedere* gave van God aan de voeten des Lams neder. Die erkent: *niets* het mijne, *alles* het eigendom van mijnen Heer Jezus Christus. Doch die leert ook, dat de Heere Jezus dit alles niet voor zich zelven, maar *voor Zijne Kerk* verworven en ontvangen heeft. Die ontvangt nu alles terug,... doch hij ontvangt en bezit

het voortaan *in het verbond der genade*, en daarom ook met het eenige doel, waarmee de Heere Jezus het verwierf en ontving, namelijk voor *Zijne Kerk*.

De leden der Kerk bezitten niets, of zij hebben het ontvangen *uit de Kerk*, uit het verbond der genade; en zij hebben het alleen ontvangen *vóór de Kerk*, voor het verbond der genade.

Is het vrije gunst, dat de Heere aan een lid Zijner Kerk het gebruik en de beschikking over eenig stoffelijk goed, hetzij dan meer of minder, vergunt; — Hij vergunt dat onder de uitdrukkelijke openbaring van Zijnen wil, dat in dit gebruik alleen de *regel van het genadeverbond* voor hen gelden zal.

Zij hebben *geen willekeurige beschikking*. Alle gave en bezitting moet door hen aan de eere des Heeren en van Zijnen Christus, *aan het heil der Kerk* worden dienstbaar gemaakt. Dit moet geschieden naar den regel, dien de Heere zelf volgt. Allereerst door onderhouding van het eigen natuurlijke leven, van het gezin, van land en volk, van de menschheid, van de schepping Gods; door het volbrengen van den wil des Heeren en het zoeken van Zijne eere in iederen kring op dit natuurlijk gebied. Maar bovendien geeft de Heere aan de leden Zijner Kerk de *bijzondere genade*, maar daarmee ook den *bijzonderen regel*, om door de stoffelijke gaven van Christus, die hun zijn toevertrouwd, onmiddellijk *den dienst Zijner Kerk te onderhouden*. Zonder den dienst der Kerk tot vergadering van de Gemeente van Gods Zoon ware de onderhouding der wereld nutteloos. En daarom moeten de stoffelijke goederen ook *bovenal* dienen voor den dienst dier Kerk, om de rechtmatige Bruid des Lams, de Gemeente uit alle geslachten, te zoeken en te zegenen.

De Heere heeft geen afzonderlijk kapitaal van stoffelijk goed aan die Kerk voor haar dienst gegeven, zoodat de leden der Kerk zich om haar niet zouden behoeven te bekommeren; — maar Hij heeft het in Zijn genadig bestel zóó gemaakt, dat de *leden der Kerk* allen te zamen, door alle tijden heen, van *Hem* ontvangen datgene, *wat voor den dienst Zijner Kerk bestemd is;* en Hij gunt hun de genade, dat zij met blijdschap dit rechtmatige *kerkegoed* haar in den Naam des Heeren door hunne hand mogen toereiken; gelijk de Middelaar, die geen steen had voor Zijn hoofd, aan de Zijnen vergunde Hem te dienen uit hunne goederen, en Hem een kleed te weven zonder naad. Hij gaf aan de geloovigen in Macedonië en overal *genade* om aan het arme Jeruzalem uit Zijnen schat wèl te doen (2 Cor. 8). Hij schonk aan Zijn Israël *genade*, om gaven te schenken tot het huis Gods en daarbij met David te belijden: „Geloofd zijt Gij, Heere, God van onzen vader Israël, van eeuwigheid tot in eeuwigheid! Uwe, o Heere! is de grootheid, en de macht en de heerlijkheid, en de overwinning, en de majesteit, want alles, wat in den hemel

en op de aarde is, is Uwe; Uwe, o Heere! is het koninkrijk, en Gij hebt U (in den Christus) verhoogd tot een Hoofd boven alles. En rijkdom en eer zijn voor Uw aangezicht, en Gij heerscht over alles; en in Uwe hand is kracht en macht: ook staat het in Uwe hand, alles groot te maken en sterk te maken. Nu dan, onze God! wij danken U en loven den Naam Uwer heerlijkheid. Want wie ben ik, en wat is mijn volk, dat wij de macht zouden verkregen hebben, om vrijwillig te geven als dit is? Want het is van U, *en wij geven het U uit Uwe hand.* Want wij zijn vreemdelingen en bijwoners voor Uw aangezicht, gelijk al onze vaders; onze dagen op aarde zijn als eene schaduw, en er is geene verwachting. Heere, onze God! al deze menigte, die wij bereid hebben, om U een huis te bouwen den Name Uwer heiligheid, dat is van Uwe hand, en het is alles Uwe! En ik weet, mijn God! dat Gij het hart proeft, en dat Gij een welgevallen hebt aan oprechtigheden. Ik heb in oprechtheid mijns harten al deze dingen vrijwillig gegeven, en ik heb nu met vreugde Uw volk, dat hier gevonden wordt, gezien, dat het zich jegens U vrijwillig gedragen heeft." (1 Kron. 28 : 9—17.)

Vatten wij het opgemerkte saam, dan zal het duidelijk zijn:

1°. dat de Kerk in hare stoffelijke behoeften *niet* moet worden onderhouden uit de Staatskas, maar uit de kas van de *leden der Kerk;*

2°. dat zij dit moeten doen als degenen, die zelven uit de Kerk, uit het genadeverbond leven, en die de *kerkegoederen* onder hun beheer hebben;

3°. dat een ieder, die zich hierin onttrekt, de Kerk onthoudt wat de Heere voor haar gaf, en zich dus *besteelt* aan het genadeverbond;

4°. dat de grootheid der gave niet van eigen willekeur afhangt, maar van *den wil des Heeren;*

5°. dat de gave niet voor *„eigen kerk"* moet zijn, maar voor de Kerk des *Heeren*, voor *geheel den dienst,* waartoe zij *geroepen* is;

6°. dat zoowel *kapitaal* als rente, zoowel *vaste bezitting* als dagelijksche inkomst door den Heere ten deele bepaald *voor de Kerk* aan de Zijnen gegeven is, en aan haar niet onthouden mag worden;

7°. dat de arme in deze genade, om aan des Heeren Kerk te geven, niet minder deelt dan de rijke;

8°. dat, daar de Heere bij de week, bij de maand, enz., aan ieder zijn inkomen schenkt, de inkomsten der Kerk naar denzelfden regel *bij de week, bij de maand, enz.* door ieder lid der Kerk aan haar behooren te worden overgedragen; waartoe ieder, die een geregeld inkomen heeft, zich zelven behoort te *verbinden,* daar ook de Kerk haar vast inkomen behoort te hebben;

9°. dat niemand zich hierin naar een ander mag regelen, maar alleen naar de goede hand des Heeren over hem. Het oordeel blijve des Heeren, die Ananias en Saffira kent;

10°. dat alle offer der eigengerechtigheid, alle aalmoes uit het gebroken werkverbond, door rijke of arme aan den Heere Jezus Christus in Zijne Kerk gebracht, door den Heere wordt verfoeid en door de Kerk niet begeerd moet worden. Zij mag alleen *bedelen* aan den genadetroon, maar zoeke niemands gunst dan alleen die van haren heerlijken Koning;

11°. dat het *eene groote genade* is en blijven zal, des Heeren Kerk te helpen onderhouden. Er zij dan ook, in dezen, schuldbelijdenis en verootmoediging met gebed, om in de gave dezer genade overvloedig te mogen zijn;

12°. dat de Heere de vrucht van dit woord ook bij U, lezer of lezeres! zoeken zal.

Hem zij de heerlijkheid tot in eeuwigheid, door Jezus Christus onzen Heere!

J. C. SIKKEL,
's-Gravenhage. *Dienaar des Woords.*

---

6. OPWEKKING TOT DANKZEGGING EN GEBED.

Het Gereformeerd Congres, dat in Januari 1887 gehouden werd, bepaalde in een zijner zittingen, dat er een half jaar later een Synodaal Convent zou gehouden worden.

Bij de oproeping tot bijwoning van het Synodaal Convent op 28 Juni 1887 te Rotterdam, voegde de kerkeraad van Voorthuizen een treffend en verootmoedigend schrijven aan de verloste kerken, om ze op te wekken tot dankzegging en gebed. Den hoofdinhoud nemen we hier over:

„*Houdt sterk aan in het gebed, en waakt in hetzelve met dankzegging.*"

Zoo roept de HEERE ook thans in Zijn Woord ons toe.

Is er geen reden tot dankbaarheid?

Tot dankzegging, omdat onze getrouwe God de oogen opende voor jarenlange ontrouw tegenover Christus en Zijn Woord, tegenover Kerkeraad of Gemeente, tegenover Doops- en Ambtsbelofte.

Tot dankzegging, omdat eindelijk gehandeld werd overeenkomstig de gedragslijn tegenover de „Synodale Organisatie", door Dr. G. J. Vos Azn. voorgeschreven in zijn *Handboek tot beoefening en toepassing van het Kerkrecht*, blz. 15, alwaar geleidelijke wijziging wordt aanbevolen, „*tenzij men, naar den alouden regel, met een goed geweten voor God, in gebondenheid aan Zijn Woord, dat in alles kenbron en richtsnoer zij, een of ander punt daarmede in onverzoenlijken strijd achtende, zich om des Heeren wil tot verbreking en overtreding gedwongen voelt.*"

Tot dankzegging alzoo, omdat, niettegenstaande ons ongeloof en onze menschenvrees, de HEERE God zondige boeien deed *verbreken* en menschelijke inzettingen, die met Zijn Woord streden, deed *verwerpen* en weder lust gaf in Zijne inzettingen.

Ja, dankzegging mag er wezen voor zoo menige wonderlijke uitkomst in nood, beschaming van vrees, nederwerping van tegenstand, als in tal van kerken ondervonden is. Nog meer, indien met het losmaken van kerkelijke boeien, door de liefelijke weiking des Heiligen Geestes, banden van ongeloof en gierigheid mochten springen, het zachte juk van Christus op de schouderen mocht gelegd worden, en Hij leerde zachtmoedig en nederig te zijn.

Wie zal den lof des HEEREN uitspreken voor de geestelijke zegeningen hier en daar genoten; voor den broederband weder opgeleefd; de gemeenschap der heiligen opnieuw ervaren; ja, de bekeering van menige ziel, die samenviel met de bekeering in het kerkelijk leven. Zalig, wie waarlijk niet maar *roepen* mocht voor de eere van „Koning Jezus", maar in aanbidding nederzinken voor den Immanuël en Goël, Wiens trouw door onze ontrouw niet verbroken wordt, Wiens scepter vrijspraak gaf, toen wij het doodvonnis verwachtten, van Wiens lippen de myrrhe afdrupte, door Wien wij tot den Vader gaan.

Dankzegging mag er wezen voor de allerwegen zich openbarende begeerte naar vereeniging tusschen alle Gereformeerden in den lande; voor de mannen, die de HEERE verwekte, om raadslieden Zijns volks te zijn bij zoo gewichtige handelingen; voor de wonderlijke wijze, waarop reeds jarenlang hetgeen thans geschiedde, werd voorbereid; ja, voor den tegenstand van allerlei kanten, die de doorwerking van Gods Woord op kerkelijk gebied eer begunstigt dan stremt.

Neen, Gods weldadigheid verzwijgen mogen wij niet. — Maar maakt deze juist onze schuld niet te zwaarder, ja, moest niet menigeen belijden, dat juist ná de „vrijmaking" zijner Kerk eerst gevoeld werd, hoe diep onze Kerken zijn gezonken, hoe schuldig wij voor den HEERE staan?

„En nu van achteren is er maar één getuigenis in de ziel", werd bij de Inleiding van het Congres gezegd, „hoe we zoo laf en zoo trouweloos konden zijn, om ons nog zóó door onzen God te laten sleepen." Welke Kerk moet dit niet beamen? Hoe heeft dikwijls de vrees voor schorsing of het voorbeeld van anderen gewerkt, wat uit gehoorzaamheid aan Gods Woord reeds veel vroeger had moeten geschieden!

Ja, wordt thans niet duidelijk, hoe ten gevolge van jarenlange tuchteloosheid en stilzwijgen, de gemeente dermate onbekend is met de gruwelen der Organisatie en ontwend aan de gezonde Kerk-

regeering, dat velen na de verlossing evenals geredde dieren weder den brandenden stal of als vrijgelaten slaven de oude boeien weder opzoeken? In hoe menige gemeente ondervond de Kerkeraad juist tegenstand van hen, die reeds lang kerkelijk behandeld moesten geweest zijn, of ten minste in hun ambt door anderen vervangen!

En toch, om nog meer redenen hebben we met het volk uit Jeremia 3:25 te betuigen: „*Wij liggen in onze schaamte, en onze schande overdekt ons.*"

Verstaat de Gemeente het wel, dat de vijandige houding van tal van leeraren mede een gevolg is van de onverschilligheid der Kerken omtrent de wijze hunner opleiding, en dat, ware 50 jaar geleden de stichting eener Gereformeerde Universiteit begonnen, *zij*, die thans vervolgen, wellicht pleitbezorgers der zuivere beginselen op kerkrechtelijk gebied geweest zouden zijn?

Wordt er wel smart gevoeld over tegenstand of weifeling van Broeders, met wie men overigens in één geloof verbonden is, en wordt wel een antwoord gezocht op Israëls kreet in Richteren 21: „*O, HEERE, God van Israël! Waarom is dit geschied in Israël, dat er heden een stam van Israël gemist wordt?*"

Bestaat niet het gevaar, dat menige Kerkeraad het deel der Gemeente, dat niet medegaat met de Reformatie, zich niet meer op de ziel gebonden gevoelt, en wanhoopt, dat ooit langs den weg van verootmoediging en geestelijke worsteling nog eens dergelijke verbroedering kon volgen, als tusschen Juda en Benjamin volgde na de verootmoediging en tuchtoefening, in Richteren 20 beschreven?

En hoe meent men in tal van Gemeenten door een enkel schrijven aan den Kerkeraad jarenlang verzuim in gebed of waarschuwing als te vergoeden, terwijl soms te ongevoelig de pijnlijke, ofschoon noodzakelijke scheur getrokken wordt!

Wordt niet ten gunste van de „vrijmaking" der Kerken te veel nadruk gelegd op volle lokalen, ruime collecten, nieuwe hulpkerken, en vergeten, dat juist de H. Schrift in Lukas 12:1, Micha 6:7, 8, Jes. 66:1, 2 daartegen waarschuwt en vooral op de verbrijzeling des harten, het recht doen en op persoonlijke barmhartigheid wijst, en ook Art. 29 der Belijdenis andere merkteekenen der Gereformeerde Kerken en der Christenen noemt?

En omgekeerd, hoe menigeen, die alleen of met slechts enkelen in stad of dorp de bekeering zijner Kerk wenscht, wanhoopt daaraan, vergetend, dat zoo krachtige belofte ligt in Matth. 18:20: „*Waar twee of drie vergaderd zijn in Mijnen Naam, daar ben Ik in het midden van hen!*" en dat juist op het gebed van één Nehemia, één David, één Samuël of één Mozes, de HEERE de grootste verlossingen of hervormingen schonk!

En waar het kwam tot kerkelijk optreden, hoe hebben wij dan

als Kerkeraadsleden allereerst te vragen, of niet veel tot verootmoediging stemt!

Is niet menige teleurstelling of nederlaag gevolg ook van nog verborgen afgoden of gekoesterde lievelingszonden?

Laten Predikanten en Ouderlingen, maar ook Gemeenteleden, niet vergeten, dat gierigheid en vergoding van het schepsel, hoererij en onbezonnen huwelijken, pronkzucht en tuchteloosheid in het huisgezin de grootste jammeren over Volk en Kerk brachten.

Denk aan Jakob (Genesis 34) en Achan (Jozua 7); David (2 Samuël 12) en den Leviet van Richt. 19; Hizkia (2 Kon. 20) en Eli (1 Samuel 3).

Wordt niet in menige onzer Kerken ongeregeld Kerkeraadsvergadering gehouden, en indien het geschiedt, vergeten eerst op elkander tucht te oefenen, alvorens men tegenover de Gemeente optreedt?

Wijden de Bedienaren des Woords thans vooral genoegzame studie en gebed aan hunne heerlijke taak; gaan de Ouderlingen niet menigmaal voort in de sleur, door de Organisatie, helaas, begunstigd, maar thans verboden, en wordt door Diakenen niet te vreesachtig soms de zorg voor meerdere armen op zich genomen, terwijl vergeten wordt, dat juist wanneer werkelijk weder eens opoffering voor armen, weezen, weduwen en kranken door Gemeente en Diaconie geschieden mag, zoowel geestelijke zegen als tijdelijke welvaart aanstaande is?

Oefenen de Gemeenteleden thans vooral tucht op elkander uit en vermaant men ook tegenstanders, of trad verbittering voor deernis, en onverschilligheid voor vertrouwen op Gods belofte in de plaats?

Ja, is er waarlijk geestelijk leven en godzaligheid? Bestaat niet het gevaar, dat het op den voorgrond stellen van het Koninklijk ambt onzes dierbaren Middelaars sommigen het Hoogepriesterschap aan het oog des geloofs onttrekt, en wordt niet in menige Kerk hijgend uitgezien naar het neerdruppelen van genade en vrede, waar men thans juist in het besef van Gods ontfermende weldaden te meer behoefte gevoelt om ook zijne kerkelijke, huiselijke en persoonlijke schuld weggenomen te zien door het bloed des Lams?

En waar de strijd voor de eere van Gods Woord en het Herderschap van Christus over Zijne Kerken gevoerd wordt, zijn onze wapenen wel immer heilig, onze drijfveeren zuiver en handelen wij in het geloof, dat de wereld overwint?

En toch niet alleen deze toestand van onze Kerken, waarbij voor ieder persoon en iedere plaatselijke gemeente nog zooveel bijzondere redenen tot verootmoediging komen, roept tot gebed wegens schuld en nood, nog meer van geestelijken dan van tijdelijken aard.

Het feit bestaat, dat tal van „Hervormde" Kerken *moordenaars-*

kuilen zijn, waarin week aan week de zielen geestelijk in den dood gehouden worden door eene prediking, die zorgeloosheid bevordert in de wandelaars naar de hel, of ook de fundamenten der Gemeente ondergraaft, door verzwijging of verbastering van de rechtvaardigmaking, de vastigheid van Gods Woord, de beteekenis der Sacramenten enz.

Afgodstempels moest men de Kerken noemen, waarin een andere God dan de Drieëenige en Zijne volzaligheid en onmisbaarheid verkondigd wordt. *Inentingsdwang met zielegif* voerde de Synode in, wegens de verplichting om ook leeraars en leden, die goddelooze leer drijven, op den kansel of aan het Avondmaal te dulden. *Wettiging van geestelijk overspel* wordt schaamteloos geprezen, nu juist goedgekeurd wordt, dat Kerkeraadsleden zich gebonden achten aan verordeningen, die in strijd zijn met Gods Woord en met de trouw aan den Bruidegom der Kerk, Jezus Christus.

Zullen deze feiten ons niet verootmoedigen, juist omdat wij door jarenlang plichtverzuim dat kwaad hielpen bevorderen, en, helaas! zoo menig Christen zich vergenoegt, wanneer hem maar het Woord gepredikt wordt, terwijl het Kaïnswoord: „*Ben ik mijns broeders hoeder?*" en de oproerkreet: *Wij willen niet, dat deze Christus Koning over ons zij!*" de zondige lijdelijkheid tegenover de gruwelen der „Organisatie" verklaren zal?

Moet ook op *staatkundig* gebied de schaamte ons aangezicht niet bedekken, nu een Grondwet ontworpen wordt, waarin gerekend wordt noch met de Grondwet aller natiën, noch met het gezag des Heeren HEEREN over Nederland? En waar de Overheid tegen de Kerken optreedt, wordt daarbij niet vergeten, dat het gebed voor de „*Schilden der aarde*" maar al te traag was, ja, de overmacht van het tegenwoordig Ministerie mede gevolg is van de zonden en fouten onzer eigene geestverwanten?

Ja, zouden de adressen, dezer dagen aan Z. M. den Koning verzonden, niet met gebed gepaard moeten gaan, opdat Hij, die in 1866 het hart onzes Konings neigde tot bevordering van de vrijmaking der Kerken, ook thans de Overheid dezes lands en de Vertegenwoordiging onzes volks doe den weg volgen, die recht en billijk mag gekeurd worden?

Bovendien, ook de Rechterlijke Macht is tot zeer gewichtige beslissingen geroepen. Verrassend was reeds eenmaal het oordeel van het Openbaar Ministerie ten gunste der doleerenden; en toch, rechtvaardig zouden we verdiend hebben, dat de rechters zich tegen ons keerden, nu wij zelf zoo lang verzuimden een Gereformeerde Universiteit ook voor de studie der rechten op te richten en nu wij zelfs aarzelen onze zonen er henen te zenden.

Alleen daarin ligt nog de kans van redding, dat onder diepe

verootmoediging vanwege onze gierigheid, afgoderij en berekeningszucht gepleit worde op Gods heerlijke beloften in Jesaja 1 : 26: *„En Ik zal u uwe rechters wedergeven, als in het eerste, en uwe raadslieden als in den beginne.”* God behoede ons arme Vaderland, dat niet als vóór 50 jaar tegenover de Afscheiding de rechterlijke macht zich tegen ons keere, en dan later blijke, hoezeer dat de oordeelen verzwaarde en het rechtsbesef vervalschte.

Zijn in onze *maatschappij* niet brandstoffen opgestapeld ook door de onbarmhartigheid en ontrouw dier Kerken, die niet meer het zout, maar het bederf van het volk bleken te wezen? Dreigt ons Oost-Indië niet eer een steen te worden, die Nederland naar beneden trekt, dan de kurk te zijn, waarop het drijft? Ja, zijn de volkszonden van sabbatsschending, hoererij, honger naar brood en spelen niet genoegzame grond, waarom alleen door Gods lankmoedigheid ons nog slechts de *geringere* oordeelen van achteruitgang in alle takken van handel en nijverheid treffen, waarbij telkens klinkt het in Amos 4 tot vijfmaal toe herhaalde: *„Nochtans hebt gij u niet bekeerd tot Mij, spreekt de HEERE. Daarom zal Ik u alzoo doen, o Israël; omdat Ik dit doen zal, zoo schik u, o Israël, om uwen God te ontmoeten!”*

Bij deze gewichtige redenen voegt de Kerkeraad dan nog de volgende heenwijzing naar gevaren, die bij het Synodaal Convent zelf bedreigen:

Want immers, ook het Synodaal Convent, hoe veelbeteekenend, noodig en gewenscht ook, brengt toch ook weder geestelijke gevaren met zich, waarvoor wij het oog niet mogen sluiten.

Het gevaar, dat het meer van de vergadering dan van den Heere alleen verwacht wordt, of door verzuim van Classicale en Provinciale samenkomsten het kerkelijk leven zich ongezond ontwikkele, en Mozes' bede uit Exodus 33 achterblijve: *„Indien Uw aangezicht niet medegaan zal, doe ons van hier niet optrekken.”*

Is niet bijzonder gebed noodig voor de Kerkeraden, die de onderwerpen zullen indienen, de Moderatoren, die de Classicale Conventen hebben te leiden, en de Kerken, die het agendum voor het Synodaal Convent opmaken, opdat niet de mensch, maar de Heilige Geest regeere en wij ootmoediglijk mogen wandelen voor onzen God?

Bestaan er niet de beide klippen om òf ter wille der gemeente in tucht te verslappen òf op ongeestelijke wijze tegenover weerspannigen te handelen?

Vereischt de voorziening in de Bediening des Woords niet groote omzichtigheid, opdat niet vergeten worde: *Bidt den Heer des oogstes,*

dat Hij arbeiders uitstoote"; en dat juist op het vasten en bidden te Antiochië Barnabas en Paulus aangewezen werden?

Zou er geen gevaar zijn, dat uitwendige vermeerdering of stoffelijke voorziening meer op het hart gebonden lag, dan de geestelijke fundeering der Kerken, of dat omgekeerd menige Gemeente traag bevonden werd in de voorziening in tijdelijke nooden?

Is het bij de poging tot hereeniging van alle Gereformeerden in den lande niet wenschelijk, dat vooraf nog veel meer de vereeniging met den Heere en eerst daarna die met elkander gezocht worde, en dus ook de oorzaken beleden en bestreden worden, waarom de Heere ons gescheiden hield?

Zou niet het naderend Synodaal Convent menigeen dringen tot gebed, zij het onder drijving des Heiligen Geestes?

Voorts eindigt de brief met dit treffende slotwoord:

Zalig, wanneer dan het oog gericht worden mocht op Christus, die ten hemel voer om te bidden voor Zijne overspelige bruid, welke met tranen van berouw haren Bruidegom naklaagt door de trekkende liefde des Troosters, in het harte uitgestort. Zalig, wanneer wie eerst in den Spotkoning op Gabbatha de bedekking ook zijner ambts- en kerkelijke zonden zien mag, daarna in afhankelijkheid vertrouwt op Hem, die thans ter rechterhand Zijns Vaders gezeten is, om van daar Zijne Gemeente te regeeren, met Zijne macht haar tegen alle vijanden te beschermen, dwars door onze zonden en des vijands lagen heen Zijn Raad te volvoeren, Zijn Sion zevenvoudig te louteren en door Zijnen Heiligen Geest in Zijne lidmaten de hemelsche gaven uit te gieten.

„*Ontwaak, gij Noordenwind! Kom, gij Zuidenwind! doorwaai mijnen hof, dat zijne specerijen uitvloeien.*

En weest hiermeê onzen getrouwen Verbondsgod bevolen door

den Kerkeraad te Voorthuizen:

W. van den Bergh, *Praeses.*
W. van de Bleek, *Scriba.*

Voorthuizen, 10 Mei 1887.

---

7. REFORMATIE VAN HET DIACONAAT.

De reformatie der Kerk in 1886 ging gepaard met een reformatie der ambten. En vooral het Diaconaat werd daarbij opgeheven uit zijn vernedering.

Reeds in het *Tractaat van de Reformatie der Kerken* had Dr. Kuyper

geschreven: „Het Diaconaat is het ambt der *Christelijke liefde*, en gelijk de Heere Christus tijdens Zijn omwandeling op aarde tweeërlei Goddelijk werk deed, namelijk ten eerste het Evangelie prediken om de zonde te stuiten, en ten andere de ellende van kranken en hongerigen te lenigen, om de gevolgen der zonde te breken, zoo moest ook in Christus' Kerk het Diaconaat naast het Presbyteriaat staan, om naast de bediening van het Goddelijk Woord te openbaren de bediening der Goddelijke barmhartigheid. Het Diaconaat mag dus volstrekt niet opgaan in collecteeren en bedeelen van behoeftige personen, maar dient zich allengs te ontwikkelen als het heerlijk orgaan der Kerk voor de Christelijke philanthropie. De zorge voor weezen en weduwen, voor ouden van dagen en kranken, voor blinden en idioten, voor krankzinnigen en ongeneeslijke kranken, ja zelfs voor gevangenen, ook voor doorreizende vreemdelingen enz. ligt op der Diakenen weg. En terwijl zij op deze wijs de ellendigen des Heeren hebben te helpen, te steunen en te troosten, niet alleen door geld en goed, maar ook door geestelijke vertroosting, hebben ze tevens de gemeente geestelijk te bewerken *door haar te leeren geven*. Geven van geld is voor den zelfzuchtigen en hebzuchtigen mensch een geestelijke daad, waartoe alleen genade bekwaamt, maar die ook genade brengt, en de Diakenen schieten te kort in plichtsbetrachting jegens de gemeente, indien ze haar dit *geven* niet leeren. Wel verre dus van het Diaconaat als een bloot stoffelijk ambt te minachten, heeft men het veeleer als een hoog geestelijk ambt te eeren, ook al wordt het zelfs heden ten dage nog bijna in geen enkele kerk naar dien eisch bediend."

Het agendum voor het Synodaal Convent te Rotterdam in 1887 stelde dan ook o. m. aan de orde „de praktijk der barmhartigheid in de Gereformeerde Kerken, bijzonder door middel van diaconieën, vooral nu aan velen dezer door overmacht onthouden wordt, hetgeen voor de armen der Kerk is samengebracht." Bij de beantwoording van dit punt stelde de commissie van praeadvies, bij monde van Dr. Van den Bergh, voorop de wedervraag, of ook het inhouden van diaconale goederen zou kunnen worden beschouwd als een getuigenis des Heeren tegen jarenlangen ongeestelijken, machinalen of ten minste zeer onvoldoenden arbeid. „Zeker is opwaking alleen mogelijk uit Christus, onzen eenigen barmhartigen Hoogepriester, die met Zijn bloed ook de zonden Zijner Kerken bedekte, door den Heiligen Geest in de harten werkt, en Zijne dienaren in de paden der gerechtigheid en barmhartigheid doet wandelen." Vervolgens wees dit rapport in een reeks van stellingen op de roeping der Kerken in de praktijk der barmhartigheid en het verval daarvan, en op de middelen tot reformatie der Kerken, ook in dit opzicht. En het rapport besloot met den wensch: „Moge op deze wijze de arbeid

der diaconie uit zijn voor de armen en het ambt beide vernederend karakter door de genade des Heeren worden opgebeurd, dan wordt niet slechts reddend, maar ook getuigend tegenover de maatschappelijke zonden en ellenden opgetreden, en tevens een oplossing der maatschappelijke vraagstukken bevorderd. Ga daarmede gepaard, dat de geloovigen en ambten in de Kerken niet langer als de priester of Leviet de door moordenaars uitgetogen maatschappij voorbijgaan, maar zich er over ontfermen, olie en wijn in de wonden gieten en daarmede ook zelven weder geestelijk opleven."

Overeenkomstig dit rapport droeg het Convent nu aan Ds. N. A. de Gaay Fortman te Amsterdam en Ds. H. Hoekstra te Utrecht, onder toevoeging van den rapporteur zelf, de samenstelling op van een geschrift, waarin de roeping der diakenen in het bedienen van de tafelen der barmhartigheid naar Gods Woord en de geschiedenis der Gereformeerde Kerken beschreven zou worden, en tevens om te zorgen voor de samenroeping en leiding van een Diaconaal Congres.

In verband met dit Congres, dat den 2den en 3den Febr. 1888 te Utrecht gehouden zou worden, verscheen nu een belangrijk geschrift, getiteld: *Olie en wijn in de wonden.* Het bevatte drie beschouwingen over het Diaconaat: 1°. de praktijk der barmhartigheid naar de Schrift, door Ds. Hoekstra; 2°. Werk der barmhartigheid in de Nederl. Gereformeerde Kerken gedurende de dagen der republiek, door Ds. De Gaay Fortman, en 3°. Onze persoonlijke en kerkelijke onbarmhartigheid en hare genezing, door Dr. Van den Bergh. In een woord ter inleiding van dit geschrift las men o. m.:

„*Olie en wijn in de wonden!* zij de bede, die oprijze tot onzen Hoogepriester in de hemelen, nu deze bladzijden, aan het Diakonaat gewijd, het licht zien.

Immers, ook het ambt der Diakenen ligt, onder moordenaars uitgetogen, op den openbaren weg. Ongeloof en onbarmhartigheid, sleurdienst en traagheid, geldzucht en berekening hebben het heerlijk ambt der barmhartigheid aangerand en van zijne sieraden en kracht beroofd. Halverweg tusschen Jeruzalem en Jericho, het geestelijk en wereldsch gebied, ligt het misvormd ter aarde.

De wetsontwerpen tot regeling van het Armbestuur van 1851 en 1853 riepen een korte poos den amechtige wakker; maar helaas! al te spoedig werd berust in het „bewijs van onvermogen", aan de kerkelijke barmhartigheid door de Overheid uitgereikt, ja helaas! maar al te gretig van subsidiën van het burgerlijk armbestuur gebruik gemaakt.

Daar komt de Priester voorbij — beeld van de kerkelijke personen. Maar ach, denk aan het Synodale besluit van 1885 om de diaconieleggers op te vragen, van 1887 om het bedrag van het batig saldo

der diaconierekening te vernemen; en moet ons hart niet wegkrimpen van smart over dergelijke gevoelloosheid tegenover de schrijnende wonden onzer Diaconieën, wier geesteloosheid en financieele bezorgdheid wellicht in dergelijke besluiten het best weerspiegeld wordt?

Meer barmhartigheid scheen de Inwendige Zending te toonen, de Leviet, die ook voorbijkwam. Deze ten minste had meer oog op dit kerkverval, zag toe, legde de wonden bloot, riep de verontwaardiging wegens de onbarmhartigheid tegenover weezen, kranken, verwaarloosden wakker, beklaagde de bijkans verstijfde Kerk — maar liet herstel der moeder aan anderen over, trok zich slechts de kinderen aan. De Leviet — ging voorbij, zich haastend om door stichting na stichting, door vereeniging na vereeniging te ijveren, vergetend, dat de onbarmhartigheid tegenover de Kerk, waaruit zij was gesproten, door dergelijke hulp niet goedgemaakt werd, al mocht ze uit de verte getuigend ten zegen zijn en door hare ervaring de Diaconieën ten goede komen.

Slechts Eén blijft zich ontfermen over onze gezonken Kerken en amechtige ambten. Hij, die Zijn Kerk kocht met Zijn bloed en als Hoogepriester het ambt der barmhartigheid door den Heiligen Geest verwekte; Hij, die, als Koning van menige Kerk verloochend, allerwegen de wetten Zijner barmhartigheid met voeten getreden zag: — Jezus Christus alléén. — Al mag Hij als Samaritaan minder eer en gehoorzaamheid ontvangen dan Priester en Leviet, Hij *„werd met innerlijke ontferming bewogen"*; Hij alleen kan die wonden zuiveren als door wijn, verzachten als door olie, onze kerkelijke en persoonlijke onbarmhartigheid verzoenen door Zijn bloed; onze kerken en harten vernieuwen door zijnen Heiligen Geest.

Onze roeping zij slechts, naar het Woord en uit de Geschiedenis bloot te leggen, wat de barmhartigheid van geloovigen en Diakenen naar de Schrift moet zijn, wat zij eens was, hoe zij thans is geworden en weder worden moet, tot voorbereiding tevens der kerkelijke samenkomsten, aan het herstel der Diaconieën gewijd. Wat in deze bladzijden ontdekkend, waarschuwend, genezend is, zij slechts een middel in de hand van onzen getrouwen Heiland, die eens, aan de bekeering ook onzer Kerken en Diaconieën getogen, naar de gelijkenis waarborgt, dat *„goede werk zal voleindigen"*, de ellendigen in eigen huis en Kerk weer doen verzorgen en toevertrouwen aan hen, die, door de liefde Christi gedrongen, bij Jezus' wederkomst het genadeloon zullen ontvangen."

Op het Congres zelf, waarvan de *Handelingen* weldra in druk verschenen, refereerde Ds. De Gaay Fortman voorts over de bediening der barmhartigheid, Dr. Van den Bergh over de bedienende personen en Ds. Hoekstra over de bediende personen. Een hooge geloofsbezieling ging er van dit congres uit, ten gevolge waarvan

nu verschillende Diaconieën ook in eigen provincie conferenties samenriepen. Dergelijke samenkomsten hadden dan ook plaats *Classicaal* te Ermeloo (22 Maart) en *Provinciaal* te Leeuwarden (25 April), Rotterdam (25 en 26 April), Groningen (26 April), Zwolle (22 Mei), Voorthuizen (30 Mei), Utrecht (30 Mei), Amsterdam (31 Mei) en Middelburg (31 Mei).

Op verschillende dezer vergaderingen werden resolutiën aangenomen en andere besluiten van meer practischen aard vastgesteld. Het referaat, dat te Leeuwarden door Dr. Wagenaar werd gehouden, zag afzonderlijk het licht onder den titel: *De Profundis*. Het bevatte 24 stellingen, voorafgegaan door deze inleiding:

„De eenige macht, die Nederland voor de sociale revolutie behoeden kan, is — de Kerk. En door de bediening des Woords èn door de betooning der barmhartigheid. Reeds vóór jaren heb ik in lezingen en in het toenmalig orgaan van „Patrimonium", *De Werkmansvriend*, hierop met nadruk gewezen. Ik verheug mij, het thans in deze vergadering opnieuw te kunnen doen.

Barmhartigheid ga voorop en winne de harten voor het woord der vermaning naar den eisch van het vijfde gebod. Door barmhartigheid herovere de Kerk haar eere, de liefde des volks, den invloed ten goede, dien ze hebben kan en hebben moet op het geheele volksleven.

Allereerst prikkele zij tot particuliere barmhartigheid, waardoor de gegoede zich inleeft in de nooden van het proletariaat, en de werkman niet langer behandeld worde als werkkracht, maar als mensch, als broeder.

De Christelijke Kerk heeft èn door de vernietiging der slavernij en der veelwijverij, èn door de verzachting en heiliging der ruwe en slechte zeden, èn door de invoering en handhaving van den wekelijkschen rustdag, èn door het vooropstellen van het broederschap aller menschen en in engeren kring aller heiligen, èn door de kweeking der barmhartigheid, onmiskenbare weldaden bewezen aan den proletariër, aan de niet-bezittende standen; en nog is in dezen haar invloed een gedurige indroppeling in de wonden van olie en wijn.

De Kerk doe, niet het minst door het orgaan van haar diaconaat, overvloediger en meer, en wende de volgende geneesmiddelen aan."

Dan volgen de 24 stellingen, met heel een program van nieuwe diaconale werkzaamheid, uitloopende op dit slot:

„Zoo trede de diaconie kloek en teeder op, om weer voor Christus' Kerk te heroveren de eeretaak, om tot verbazing en zaliging der wereld orgaan te zijn voor Christi barmhartigheden, en te heroveren voor de Kerk des Zoons den eerenaam van „moeder"."

En ongeloofelijk was inderdaad de krachtsontwikkeling van de

kerken der Doleantie op het terrein der barmhartigheid. Als een uitvloeisel van de Diaconale Conferentie van Zuid-Holland riep de diaconie van Rotterdam *Eudokia*, de stichting voor lijders van chronische en acute ziekten, in het leven. En het idiotengesticht *'s Heerenloo* dankt zijn ontstaan aan bovengenoemde conferentie te Ermeloo, waar Dr. Van den Bergh voor de eerste maal de diaconieën wees op haar roeping ook tegenover deze ongelukkigen.

Weldra echter zag men in, dat men te hoog gemikt had, door als diaconieën de hand der ontferming te willen leggen op alle menschelijke ellende. De grenslijn tusschen armverzorging en philanthropie werd allengs zuiverder getrokken, en laatstgenoemde voortaan meer aan het particulier initiatief der geloovigen in hun vereenigingsleven overgelaten. [1])

Intusschen blijft het een historisch feit, dat de kerken der Doleantie een krachtigen stoot hebben gegeven aan de weeropleving van de Christelijke philanthropie in het algemeen en aan de reformatie van het diaconaat in het bizonder.

---

8. REFORMATIE VAN HET OUDERLINGEN-AMBT.

„Wat is op vele plaatsen een ouderling? Een man, die een vaste plaats in de kerk heeft, den predikanten bij hun huisbezoek den weg wijst, de bekers vult bij de bediening van het Heilig Avondmaal, en die het meest op den voorgrond treedt, wanneer er een „nieuwe dominee" moet beroepen worden. Deze oppervlakkige opvatting, ja volkomen miskenning van een ambt, hetwelk diep in het leven der gemeente is geworteld, kan niet anders dan heilloos werken. Waar de orde willekeurig verbroken en dat prijsgegeven wordt, wat het leven in de kerk moest leiden en ontwikkelen, daar kunnen de droevige gevolgen niet uitblijven. Het groote verval, waartoe onze kerk is gekomen, kan mede daaruit worden verklaard, dat haar ouderlingen zoo weinig ouderlingen geweest zijn."

Dit schreef Ds. H. V. Hogerzeil in 1870, toen hij nog te Driebergen stond, in een aankondiging van de brochure: *Eenige gedachten over den oorsprong, de rechten en de verplichtingen van het ouderlingschap*, medegedeeld in het Ouderlingen-Gezelschap der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Amsterdam, door H. Höveker, Augustus 1868.

Deze poging om het ambt der ouderlingen recht te doen kennen, begroette Ds. Hogerzeil met vreugde. De schrijver van de boven-

---

[1]) In *De Heraut* No. 1382 wordt rekenschap gegeven van deze gewijzigde beschouwing.

genoemde „Gedachten" had z. i. een uitnemend werk verricht door op dit ambt de aandacht te vestigen.

„Te recht," zoo oordeelde Ds. Hogerzeil, „te recht schrijft hij in de voorrede van zijn boekje: „Geloof en moed kunnen slechts daar zijn, waar men steunt op Goddelijke beginselen, waar men van zijn goed recht bewust is; en daartoe is voor den opziener noodig eene vaste overtuiging van de onvervreemdbare rechten en de ernstige plichten des ouderlingschaps." Moge deze overtuiging ook door zijn woord onder de ouderlingen onzer kerk geboren worden."

Welnu, deze overtuiging werd van lieverlee onder de ouderlingen gewekt, bizonder in de hoofdstad des lands, sinds „het vergrijp der zeventien ouderlingen", in het jaar 1872. En toen in 1880 het gewijzigde artikel 28 aan de ouderlingen het recht ontnam tot afwijzing bij de z.g. aanneming, weigerde de kerkeraad van Amsterdam, evenals zoovele andere orthodoxe kerkeraden, dit artikel uit te voeren, en besloot hij de aanneming niet te doen plaats hebben naar den regel van het vigeerende Synodale reglement, maar aan de ouderlingen stem in het kapittel te geven. We weten, hoe dit de aanleiding werd tot het bekende conflict, en we weten helaas ook, hoe toen Ds. Hogerzeil, als Amsterdamsch predikant, al het mogelijke gedaan heeft om deze „vaste overtuiging van de onvervreemdbare rechten en de ernstige plichten des ouderlingschaps" aan het wankelen te brengen.

Maar deze overtuiging was nu eenmaal geboren en werd sinds al sterker. Vandaar, dat bij de reformatie der Kerken, ook de reformatie van het ouderlingen-ambt wel aan de orde moest komen. En nadat op het Synodaal Convent te Rotterdam vele vragen, dit punt rakende, ook na breede discussie, nog niet voldoende opgelost waren, besloot de Voorloopige Synode te Utrecht in Juni '88 op initiatief van de classis Harderwijk, om, ook met het oog op de gevolgen van het gehouden Diaconaal Congres, nog in den loop van datzelfde jaar een Ouderlingen-congres samen te roepen, ten einde de roeping, geschiedenis en verdere ontplooiing van dat ambt te bespreken naar den Woorde Gods.

Bij monde van den rapporteur Dr. W. van den Bergh, had de commissie van praeadvies deze zaak nog aangedrongen met de overweging, „dat er inderdaad gevaar ontstaan kan, dat na de verdieping en breedere ontplooiing van het Diaconaal ambt, het Ouderling-ambt op den achtergrond komt, terwijl juist tuchtoefening en barmhartigheid voor den bloei van elke kerk onafscheidelijk zijn. Hierbij komt, dat verschillende onderwerpen, als de vragen over den *ambtelijken zegen*, het *huisbezoek*, *de vereischten van den waren Ouderling*, het houden van *Kerkeraadsvergaderingen* enz. door de Kerken besproken worden; zij het onder de leiding des Heiligen Geestes naar

Gods Woord. Eindelijk is juist bij de belangrijke discussie over de houding tegenover hen, die, gelijk men het noemt, niet met de Reformatie medegaan, gebleken, hoe noodig het is, op dit punt de werkzaamheid der opzieners te prikkelen, zoowel als den weg des geloofs aan te wijzen. Ter bevordering daarvan kan uitnemend dienen eene samenkomst van Bedienaren des Woords en Ouderlingen ten behoeve der bespreking van de regeering der Kerk."

Het Congres werd gehouden te Utrecht den 12den en den 13den December 1888.

Dr. Van den Bergh opende de vergadering met een korte, doch kernachtige toespraak, bracht in herinnering de pas gevierde gedachtenis aan de verlossing van Nederland in 1813, en wees er op, hoe bij de herdenking van de weldaden des Heeren, des te meer verootmoediging past bij het zien op eigen schuld. „Dat de rechtbanken ons ongelijk geven, is een oordeel des Heeren," zoo ging hij voort. „De ouderlingen hebben *in de Kerk* het recht niet gehandhaafd, en daardoor zijn al deze dingen over ons gekomen. Daarom mogen wij wel schaamrood worden, als wij aan dit alles gedenken, maar tevens ook, bevende voor het Woord onzes Gods, hopen op Zijne genade."

Daarna ging spreker voor in gebed en las vervolgens Ezechiël 43 : 1—11, met dit aangrijpend slot: „*Gij, menschenkind! wijs den huize Israëls dit huis, opdat zij schaamrood worden vanwege hunne ongerechtigheden, en laat ze het patroon afmeten. En indien zij schaamrood worden vanwege alles, wat zij gedaan hebben, zoo maak hun bekend den vorm van het huis, en zijne gestaltenis, en zijne uitgangen, en zijne ingangen, en al zijne vormen, en al zijne ordinantiën, ja, al zijne vormen en al zijne wetten; en schrijf het voor hunne oogen, opdat zij zijnen ganschen vorm en al zijne ordinantiën bewaren, en dezelve doen.*"

Naar aanleiding van het gelezene wees Dr. Van den Bergh nu op de onmisbaarheid van des Heeren tegenwoordigheid en op de reden die er was om beschaamd te worden. „Allen staan schuldig. De leden der gemeente hebben gezwegen, toen de ambtsdragers afweken en de aardsche vorsten Sions wetten veranderden. Wij zijn dubbelhartig geweest en hebben Gods wet en onze wetten vermengd. En dat roofde ons den zegen. Maar één wand tusschen onze ziel en God is genoeg om ons met dorheid te slaan. Wij moeten terug naar het patroon van Gods inzettingen, ook al overstelpt het ons door zijn eischen. Dat patroon duidelijker ons voor den geest te brengen, is doel van dit samenzijn. Nu wenschen wij te doen voor het ouderlingen-ambt, wat het Diaconaal Congres voor diakenen heeft verricht. Want èn barmhartigheid èn rechtvaardigheid behooren in de Kerk tot haar recht te komen. Men zou kunnen vragen: waarom *nu* reeds vergaderd, en niet eerst de uit-

slag der onderhandelingen met de Christel. Geref. broeders afgewacht? Om meer dan ééne reden. Ook niet het minst hierom, omdat er twijfel is gerezen aan de oprechtheid van het standpunt der Doleantie, en het goed en noodig is, de noodzakelijkheid van dit standpunt aan te toonen.

Dit standpunt kwam dan ook in den loop der besprekingen aan de orde, toen Dr. Van den Bergh zijn referaat hield over den arbeid van den ouderling in en buiten de gemeente, en daarbij o.m. zeide: „Nooit zullen wij de bewering, dat „de Doleantie eigenlijk eene afscheiding is", beter weerleggen, dan door getrouw en vriendelijk de afgedoolde schapen terug te roepen tot de schaapskooi. En bovendien, hoe raakten die schapen van den weg af? Wie dragen een goed deel van de schuld der deformatie in de Kerk? Moeten we niet zeggen, dat de Opzieners der Gemeente in dezen schuldig staan? Zij verloochenden hun ambt, deden als waren zij figuranten. Welnu, gevoelen wij, dat de ouderlingen mede schuldig staan aan het afdwalen der kudde, dan zal het ons geene moeite kosten, om met vriendelijk vermaan en onuitputtelijk geduld de dwalenden terug te roepen tot den goeden weg."

Aan het slot van zijn referaat wees Dr. Van den Bergh ook nog op de roeping tegenover de Overheid: „De ouderling bedenke wel, welke kracht er in geestelijke tuchtoefening ligt tot verlichting der taak van justitie en politie. Als kenmerk eener ware Kerk blijft altijd, dat zij een zout der aarde, eene stad op een berg zij. En toch, hoe ver is het van daar, dat naar Ps. 48 : 6 *de koningen der aarde, als zij Sion zagen, „verwonderd waren", zij werden verschrikt, zij haastten weg!"* De Middernachtzending en het Leger des Heils zijn ons dan tot beschamende getuigenissen tegen elk Gereformeerde, maar bizonder tegen elken Ouderling."

In de bespreking, die op dit referaat volgde, werd o.m. de vraag gedaan: Hoe moet men huisbezoek doen in eene kerk, waar een leeraar een ongeloovige is of bijv. de Groninger richting is toegedaan; hoe, als men ons niet wil ontvangen? Hierop antwoordde Dr. Van den Bergh, dat men vóór alle dingen de zaken *ernstig* moest opnemen en de gemeente als gemeente beschouwen. „Men mag er zich nooit van afmaken. Ook niet handelen naar willekeur. Maar zooals in het geestelijk leven de ware bekeering wordt gekenmerkt door een begin van gehoorzaamheid aan *alle* de geboden, moet er ook in de Kerk een beginsel van gehoorzaamheid in *alles* zijn. Als men oprecht in een groote stad een enkele straat of wijk huis aan huis onder leiding des Heiligen Geestes bewerkt, zal God dit zegenen, en de reformatie bloeien."

Ziedaar een enkelen greep uit wat er op dit congres werd besproken. En zoo werden er vele andere vragen betreffende de bediening der

ouderlingen nauwgezet en ernstig onder de oogen gezien, waarbij met name Prof. Rutgers menig zaakrijk advies gaf.

De *Handelingen* van dit congres blijven dan ook een goudmijn voor de kennis van wat de Heere in Zijn Woord eischt in zake de regeering der Kerk.

---

9. HET AMBT DER GELOOVIGEN.

Artikel XXVIII van onze Nederlandsche Geloofsbelijdenis zegt o. m., dat het ambt aller geloovigen is, volgens het Woord Gods, zich af te scheiden van degenen, die niet van de Kerk zijn, en zich te voegen tot deze vergadering.

Dit „ambt aller geloovigen" was populair geworden met de Afscheiding van '34. Kerkeraad en gemeenteleden te Ulrum immers beriepen er zich op in hun „Acte van afscheiding of wederkeering", en de eerste aanteekening van De Cock in het nieuw-aangelegde notulenboek sprak er van.

Toen nu 'n halve eeuw daarna Dr. Kuyper in zijn *Tractaat van de Reformatie der Kerken* de lijnen uitstippelde voor een nieuwe methode van reformatie, kwam hij ook weer op dit ambt aller geloovigen terug, en schreef daarvan o. m. dit: „In een gereformeerde kerk moet elk geloovige zijn geestelijk oordeel hebben en dat oordeel laten werken; niet uit betweterij of bedilzucht, maar uit geestelijke gehoorzaamheid; en dus nooit op grond van zijn opinie, maar uitsluitend naar het geestelijk verstand van den Woorde Gods. Aldus moet al hetgeen in de kerk beleden, beslist of bediend wordt, steeds zijn gestadigen steun vinden in de geestelijk verlichte conscientie der geloovigen. En ontstaat er nu tusschen deze verlichte conscientiën der geloovigen en de beslissing of behandeling der Opzieners strijd, dan is het ambt aller geloovigen, zich hierover een oordeel te vormen, dit oordeel met eerbiediging van het regeerambt eerst geheimelijk mede te deelen, dan als beklag in te brengen en eindelijk desnoods als publiek getuigenis algemeen te maken. Een zeer ernstige taak, waaruit tevens deze andere ambtelijke verplichting voorvloeit om, blijkt elke poging om het kerkelijk regiment bij de waarheid te houden, vruchteloos, zich af te scheiden van al zulke Opzieners, die alsdan blijken niet meer van de kerk te zijn, en zich te voegen tot de ware kerk, of ook zelf die kerk opnieuw te openbaren."

Op het Gereformeerd Kerkelijk Congres in Januari 1887 concipieerde men dan ook niet alleen formulieren voor de afwerping van het juk der Synodale Hiërarchie door kerkeraden of kerkeraadsleden, maar ook door kerkleden, die zich tot hun kerkeraad hadden te wenden,

om te mogen weten, of de kerkeraad de reformatie ter hand nam, dan wel of hij, door te zwijgen en stil te zitten, haar op het ambt der geloovigen schoof.

En op het Synodaal Convent te Rotterdam werd den 1sten Juli 1887, in de veronderstelling, dat een kerkeraad, na ééns of bij herhaling te zijn aangezocht om het werk der reformatie ter hand te nemen, hetzij door openlijke uitspraak, hetzij door stilzwijgen, duidelijk bewezen zou hebben zijn roeping te verzaken, als vaststaande aangenomen, dat de geloovigen aldaar krachtens hun ambt hadden te handelen en zelven ambtsdragers te verkiezen, of, zoo daartoe in hun midden het noodige personeel ontbrak, zich te wenden tot de Classis om raad en advies in zoo droeven stand van zaken.

Op de Voorloopige Synode van Utrecht in Juni '88 drong echter de classis Harderwijk de noodzakelijkheid aan, dat het ambt der geloovigen zich niet zou bepalen tot een enkele handeling van reformatie, maar gezegend doorwerken. Met het oog daarop achtte deze classis het wenschelijk, dat de Synode een commissie benoemde, die het wezen en het doel van het ambt der geloovigen in een geschrift zou uiteenzetten.

Bij monde van Dr. Van den Bergh gaf de commissie van praeadvies als haar oordeel op dit punt nog te kennen, dat zij dit onderwerp zeer gewichtig achtte, ja, de krachtige opwaking van het Diaken- en Ouderlingen-ambt bezwaarlijk, zoo niet tevens het ambt der geloovigen opleefde. Thans toch bestond het gevaar, dat alles van de ambten verwacht werd, terwijl de gemeenteleden zelven wel klagend, maar niet werkzaam optraden. Ook in de vergadering der Synode was reeds bij de bespreking van de tuchtoefening in de Gemeente, te recht door meer dan één spreker gewezen op de taak der gemeenteleden in dit opzicht. In het rapport over onze roeping tegenover de achtergeblevenen was daarom reeds opzettelijk door de Synode de zinsnede ingelascht: „terwijl nog veel te weinig medewerking ondervonden wordt van de zijde der gemeenteleden, doordat niet bedacht wordt, dat alle kerkelijke tucht moet gepaard gaan met en voortvloeien uit de onderlinge broederlijke vermaning, zoo van gemeenteleden als van ambtsdragers." Uitwerking van dit punt achtte de Synode echter wenschelijk.

„Eindelijk," zoo besloot het rapport van Dr. Van den Bergh, „eindelijk is èn voor het geestelijk èn voor het kerkelijk èn voor het maatschappelijk leven zeer wenschelijk, dat de roeping des Christens — want dit moet onder het ambt der geloovigen verstaan worden — meer worde omschreven in zijn wortel, omvang en heerlijke vruchten. Tegenwoordig acht men het ambt der geloovigen te zeer beperkt tot zijn verband met het koninklijk ambt van Christus,

gelijk dit in Art. 28 der Belijdenis voorkomt. Men vergete niet, dat zoowel in vraag 32 als in vraag 55 van den Catechismus bizonderlijk het profetisch en hoogepriesterlijk karakter van het ambt van Christus op den voorgrond gesteld wordt. Bijzonder bestaat naar Matth. 18:15 en 25:40 de roeping tot onderlinge vermaning en persoonlijke barmhartigheid, maar evenzeer komen in het kerkelijk leven in zake de offeranden, verhouding tot den kerkeraad, vasten- en bededagen enz., tal van zaken voor, waarover meer licht uit Gods Woord verspreid worde. Verder dit ambt te omschrijven ligt thans niet op den weg van dit rapport; alleen worde hetgeen in Gods Woord en in den Catechismus in dit opzicht voorkomt, niet vergeten. Moeilijk is het voor de Synode wellicht, iemand te verplichten een geschrift voor dit onderwerp op te stellen. Daarentegen is het voor eenig persoon, die daartoe bekwaamheid heeft, menigmaal geestelijk gezegend, indien hij op eenige wijze eene roeping ontving tot samenstelling van eenig geschrift. Met kleine wijziging van het voorstel der Classe Harderwijk acht uw Commissie het raadzaam, U voor te stellen, niet iemand te benoemen, maar slechts de wenschelijkheid uit te drukken, dat Br. Dr. L. H. Wagenaar, die onlangs zoo uitnemend de Kerken heeft gediend met de uitgave van een referaat, wordt aangezocht, een geschrift op te stellen over het *ambt der geloovigen*, voor zoover dit in verband staat met het kerkelijk leven."

Volgens dat rapport noodigde de Synode nu Dr. Wagenaar uit tot de samenstelling van bedoeld geschrift, en genoemde broeder verklaarde zich bereid aan deze uitnoodiging gehoor te geven.

Intusschen was het ambt der geloovigen reeds een onderwerp van bespreking geworden in de kerkelijke pers, *De Heraut* voorop (574-585). De *Friesche Kerkbode* werd daarbij gewikkeld in een dispuut met het nieuwe weekblad van Dr. Hoedemaker, *De Gereformeerde Kerk*, waarin Dr. Van Ronkel een „Eenvoudige Catechisatie over de ambten in de Kerk" aanving, en den draak stak met de doleerenden, die naast het ambt van leeraar, ouderling en diaken, nog een vierde kerkelijk ambt, dat der geloovigen, gingen stellen. „Zoude het bij hen dolen of dolus zijn?" zoo vroeg de catecheet; waarop zijn leerling antwoordde: „Dat weet ik niet, want dolus is Latijn." Dolus nu beteekent: list, bedrog. En zoo deed Dr. Van Ronkel het dus voorkomen, alsof de slimmigheid der doleerenden dit ambt uitgevonden had. Een reden te meer voor Dr. Wagenaar om zich, ingevolge opdracht der Synode, en op herhaalden aandrang van Dr. Van den Bergh, die inmiddels ontslapen was, met ijver te werpen op de bestudeering van dit onderwerp.

Zijn opstel, waarin hij veel gegevens van Dr. Van den Bergh verwerkt had, verscheen te Leeuwarden bij A. Jongbloed, en behandelde achtereenvolgens: de naam: „ambt der geloovigen"; het

Dr. L. H. Wagenaar.

„ambt aller menschen"; de tweede Adam in het „ambt aller menschen"; het „ambt aller menschen" in de Christgeloovigen; het ambt van Christus in verband met de zonde; het medegezalfd zijn der Kerk met Christus; het „ambt aller geloovigen" bij normalen toestand der Kerk; de buitengewone werking van het „ambt der geloovigen".

In dit geschrift nu gaf Dr. Wagenaar toe, dat art. 28 der Geloofsbelijdenis het woord „ambt" niet bedoelt in den engeren zin van kerkelijk ambt, maar in den meer algemeenen zin van: officie, plicht, roeping, door God opgelegd. Dit algemeene ambt aller geloovigen was te beschouwen niet als een vierde kerkelijk ambt naast de drie, maar als de ambtelijke bodem, waaruit die drie voortkomen; als de ambtelijke wortel, waarop ze stoelen; de ambtelijke digniteit en autoriteit, die op de Kerk van Christus rust en gedragen wordt door al hare lidmaten; in den regel onder en in samenwerking met de drie speciale, in tijden van afval tegenover deze. Men moest dus onderscheiden tusschen de gewone en de buitengewone werking van het ambt der geloovigen. Het werkt gewoon, wanneer de bijzondere ambten bezet zijn en hun normale werking doen; het treedt daarentegen buitengewoon op, bij ontstentenis van het bizonder ambt, ook bijaldien dit wel bezet is, maar slaapt of ontaardde. Deze onderscheiding is maar al te zeer uit het oog verloren. In de kringen der Afscheiding meent menigeen, dat het ambt der geloovigen enkel geoefend wordt bij „'t zich afscheiden van de valsche Kerk"; in onze kringen, dat het bestaat in „'t gaan doleeren". Kome men van deze schromelijke eenzijdigheid terug. Het ambt der geloovigen is zeer breed. Het omvat heel de profetische, priesterlijke en koninklijke bediening."

Ziedaar de hoofdgedachte van dit geschrift.

Wat nu echter de buitengewone werking van het ambt betreft, kwam de schrijver tot deze slotsom: „Dat schier alom in ons vaderland de beslist Gereformeerde belijders in de mogendheid des gekrenkten Konings, namens de Kerk zijn opgetreden en de afscheiding der Kerk van hare ongehoorzame en met broederbloed bezoedelde ambtsdragers hebben tot stand gebracht, moet als rechtmatige uitoefening van het ambt aller geloovigen worden geëerd, en hoogelijk gewaardeerd als een daad van afwending van den dringenden toorn des Heeren over heel Zijne gemeente."

---

10. ROEPING TEGENOVER ACHTERGEBLEVENEN.

Op het Synodaal Convent te Rotterdam kwam ook de vraag reeds aan de orde, welke de verhouding en gedragslijn van de vrijgemaakte

kerken moest zijn ten aanzien van hen, die gebleven waren in het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap. En in aansluiting aan het toen beslotene, werd een jaar later op de Voorloopige Synode te Utrecht een rapport van Prof. Rutgers, voor zooveel noodig aangevuld en gewijzigd, in dezen vorm als het oordeel der Synode vastgesteld:

Ook thans kan niet geadviseerd worden, dat de Kerkeraden en de Classen allen, die zich aan de besturen van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap blijven onderwerpen, door middel van de kerkelijke tucht eenvoudiglijk uitsluiten. Immers:

1e. Kerkelijke uitsluiting (excommunicatie) mag nooit massaal geschieden (d. i. zonder dat de personen individueel behandeld worden); noch ook zonder dat herhaalde vermaning en waarschuwing voorafga. En nu is eenerzijds het aantal van hen, die met de reformatie der Kerken niet medegaan, zeer groot; en anderzijds is het getal van de opzieners, die zich met hunne vermaning en waarschuwing kunnen bezighouden, juist zeer klein; terwijl nog veel te weinig medewerking ondervonden wordt van de zijde der gemeenteleden, doordat niet bedacht wordt, dat kerkelijke tucht moet gepaard gaan met en voortvloeien uit de onderlinge broederlijke vermaning, zoo van gemeenteleden als van ambtsdragers.

2. Kerkelijke uitsluiting (excommunicatie) mag alleen toegepast worden, waar men overtuigd is, dat het kerkelijk oordeel slechts de uitspraak op aarde is van wat onze Heere in den hemel ook oordeelt. En nu zal wel niemand durven zeggen, dat op dit oogenblik allen, die zich aan het opzicht van den wettigen kerkeraad en van de wettige classe willen onttrekken, enkel daardoor reeds toonen, door den Heere van Zijn Koninkrijk te zijn uitgesloten.

3e. De blindheid, die ten aanzien van de kerkelijke inrichting en regeering bij vele gemeenteleden en ambtsdragers gevonden wordt, is mede een gevolg van onze eigen nalatigheid en ontrouw, ja, zelfs van onzen eigen verkeerden voorgang en onze verkeerde leiding. Zelven teruggebracht van die dwaling en zonde, moeten wij nu eerst werkzaam zijn door de tucht van het Woord, eer wij haar bij anderen door middel van kerkelijke uitsluiting te bestraffen hebben.

Dit brengt nu echter geenszins mede, de bedoelde personen en kerken maar te laten geworden; hetzij dan door te doen, alsof zij buiten onze kerken stonden, of wel door hen te beschouwen en te behandelen als leden en ambtsdragers, die in het genot zijn hunner kerkelijke rechten.

Dat zou zeker het gemakkelijkste zijn, ook omdat zij zelven, zoolang zij in hun verkeerden weg volharden, zich toch niet bij onze kerkeraden en Classen zullen aanmelden, en wij dus geenerlei last van hen zullen hebben.

Maar het zou in strijd zijn met den eisch der Christelijke liefde en barmhartigheid; in strijd met den eisch van Gods Woord; en in strijd met den eisch onzer ambtelijke roeping.

Wat in overeenstemming met die eischen onze beschouwing, onze taak en onze gedragslijn zijn moet, kan met het oog op de zeer onderscheiden toestanden en gevallen niet in weinig woorden worden uiteengezet. Maar wel zijn in het algemeen de volgende aanwijzingen te geven; aanwijzingen, die uiteraard onderstellen, dat wij noch kerkelijk, noch persoonlijk, door eenigen band hoegenaamd meer met het genootschap, dat in 1816 onder den naam van „Nederlandsche Hervormde Kerk" of „Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap" is opgericht, verbonden zijn.

Ie. Met betrekking tot kerken, die nog als zoodanig aan de besturen van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap onderworpen zijn.

Uit het verkeeren van die kerken onder een valsch kerkverband vloeit nog niet voort, dat zij daardoor reeds *valsche kerken* zijn. Ondanks het valsche kerkverband zijn zij nog te erkennen als Hervormde Kerken, tenzij dan, dat zij ook plaatselijk de kenteekenen van valsche kerk vertoonen.

Zij moeten door en vanwege de *Classe* bewerkt worden op de wijze, die met het oog op locale omstandigheden de beste schijnt, opdat zij van dit valsche kerkverband worden losgemaakt, en alzoo tot het Gereformeerde kerkverband terugkeeren. Inmiddels zijn zij te beschouwen en te behandelen als kerken, die zich buiten het Gereformeerde kerkverband houden. En dus zijn hare *attestatiën* niet te vertrouwen, tenzij dan voor den burgerlijken levenswandel; zoodat geene kerk op grond van zulke attestatiën tot de Avondmaalsgemeenschap toelate, zonder eene voldoende persoonlijke verklaring in zake de belijdenis; welke verklaring natuurlijk op onderscheidene wijze kan gevraagd en verkregen worden. Met betrekking tot de *inlevering van attestatiën* bij den kerkeraad eener nog niet tot reformatie gekomen kerk worde, ten aanzien van de vraag of de kerk, die het geldt, al dan niet het kenmerk eener valsche kerk vertoont, en of zij al dan niet met bewustheid en beslistheid in het valsche kerkverband blijft, het oordeel der Classe ingeroepen en gevolgd; terwijl dan, indien het advies der Classe strekt tot inlevering der attestatie, de leiding der Classe gevolgd worde bij de aanstonds aan te wenden middelen om zoodanige kerk mede tot reformatie te brengen.

IIe. Met betrekking tot gemeenteleden, die den plaatselijken wettigen kerkeraad niet erkennen.

Zij zijn allen als leden der gemeente te beschouwen en te behandelen. Dus, waar men slechts duplicaat-lidmatenboeken heeft

(gelijk in verre de meeste onzer kerken het geval is), worde ieder, van wien genoegzaam vaststaat, dat hij tot de gemeente behoort en nog vóór de reformatie der Kerk tot het Heilig Avondmaal was toegelaten, in dat duplicaat-lidmatenboek ingeschreven. Maar tevens is dan te erkennen, dat die vroegere toelating tot het Heilig Avondmaal geen genoegzamen waarborg gaf voor de zuiverheid der belijdenis. En dus worde bij de inschrijving eene nadere persoonlijke verklaring te dien aanzien gevraagd (b.v. toestemmende beantwoording van de tweede vraag van het formulier voor den kinderdoop). Dit vragen om nadere verklaring ga gepaard met schuldbelijdenis van de zijde des kerkeraads, daar toch vroegere ontrouw en nalatigheid de oorzaak is van de onbetrouwbaarheid der vroegere toelating tot het Heilig Avondmaal. Wordt nadere persoonlijke verklaring geweigerd, of is er anderszins in belijdenis of wandel reden van bezwaar, dan worde wel de inschrijving geenszins uitgesteld, maar tòch van het Heilig Avondmaal nog afgehouden (abstèntie) en zoo noodig overgegaan tot kerkelijke censuur. In kerken, waar men nog in het bezit is van de lidmatenboeken, worde evenzoo gehandeld met hen, die zich tegen den wettigen kerkeraad verzetten. In groote gemeenten kan, ter voorkoming van verwarring, aan hen, die tot het Heilig Avondmaal toegelaten zijn en blijven, daarvan een bewijs worden afgegeven. En leden, die zich niet aanmelden tot inschrijving in het duplicaat-lidmatenboek, of die, in het lidmatenboek ingeschreven, den wettigen kerkeraad tegenstaan, worden, met afhouding (abstentie) van het Heilig Avondmaal, zooveel mogelijk opgezocht, terechtgewezen, vermaand en gewaarschuwd, edoch zonder alsnog, enkel om die houding, door een vonnis van kerkelijke uitsluiting (excommunicatie) getroffen te worden. Men oefene te hunnen aanzien het geduld, dat onze vaderen in de 16e eeuw geoefend hebben met zoovele leden der gemeente, die nog geruimen tijd Roomschgezind of Doopsgezind bleven; 'tgeen te eerder kan, omdat zij feitelijk toch zijn uitgesloten van het Heilig Avondmaal en van alle daaraan verder verbonden kerkelijke rechten. Oogenschijnlijk komt dat in de practijk op hetzelfde neer, alsof zij niet als leden der Gemeente beschouwd worden. Maar dit is toch het groote onderscheid, dat niet het bezit, maar wel het gebruik van de kerkelijke rechten hun ontzegd is, en dat zij, immers als gedoopten, blijven staan onder de bewerking der opzieners.

IIIe. Met betrekking tot de ambtsdragers, die den wettigen Kerkeraad of de wettige Classe niet erkennen.

Waar zij met bewustheid en beslistheid de terugbrenging der Kerk onder de gehoorzaamheid aan Gods Woord tegenstaan, zijn zij te beschouwen als ambtsdragers, die het ambt, dat zij in de Gereformeerde Kerk naar Gods Woord moesten bedienen, thans eigenwillig bedienen in gehoorzaamheid aan inzettingen en besturen, die hen

telkens met Gods Woord in strijd doen handelen. Dientengevolge zijn zij in ieder geval door de Kerkeraden of Classen te vermanen en te waarschuwen. Met betrekking tot de toepassing van kerkelijke tuchtmiddelen kan echter geen algemeene regel gegeven worden, daar, ten gevolge van de langdurige deformatie onzer Kerken, vele zeer verschillende toestanden en gevallen te onderscheiden zijn. Intusschen, wanneer zij, ondanks vermaning en waarschuwing, volharden, mag in geen geval van hun dienst worden gebruik gemaakt.

---

11. NIET SLECHTS VOOR „ONS KERKJE".

Hoe het den mannen der Doleantie ten volle ernst was met de toepassing van hun beginsel in de practijk, moge blijken uit een enkel voorbeeld.

Het voorloopig bestuur van een school met den Bijbel voor idiote kinderen schreef in 1889 aan de diaconieën der Ned. Geref. Kerken een circulaire, waarin o. m. opgave gevraagd werd van het aantal idiote kinderen in de verschillende gemeenten. De antwoorden, die hierop inkwamen, luidden bijna onveranderlijk: „In onze gemeente komen geen idiote kinderen voor." Zelfs de diaconie van een der grootste dorpen uit ons vaderland antwoordde in dien geest.

Hierop schreef het bestuur, waarvan Dr. Van den Bergh voorzitter was, aan de diaconieën terug: „De vraag dringt zich onwillekeurig op, of men misschien met „*onze* gemeente" bedoelde dat deel der gemeente, dat „met de reformatie medeging". Indien dit zoo mocht wezen, veroorlove men ons de opmerking, dat deze beschouwing ten eenenmale onjuist is, aangezien voor heel de gemeente het Synodale juk is afgeworpen."

In gelijken geest schreef de *Zuid-Hollandsche Kerkbode* van 15 Febr. 1890:

„De Kerk des Heeren moet niet slechts de armen verzorgen, die in haar midden ordelijk leven, maar zij heeft zich ook over *alle* ellendigen te ontfermen.

Deze regel moet door de genade des Heeren vast bij ons staan.

Niet om elkander te smaden, zoo wij nu niet zorgen, dat *morgen alle* ellendigen in onze stad zijn geholpen.

Wij zijn *te ver* van dat einddoel onzer roeping op het gebied der barmhartigheid verwijderd, om met ééne schrede of één sprong dat einddoel te bereiken.

De geloovigen hebben slechts een klein beginsel der gehoorzaamheid, doch alzoo, dat zij met een ernstig voornemen, niet alleen naar *sommige*, maar naar *alle* geboden Gods *beginnen* te leven. (Catech. vr. 114.)

En het is *niet anders* met eene Kerk, die door de genade des Heeren leven mag.

Daarom zal het leven eener Kerk zich dan ook daarin openbaren, dat zij niet alleen de armen verzorgt, die haar volgen, maar dat zij althans *begint* uit te gaan in de stegen en in de heggen, omdat de liefde van Christus haar dringt.

Een Kerk, die zegt: „Ik kan toch *al* de geboden Gods niet houden, en zal mij daarom tot *sommige* bepalen; ik kan toch *alle* menschen niet redden en niet bereiken, en ik zal mij dus met hen, die mij vreemd zijn, maar niet meer bemoeien; ik kan toch *alle* ellendigen niet verzorgen, en zal mij dus maar tot *mijn eigen* armen bepalen; — zulk eene Kerk mag wel eens onderzoeken, *of zij wel leeft.* Want het beginsel der gehoorzaamheid, dat in *haar* openbaar wordt, draagt *niet* de kenmerken van *die* gehoorzaamheid, die uit de heerschappij der genade is; die uit den Heiligen Geest is; die uit Christus is; die uit God is.

De gehoorzaamheid, die uit het geestelijk *leven* voortkomt, openbaart zich als *liefde tot God* (en daarom tot *al* Zijne geboden) en *liefde tot den naaste* (en daarom erbarming voor *alle* ellendigen).

Eene erbarming echter, die uit niets *blijkt*, is geene erbarming.

Eene Kerk, die leeft, zal er dus de blijken van dragen daarin, dat zij, door barmhartigheid voor alle ellendigen bewogen, *begint* uit te gaan en te *zoeken*, wat de hand te doen vindt. En zij zal *niet rusten*, zij zal over haar arbeid niet tevreden zijn, zoolang er nog één ellendige hulpe behoeft."

En in het nummer van 5 April evenzoo:

„*Armen, weezen, kranken, vreemdelingen, krankzinnigen, idioten, blinden, doofstommen, werkloozen, fatsoenlijk gebrek, gevangenen, prostituée's, verwaarloosden, in ontucht geborenen*, enz., — ziedaar degenen, die om de hulpe der Diakenen roepen.

Niet slechts de Gereformeerden, maar de *menschen*, die in ellende zijn, moeten de barmhartigheid des Heeren door Zijne Kerk ondervinden. Als de barmhartige Samaritaan zich in dezen over den Jood ontfermde, zal dan nu de ware Israëliet, d. i. de *Christen*, en nog wel de *Gereformeerde* zeggen: „Die Samaritaan gaat mij niet aan, hij moet nu maar zien, dat de Samaritanen hem helpen; onze Diaconie is niet voor Joden, Roomschen, Remonstranten, Synodalen, maar alleen voor Gereformeerden, en dan nog slechts voor hen, *die met ons gaan"?*

O, als dat de *Gereformeerden* zijn, dan gelijken zij wonderwel op dien priester en dien Leviet uit de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan; — en dan zou men haast komen tot het gebed: „Heere, laat mij, als ik ongelukkig word, toch geen Gereformeerde ontmoeten, maar zend mij dan een Samaritaan!"

Dit geldt niet slechts voor onze *Ned. Ger. Kerken,* maar voor *alle* openbaringen van Christus' Kerk, met name ook voor de Chr. Geref. Gemeenten. Ach, mocht ook op dit gewichtig punt beiderzijds het oog eens opengaan voor de roeping der Kerk; dan ook zal te meerder de noodzakelijkheid worden gevoeld, om op den grondslag der Belijdenis en der Kerkenorde allen onverwijld te vereenigen. Niet om dan samen voor „ons kerkje" te zorgen, — o neen! voor die kleinzieligheid is geene vereeniging noodig; dat gaat het beste, zoo ieder zich zelve zoekt! — maar om samen te vragen naar de roeping van *'s Heeren Kerk in het midden der wereld.* De vereeniging niet in een genootschap, maar in Belijdenis en Kerkenorde als *de Gereformeerde Kerken in Nederland* is beiderzijds ten zeerste noodig, om voor die Farizeesche kleinzieligheid, voor dat verstijfde hart, dat met degenen, die buiten zijn, reeds afgerekend heeft en zich over de ellendigen niet bekommert, *bewaard* te blijven of daarvan *verlost* te worden. Waar de Kerk in hare zuiverder openbaring *gedeeld* blijft liggen, daar doemt het spook der eigengerechtigheid, der zelfzucht, der zelfgenoegzaamheid vanzelf op, — en zoo de Heere de harten niet bewaart, wordt het een ijver, een strijd, om elkander een vlieg, een „lid af te vangen". Dat is een *toesluitende werking* in het gemoed. En die toesluitende werking *werkt door.* Zij is de kramp voor de barmhartigheid. Men spreekt dan van *Reformatie der Kerk,* maar zou welhaast zelfs degenen, die arm zijn, of die ellende meebrengen, niet in de gemeenschap der Kerk begeeren. Die zijn goed voor de Samaritanen. Dan fluistert de booze demon: „Bleven *die* maar bij de Synodalen!" Ja, bleven ze maar, waar ze waren: in de handen der roovers; onder de moordenaars, bij de socialisten, in de kroegen, in de macht des duivels.

En dàt zou eene zuivere openbaring der Kerk van Christus zijn? Geloove, wie het wil! *Wij niet.*

Voor goddeloozen kwam Gods Zoon in het vleesch; *Hij* liet ze niet, waar ze waren. En *naar goddeloozen* gaat Zijne ware Kerk *uit.*"

---

12. BIJ HET DOEN VAN BELIJDENIS.

Het arbeidsveld, waarop de Doleantie onder de achtergeblevenen had te werken, was onafzienbaar uitgestrekt. En de arbeidskrachten voor die reuzentaak waren weinige. Bovendien had men bij het opslaan van eigen tente zooveel te organiseeren, dat het alle kracht uitputte. Niettemin werd er toch hier en daar ook onder de achtergeblevenen gearbeid. En dat niet alleen in de kleine dorpen, maar ook in de groote steden. Zoo wees *De Heraut* van 7 April 1889 op

een herderlijk schrijven van Ds. Sikkel in *De Boodschapper*, gericht tot hen, die in de kerk van 's-Gravenhage op het punt stonden, onder de Synodale Organisatie voor het eerst toe te gaan tot het Heilig Avondmaal.

Dit schrijven luidde aldus:

1. In deze weken, waarin het borgtochtelijk lijden van den Heere Jezus Christus weder aan Zijne Kerk, die Hij met Zijn bloed gekocht heeft, verkondigd wordt, bereiden velen van de gedoopte kinderen der Gemeente zich voor, om belijdenis des geloofs af te leggen, en straks voor de eerste maal in hun leven aan het Heilig Avondmaal des Heeren dood te verkondigen en de gemeenschap met Christus en Zijne Gemeente te eten en te drinken.

Bizonder werden in deze dagen mijne gedachten daarbij bepaald, en zwaar woog mij de verplichting op de ziel, die naar mijn *ambt* op mij rust, om deze jongelingen en jongedochters, om hunne vaders en moeders te bezoeken en met hen over deze gewichtige zaak te spreken, hen te vermanen en te waarschuwen, dat zij toch weten mogen, wat zij doen, en *in welken weg* zij den toegang tot het Heilig Avondmaal zoeken.

Sommigen van hen zijn mij bekend, daar ik hen eenigen tijd in de catechisatie mocht onderwijzen. Anderen echter, en immers het grootste gedeelte, zijn mij geheel onbekend. Hoe zal ik hen ontmoeten? En waar vond ik den tijd, om met hen naar den eisch der zaak te spreken? Ik bedoel hier hen, die niet naar den regel onzer Gereformeerde Kerkenorde, maar overeenkomstig de Reglementen der Synodale Organisatie tot het Avondmaal willen komen.

Toch zal hun bloed ook mede van mijne hand geëischt worden. En het is onder deze overtuiging, dat ik, met innig smartgevoel over de breuke Sions, waardoor dienstknechten van Christus Jezus zelfs *tegenover* hun mededienstknechten moeten optreden, geen anderen uitweg ziende, aan de redactie van *De Boodschapper* vriendelijk verzoek, deze regelen te willen opnemen. Ik doe dit onder gebed tot den Heere, dat Hij dezen eenigen weg, welke voor mijn oog overblijft, niet sluite, en dat Hij Zijnen belijders, die *De Boodschapper* lezen, hunne roeping doe gevoelen, om deze woorden, door de liefde Christi gedrongen, onder de aandacht van de betrokken jongelingen en jongedochters benevens van hunne ouders en voogden te brengen.

Daar ik in mijn verzoek aan *De Boodschapper* bescheiden moet blijven, kan ik slechts zeer kort zijn.

Allereerst dan moet ik herinneren, dat het H. Avondmaal *een sacrament is van het Genadeverbond.* Wie belijdenis af wil leggen, bedenke dit. Hij mag niet bedoelen, door die belijdenis lid te worden van een menschelijke vereeniging, van een menschelijk genootschap, maar hij moet bedoelen te erkennen, te aanvaarden *Gods*

Verbond, tot hetwelk het zaad der Kerk reeds van de geboorte af behoort, waarom het dan ook gedoopt is en met alle kinderen Gods in eenigheid des waren geloofs tot het Heilig Avondmaal *behoort* te komen. Wie belijdenis des geloofs af wil leggen, die verklaart daarmee dan ook den God des Verbonds als *zijn* God te belijden en in gemeenschap te willen leven met *allen*, die van Gods Verbond zijn, d. i. met Zijn Kerk, met Zijn volk, met *al* Gods kinderen *in eenigheid des waren geloofs*. Wie met het afleggen van geloofsbelijdenis iets anders bedoelt, die wil op een menschelijk genootschap de rechten *overbrengen* van het Genadeverbond! Het Heilig Avondmaal is een *sacrament van het Genadeverbond*. Niets anders.

2. Wie belijdenis des geloofs wil afleggen, om tot het Heilig Avondmaal te komen, die heeft er dan ook op te letten, *met wie* hij tot het Avondmaal nadert, met wie hij de gemeenschap des Genadeverbonds zoekt. De eerste vraag is niet: *bij welken predikant* ga ik ten Avondmaal, maar: *in welke gemeenschap?* Het Sacrament is geen teeken en zegel van de gemeenschap tusschen u en uw predikant! Dit is een *zeer onheilig* misbruik! Neen, het Sacrament is teeken en zegel der gemeenschap van het Genadeverbond, d. i. der gemeenschap tusschen u als bondgenoot en den Drieëenigen God, en daarom ook der gemeenschap tusschen u en hen, *met wie* gij ten Avondmaal gaat. Gij aanvaardt met het Heilig Avondmaal de gemeenschap met *alle* predikanten, die onder denzelfden regel Avondmaal houden. Gij aanvaardt daarmee de gemeenschap met *allen*, die naar denzelfden regel ten Avondmaal worden toegelaten. Gij erkent geheel die gemeenschap als de gemeenschap van het Verbond der Genade. En allen, die uit die gemeenschap zijn uitgesloten door afzetting of tucht, die erkent gij als *uitgeslotenen uit de gemeenschap van het Genadeverbond*.

Daarom waarschuw ik u, om des Verbonds wille, dat gij niet het Heilig Avondmaal zoekt volgens de Reglementen der Synodale Organisatie. Dan toch treedt gij door de voordeur in de gemeenschap met verachters en verwerpers van het Genadeverbond, die door de achterdeur binnenkomen, en gij maakt u mede schuldig aan de verbreking der gemeenschap met zoovele kinderen Gods, die door dezelfde Reglementen, welke u toelaten aan het Avondmaal, zijn uitgesloten. Die Reglementen bedoelen ook volstrekt niet, u toe te laten tot het tweede *Sacrament des Verbonds*, maar tot een godsdienstige plechtigheid, *waaraan ieder zijn eigen verklaring geven mag*. Dit is de aanranding en verkrachting van de instelling van Christus, en daarom, *wie aldus onwaardig eet en drinkt, die eet en drinkt zich zelven een oordeel, niet onderscheidende het Lichaam des Heeren*.

Vraagt gij: „Maar hoe zal ik dan heiliglijk Avondmaal houden?" Wij antwoorden u, dat gij van de belijdenis des waren geloofs *bij*

uw mede-avondmaalgangers verzekerd behoort te zijn, eer gij hun den schotel met het gebroken brood en den drinkbeker als teeken der gemeenschap aan het lichaam en bloed van Christus kunt toereiken. En daarom behoort gij den toegang tot het Avondmaal slechts te vragen bij zulk een kerkeraad, die van alle Avondmaalgangers *instemming met de belijdenis des waren geloofs* eischt, en aan niemand, die deze belijdenis aflegt en haar met zijnen wandel niet weerspreekt, het sacrament weigert. In de harten lezen kunt gij niet; maar van de *belijdenis* des Genadeverbonds behoort gij verzekerd te zijn. Wij wenschen met een innig verlangen der ziele met allen, die van de Kerke Christi zijn, Avondmaal te vieren, *doch slechts onder deze voorwaarde*. Opdat het Verbond Gods niet ontheiligd worde en Zijn toorn niet over de gansche Gemeente worde verwekt. (Zie Catech. Zond. 30. Vraag 82.)

Wacht u voor den eersten stap!

3. Zoo gij volgens de Reglementen der Synodale Organisatie tot het Avondmaal toegelaten wilt worden, moet gij openlijk gehoorzaamheid beloven aan de *verordeningen der Nederl. Herv. Kerk*.

Ik bid u toch, voordat gij in zulk een gewichtig oogenblik uws levens hiertoe besluit, dat gij bedenken moogt, *wat gij doet*.

Zegt gij: *Ik versta onder de „verordeningen der Nederl. Herv. Kerk" niets anders dan de eenige wettige Kerkenordening, welke door onze godvreezende vaderen in de wettige Nationale Synode, het laatst in 1619, is vastgesteld en daarna nimmer op eenige wettige wijze is veranderd*, dan ben ik het geheel met u eens, en heb ik tegen uwe belofte geen bezwaar, daar deze Kerkenordening alle besluiten, welke, in strijd zijn met Gods Woord, *ongeldig* verklaart. Maar dan volgt hieruit ook onmiddellijk, dat gij den kerkeraad, *die zich aan deze Kerkenordening houdt*, als uw wettigen kerkeraad behoort te erkennen, en aan *dien* kerkeraad toelating tot het Heilig Avondmaal behoort te vragen, welke u, naar uw recht, gewis zal worden toegestaan, onder de voorwaarde van belijdenis des geloofs.

Erkent gij echter een kerkeraad, die deze eenige wettige Kerkenordening en allen die haar volgen verwerpt, en zich aan de onwettige Reglementen der Synodale Organisatie houdt, zoo erkent gij daarmee ook die *Reglementen* als de verordeningen der Kerk, en belooft gij *gehoorzaamheid aan die Reglementen*.

Zult gij dat beloven? Moogt gij dat beloven?

Kent gij die Reglementen? En indien niet, moogt gij dan maar lichtvaardig zulk eene belofte afleggen? O, ik zelf deed het ook eenmaal! Niemand waarschuwde mij. Maar daarom juist, op grond van eigen ervaring, gevoel ik mij gedrongen en verplicht, u ernstig te waarschuwen: *Leg deze belofte niet af, zonder goed te weten wat gij doet.*

Die Reglementen zijn onwettig. Zij zijn middellijk oorzaak van al de ellende, in deze eeuw over onze kerken gekomen. Zij handhaven te gelijk het geloof en het ongeloof. Zij *dwingen* tot erkenning der ongeloovigen in de Kerk. Zij dwingen des Heeren dienstknechten tot *zonde.* Zelfs zonder onderzoek kunt gij dat aanschouwen in de vele ongeloovige predikanten, valsche leeraars, die krachtens die Reglementen immers ongehinderd in de Hervormde Gemeenten kunnen prediken. Zij dwingen u, alle ongeloovigen in Nederland als wettige Avondmaalgangers te erkennen. Zij dwingen tot uitwerping van allen, die voor het recht van Gods Woord in de Kerk opkomen.

Zult gij dan *die* belofte afleggen in de ure, waarin gij belijden gaat den Heere als uw God te erkennen en te gehoorzamen?

O, doet het niet! Komt niet voor Gods aangezicht met een leugen in uwe rechterhand! Gij doet het niet ongewaarschuwd!

Veel zou ik hier nog kunnen bijvoegen, maar ik moet mij beperken.

Mocht de Heere dit weinige gebruiken, om u te brengen tot een heilig onderzoek voor Zijn aangezicht.

Zij het u te doen om God en om Zijn Verbond. Dan zult gij immers mij niet verachten, maar dit woord overwegen. Om Gods wille. Om Zijn Kerk. Om u zelven.

En zoo u wijsheid ontbreekt, begeert ze van Hem, die mildelijk geeft en niet verwijt.

De Heere verheerlijke Zijn Naam!

Aan Zijn Genade bevele ik u.

---

13. AAN PREDIKANTEN, OUDERLINGEN EN DIAKENEN.

Den 13den Januari 1890 werd door den kerkeraad der Nederduitsch Gereformeerde Kerk van 's-Gravenhage het volgende schrijven verzonden aan die predikanten, die tot dusver onder de reglementen der Synodale Organisatie bleven dienen:

De Kerkeraad der Nederduitsche Gereformeerde Kerk van 's-Gravenhage ziet met droefheid aan, dat uw dienst onder de reglementen der Synodale Organisatie van 1816/52 nog altijd voortduurt, terwijl gij uw dienst blijft onttrekken aan die leden onzer Gereformeerde Kerk, die, overeenkomstig hunne belijdenis, deze reglementen als in strijd met Gods Woord en de Belijdenis onzer Kerk verwerpen, en tot de wettige Gereformeerde Kerkenorde in gehoorzaamheid aan den Heere terugkeerden.

De Kerkeraad kan dit verstaan, zoo gij met de Belijdenisschriften

onzer Kerk *niet* instemt. De Synodale Organisatie van 1816/52 toch is een zegepraal voor de oude Remonstranten, en biedt aan alle ketterij, welke door de Kerk des Heeren werd veroordeeld, vrijheid om te leven binnen de grenzen der Gereformeerde Kerk.

Behoort gij dus tot degenen, die de gebondenheid aan de Belijdenisschriften onzer Kerk haten, zoo behoort gij gewis bij de Synodale Organisatie, die alle leertucht ophief. Dan begeert de Kerkeraad ook geenerlei gemeenschap in den dienst met u te hebben. Maar dan zult gij het voor God den Heere moeten verantwoorden, dat gij, die de leer der Gereformeerde Kerk niet belijdt overeenkomstig hare Formulieren van eenigheid, uw ambt en invloed gebruikt, om de Kerk van hare Belijdenis te *vervreemden* en te bewegen tot eene *andere* leer. Dan zult gij het voor den Heere moeten verantwoorden, dat gij predikt, wat gij voor waarheid houdt, zonder uwe meening aan de wettige uitspraak der Kerken te onderwerpen. Dan zult gij het voor den Heere moeten verantwoorden, dat gij met de *vijanden* der kudde, die de Kerk verwoesten, vereenigd zijt; maar met de *belijders* in de Gereformeerde Kerk, die hare wederkeering tot de tucht zoeken, *niet* zijt vereenigd.

Zijt gij echter door Gods genade met ons vereenigd in het zaligmakend geloof en in de belijdenis onzer Gereformeerde Kerken, dan stemt gij ook met art. 27—32 der Nederlandsche Geloofsbelijdenis in. Dan behoort gij — *gelijk wij u bij dezen in den Naam des Heeren bidden en vermanen!* — uw dienst ook met den onzen saam te voegen onder de Gereformeerde Kerkenorde; *zooals gij ook bij de aanvaarding uwer bediening beloofd hebt*, naar luid van het formulier van bevestiging, u te onderwerpen aan de kerkelijke vermaning volgens *de gemeene ordening der kerken*, d. i. de aloude Gereformeerde Kerkenorde.

Zijt gij onze broeders in den Heere, in geloof en belijdenis, dan mag de scheuring tusschen ons niet voortduren; maar behoort gij òf ons aan te wijzen, dat wij moeten wederkeeren tot den weg, waarop gij tot heden wandelt; òf gij behoort onze bede gehoor te geven, en met ons de Gereformeerde paden te kiezen. In ieder geval behoort broederlijke bespreking, overeenkomstig Gods Woord en de Belijdenis onzer Kerken, dan, onder verootmoediging en gebed, tusschen ons plaats te hebben. Geen enkele reden, geen enkele grief mag U daarvan terughouden. De Belijdenis moet U overeenkomstig Gods Woord gelijk geven, en dan behoort gij ons dit aan te toonen; of ook, die Belijdenis zal U in het ongelijk stellen, en dan behoort gij met ons den rechten weg te zoeken.

En wilt gij ons in dezen geen gehoor geven, en U tegenover ons als Uwe broeders niet verantwoorden, zoo ligt bij voortduring en vernieuwing de schuld der verwijdering voor uwe rekening en betoont

gij U in dezen geen herders te zijn, die waken over onze zielen.

Och, mochten de broeders samenwonen en het juk met de ongeloovigen verbroken worden!

De Heere zegene deze onze gebrekkige poging daartoe genadiglijk. Amen.

Vervolgens werd den 24sten Februari 1890 door denzelfden kerkeraad dit schrijven verzonden aan hen, die als ouderlingen en diakenen bleven dienen onder de reglementen:

De Kerkeraad der Nederduitsche Gereformeerde Kerk van 's-Gravenhage ziet zich geroepen, zich tot U te wenden en ernstig bij U aan te dringen, dat gij voor het aangezichte Gods kennis zult nemen van den inhoud van dit schrijven en U door des Heeren Woord en door Zijnen Geest zult laten leiden bij het beoordeelen en beantwoorden daarvan.

Het vindt misschien bij U aanvankelijk bezwaar, een schrijven van ons als kerkeraad der Nederduitsche Gereformeerde Kerk in overweging te nemen, maar het heil der Kerk en van Uwe en onze ziele moet dit bezwaar in zooverre doen wijken, dat gij niettemin den *inhoud* ernstig in beraad neemt.

Wij meenen U namelijk van des Heeren wege te moeten beschuldigen en vermanen, omdat gij uw arbeid als ouderling en diaken in de Hervormde (Gereformeerde) Kerk van 's-Gravenhage blijft verrichten onder de reglementen der Synodale Organisatie van 1816—1852.

Hierdoor toch werkt gij mede in de zonde, die tegen den Heere onzen God bedreven wordt in het *overtreden* van *Zijne Inzettingen*, die Hij voor Zijne Kerk gegeven heeft, en in het eeren en volgen van de *inzettingen der menschen*.

De reglementen toch der Synodale Organisatie beschermen en handhaven eene *leervrijheid*, waardoor ieder prediker in de kerk kan verkondigen, wat hij goedvindt, en het volk alzoo op de paden van eigengerechtigheid, ongeloof en verwerping van den eenigen en algenoegzamen Zaligmaker en van den aanbiddelijken Raad des Vredes naar het eeuwig welbehagen des Vaders geleid wordt. Zoodat zelfs een man als Dr. Lieftinck, die alle de grondwaarheden des Christendoms openlijk loochent, der gemeente van Sliedrecht als predikant moet worden opgedrongen.

Gij weet toch ook wel, hoe de Heere in Zijn Woord leert: „Wie een ander Evangelie verkondigt, die is *vervloekt*." En het moet dus voor U openbaar zijn, dat de reglementen der Synodale Organisatie predikers handhaven, *die van den Heere vervloekt zijn*.

Die reglementen verwoesten echter niet alleen Gods Kerk elders,

maar ook in 's-Gravenhage. Niet alleen door ook hier den predikanten toe te laten, te prediken, wat zij goedvinden, *zonder dat zij aan de waarheid van Gods Woord gehouden zijn,* — zoodat dan ook allerlei willekeurige prediking alhier wordt vernomen; maar ook *door U ontrouw* te maken en *aan de verwoesting der Kerk te doen medewerken.*

Des Heeren Kerk wordt toch gebouwd door de *prediking der zuivere waarheid* en door de *bediening der Sacramenten naar Gods Woord.* En de Heere stelde de ouderlingen, om hiervoor te waken. (Hand. 20 : 28.)

Nu dwingen de reglementen U, in een kerkeraad zitting te nemen, *die de predikanten vrij moet laten in wat zij willen prediken.* Gij werkt alzoo mede om de ouderlingen den last uit de hand te doen leggen, *dien zij van den Heiligen Geest ontvangen hebben.*

Zoo worden ook door Uwe medewerking de zielen aan de willekeur van iederen prediker prijsgegeven, terwijl zij door het dierbaar bloed van Christus recht hebben op de *onvervalschte melk van Gods Woord,* en de ouderlingen door den Heere zijn aangewezen, om hiervoor te waken.

Ook door de *zuivere bediening der Sacramenten* wil de Heere Zijn Kerk bouwen. En Hij wil, dat ook daarvoor de ouderlingen waken zullen. Maar gij *verloochent* dien wille des Heeren, door zitting te nemen in een kerkeraad, die de *ongeloovigen* tot het Heillg Avondmaal toelaat. Ook zeker dit jaar zal het getal van de Avondmaalgangers, *die den Heere Jezus Christus als Gods Zoon verwerpen,* worden vermeerderd door degenen, die elders door een ongeloovigen predikant zich laten aannemen en met attestatie in 's-Gravenhage komen.

Alle tucht bij de bediening der Sacramenten ontbreekt onder de reglementen. En gij werkt alzoo mede om het oordeel Gods over de gemeente te brengen, in plaats van Zijne genade in den weg van gehoorzaamheid en tucht te zoeken.

O, hoe lang zult gij U tot deze gruwelijke zonden leenen? Hoe lang zult ge reglementen erkennen en volgen, die *opstaan* tegen den wil van den gezalfden Zone Davids, onzen Heere Jezus Christus, Gods Zoon, die gezeten is aan de rechterhand des Vaders en die komt om te oordeelen?

Zijne Dienaars, die zich houden aan het woord van Christus: *„Den Heere uwen God zult gij aanbidden en Hem alleen dienen!"* worden door de reglementen uitgeworpen; en voor degenen, die Hem *verwerpen,* heerscht onder de reglementen onbeperkte vrijheid.

Wij zeggen U in zachtmoedigheid en in liefde, maar ook in den Naam des Heeren aan, dat God U oordeelen zal, zoo gij de reglementen *boven Zijn Woord* blijft gehoorzamen en alzoo Zijne Kerk helpt verwoesten.

Ach, mocht gij tot inzicht en inkeer komen, en met ons het ambt willen bedienen *overeenkomstig* Gods Woord!

Het geldt de eere des Heeren, het recht Zijner duurgekochte Kerk, en het heil van onsterfelijke zielen. Het geldt ook het heil en den vrede van uwe eigene ziele. Daarom, wilt deze hoogst gewichtige zaak biddend overwegen. Wij willen gaarne persoonlijk of als kerkeraad met U spreken, en ook door U overeenkomstig Gods Woord worden vermaand en terechtgewezen.

Zelven verwierpen wij de goddelooze reglementen en keerden tot de wettige Kerkenorde van 1619 terug, *omdat die aan Gods Woord het eenige recht toekent en alle besluiten verwerpt, die daartegen strijden* (Art. 31), en ook omdat die Kerkenorde, *wettig*, ook voor de kerk van 's-Gravenhage aangenomen, nimmer op wettige wijze is afgeschaft; en dus de eenige is, die wettig geldt.

Wij wenschen als leden en ambtsdragers in de Kerk der vaderen alleen tot *den regel en de tucht van Gods Woord terug te keeren*, en alzoo de Gemeente weer in de rechte sporen te leiden.

Daarin behoort gij U met ons te vereenigen.

O, wij weten en belijden, dat wij zelven, door jarenlang onder de reglementen te zondigen, ook mede schuld hebben aan de overtredingen, die U voor den Heere aanklagen; maar daarom ook juist te meer zijn wij geroepen, U te bidden in den Naam des Heeren: *Laat ons als een eenig volk het Verbond met onzen God vernieuwen!*

Zeer hopen wij, dat gij dit ons schrijven biddend overweegt.

Aan de predikanten, die nog met U onder de goddelooze reglementen dienen, zonden wij 13 Januari l.l. een schrijven, afgedrukt in de hierbij gaande *Zuid-Hollandsche Kerkbode* van 22 Februari 1890. Op dit schrijven zond geen van hen ons een antwoord.

Mocht de Heere U gewillig maken, om Hem gehoor te geven en ons te woord te staan.

Wij zijn van harte bereid in openbare samenkomst dit hoogst gewichtig belang van de Kerk des Heeren te bepleiten, en zouden ons zeer verblijden, zoo gij aan het beleggen van zoodanige openbare samenkomst op den grondslag van Gods Woord en de Belijdenis onzer Hervormde (Gereformeerde) Kerk wildet medewerken.

Door het Woord van God willen wij verslagen worden, maar wij eischen ook van U om Christus' wille, dat gij *alleen voor het Woord van God buigt.*

De Heere zij U en ons en Zijner Kerk genadig tot eere van Zijnen Naam. Amen.

Van het goede voorbeeld, door den kerkeraad van 's-Gravenhage hierin gegeven, schreef Dr. Wagenaar in *Het Ambt aller geloovigen:* „Het vinde navolging in alle kerken, tegen welke rechtzinnige broeders zich als ambtsdragers stellen."

HOOFDSTUK X.

Separatie en Doleantie.

I. SYMPATHIE VAN CHRISTELIJKE GEREFORMEERDEN.

De Doleantie werd door sommige mannen uit de Afscheiding reeds aanstonds met vreugde begroet.

Vader Brummelkamp noemde in *De Bazuin* elke afzettingsbul, waarmee de Synode getrouwe leeraars strafte, een „*eerediploma*".

Ds. Littooy gaf een biddagspreek uit, gehouden 10 Februari 1886, over Psalm 126 : 4, en getiteld: „*Voltooiing der uitleiding, de bede der uitgeleiden.*"

Ds. Gispen, ofschoon hij zijn reserves behield tegenover Dr. Kuyper c. s., erkende toch onbewimpeld, dat de strijd liep over gehechtheid aan den onschriftuurlijken kerkvorm of verkleefdheid aan de Belijdenis, en schreef daaromtrent op 2 April 1886 in *De Bazuin* aan zijn Vriend te Jeruzalem:

„Duizenden zouden, naar het mij voorkomt, mede aan de zijde van Dr. Kuyper c. s. staan, zoo het beginsel van leertucht toegepast kon worden zonder scheuring en uiteenspatting van de Ned. Herv. Kerk.

Nu dit niet kan, kiezen zij de kerk boven de leer, houden zich groot en zeggen: Wij zijn niet Roomsch, wij willen niet onder een paus staan!

Een grootsch gezegde, een fier beginsel, niet waar?

En het merkwaardigste van het geval is, dat men in de Christelijke Gereformeerde Kerk het voorbeeld voor zich heeft, dat eerlijke en trouwe handhaving van de Formulieren van eenheid in geen enkel opzicht de wettige, Christelijke vrijheid doodt, geen arbeid voor het Koninkrijk Gods tegenhoudt, en eene gezonde ontwikkeling van het kerkelijke leven grootelijks bevorderen kan.

Maar wie zal de menschen van vooroordeel genezen? Uw vriend, de briefschrijver, heeft nu ook al een dertig jaren in het kerkelijk gareel medegeloopen, en hij heeft het De Génestet toegestemd, als deze, van den paus sprekend, zegt: *„Er zijn er velen — stoffel."* Hij heeft den paus leeren kennen in velerlei gedaante en in velerlei vorm, en menigmaal zich zelven betrapt op de neiging om ook voor paus te spelen, zoo hij er slechts de gaven en de kracht toe hadde gehad.

Uit al die jaren herinnert hij zich echter geen enkel oogenblik meer, dat, zelfs in het vertrouwelijkste gesprek, ooit de minste klacht in onze kerkelijke kringen door hem vernomen is, dat de Formulieren van eenheid een juk zijn, een juk, dat noch wij noch onze vaders konden dragen. Wel herinnert hij zich menig gesprek en menige klacht over „den paus". Maar dan was het een paus-collega, of een paus-ouderling, of een paus-lidmaat. Ook heeft hij wel van pausinnen hooren spreken, nog meer te vreezen dan hare mannelijke concurrenten. En hij is het met Luther eens, dat de menschen een paus noodig hebben. Of deze nu te Rome of ergens elders woont, is van ondergeschikt belang.

De Protestant wil van geen paus weten. Dezen zoeten droom droomt hij zijn leven lang, en zijne kinderen droomen na hem dien droom voort. Het droevigst is echter de verwarring, die menigmaal, en ook in onze dagen, in verband hiermede ontstaat. Zij, die zich nu aan geen leertucht, aan geen Gereformeerden paus onderwerpen willen, komen in conflict met zich zelven en hun geloof. Den Gereformeerden paus verwerpend, moeten zij de pantoffel kussen van den Modernen paus, partij kiezen tegen wie hun broeders zijn, en in het kerkelijke geding mede verdoemen, die zij moesten rechtvaardigen."

De Classis Amersfoort der Christelijke Gereformeerde Kerk gaf aan de Kerkeraden van Voorthuizen en Kootwijk haar hartelijke blijdschap en aan den Heere haar innigen dank te kennen voor „de moedige geloofsdaad, tot welke de Heere in Zijne genade u verwaardigd heeft, om nl. de hoogere besturen van het Ned. Herv. Kerkgenootschap, als strijdig met Gods Woord en de Gereformeerde beginselen, af te snijden en met uwe gemeente u te plaatsen op den Bijbelschen, Gereformeerden grondslag, op welken gij God den Heere dienen en uwe gemeente besturen kunt naar uitwijzen van 's Heeren Woord". Tevens werd uitgesproken „de vurige begeerte naar hereeniging van alle Gereformeerde Christenen in den lande".

Ds. W. J. de Haas, predikant bij de Chr. Geref. Kerk te Haarlemmermeer, preekte op Zondag 12 December 1886 naar aanleiding van de afzetting der geschorste kerkeraadsleden over Hebr. 10: 32—35, en gaf deze predikatie uit, tot steun van het „fonds der

afgezette en uitgetreden Dienaars des Woords". In een woord vooraf schreef hij:

„Innerlijke drang van het broederhart voor onze, thans zich noemende Nederduitsche Gereformeerde broeders afgezette Predikanten, Ouderlingen en Diakenen uit het Hervormde Kerkgenootschap dreef mij, de gemeente des Heeren, die ik in 't Evangelie dienen mag, bij deze hoogst ernstige zaak te bepalen.

Inderdaad, de afzetting maakte een eind aan een door en door slechte verbinding, en kan een begin zijn — God geve, dat dit kan spoedig is worde — van eene noodzakelijke hereeniging, de hereeniging van alle Gereformeerden in ééne Kerk, waartoe allen behooren. De daad van die Haagsche Synode geeft Gods kinderen dan ook alle reden, zich ongeveinsd in 's Heeren werk te verheugen, die de dwaasheid der menschen mede dienstbaar maakt aan de uitbreiding van Zijn Koninkrijk.

Een en ander deed mij besluiten, het gesproken woord ook anderen te doen lezen en door de uitgave zelve mijne hartelijke toegenegenheid aan de om Christus' wil vervolgden te bewijzen."

En op blz. 20 van zijn predikatie las men:

„En nu, tot die Gereformeerden, tot allen, die dit waarlijk zijn, hetzij zij tot de scheiding van '34 of tot die van '86 behooren, komen wij met deze drangreden, naar aanleiding van het tekstwoord dezer ure: maakt de klove niet breeder, die de tijd reeds tusschen u groef.

Neen, het zou hoogst waarschijnlijk onmogelijk zijn, dat alle dezen thans reeds in ééne kerkgemeenschap zich vereenigen konden.

Dat is zeer zeker wel ons heerlijk ideaal, en ach, of God gave, dat deze dingen weldra geschieden mochten, — maar de tijd is heden hiervoor nog niet gekomen. Edoch, wij zijn door de afzetting der vijf en zeventig broederen in Amsterdam, zoowel als door wat in Leiderdorp, Voorthuizen en andere plaatsen geschied is, reeds een heel eind verder. En waar nu vooral tegen gewaakt dient, is, dat, gelijk wij zeiden, noch aan deze, noch aan gene zijde eenige aanleiding gegeven worde, dat een wortel van bitterheid opwaarts spruite, waardoor veel ellende over de zaak des Heeren zou kunnen komen.

Laat ons in hooghartigen trots toch niet roepen: Wij zijn heiliger dan gij, — maar, in navolging Christi, zoeken wat des anderen is; het kwade, dat wij naar den Woorde Gods bij den ander ontdekken, in den geest der liefde en zachtmoedigheid aantoonen, en waar 't mogelijk is, elkanders overtuiging zooveel doenlijk waardeeren."

En om niet meer te noemen: toen Ds. C. L. F. van Schelven te Oude-Wetering, op den „huzarendag" uit het kerkgebouw verdreven, met zijn gemeente een toevlucht vond in de Christelijke

school, en daar 's avonds uit den Catechismus preekte over „de gemeenschap der heiligen", toen was onder zijn gehoor ook de oude, godzalige Ds. Holster uit Leiden, die op dezen dag zijn beurten vervuld had in de Christelijke Gereformeerde Kerk te Oude-Wetering. En na de Catechismuspreek van Ds. Van Schelven stond nu de grijze Holster op, om te verklaren, dat hij gedurende zijn veeljarigen dienst over dezen Zondag dikwijls gepreekt had, maar nog nooit de gemeenschap der heiligen zóó gevoeld had als dezen avond.

„Het was reeds op dien 6den Februari 1887," schreef Ds. Van Schelven later, „of wij ineengesmolten waren met de Christelijke Gereformeerde Gemeente te Oude-Wetering."

---

2. TWEEËRLEI METHODE VAN REFORMATIE.

Ook aan de zijde der Gereformeerden in de Nederlandsch Hervormde Kerk was de broederband met de Christelijke Gereformeerden steeds blijven trekken.

Groen van Prinsterer voorop, hadden de strijders voor kerkherstel de hoop nooit opgegeven, dat de strijd mocht leiden „tot een sedert lang gewenschte hereeniging van de Afgescheiden gemeenten op historischen grondslag". En toen Dr. Kuyper in het najaar van 1871 door een toevallige omstandigheid op een Curatorenvergadering van de Theologische School te Kampen als gast tegenwoordig was, sprak ook hij zijn hartelijke sympathie en broederlijke toegenegenheid uit jegens de Christelijke Gereformeerde Kerk, daarbij den wensch uitende, „dat wij weldra als ééne gemeente des Heeren voor de wereld mogen openbaar worden, om met gemeenschappelijke krachten te arbeiden tot versterking en uitbreiding van het koninkrijk van den Heere Jezus in Nederland".

En nog bij de stichting der Vrije Universiteit, in 1880, had Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude, de laatst overgeblevene van de zeven Haagsche Heeren uit 1842, den wensch uitgesproken, „dat door de goede hand onzes Gods deze stichting meer en meer een middel worde ter hereeniging van *alle* Gereformeerden". „Behoef ik te zeggen," zoo ging hij voort, „hier ook zeer bijzonder het oog te hebben op de Christelijke Gereformeerde Kerk, wier trouw, volharding en opofferingsgeest, van Boven gezegend, ons ten voorbeeld zijn?"

Het laat zich dan ook wel verstaan, dat deze edele grijsaard, zoodra het Synodale vonnis over de geschorsten bekend werd, openlijk zijn acte van afscheid bij het Hervormd Kerkbestuur indiende [1]) en zich bij de Christelijke Gereformeerde Kerk voegde.

---

[1]) Zie *De Strijd voor Kerkherstel*, blz. 346.

Maar evenzeer is het te begrijpen, dat *De Heraut*, Elouts Manifest met blijdschap in zijn kolommen opnemende, er in een onderschrift de waarschuwing bijvoegde: „Slechts denke niemand: „Nu vraag ik ook ijlings mijn attestatie op!" Dit zou gansch verkeerd zijn. Gij zijt Elout niet. Een man als Elout mag en moet soms alleen handelen. Wij, overigen, handelen straks saâm."

Niet zoodra kwam dan ook het Kerkelijk Congres bijeen, of daar werd als advies in zake de afwerping van het juk door kerkleden, op de vraag: „Zijn er gevallen, waarin men zijn lidmaatschap moet opzeggen?" ten antwoord gegeven: „Nooit."

En in dat „nooit" was met één woord het karakteristieke onderscheid tusschen Separatie en Doleantie uitgesproken.

Waarin dat onderscheid dan school?

Niet in het beginsel der reformatie. Want beider beginsel was de erkenning van Christus als Souverein in Zijn Kerk.

Ook niet in het richtsnoer der reformatie. Want beider richtsnoer was Gods Woord, opgevat naar de Drie Formulieren van Eenigheid en de Dordtsche Kerkenorde.

Evenmin in het doel der reformatie. Want beider doel was de herstelling van de historische Gereformeerde Kerk.

Maar het onderscheid lag in de methode van reformatie.

De Afscheiding, geen duidelijk onderscheid makende tusschen het Hervormd Kerkgenootschap en de plaatselijke kerken daarin, verwierp de Nederlandsch Hervormde Kerk als één geheel, dat naar art. 28 en 29 der Geloofsbelijdenis niet meer de merkteekenen eener ware, maar veeleer eener valsche kerk vertoonde. Behalve te Ulrum en te Genderen, waar de gemeenten als geheel uittraden, scheidden de geloovigen bij de beweging van '34 zich persoonlijk en individueel van het Hervormd Kerkgenootschap af, en voegden zij zich, na dit verlaten te hebben, hoofd voor hoofd, tot gemeenten bijeen, die wel niet in confessioneelen zin — want dan beweerden zij juist de oude, ware Gereformeerde Kerk te zijn —, maar dan toch in corporatieven zin, nieuw waren.

De Doleantie daarentegen maakte streng onderscheid tusschen het Hervormd Kerkgenootschap en de plaatselijke kerken. Juist door afscheiding van het Hervormd Genootschap bedoelde ze reformatie van de plaatselijke kerken. De doleerende kerken, eenvoudig het juk afschuddend, dat 1816 op haar schouders gelegd had, pretendeerden, voor de geheele plaatselijke kerk en allen, die tot haar behoorden, alzoo te handelen.

Dit kiezen van de plaatselijke kerken als uitgangspunt was een kenmerk der Doleantie.

Vandaar dat, ook waar de kerkeraad zelf de reformatie niet ter hand nam, men zich toch niet afscheidde, maar op een verzamel-

lijst de handteekeningen verzamelde van kerkleden, die, met erkentenis van schuld en jarenlange ontrouw, aan den kerkeraad het verzoek tot reformatie richtten. Baatte dit niet, dan riep de consulent de manslidmaten samen tot het verkiezen van nieuwe ambtsdragers. Dezen vergaderden dan als kerkeraad en maakten alzoo, krachtens het ambt der geloovigen, de plaatselijke kerk van het Synodale juk vrij.

Dit verschil in methode tusschen Separatie en Doleantie bracht echter mede, dat men ook op plaatsen, waar reeds een Christelijke Gereformeerde Gemeente bestond, zich niet dadelijk bij deze voegde. Eerst toch moest de weer opgetreden Gereformeerde kerkeraad zijn getrouwheid in het ambt bewijzen door trouw te waken voor de hem toevertrouwde kudde. Men moest de achterblijvenden niet aan hun lot overlaten, maar ernstig trachten, ook hen van onder het Synodale juk uit te leiden.

Nu maakte dit optreden van kerken in doleantie óók op plaatsen, waar reeds een Christelijke Gereformeerde Gemeente bestond, in Christelijke Gereformeerde kringen bij velen een pijnlijken indruk; te meer, omdat de Christelijke Gereformeerden volgens de adviezen van het Congres beschouwd moesten worden „als tijdelijk uitwonende leden, die onze kerk verlieten om haar ergerlijke gestalte, maar, nu ze zich zuiverde, weer op één wortel met ons bloeien moeten".

Velen zagen daarin een miskenning van het werk Gods in 1834.

Doch ten onrechte. „Ten minste wij, en zeer velen met ons," zoo schreef *De Hoop* in Mei 1887, „danken God voor hetgeen Hij door de mannen der Secessie in 1834—40 heeft willen tot stand brengen, en zouden ons den naam van Christen onwaardig rekenen, indien wij in de Chr. Gereformeerde Kerk van Nederland geen openbaring van het lichaam Christi zagen. Ja, meer, indien wij niet met ootmoed wegens eigen tekortkoming en schuld erkenden het vele goede, dat door die Kerk is en wordt verricht, in eigen kring en op het gebied van Zending. Doch dit neemt niet weg, dat wij ons in den weg Gods gevoelen, waar wij, brekende met de heillooze Organisatie van 1816, terugkeeren tot de Kerkenordening van vóór 1619, zonder ons te laten inlijven bij de Chr. Gereformeerde Kerk; dat wij de zelfstandigheid der kerken handhaven tegenover het denkbeeld van één Kerkgenootschap (in den gunstigsten zin des woords) met zooveel gemeenten als onderdeelen."

Men zou dan ook slechts in de kaart der Synodale Organisatie hebben gespeeld, wanneer men van doleerende zijde zich aanstonds bij de Chr. Gereformeerde Kerk had aangesloten.

Neen, de eigen methode der Doleantie bracht onverbiddelijk mede, dat zij eerst rustig ten einde toe haar eigen taak afspon.

En er waren gelukkig nog velen onder de Christelijke Gereformeerden, die dit begrepen en waardeerden.

Zoo bracht Ds. S. A. van den Hoorn, predikant bij de Chr. Gereformeerden te Tiel, December 1887 in *Maranatha* de vraag ter sprake, hoe het te verstaan en te begrijpen was, dat naast een Chr. Geref. kerkeraad in sommige plaatsen een tweede kerkeraad optrad. Hij schreef er van:

„Aanstonds moet ik u toestemmen, dat uwe bedenking allen schijn van recht heeft, en dat bij de eerste oppervlakkige beschouwing zulks geenszins van een ernstig streven naar vereeniging getuigt. Aangezien ook ik door Gods genade heb leeren bidden om de eenheid der geloovigen, inzonderheid der Gereformeerden, zou ik het dan ook zeer betreuren, indien de eerste, oppervlakkige beschouwing de ware moest heeten. Mijns inziens moeten wij de zaak echter dieper inzien.

„De Doleerenden willen niet breken met de Geref. Kerk der vaderen. Mr. Groen van Prinsterer heeft van de Afgescheidenen gezegd, dat zij gebroken hadden met het Genootschap (der Hervormden), om te blijven bij de (Geref.) Kerk. Die gedachte leeft ook bij de Doleerenden. Zelfs onderscheidene vaders der Scheiding deelden hetzelfde gevoelen. Vóór eenige jaren bezocht ik Genderen. Kerk en pastorie hadden toen uitwendig nog geheel den vorm van eene groote boerenwoning. (Natuurlijk was de schuur dier woning geheel voor kerkgebouw ingericht, maar toch zoo, dat met geringe kosten de kerk in stalling zou zijn veranderd.) Men vertelde mij, dat zoodanige bouworde in het begin der Scheiding opzettelijk gekozen was, in de levendige hoop, dat men eerlang weer de Herv. kerk in bezit zou krijgen. Het tegenwoordige nieuwe kerkgebouw der Chr. Gereformeerden geeft wel te zien, dat men daar thans die hoop heeft vaarwelgezegd. Maar kan het nu den Doleerenden wel zoo kwalijk worden genomen, dat zulk eene verwachting nog bij hen gevonden wordt?

„Bij de Doleerenden is er bovendien (althans bij zeer velen) nog levendige hoop op de kerkelijke, pastoraal-, diaconie- en kosteriegoederen. Om deze niet te verliezen, doet men geene opzegging van lidmaatschap, en wordt ook in kleinere plaatsen de zelfstandigheid bewaard tegenover de Chr. Gereformeerden. Ook dit kan ik den Doleerenden niet euvel duiden. Ik laat het gaarne aan anderen over, met een gezangvers te zingen: goud en zilver is slechts slijk. Met wat meer van dat „slijk" zou er nog vrij wat meer gearbeid kunnen worden in het Rijk Gods. Zending onder Jood en Heiden, onder Mahomedaan en naamchristen zou krachtiger kunnen worden voortgezet, indien er wat meer geld voor aanwezig was. Wel zijn de geestelijke goederen de voornaamste bezittingen der Kerk, en

moet voor dit bezit desnoods alle ander goed worden prijsgegeven, maar toch zijn de stoffelijke bezittingen geenszins te versmaden. Ik kan het dus zeer goed verklaren, dat men deze goederen, welke ten deele juist voor Gereformeerde doeleinden geschonken zijn, zoo lang mogelijk wil trachten te bewaren.

„En bejammert gij het, juist om het geldelijk verlies, dat men b.v. te Bodegraven en te Velp eene Doleerende kerk naast de Chr. Ger. heeft gebouwd, daar dit bij vereeniging tot financieele schade moet leiden, zoo stem ik dit ten deele toe. Ik zou liever niet zulk een overhaast bouwen, alsof men wanhoopt aan eene vereeniging. Maar toch acht ik deze schade in de toekomst nog niet gansch en al verlies. Liever denk ik bij die schade aan eene zedelijke winst. Allicht voegen sommigen zich *nu* bij de Doleerenden, die vooralsnog het noodzakelijke der scheiding niet inzien, maar straks tot dit inzicht komen, door de omstandigheden en het licht van Gods Voorzienigheid hiertoe geleid."

En Ds. J. Bavinck schreef in *De Bazuin* van Mei 1888: „Hoe kan men er bezwaar in hebben, dat de Doleerende predikanten en ouderlingen de achtergeblevenen gaan opzoeken, hen vermanen, terechtwijzen enz.? Dat moet integendeel lofwaardig heeten. De beschouwing, welke de Doleerenden deelen, wortelt in zoo schoone opvatting van ambt en dienst. Hoe toch redeneeren zij? Zij redeneeren aldus: Die achtergeblevenen zijn schapen van onze kudde, waarover de Heere ons tot herders had aangesteld. Vele jaren hebben wij die schapen, aan onze zorg toevertrouwd, op een dwaalspoor geleid. Mede door *onze* schuld staan zij tegenover ons. In Zijne groote barmhartigheid heeft de Heere ons de oogen geopend en ons onze dwalingen doen inzien. Mogen wij nu wel in hoogheid des harten zeggen: wij scheuren ons van u af, gij zijt onze schapen niet, gij dwaalt; wij geven u aan uw lot over? Neen, dat mogen wij niet doen. Maar juist, omdat zij mede door onze schuld dwalen, hebben zij te meer recht op onze vermaning en terechtwijzing. Wij zijn niet los van hen, en wij moeten eerst zien en alle middelen aanwenden, of wij ze niet kunnen winnen en beter leiden. Neen, wij laten hen niet los. Als zij ons ten slotte, in weerwil van al onzen arbeid, loslaten, dat is voor hunne rekening en hebben zij te verantwoorden."

„Is dat niet schoon? Wat kunt gij er tegen hebben?" zoo vroeg Ds. Bavinck. En verder schreef hij: „O, mij dunkt, in plaats van te trachten den Doleerenden deze beschouwing te ontnemen, moesten wij hun toeroepen: Broeders, gaat zoo voort, doet en handelt alzoo, de Heere zal u in uw arbeid zegenen; wij reiken u de hand, gaan met u mede en zullen met u arbeiden."

3. HET REGLEMENT VAN 1869.

Een tweede reden, waarom de kerken in Doleantie zich niet aanstonds met de Christelijke Gereformeerden konden vereenigen, lag in het Reglement van 1869.

Om de beteekenis van dit Reglement in te zien, moeten we terug naar de eerste dagen der Afscheiding.

De eerste Afgescheidenen beweerden, dat zij, door de Ned. Herv. Kerk te verlaten en terug te keeren tot de leer, tucht en dienst der vaderen, de eigenlijke en ware voortzetting waren van de Gereformeerde Kerk in Nederland. Zij scheidden zich toch niet van de ware Gereformeerde Kerk, noch van de ware Gereformeerden, maar alleen van de Synodaal Hervormde of liberale Kerk. Zij waren dus niets nieuws; veeleer was die Synodale Kerk iets nieuws. Zij hielden zich aan de belijdenis, liturgie en kerkenorde der Gereformeerde Kerken en konden niets anders dan deze stukken aan den Koning overleggen; reglementen, statuten enz. hadden zij niet. Zij maakten aanspraak op den naam Gereformeerd en op de goederen der Gereformeerde Kerk, en wilden niet als een nieuw genootschap bij de Regeering erkenning vragen of bekend staan.

Maar de Regeering erkende die aanspraken niet, en verklaarde bij besluit van 11 Dec. 1835, de feitelijk opgerichte gemeenten, als onwettig, niet te kunnen dulden. En zij handhaafde dit besluit met boete, gevangenis en zelfs de sabel der soldaten, helaas! op verzoek der Synode van het Hervormd Genootschap.

Toch stelde de Regeering bij besluit van 5 Juli 1836 wel een z.g. gunstige beschikking in uitzicht, op voorwaarde, dat de nieuwe gemeenten zich tot den Koning wendden met overlegging van haar reglementen, en zich onthielden van titel of naam, waarop het erkende Ned. Herv. Kerkgenootschap aanspraak bezat. Maar aan dit besluit meenden de gemeenten zich niet te mogen onderwerpen. Ronduit bleven ze verklaren, dat ze den naam „Gereformeerden" niet mochten prijsgeven, want zij waren „Gereformeerden"; alsook, dat ze geen statuten of reglementen konden overleggen behalve de Confessie en de Kerkorde, die ze de Regeering hadden aangeboden. Doch het baatte niet. De Regeering bleef bij haar besluit. En de vervolging duurde voort.

Zoo was de stand van zaken tot 1839. Toen gaf de gemeente van Utrecht, als met het pistool op de borst gedwongen, het ideaal prijs. Ze vroeg en verkreeg de autorisatie na indiening van het verlangde reglement, den 14den Februari. En de meeste gescheiden gemeenten, de vervolging moede, volgden dat voorbeeld.

Met de regeering van Koning Willem II hield de vervolging ook voor de niet erkende gemeenten op. Allengs groeiden de gemeenten

geestelijk steeds inniger saam, en in 1854 kreeg die geestelijke eenheid na velerlei verdeeldheid en twist haar beslag in de oprichting der Theologische School te Kampen. Maar, nadat den 10den September 1853 een wet op de Kerkgenootschappen was uitgevaardigd, voelde men op de Synode te Zwolle in 1854 behoefte, om die allengs verkregen geestelijke eenheid ook in de sfeer van het recht erkend te zien. Zelfs werd op die Synode daarvoor reeds een reglement ontworpen. Dit reglement is toen, onderteekend door de kerkeraden van 165 gemeenten, door den kerkeraad van Kampen aan de Regeering opgezonden. Maar in art. 1 noemden zij zich de Christelijk Afgescheiden Gereformeerde Kerk, en tegen de toeëigening van dien naam „Gereformeerd" maakte de Regeering toenmaals nog bezwaar.

Zoo bleef de zaak hangende tot 1869. In dat jaar kwam op de Synode te Middelburg de vereeniging tot stand tusschen de Christ. Afgesch. Gemeenten en de Gemeenten der Geref. Kerk onder het Kruis. Hier werd besloten, samen onder den naam „Christ. Geref. Kerk" kennis van bestaan aan de Regeering te geven. Een commissie werd benoemd, om deze zaak uit te voeren. Een reglement, grootendeels naar dat van 1854 ontworpen, werd bij de Regeering ingediend. En met uitzondering van enkele gemeenten, gaven alle aan de Regeering kennis van bestaan als gemeenten der Christ Geref. Kerk.

Het Reglement was van den volgenden inhoud:

Reglement op de inrichting en het bestuur der Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland.

Art. 1. De Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland erkent volledig en zonder eenige zinsbehouding als uitdrukking van haar geloof: de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, vervat in de 37 artikelen, den Heidelbergschen Catechismus en de Leerregels, vastgesteld in de Synode van Dordrecht 1618 en 1619.

In de openbare godsdienstoefening gebruikt zij de formulieren van den Doop, Avondmaal, oefening der kerkelijke tucht, bevestiging der kerkedienaren en inzegening des huwelijks, die in de Synode van 1618 en 1619 zijn goedgekeurd.

In het bestuur der Kerk wordt, zooveel de omstandigheden het niet verhinderen, de Kerkorde gevolgd van de Synode van 1618 en 1619.

Art. 2. Allen, die vrijwillig tot deze Kerk toetreden, en de kinderen, die door den doop hare gemeenschap zijn ingelijfd, of voor zoover zij met hunne ouders zijn overgekomen, worden als leden der Kerk erkend en beschouwd tot hare gemeenschap te behooren.

Dezen allen blijven tot de Christelijke Gereformeerde Kerk behooren, zoolang zij niet duidelijk toonen zich van haar af te scheiden of door het

bevoegde Kerkbestuur van het lidmaatschap zijn vervallen verklaard.

Stemgerechtigd zijn alle manslidmaten der gemeente, die belijdenis des geloofs hebben afgelegd en niet onder censure staan, en, wat de stoffelijke belangen betreft, ook de meerderjarige mansdoopleden, die in sommige gemeenten bij de wijziging van dit Reglement stembevoegdheid bezitten.

Art. 3. Ingevolge de Kerkorde, vermeld in art. 1, wordt het bestuur over de bijzondere gemeenten geoefend door de Kerkeraden; met betrekking tot eenige gemeenten gezamenlijk in een gedeelte van een provincie, door de Classicale Vergaderingen; voor zooveel al de gemeenten in een Provincie betreft, door de Provinciale Vergaderingen; en wat aangaat de geheele Christelijke Gereformeerde Kerk, door de Algemeene Synode.

Art. 4. De Algemeene Synode wordt, in gewone omstandigheden, alle drie jaren gehouden.

Art. 5. De Algemeene Synode benoemt eene Synodale Commissie, bestaande uit drie leden, waarvan om de drie jaren één lid volgens rooster aftreedt, zonder dadelijk herkiesbaar te zijn.

Aan deze Commissie is de uitvoering opgedragen van alles wat de Synode haar in last geeft.

Verder is haar opgedragen de behartiging van alles, wat uit de betrekking der Christelijke Gereformeerde Kerk tot de Regeering voortvloeit, en van hetgeen haar door eenige Provinciale Vergadering wordt opgedragen.

Door eenige Provinciale Kerkvergadering tot eenige zaak, die de Kerk in het gemeen aangaat, aangezocht zijnde, handelt zij daarover gelijk zij nuttig en goed oordeelt, zonder evenwel eenige kerkelijke vergadering in hare handelingen te belemmeren.

Tevens ontvangt zij de stukken, die uit het buitenland aan de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland gericht worden, en brengt die ter kennis, waar het behoort.

In eenig weekblad geeft zij kennis van al hetgeen zij ter kennis van de gemeenten meent te moeten brengen, terwijl zij aan de Synodale Vergadering verslag doet van al hare werkzaamheden gedurende den tijd van de eene Synode tot de andere.

In gewone omstandigheden houdt zij jaarlijks éene bijeenkomst op de plaats harer vestiging, en wel te Amsterdam.

Art. 6. Elke afwijking tegen de bepalingen van het voorgaande artikel maakt de handeling der Synodale Commissie voor de Kerk krachteloos.

Door dit Reglement nu, waarbij de Christelijke Gereformeerde Kerk in 1869 kennis van haar bestaan gaf aan de Regeering, traden de Christelijke Gereformeerden, erkend naar de wet van 1853,

in de rechtssfeer van den Staat als een nieuw genootschap op. Zonder dit te bedoelen, verloochende men toch door dit genootschappelijk karakter het hemelsch geboorterecht der Kerk van Christus, en liet men zich als een bij onderling menschelijk overleg opgerichte vereeniging met rechtspersoonlijkheid erkennen op grond van een statuut. En blijkens den inhoud van dit statuut werden de plaatselijke kerken, vlak tegen het Gereformeerd kerkrecht in, tot afdeelingen gemaakt van een landsgenootschap in collegialistischen vorm; werd een Synodale Commissie benoemd, die de zaken der Kerk bestuurde, en werd elk lidmaat beschouwd als lid der landskerk in haar geheel. Geheel de organisatie liep, in strijd met de Belijdenis en de Kerkenorde, uit in de Synodale Commissie. Aan haar zou de Regeering, bij mogelijk conflict, dan ook hebben te vragen, welke der partijen voor de plaatselijke gemeente der Chr. Geref. Kerk zou zijn te houden. En het Bestuur van het genootschap kon dan als lid schrappen, wie genootschappelijk ontrouw werd.

Herinneren we ons nu, hoe de mannen van '86 juist tegen de collegiale genootschaps-idee als tegen de bron van alle ellende in de Ned. Herv. Kerk den strijd hadden gevoerd, dan begrijpen we ook aanstonds, dat zij aan geen vereeniging met de Chr. Gereformeerden konden denken, zoolang dezen het Reglement van 1869 handhaafden.

Trouwens, reeds in 1883 had Dr. Kuyper in zijn „Tractaat van de Reformatie der Kerken" bij de Chr. Gereformeerden aangedrongen op „een reactie tegen de min of meer collegiale beschouwing, waardoor sommigen ook onder hen het gescheiden *kerkgenootschap* zich denken als hoofd-idée en de *plaatselijke kerken* als van dat genootschap de compartimenten". „Dit is," zoo schreef Dr. Kuyper, „*on*gereformeerd, en zal door de heerschappij van het Gereformeerde beginsel ook uit deze kerken allengs worden uitgedreven." En het Gereformeerd Kerkelijk Congres van Januari '87 gaf op de vraag: „Kunnen onze kerken met de hunne ineensmelten?" ten antwoord: „Ja, en dit moet zelfs, zoodra zij hun genootschappelijk statuut van 1869 loslaten. Maar eer kan dat niet; anders raakt men weêr onder een genootschap."

Doch dank zij de critiek van doleerende zijde, gingen ook de oogen der Chr. Gereformeerden nu al meer open voor het valsche beginsel, dat in het Reglement van '69 school. Men zag in, dat alleen de band der Belijdenis de geloovigen mocht vereenigen, maar dat men niemand mocht opleggen, zich aan te sluiten aan een genootschap. Daarom besloot de Synode der Chr. Geref. Kerk te Leeuwarden in 1891, zelfs al kwam de vereeniging met de doleerende kerken niet tot stand, het Reglement op zij te zetten, en terug te keeren tot het oorspronkelijke standpunt van de vaders der Scheiding, om bij de Overheid erkend te worden alleen op grond van de

Dordtsche Kerkenorde. En nu verkreeg men van de Overheid, wat vroeger zoo lang en halsstarrig was geweigerd. Daarmee was het groote struikelblok voor de vereeniging uit den weg geruimd.

---

4. TWEEËRLEI OPLEIDING.

De vereeniging der Christ. Geref. Kerk en der Nederd. Geref. Kerken moest noodzakelijk ook de scholen ter opleiding van de aanstaande dienaren des Woords ter sprake brengen. De eerste groep toch had met groote liefde en ten koste van zware offers gedurende een lange reeks van jaren haar Theologische School te Kampen onderhouden; de andere hadden tijdens de Doleantie in het groote gebrek aan predikanten rijkelijk voorziening gevonden door de theologische candidaten, die de Vrije Universiteit te Amsterdam haar verschafte. Begrijpelijkerwijs was nu elke groep zeer gehecht aan haar eigen opleidingsschool, en gingen de sympathieën in tweeërlei richting uiteen, naar Kampen of naar Amsterdam.

Toch was dit verschil van sympathie nog het ergste niet. Want dit zou door een gezonde vereeniging van de beide scholen kunnen opgelost worden. Maar in de kwestie van Theologische School of Vrije Universiteit school voor velen een beginsel, dat samenhing met heel hun opvatting van Kerk en Wetenschap.

Eenerzijds stonden de voorstanders van een eigen inrichting der kerken. Zij hadden er groot bezwaar tegen, dat men de opleiding der aanstaande dienaren zou toevertrouwen aan de Vrije Universiteit. Immers, zoo redeneerden ze, die Vrije Universiteit is een stichting van particuliere personen, en staat noch met de Ned. Geref. Kerken noch met eenige andere Kerk in rechtstreeksch verband. Zulk een universiteit, vooral indien zij uitgaat van particuliere personen, kan aan de vereenigde kerken nooit genoegzamen waarborg geven voor de zuiver Gereformeerde en waarlijk godvruchtige opleiding harer toekomstige dienaren. Ook heeft het universitaire leven, niet het minst in een groote stad, voor alle studenten, maar inzonderheid voor die in de Theologie, ernstige gevaren. De opleiding aan de universiteiten heeft dan ook menigmaal voor leer en leven zeer wrange vruchten gedragen. Zullen wij dan de Theologische School prijsgeven voor een Universiteit, die aan onze Kerk voor het behoud van de zuiverheid der leer geen genoegzame waarborgen aanbiedt, en door de plaats harer vestiging, Amsterdam, het toezicht op het leven der studeerende jeugd uiterst moeilijk maakt? De voordeelen eener universitaire opleiding worden daardoor opgewogen, dat de Kerk aan hare school de wetenschap, voor zoover

zij die noodig heeft, gebruiken mag. Ook haar geldt het woord der Schrift: Alles is Uwe. Laat ons daarom het beginsel nooit prijsgeven, dat de Kerk haar eigen inrichting hebbe voor de kweeking van de herders der gemeente.

Zoo spraken de voorstanders van het behoud der Theologische School.

Anderzijds stonden de voorstanders van een universitaire opleiding. En er werden ook in de Chr. Geref. Kerk velen gevonden, die er geen bezwaar in zagen, om voor de opleiding van de kerkedienaren gebruik te maken van een universiteit, indien deze maar in een welomschreven en goed geregeld verband stond tot de Kerk. Zij redeneerden aldus:

De Heilige Schrift schrijft nergens voor, dat de Kerk als zoodanig geroepen en verplicht is, zelve de wetenschappelijke opleiding harer toekomstige dienaren ter hand te nemen. Ook leert de geschiedenis der Kerk, dat de wetenschappelijke opleiding meestentijds aan andere dan zuiver kerkelijke inrichtingen werd gezocht. Ja, zelfs kan een Kerk, die haar roeping verstaat, op den duur met een seminarie of theologische school niet tevreden zijn. De verhouding, waarin de Openbaring tot de wetenschap staat, eischt een universiteit. Die verhouding verschilt, al naar gelang men het verband verschillend denkt tusschen de eerste en de tweede schepping. Naar Gereformeerd belijden nu is de herschepping geen volstrekt nieuwe schepping, die onvereenigd en onverzoend naast en buiten en tegenover de eerste schepping blijft staan, maar een *her*schepping van wat door de zonde *wan*schapen, een *her*vorming van wat in den val *mis*vormd werd. God heeft de wereld, en in die wereld ook de wetenschap, liefgehad; en daarom is ook Christus gekomen, niet om die wereld te verderven, maar om ze te behouden en zalig te maken. Gelijk de Kerk niet is van de wereld, maar toch in haar ingaat en juist midden in die wereld bewaard wordt van den booze; gelijk het Koninkrijk Gods uit de hemelen is, maar toch als een zuurdeesem alle koninkrijken der aarde doordringt; zoo blijft ook de Openbaring niet geïsoleerd naast de wetenschap staan, maar zoekt verband met haar en werkt vernieuwend op haar in. Alle dualisme is doopersch. Alle vermenging is pantheïstisch. Maar het Gereformeerd Theïsme belijdt, dat God wel oneindig verheven is boven, maar toch met Zijn Wezen tegenwoordig is in al het geschapene; dat het Goddelijke en het menschelijke, het hemelsche en het aardsche, niet onverzoend naast en tegenover elkander blijven staan, maar, zonder vermenging, op de nauwste wijze vereenigd worden; en dat dus ook de Openbaring niet in eigen kring zich terugtrekt, maar, zonder zich zelf te verliezen, verbinding met de wetenschap zoekt.

Inderdaad is dan ook de wetenschap der Openbaring, dat is de Godgeleerdheid, niet zonder hulp van de menschelijke wetenschappen ontstaan. De Godgeleerdheid is in de Christelijke Kerk allengs opgekomen met behulp van de aardsche wetenschappen, die onder de leiding en algemeene werking van Gods Geest in Griekenland en Rome waren ontstaan en tot op den huidigen dag mede den grondslag vormen van onze ontwikkeling en beschaving. Niet allereerst uit behoefte, om dienaren der Kerk te kweeken, maar uit den drang om tegen de Heidensche wetenschap de Christelijke over te stellen, is de Godgeleerdheid geboren. Wel een bewijs, dat deze nog een andere taak heeft dan de opleiding van toekomstige bedienaren des Woords; dat het Christendom ook een roeping heeft tegenover de wetenschap.

De Godgeleerdheid kan dan ook nu nog niet zijn, wat zij wezen moet, en niet aan hare roeping beantwoorden, wanneer zij van de wetenschappen zich afzondert en zich tot eigen gebied beperkt. Zij heeft geen rust, voordat zij een plaats te midden harer zusteren in de universiteit heeft ingenomen. Wel is zij, evenals de Kerk en het Godsrijk, iets gansch bizonders en eigenaardigs; een zelfstandige wetenschap, met een eigen beginsel, voorwerp en doel; ja, meer nog, zij is een heilige wetenschap. Maar heilig is zij, niet afgescheiden; rein en onbesmet zich bewarende, geeft zij zich zelve toch ook; zij is niet uit de wereld, ook niet uit de wereld van het menschelijk denken, maar zij sluit evenmin achter een hoog opgetrokken muur des afscheidsels van die wereld zich af. Zij doet als Jezus, die, uit den hemel, toch in deze wereld is neergedaald; die, afgescheiden van de zondaren, toch met hen gemeenschap zocht, om hen te behouden en zalig te maken.

Zoo, opgenomen in den kring der universitaire wetenschappen, kan de Godgeleerdheid ook eerst haar taak vervullen in betrekking tot de opleiding van de aanstaande dienaren der Kerk. Want die dienaren hebben immers het Woord te brengen niet aan menschen, die in cellen, kloosters en woestijnen zich hebben afgezonderd, maar aan menschen, die midden in het gewoel der wereld leven en lijden. Aan allerlei rangen en standen, aan rijken en armen, aan beschaafden en onbeschaafden, aan wijzen en eenvoudigen moet het Evangelie worden verkondigd; en aan ieder in zijn taal en naar zijn behoefte. De prediker des Evangelies moet den Joden een Jood, den Grieken een Griek, en allen alles worden, opdat hij er eenigen behouden mocht. En voor de opleiding tot die taak is een seminarie of een theologische school niet voldoende en niet geschikt. Een seminarie is naar het hart van Rome, dat in den priester een „geestelijke" ziet, een uitsluitend kerkelijk persoon, afgescheiden van de wereld en daarom aan het coelibaat onderworpen; kloosterachtige opvoeding

en clericale opleiding zijn daar geheel op hun plaats. Maar het Gereformeerd Protestantisme wil iets anders; het ziet in de bedienaren des Woords geen „geestelijken", maar menschen, wien niets menschelijks vreemd is, die echter alles heiligen door het Woord van God en door het gebed. Het kan daarom ook bij een theologische school niet blijven staan, maar streeft krachtens zijn beginsel naar een vrije Christelijke universiteit.

Ziehier het verschillend gevoelen zoo onpartijdig mogelijk weergegeven, naar de *Memorie van Toelichting* bij de Concept-acte van ineensmelting door de commissie der Chr. Gereformeerde Synode, bestaande uit de HH. J. H. Donner, J. van Andel, A. Littooy, M. Noordtzij en H. Bavinck.

In art. 14 dezer *Concept-acte van Ineensmelting* tusschen de Chr. Ger. Kerk en de Ned. Ger. Kerken, opgesteld in 1889 door deputaten van de beide kerkengroepen, respectievelijk te Assen en te Utrecht in synode vergaderd, was n.l. deze belangrijke kwestie van Theologische School of Vrije Universiteit in dier voege tot een beslissing gebracht, dat, wanneer na de vereeniging der Kerken de directeuren der Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag te Amsterdam genoegzamen invloed en waarborg aan de vereenigde Kerken aanboden, deze dan voor de opleiding harer dienaren gebruik zouden maken van de Vrije Universiteit. In dat geval zou de naar Amsterdam verplaatste Theologische School uitsluitend voor de practische opleiding strekken.

Maar een der deputaten van de Assensche Synode, Ds. Littooy, had reeds van af den aanvang der onderhandelingen met de deputaten der overzijde ernstige bedenking tegen dit 14de artikel der Concept-acte. Trouwens, de Synode te Assen had het besluit genomen, dat in geen geval het beginsel mocht worden prijsgegeven, dat de Kerk haar eigen inrichting tot opleiding harer leeraren hebbe. En op de Synode te Kampen, waar die van Assen haar voortzetting vond, diende Ds. Littooy nu tegenover art. 14 der Concept-acte het tegenvoorstel in, dat de Theologische School ook na de vereeniging der Kerken als eigen inrichting voor de opleiding van de dienaren dier Kerken zou blijven bestaan, maar toch ook candidaten der Vrije Universiteit beroepbaar zouden zijn, als deze hoogeschool zich maar, wat de Theologische faculteit betreft, onder toezicht der vereenigde Kerken stelde. Dit voorstel-Littooy werd te Kampen aangenomen met 23 stemmen, terwijl er 17 stemmen tegen waren, die het oorspronkelijke 14de artikel der Concept-acte wel aannemelijk achtten. Doch zij bleven in de minderheid. De Chr. Geref. Synode had wederom beslist ten gunste van het behoud der bestaande Theologische School, wel niet te Kampen, maar toch in elk geval als een eigen kerkelijke inrichting naast de Vrije Universiteit.

Maar de Synode der Ned. Geref. Kerken te Utrecht, hiermede in kennis gesteld, antwoordde, dat het beginsel niet *mocht* worden prijsgegeven, dat de Theologie een *wetenschap* is, die derhalve haar eigenaardige plaats aan de *Universiteit* vindt, mits de Kerken steeds *voldoenden waarborg* bezitten voor de wetenschappelijke opleiding harer dienaren.

En zoo was dan op dit punt tusschen de twee kerkengroepen niet de minste overeenstemming of toenadering verkregen. Beiden handhaafden haar beginsel en standpunt.

---

5. VAN TWEE VADERS DER SCHEIDING.

Met hoeveel moeilijkheden het werk der vereeniging ook gepaard ging, toch stond het, althans bij de nog levende vaders der Scheiding, van meet af vast, dat het tot vereeniging komen moest.

Zoo gaf de oude Van Velzen in 1887 een vlugschrift uit onder den titel: *De vereeniging van alle Gereformeerden tegenover den afval van het geloof in Nederland.* En daarin las men o. m. dit liefdeademend woord:

„Menigmaal is mij gevraagd: Zullen wij Christelijke Gereformeerden en de Doleerenden vereenigd worden? Als ik iemand zoo hoor vragen, denk ik: ik begrijp u niet, of gij begrijpt het werk des Heeren niet.

De Christelijke Gereformeerden hebben de Organisatie van 1816 verworpen; ook de Doleerenden zijn aan die Organisatie ontkomen.

De Christelijke Gereformeerden hebben verklaard, dat zij de Belijdenisschriften der Gereformeerde Kerken als de uitdrukking van hun geloof erkennen; de Doleerenden doen volkomen hetzelfde.

De Christelijke Gereformeerden hebben de Kerkeordening van Dordrecht van 1619 als regel voor het bestuur der Kerk aangenomen; al de Doleerenden hebben aanstonds, toen zij verlost waren van de Organisatie van 1816, verklaard, dat zij nu de Kerkeordening van 1619 tot regel hadden.

Wat wil men meer? De Christelijke Gereformeerden en de Doleerenden zijn vereenigd in alles, waarin de oprecht Gereformeerden in ons land vereenigd moeten zijn. Zij zijn vereenigd door den band des geloofs; een band, waardoor de Heere zelf Zijn volk vereenigt. Hij *heeft* hen vereenigd. En als de Heere dit gedaan heeft en doet, is de vraag: zullen wij ons vereenigen? inderdaad, om niets meer te zeggen, voor een Christen geheel onbetamelijk.

Maar zij, die zoo vragen, bedoelen wellicht iets anders dan hetgeen zij zeggen. Niet vereenigen, maar samenwerken, zullen zij

wellicht bedoelen. Men zou in beginsel, zelfs in het geloof, vereenigd kunnen zijn, zonder dat men samenwerkte. Als het den dienst des Heeren betreft, moeten echter de geloovigen, denk ik, zooveel het bevorderlijk kan zijn tot uitbreiding van het Rijk des Heeren, samenwerken. „Ik geloof," hoort men gedurig zeggen, „éène heilige, algemeene Christelijke Kerk, de gemeenschap der heiligen." Zullen zij dan niet samenwerken? Zal dan niet een ieder, die zoo spreekt, zich schuldig achten, zijne gaven, ten nutte en ter zaligheid der andere lidmaten gewillig en met vreugde aan te leggen? Ach, hoe dikwijls wordt een geloofsstuk onnadenkend uitgesproken, en zoo weinig beoefend! Of zal iemand slechts hen als lidmaten beschouwen, die in zijn beperkten kring zich bevinden? Wij Gereformeerden hebben daarenboven eene bizondere verplichting tot samenwerken. Beschouwen wij slechts de gebeurtenissen met een eenvoudig oog. De Christelijke Gereformeerden en de Doleerenden stammen allen af van de Gereformeerde Kerken, die in ons land vóór 1816 bestonden. Steeds, van het begin der Reformatie af, hebben deze Kerken samengewerkt. Menigmaal werden zij echter door de Overheden in hare handelingen belemmerd, ook zelfs in het samenwerken verhinderd. Dit veroorzaakte groote moeilijkheden, ongemakken en nadeelen, welke niet aan de Gereformeerden, maar aan heerschzuchtige Overheden te wijten waren, en waaronder de oprechten bezwaard gingen. In 1816 kwam de nieuwe en vreemde organisatie. Nu werd beweerd, dat de Kerk van de vroegere moeilijkheden en ongemakken bevrijd was. Doch het was van kwaad niet alleen erger geworden, maar zóó erg, dat geheel de natie te gronde ging. Toen bewees zich de Heere in Zijne groote ontferming. Sedert 1834 werden velen bewogen, het vreemde juk af te schudden. Tegenwoordig, sedert 1886, zijn en worden weder velen van het juk bevrijd. Al deze bevrijden zijn vereenigd in het geloof, dat door de Gereformeerde Kerken vóór 1816 beleden werd. Indien zij nu niet samenwerken, zouden zij dan als zonen der Gereformeerde Kerken zich gedragen? „Verdeel en heersch," was steeds de tactiek van geheime en openbare vijanden, en de argelooze of onverstandige menschen lieten menigmaal door drogredenen en bedenkingen zich afleiden. Maar het is toch duidelijk, dat steeds, vóór de invoering der Organisatie van 1816, allen in ons land, die, wat Belijdenis en Kerkorde betreft, overeenstemden, ook met elkander hebben samengewerkt. Wie daarom thans niet met al zijn vermogen de samenwerking tracht te bevorderen van de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Nederduitsch Gereformeerde Kerken (doleerende), handelt in strijd met al de vroegere Gereformeerde Kerken in ons land; in strijd zelfs met de Acte van Afscheiding der eerste uitgeleide Gemeente in ons land; in

strijd met de eerste Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk in 1836; en wat oneindig meer zegt, hij handelt in strijd met het Woord van God."

Ook Vader Brummelkamp liet zich in denzelfden geest uit, toen hij in 1887 te Kampen op een vergadering van de Zendingsvereeniging een boeiend woord over de hereeniging sprak. Het verslag meldt hieromtrent: „Door ZEw. werd den aanwezigen in heldere trekken in herinnering gebracht, wat de Heere ten opzichte Zijner Kerk vóór ruim 50 jaren had begonnen en wat nu in den laatsten tijd was geschied, terwijl duidelijk werd aangetoond, hoe de Heere Zijn werk in het leven behoudt, en het laatste in hoofdzaak eene voortzetting is van het eerste, waarom wij ruime stoffe hebben den Heere te danken. De vereeniging van de Christ. Geref. Kerk met de Doleerenden kan nog wel in de verre toekomst liggen, maar ook zeer nabij zijn. Wanneer God geeft, dat men van weerskanten niet langer vraagt, welke fouten of vergissingen men bij de andere broeders meent te zien, of hen daarom ter verantwoording te moeten roepen, maar van weerszijden slechts vraagt: hoe wij de Gereformeerde beginselen in leer, tucht en dienst in praktijk willen brengen, dan zijn wij er „morgen aan den dag". Maar moet A. of B. over een of ander, dat achter ligt, nog voor *mij* of voor *u* zich verantwoorden, dan ligt onze vereeniging nog in een onzekere en in misschien, o zoo verre toekomst. Geve de Heere ons weldra het eerste. Met den wensch, dat God eene vereeniging van alle Gereformeerden geve, besloot spreker zijne rede, waarop, na het zingen van Ps. 126 : 2, de vergadering met dankzegging werd gesloten."

En nog na zijn dood sprak Vader Brummelkamp op de Synode te Assen in 1888, toen daar zijn kerkelijk testament: „Aan al de Gemeenten", op den dag vóór zijn sterven gedicteerd, werd voorgelezen. Daarin zinspeelde hij o. m. op Dr. Kuyper's optreden, waarvan hij verklaarde: „Dat is het, wat vóór vijftig jaar De Cock had doen optreden; dat is het, wat hem en de zijnen nu deed volharden, en dat is het slechts, wat wij behoeven..."

En op diezelfde Asser Synode sprak Prof. Van Velzen als praeadviseur: „Ik ben met groote blijdschap hier gekomen. Ik gedenk, hoe wij in vroeger dagen de handen hebben uitgebreid naar geliefde broeders als Ds. Detmar, Ds. Moorrees, Ds. Molenaar, Capadose, Groen van Prinsterer en Da Costa, maar zij waren tegen ons. Eindelijk verflauwde ons roepen. Ja, sommigen onzer stemden reeds toe in het: Gij behoeft niet tot ons over te komen, weest slechts getrouw! Was het wonder, dat mijn hart en dat van mijn geliefden, nu reeds ontslapen broeder Brummelkamp van blijdschap trilde, toen vóór twee jaren de doleantie plaats greep?

Wij hadden er om gebeden en de Heere had ons aanvankelijk verhoord. Zullen wij nu bedenkingen maken? Gij hebt betuigd, dat God de vereeniging wil. Laten wij dan alles trachten uit den weg te ruimen, wat daartoe hindert."

---

6. VAN TWEE VADERS DER DOLEANTIE.

Niet minder dan van de twee nog levende vaders der Scheiding, ging ook het hart van de twee vaders der Doleantie, Dr. Van den Bergh en Ds. Ploos van Amstel, naar de vereeniging uit.

Dr. Van den Bergh was op het Synodaal Convent te Rotterdam in Juni '87 met Dr. Rutgers, Dr. Kuyper, Mr. Keuchenius, Jhr. De Savornin Lohman en ouderling W. Kühler aangewezen als gecommitteerde voor de bevordering van de kerkelijke hereeniging met de Chr. Geref. Kerk. Op Donderdag 6 October zou te Utrecht in het *Hôtel des Pays-Bas* de eerste conferentie plaats hebben met de docenten der Theologische School. En nu zond Dr. Van den Bergh 'n week te voren aan *De Heraut* dit diep-ernstige en te gelijk innig-teedere schrijven in, dat opgenomen werd in het nummer van 2 Oct.

De vereeniging van alle Gereformeerden.

> Heilige Vader, bewaar ze in Uwen Naam, die Gij Mij gegeven hebt, opdat zij één zijn gelijk als Wij. Johannes 17.

Een bede tot vereeniging uit het *Hoogepriesterlijk* gebed. Al ons bidden, ook om die vereeniging, moet zijn grond hebben in die voorbede.

Intusschen, niet in de *eerste* plaats om de vereeniging van al Zijn volk bad onze Middelaar. Vooraf ging het tweemaal (vers 1 en 5) uitgesprokene: *Verheerlijk Uwen Zoon!* Op geen pogen tot één worden van Gods volk rust alzoo zegen, waarbij een verheerlijking van Christus niet op den voorgrond staat. Niet de eenheid der Kerk mag alzoo gezocht worden ten koste der zuiverheid! En omgekeerd: Alléén wie de verheerlijking des Zoons op de ziel zich gebonden gevoelt, mag daarna en op grond daarvan bidden om vereeniging van allen, die Hem gegeven zijn. Eindelijk, eene *verbeurde* gave wordt daarbij gesmeekt; het bloed der verzoening is daarbij onmisbaar.

Niet alleen om de *vereeniging van Gods volk* wordt door Jezus) gebeden. Ook om de *bewaring* tegen allerlei vijanden (vers 11, 15

en om de *heiliging* van dat volk in de Waarheid (vers 17, 19). En daarom, wat God vereenigd heeft. scheide de mensch niet! Geen gebed om, geene poging tot vereeniging is gezegend, zoo niet tevens de noodzakelijkheid dier *bewaring* en *heiliging* gevoeld wordt.

Wie moeten één zijn? *Die de Vader aan den Zoon gegeven heeft.* Deze allen te onderkennen vermogen wij niet; onder hen, die de Waarheid het zuiverst belijden, mogen zij allereerst wel gezocht worden; maar ook onder hen, die afdwaalden van die Waarheid, gelijk het gebed vóór de leer van den Catechismus zegt: „Wil ook genadiglijk bekeeren allen, die nog van Uwe Waarheid afdwalen, opdat wij allen te zamen U eendrachtiglijk dienen." — Over de terechtbrenging van het afgedwaalde schaap meer blijdschap dan over hen, die bewaard bleven!

En toch, bovenal smartelijk valt de breuke tusschen hen, die ook kerkelijk zich onder het eenig Hoofd Jezus Christus stelden, Zijn Woord tot richtsnoer namen, en toch gescheiden bleven.

Die breuke is slechts één der vele *krankheden*, die Jezus' discipelen teisteren. Deze ééne krankheid doe ons de andere niet vergeten; laat ons thans echter van die ééne nagaan den *aard* en de *oorzaak*, de *gevolgen* en de *genezing*.

Die scheiding tusschen de Gereformeerden is eene *schuld* voor God. Dikwijls wordt slechts met het oog op de nuttigheid deze zaak besproken; en dan nu eens op grond daarvan de vereeniging gewenscht, dan weder onraadzaam geacht. Alzoo blijft eene zekere onverschilligheid bestaan; en toch luidde het gebod des Heeren: „*Een nieuw gebod geef Ik u, dat gij elkander liefhebt.*" Is die gescheiden toestand geen gevolg van gebrek aan liefde tot elkander, zoowel als tot het gebod des Heeren, en daarom schuld voor God?

Toch hebben wij nog dieper af te dalen. Op den bodem dier scheiding tusschen Gods volk ligt *eene scheiding tusschen God en Zijn volk!* Ook deze scheiding moet beleden, gepeild en betreurd worden.

Eene scheiding tusschen God en Zijn volk. Wanneer er benauwdheid is over uitwendige vijanden of inwendige verdeeldheid, komt uit den hemel dit antwoord op het klagen: „*Ziet, de hand des Heeren is niet verkort, dat zij niet zou kunnen verlossen, en Zijn oor is niet zwaar geworden, dat het niet zou kunnen hooren. Maar uwe ongerechtigheden maken eene scheiding tusschen ulieden en tusschen uwen God, en uwe zonden verbergen het aangezicht van ulieden, dat Hij niet hoort.*" (Jesaja 59 : 1.)

Nog meer bewijzen leveren Schrift en Belijdenis voor die verklaring van den bestaanden smartelijken toestand. Let op onzen tekst. Indien de bewarende hand des Vaders over de Zijnen waakt, dan zijn zij vereenigd. Keert die hand zich tegen hen, zoo liggen

zij gedeeld. Er kome onderzoek naar de zonden, waarin de Heere ons overgaf aan uitwendigen strijd en inwendige scheuring.

Wanneer de Catechismus van de *gemeenschap der heiligen* spreekt, wordt eerst de „lijdelijke" gemeenschap genoemd, waardoor de lidmaten aan den Heere Christus en al Zijne schatten en gaven gemeenschap hebben; daarna de „dadelijke", waardoor de gemeenschap der geloovigen onderling bedoeld wordt. Keeren wij nu die orde om, wordt er meer nadruk gelegd op de vereeniging met elkander dan op die met den HEERE, dan komt Gods volk tusschen Christus en de geloovigen te staan, de afgoderij is geboren, en de scheiding tusschen God en Zijn volk blijkt in de scheuren, die Hij tusschen Zijne kinderen trekt.

Een van de *gevolgen* dezer breuke? Vooreerst *ongezonde ontwikkeling van elk der deelen.* In het lichaam des Heeren hebben de verschillende deelen elkander noodig. Geschiedt dit niet, dan ontstaat er eenzijdigheid, dan worden gebreken openbaar, die vruchteloos bestreden, vruchteloos bedekt worden. Hunne oorzaak ligt soms bij hen, die het scherpst toezagen, maar van verre bleven staan, en vergaten, dat juist de vereeniging der geloovigen middel is tot onderlinge bewaring in den Naam des Heeren.

Naast het bederf, dat inwendig ontstaat, slingert zich van buiten een woekerplant, die het leven van Gods Kerk zoowel als der enkele zielen ondermijnt: *de geestelijke hoogmoed.* Eens gescheiden, doet elke kerk dus het licht vallen op hetgeen haar boven de anderen onderscheidt, terwijl eigen gebreken zooveel mogelijk verkleind of bemanteld worden. Een gemakkelijke en verleidelijke, maar gevaarlijke en zondige tactiek. Zij verbittert steeds meer de harten, terwijl men zelf inwendig geestelijk meer verdort en kwijnt.

Nog zwaarder ellende sleept die toestand na zich. Joh. 16 : 21 lezen wij: *„Dat ook zij in Ons één zijn, opdat de wereld geloove, dat Gij Mij gezonden hebt."* — Op de eenheid der geloovigen volgt als vrucht een beslag, op de wereld gelegd. Omgekeerd, waar die eenheid verscheurd wordt, wijkt de wereld verder weg; ja, erger geschiedt, wanneer die wereld in den toestand van des Heeren volk aanleiding zoekt om *Gods Naam te lasteren!*

Uit hetgeen voorafgaat, volgt reeds, langs welke lijnen een vereeniging, waarop zegen rust, geschieden zal.

Voorop sta de wet der eenheid tusschen allen, die de Waarheid belijden, zoodat allen tot ééne Kerk behooren, zij het ook, dat elk zich wèl onderzoeke, door welke afgoderijen of eigenwillige paden hij zich aan de hoede des Vaders en de gemeenschap der medegeloovigen onttrokken heeft. En dan zal ook de zuiverste Kerk van hare belijdenis en kerkregeering, in hare geschiedenis en haren toestand wel oorzaak

kunnen vinden, waarom die vereeniging vertraagd en verlamd werd.

De vereeniging met den Heere ligge niet minder na aan het harte dan die met elkander, en ernstig hebben de bedienaren des Woords hun gemeenten aan te wijzen, welke zonden op geestelijk en zedelijk, huiselijk en maatschappelijk, kerkrechtelijk en staatkundig gebied Gods aangezicht afkeerden van Zijn volk, zoodat Hij naar hun smeeken niet hoort, hun pogen niet zegent.

Alzoo *hereeniging met den Heere* moet de grond zijn der *vereeniging met elkander*. Maar dan ook, geene *kerkelijke* vereeniging is hartelijk en duurzaam, zoo niet een *geestelijke* daarmede gepaard gaat, als in dit woord is uitgedrukt, Filipp. 2 : 3: *„Doet geen ding door twisting of ijdele eer, maar door ootmoedigheid achte de een den ander uitnemender dan zich zelven. Een iegelijk zie niet op het zijne, maar een iegelijk zie ook op hetgeen des anderen is."*

En mag dan wellicht de Kerk, die het zuiverst door anderen geacht wordt, in eigen oog al hare gerechtigheden wegwerpelijk keuren, dan zal er weder een pleiten komen op die voorbede van Christus, den eenigen grond, waarop nog iets te hopen valt.

En dan antwoordt de Heere: *„Die zijne ongerechtigheid bekent en laat, zal barmhartigheid verkrijgen."* (Spr. 6 : 13.) Dan kome er tuchtoefening in eigen boezem, onderzoek ook van velerlei persoonlijke en plaatselijke redenen, waardoor de verwijdering bevorderd wordt, maar die door de kracht der liefde Christi mochten verdwijnen.

En eindelijk deernis met hen, die nog ook door onze schuld verwijderd liggen, zoodat de vereeniging niet slechts zij *totdat*, maar *opdat* zij met ons zich bekeeren tot den Heere onzen God.

De *vereeniging*, de *bewaring*, de *heiliging* van Gods volk te zamen afgebeden, uit elkander vloeiend, elkander waarborgend, elkander voorbereidend. Aldus zal met elke, door God gewerkte, waarachtige vereeniging opbloeiing van geestelijk leven, machteloosheid des vijands op den duur blijken gepaard te gaan.

In den Naam des Heeren geheiligd, in den Naam des Heeren bewaard, in den Naam des Heeren vereenigd: welke heerlijke stoffe voor het Halleluja hierbeneden, ja, voor de engelen in den hemel, die juichen over kerken, die, eerst verstrooid en verloren, thans weder gevonden en vereenigd zijn in Christus, haar Hoogepriester en Koning.

VAN DEN BERGH.

Voorthuizen, 26 Sept. '87.

Den 17den November van hetzelfde jaar zou te Kampen een breedere conferentie worden gehouden. En op het agendum voor die samenspreking kwam als eerste punt voor: *De stemming des gemoeds, waarin naar Gods Woerd elke poging tot hereeniging op*

kerkelijk terrein behoort te worden aangevangen. En nu publiceerde Dr. Van den Bergh te voren de volgende stellingen over die stemming des gemoeds.

Deze is aangewezen in:

1. Jeremia 3 : 25*a*, alwaar de hereeniging van Juda en Israël (vs. 18) wordt beloofd, in verband met de schuldbelijdenis:

„Wij liggen in onze schaamte, en onze schande overdekt ons, want wij hebben tegen den Heere onzen God gezondigd, wij en onze vaderen, van onze jeugd aan tot op dezen dag."

2. Zach. 4 : 6*b*, 7, alwaar de Heilige Geest als de Werkmeester, Christus als het onderpand genoemd wordt:

„Niet door kracht, noch door geweld, maar door Mijnen Geest zal het geschieden, zegt de Heere der heirscharen. Wie zijt gij, o groote berg? Voor het aangezicht van Zerubbabel zult gij worden tot een vlak veld: want hij zal den hoofdsteen voortbrengen, met toeroepingen: Genade, genade zij denzelven."

3. Jes. 66 : 2*b*, in afhankelijkheid van den Heere en overeenkomstig Zijn Woord:

„Op dezen zal Ik zien, op den arme en verslagene van geest, en die voor Mijn Woord beeft.

4. Joh. 15 : 5*c*, in Christus' gemeenschap:

„Zonder Mij kunt gij niets doen."

5. Filipp. 2 : 2, 3, 4, in ootmoedigheid en liefde:

„Zoo vervult mijne blijdschap, dat gij moogt eensgezind zijn; dezelfde liefde hebbende, van één gemoed en van één gevoelen zijnde. Doet geen ding door twisting of ijdele eer, maar door ootmoedigheid achte de een den ander uitnemender dan zich zelven; een iegelijk zie niet op het zijne, maar een iegelijk zie ook op hetgeen des anderen is."

6. Ps. 141 : 5*a*, in bereidwilligheid, op eigen gebreken te worden gewezen:

„De rechtvaardige sla mij, het zal weldadigheid zijn; en hij bestraffe mij, het zal olie des hoofds zijn."

7. Jer. 3 : 23, niet steunende op elkander of ten einde in de vereeniging een grond van behoud te zoeken:

„Waarlijk, tevergeefs verwacht men het van de heuvelen en de menigte der bergen; waarlijk, in den Heere, onzen God, is Israëls heil!"

8. Joh. 17 : 11*b*, 17*a*, met de begeerte, moet aan de vereeniging gepaard gaan heiliging en bewaring:

„Heilige Vader, bewaar ze in Uwen naam, die Gij Mij gegeven hebt, opdat zij één zijn, gelijk als Wij. Heilig ze in Uwe waarheid."

Voorts werd Dr. Van den Bergh nog met Dr. Kuyper door de Utrechtsche Synode in Januari 1889 aangewezen, om in allerijl naar Kampen te reizen, en daar met de Synode der Chr. Geref. Kerk te spreken. Van acht uur tot halfelf voerde toen Dr. Kuyper daar in een avondvergadering het woord. Daarna hield Dr. Van den Bergh nog een ernstige pleitrede voor de vereeniging. Maar zijn zwakke stem en zijn bleek gelaat verrieden toen reeds, dat hij wel spoedig uit de strijdende in de triomfeerende Kerk zou overgaan. Hij heeft de zoo vurig gewenschte vereeniging dan ook niet meer beleefd.

Maar de tweede vader der Doleantie, Ds. Ploos van Amstel, mocht er nog getuige van zijn.

En had deze, nog in de Ned. Herv. Kerk zijnde, al veel gevoeld voor gemeenschap met de Chr. Geref. broeders, en sinds de Doleantie onvermoeid op ineensmelting met hen aangedrongen, hij richtte zich ook op 15 Aug. 1888 tot de Synode der Chr. Geref. Kerk met het navolgende schrijven:

„Het is mij behoefte, U uit de volheid mijns harten mijne oprechte groeten en heilbeden over te brengen, waar gij vergaderd zijt om over zoo gewichtige aangelegenheden te raadplegen.

Dat de H. Geest u leide bij alle beraadslagingen, is mijne hartelijke bede, die opgaat naar God.

Gedenkt niet al het onaangename, dat U van onze zijde is aangedaan. Er is sinds jaren veel gezegd en gedaan, wat niet recht was, en waarover de Heere zelf Zijn heilig oordeel heeft uitgesproken.

De Heere geve u slechts te zien op den wil des Heeren, op de behoefte, die er bestaat bij het lichaam des Heeren, om als leden één te zijn, en op de zoo diep gevoelde begeerte van zoovelen uit de Gemeente, om met elkander saâm te leven op kerkelijk gebied.

Gaarne was ik als gast tegenwoordig, gelijk ik vernomen heb, dat zulks kon. Maar vooreerst belet mij eenige ongesteldheid het van huis gaan. Daarbij dacht mij ook beter, *hoe* gaarne ik ook aanwezig was, niet aanwezig te zijn. Als *gast* aanwezig te zijn zonder te kunnen *spreken*, gaat voor *mij* niet best. En ook zou het mij minder passend zijn, een woord te spreken, waar het geldt de verhouding der Chr. Geref. Kerk tot ons, die behooren tot de Doleerenden. De zaak moet zuiver en *alleen* door de Chr. Geref. Kerk behandeld worden.

Mijne ziel begeert innig de vereeniging van de beide kerkelijke

corporatiën. Zonder die vereeniging verkeert ons (vooral der Doleerenden) leven in kwijnenden toestand.

Dat ik u, die het *eerst* zijt uitgegaan, hartelijk liefheb, is Gode bekend. Mijne ziel treurt in dezen tijd, vanwege het gescheiden leven op kerkelijk gebied.

De Heere geve u alles, wat noodig is, om deze zaak naar 's Heeren wil en tot zegen der Gemeente, Gode ter eer te behandelen.

Onder toebidding van eene ruime mate des Heiligen Geestes over uw zoo gewichtig samenzijn, blijf ik met hartelijke broedergroeten

Uw u liefhebbende broeder in Christus

J. J. A. Ploos van Amstel.

---

7. VAN DEN OUD-STRIJDER VOOR KERKHERSTEL.

De Kamper Synode werd in den nacht van 18 op 19 Januari 1889 te ruim halfvier gesloten.

En vooral die laatste nachtelijke zitting, met Dr. Kuyper en Dr. Van den Bergh als deputaten der Utrechtsche Synode, was indrukwekkend geweest.

Maar diezelfde Synode te Kampen doorleefde nog een ander historisch moment. Het was, toen de praeses, Ds. W. H. Gispen, mededeelde, dat ingekomen was een schrijven van Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude, en aan docent Noordtzij, lid der Commissie van Rapport, verzocht, dit voor te lezen. Dit geschiedde, en met het oog op de historische beteekenis van dit stuk werd besloten, het in de notulen op te nemen.

Het luidde aldus:

Aan de Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk te Kampen.

Hoog Geëerde Heeren!

Niet zonder schroom waagt het een der jongste, ofschoon in jaren meest gevorderde leden uwer Kerk, die niets heeft kunnen doen en tegenover de welwillende opname slechts erkentelijkheid in een vijfjarige broederlijke betrekking stellen kan, — het woord tot U te richten.

Die schroom wordt echter overwonnen door het gewicht der zaak, dat hem dringt, — de vereeniging namelijk van de beide deelen der Gereformeerden in ons vaderland.

Met hooge blijdschap heeft de ondergeteekende vernomen, dat

de Deputaten beiderzijds het reeds eens waren geworden, zij 't ook, dat twee hunner op een enkel punt nog bezwaar hadden, maar evenzeer met diep leedwezen bespeurd, dat dit teedere punt: „het nog doorgaan met oprichten van Doleerende Kerken", de gewichtige zaak zou kunnen doen afspringen.

Naar zijn ootmoedige overtuiging kan hij aannemen, dat dit „doorgaan" voor vele broederen aanstootelijk kan zijn, doch evenzeer, dat het in geen geval de zaak mag doen afspringen. Immers, practisch zou zich het geval slechts op zeer enkele plaatsen kunnen voordoen, terwijl door het beding van combinatie, dat door Utrecht is toegegeven, alle gevaar van verdeeldheid is afgesneden. Mocht zelfs het punt voor sommigen een conscientiezaak wezen, dan bedenke men toch, gehouden te wezen in zake van conscientie liever iets te veel dan te weinig te doen.

Den ondergeteekende komt het voor, dat de Kerken van Utrecht blijk hebben gegeven van hare waardeering en zucht tot samenwerking, zoo door het besluit omtrent het Synodaal Convent, de brieven van de Kerkeraden aan de Kerkeraden, als door het opzoeken van de Kampensche broeders, de gehouden Conferentie, het initiatief van Deputaten te benoemen, den toon in alle officieele stukken en de toetreding tot de Concept-Statuten.

Overigens gelooft hij, dat, zoo men eenmaal vereenigt, zal straks tegenstelling wegvallen en het bezwaar niet meer gevoeld, terwijl dit bezwaar in de eene schaal gelegd zijnde, en in de andere het eminent belang: „het vereenigen namelijk van het Calvinistisch Nederland", er nauwelijks ook maar voor één oogenblik aarzeling bestaan kan.

Vergist zich de ondergeteekende niet, dan staat hier op het spel beëindiging van een heilloozen broederstrijd, gezondmaking beiderzijds, door het samenvoegen van twee deelen der Kerk, — de groote invloed op wetenschappelijk gebied van verspreide krachten en de deeling van den arbeid; — de meerdere invloed op de maatschappij door de hoogere beteekenis van zulk eene samenbinding der Kerk; — de machtige invloed in den Staat door een vereenigd optreden, zoowel in zake 168 der grondwet, als op de richting van het regeeringsbeleid, zendingswezen en wat niet meer.

Behoort niet hierbij nog te worden gewezen op den kostelijken invloed, dien het samenleven hebben zou, daar toch alleen hierdoor Gereformeerde school, gymnasiën enz. mogelijk en denkbaar zouden wezen; maar ook het zedelijk leven evenzeer als puriteinsche wandel zouden daardoor kunnen worden bevestigd en werking hebben op het van lieverlede overkomen der in het Synodaal Genootschap gebleven Gereformeerden.

Is het niet aan te nemen, dat met de Gereformeerde Kerken in

Amerika, Afrika en Schotland een band zou worden versterkt, die anders teloorgaat?

Zeker blijft 't aan te raden, te beproeven, of van de zijde van Utrecht iets kan worden toegegeven; maar bleek dit niet te kunnen, zou dan ten opzichte van dit ééne punt al het opgenoemde op het spel moeten worden gezet?

Voor den ondergeteekende is ééne zaak met velen uwer hem zeker gemeen — de overtuiging, in Augustus 1886 uitgesproken: hoe het naar Gods Woord plicht is, dat alle gemeenten en bizondere geloovigen, welke de oude Belijdenis dezer landen liefhebben en ter practijk wenschen te brengen, te zamen zich vereenigen in ééne, ook voor de wereld zichtbare en tegen het ongeloof en halfgeloof dezer dagen krachtige gemeenschap, onder de leiding en tucht des Heiligen Geestes, en in de machtsbetooning van het Koningschap des Heeren Jezus Christus. Voor hem is dit, gelijk werd uitgedrukt in „Verklaring aan de Hervormde Gemeente in Nederland", een zaak des gebeds geweest en gebleven.

En met het oog op den Heer der Gemeente durft hij U, Hoog Geëerde Heeren, ootmoedig en dringend bidden door de ontfermingen Gods, die alles overwegende belangen uwer geheiligde aandacht aan te bevelen, in de hoop, dat de liefde en de gehoorzaamheid Gods tot de zijns inziens eenige geoorloofde en Gode welbehaaglijke beslissing zal leiden.

De ondergeteekende heeft de eer, U, H. Geëerde Heeren, van zijn hooge achting en broederlijke liefde in Jezus Christus de vernieuwde betuiging aan te bieden.

ELOUT VAN SOETERWOUDE.

's-Gravenhage, Januari 1889.

Dit broederlijk vermaan op zoo geëleveerden toon, werd ook in doleerende kringen met bizondere belangstelling vernomen, omdat daaruit bleek, hoe ernstig deze oud-strijder voor kerkherstel, ofschoon hij in de dagen van '86 gemeend had, zich bij de Chr. Geref. Kerk te moeten voegen, nog vóór zijn sterven op vereeniging met de Nederd. Geref. Kerken aandrong.

Toch kon de Kamper Synode er niet toe komen, de Concept-Acte van Ineensmelting onveranderd aan te nemen. Zij zag zich verplicht, in een tweetal zaken (de verhouding tot de Ned. Herv. Kerk, en de opleiding) een ander voorstel aan te nemen. En zoo liet de vereeniging voorloopig nog op zich wachten.

Maar op de eerstvolgende Synode der Chr. Geref. Kerk, die in Augustus 1891 te Leeuwarden samenkwam, was nu andermaal een brief ter tafel van Jhr. Mr. Elout van Soeterwoude. En ofschoon alle andere brieven eenvoudig ter visie hadden gelegen, en ieder

dan verondersteld werd den inhoud te kennen, werd ook met dezen brief van den ouden Christen-Staatsman weer een uitzondering gemaakt, en deze aan de vergadering voorgelezen.

De brief luidde als volgt:

Aan de Algemeene Synode van de Christelijke Gereformeerde Kerk in Nederland, gevestigd te Leeuwarden.

De ondergeteekende nam in Januari 1889 de eerbiedige vrijheid, zich tot Uw Hoog Geëerd College, toen te Kampen vergaderd, met de dringende en ootmoedige bede te wenden ten opzichte eener gewichtige zaak: de vereeniging namelijk van de beide deelen der Gereformeerden in ons vaderland.

Die vereeniging was hem, en is het steeds gebleven, een zaak van dagelijksch gebed.

Bij uwe Vergadering, thans te Leeuwarden, is het den ondergeteekende niet mogelijk, geheel te zwijgen. Hij acht het nochtans minder kiesch, wederom te wijzen op de overwegende gronden, die voor de vereeniging pleiten, of te bestrijden de zwarigheden, welke haar belemmeren. Zoo ergens, dan is zeker de geheele stand der zaken U, Hoog Geëerde Heeren, volkomen bekend. Daarom meent hij zich te mogen gedragen aan hetgeen hij vroeger waagde voorop te zetten, en, met het oog op den Heere der Gemeente, te mogen volstaan door met vele duizenden het zoo overwegend belang aan uwe geheiligde aandacht aan te bevelen, in de hoop, dat de liefde en de gehoorzaamheid Gods tot de huns inziens éénig geoorloofde en Gode welbehaaglijke beslissing „met terzijdestelling der bezwaren" leiden moge.

De ondergeteekende bidt den Heere, onze geliefde Christelijke Gereformeerde Kerk voortdurend rijkelijk te zegenen, en biedt in Hem U, Hoog Geëerde Heeren, de vernieuwde verzekering van zijne hoogachting en liefde aan.

ELOUT VAN SOETERWOUDE.

's-Gravenhage, 12 Aug. 1891.

Ditmaal nu werd de „eenig geoorloofde en Gode welbehaaglijke beslissing" metterdaad genomen. En zoo mocht dan deze oudstrijder voor kerkherstel, één der zeven Haagsche Heeren, die met Groen van Prinsterer het bekende Adres aan de Synode richtten, na vijftig jaar, in de vereeniging van de beide Gereformeerde kerkengroepen buiten de Organisatie van 1816, nog de vervulling aanschouwen van zijn voortdurend gebed sinds 1842.

---

8. HET BESLUIT TOT VEREENIGING.

In beginsel kwam de vereeniging reeds tot stand op de Voorloopige Synode der Nederduitsche Gereformeerde Kerken, gehouden te 's-Gravenhage, September 1891.

Daar werden op Woensdag 9 September door Prof. Rutgers en Mr. Keuchenius de deputaten van de Leeuwarder Synode der Chr. Geref. Kerk in zake de vereeniging met de Ned. Geref. Kerken, binnengeleid.

Deze deputaten waren de broeders Ds. J. van Andel, Prof. Dr. H. Bavinck, Prof. L. Lindeboom, Ds. A. Littooy en Prof. M. Noordtzij. Bij hun binnentreden rezen al de leden der Synode op van hun zitplaatsen, en werd gezongen Psalm 68 : 2 :

> Maar 't vrome volk, in U verheugd,
> Zal huppelen van zielevreugd,
> Daar zij hun wensch verkrijgen.

De voorzitter der Synode, Dr. A. Kuyper, verwelkomde de deputaten, en noemde dit een oogenblik, waarin heilige feestvreugde door het harte trilde, omdat men elkander hier wedervond als zonen van dezelfde vaderen. Na een herinnering aan het onderscheiden werk Gods in '34 en in '86, en aan de geschillen, die de zaak der vereeniging bijna hadden doen mislukken, begroette hij de deputaten in de overtuiging, dat men nu wederzijds bereid was, al wat menschelijk in onze meeningen is, op het altaar van de eenheid der Kerken te offeren. En om uiting te geven aan wat aller ziel ontroerde, zong men nu met de talrijke schare, uit beide kerkengroepen tegenwoordig, den 133sten Psalm, het lied der heilige liefde.

Na het zingen van dezen op dit oogenblik zoo treffenden psalm ontving de woordvoerder der deputaten, Ds. J. van Andel, het woord. Deze betuigde o. m.: „Door Gods genade mogen wij bekennen, dat het werk Gods in 1834 wel het eerste, maar niet het laatste werk Gods is geweest. Op dit standpunt heeft onze laatste Synode met dubbele kracht hernieuwde pogingen aangewend, om opnieuw te beproeven, tot vereeniging met uwe kerken te komen. Straks zal ik de besluiten onzer Synode U ter hand stellen. Nu wil ik U slechts den geest vertolken, die op onze Synode heeft geheerscht. Het was ons ernst, om van den Heere te begeeren, dat wij niet langer als twee corpsen tegen den vijand over zouden staan. Wij hebben op onze Synode moeilijke oogenblikken doorleefd. Soms scheen het, dat de bezwaren zóó groot waren, dat ze onoplosbaar moesten worden geacht; dan was er smart en beklemdheid in onze zielen; doch wij herademden weer, wanneer wij weer voorstellen

meenden te vinden, die hoop op welslagen boden, omdat zij, met behoud ook van uwe eigenaardigheden, vereeniging mogelijk maakten. Ik mag er bijvoegen, dat wij uiteen zijn gegaan in de overtuiging, dat wij geleid waren door een Hoogere en Onzichtbare Macht. Van harte spreek ik den wensch uit, dat de Heere onze besprekingen ook zoo leiden moge op dezen dag!"

Hierna overhandigde Ds. Van Andel aan den voorzitter den credentiebrief der deputaten en het daarin genoemde besluit hunner Synode, waarvan tevens een afdruk in handen van elk lid der tegenwoordige vergadering werd gesteld.

Hoofdzaak in dit besluit was, dat de Synode der Chr. Geref. Kerk, erkennende het belangrijke verschil, dat tusschen Separatie en Doleantie bestond, zich bereid verklaarde, in weerwil van dat onmiskenbaar verschil toch, met het oog op en krachtens de eenheid in Belijdenis en Kerkregeering, althans te pogen tot vereeniging te komen en kerkelijk samen te leven, onder voorbehoud echter, dat, wat de verhouding tot de Ned. Herv. Kerk betrof, dit wederzijds werd uitgesproken, dat verbreking van de kerkelijke gemeenschap met de besturen van de Ned. Herv. Kerk niet alleen, maar ook met de leden in corporatieven en plaatselijken zin, door Gods Woord en de Gereformeerde Belijdenis geboden en dus noodzakelijk was.

In verband hiermee oordeelde de Leeuwarder Synode, dat tot vereeniging slechts kon worden overgegaan onder de navolgende vier voorwaarden:

dat de Vereenigde Kerken:

1°. over en weer geen attestaties zullen afgeven noch aannemen, dan aan of van erkende kerken, die met haar op denzelfden bodem der Belijdenis staan en met de Ned. Herv. Kerk gebroken hebben;

2°. over en weer elkanders lidmaten, leeraren, candidaten, ambten, attesten en tucht erkennen en voor wettig houden;

3°. over en weer geen gemeente of kerkeraad meer formeeren ter plaatse, waar reeds een gemeente der Vereenigde Kerken bestaat, terwijl elk lid vrijheid blijft behouden om na de vereeniging te blijven waar het vóór de vereeniging behoorde;

4°. over en weer verklaren niet combineering, maar samensmelting tot ééne Gereformeerde Kerk in Nederland te bedoelen, latende het tijdstip en de wijze van ineensmelting van twee of meer gemeenten of kerken terzelfder plaats, aan het oordeel der respectieve Kerkeraden en Classes over.

De kennisneming van deze bepalingen deed echter het hart van menig lid der Synode nog ineenkrimpen van vrees, dat men de waarheid aan den vrede ten offer zou brengen. En in de sectievergadering, waarin nu avond aan avond de bedingen der Leeuwarder

Synode overwogen werden, spraken vele broeders zeer nadrukkelijk hun bezwaren uit. Twee bezwaren wierpen wel het grootste gewicht in de schaal. Allereerst, dat men het zijn plicht zou achten, de kerkelijke gemeenschap met de leden der Ned. Herv. Kerk te verbreken, en ten andere, dat het niet meer formeeren van een gemeente of kerkeraad ter plaatse, waar reeds een gemeente der vereenigde kerk bestond, de vrijmaking van nog gebonden kerken zou beletten. Maar door de nadere toelichting van de deputaten der Leeuwarder Synode werden ook deze bezwaren weggenomen. Men vond elkander op de basis der Belijdenis en Kerkenordening.

En toen zoo de gewenschte overeenstemming verkregen was, kwam in een openbare zitting op Dinsdag 15 September het rapport der commissie in zake de vereeniging, in behandeling. In het door haar voorgestelde concept-besluit werd o. m. verklaard, dat men dezerzijds geen bedenking tegen de genoemde voorwaarden had, ook niet wat betrof de verbreking van de gemeenschap met de leden der Ned. Herv. Kerk, „overmits uit het beginsel, dat de methode van Separatie en Doleantie beiderzijds voor eigene rekening wordt gelaten, volgt, dat hierin niet kan zijn gevergd, dat de kerken dezerzijds in dit beding het standpunt der Doleantie zouden veroordeelen, of dat der Separatie huldigen; zoodat dit beding niet *kan* inhouden de loochening van de historische betrekking tot de leden van het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap; noch den eisch, dat we deze leden als heidenen en tollenaars zouden beschouwen; noch eindelijk, dat de tot reformatie gekomen kerken geene eigenaardige verplichtingen tegenover die leden zouden hebben; — en zulks met dien verstande, dat die achterblijvenden, zoolang zij achterblijven, in den zin der Kerkenordening, door eigen schuld, geen objecten der tucht van het kerkelijk instituut zijn, en dit eerst dan weer worden, als zij de opzieners der ware Kerke Christi erkennen; als ook, dat zij, geen recht op het Sacrament des H. Doops voor hunne kinderen, noch voor zich zelven op het Sacrament des H. Avondmaals kunnen doen gelden, zoolang zij niet gekomen zijn tot het betuigen van instemming met de Belijdenis der Gereformeerde Kerken en zich voegen onder haar Kerkenordening."

Voorts, wat de voorwaarde betrof, om over en weer geen gemeente of kerkeraad meer te formeeren ter plaatse, waar reeds een gemeente der Vereenigde Kerken bestond, stelde het concept voor, zich ook hierbij neer te leggen, edoch, „niet als zou het niet de dure plicht der ontkomene kerken zijn, om steeds te trachten de leden der „Nederlandsche Hervormde Kerk" tot het verlaten van hun zondigen weg te dringen; noch ook, als zou er geen sprake van het ambt der geloovigen zijn; maar overmits deze tot beter inzicht

gekomen geloovigen, in eene plaats waar opzieners van eene met ons in kerkverband levende kerk gevonden worden, zich niet mogen gedragen alsof het ambt van dezen niet gold, en dienvolgens voor zooveel noodig hunne leiding hebben te zoeken, onder het toezicht der gemeenschappelijke Classe".

Eindelijk nam het concept ook genoegen met de slotverklaring der Christ. Gereformeerde Synode te Leeuwarden, zijnde van dezen inhoud: „En eindelijk, wat de opleiding tot het leeraarsambt betreft, oordeelt de Synode te moeten handhaven het beginsel, dat de Kerk geroepen is eene eigene inrichting tot opleiding harer leeraren te hebben, ten minste wat de godgeleerde vorming betreft." Evenwel voegde het concept-besluit er deze restrictie bij: „Altoos verstaande, dat de bedoeling van deze verklaring *niet* is: 1°. om het aloude Gereformeerde beginsel van vrije studie te vernietigen; noch ook 2°. om verandering te brengen in de Gereformeerde wijze van examinatie der aanstaande Dienaren des Woords; evenmin 3°. om iets te laten vallen van den eisch van wetenschappelijke ontwikkeling, die steeds door de Gereformeerde Kerken gesteld is, en ook 4°. niet, om tegen te spreken, dat de *vereenigde* kerken over de regeling dezer zaak later, indien noodig, hebben te oordeelen."

Eer men nu tot stemming over het concept-besluit overging, werd nog het licht van 's Heeren Geest afgesmeekt, door aan te heffen Psalm 25 : 2. Hierop ging de Synode tot stemming over, en werd naar het eenparig praeadvies van al de adviseerende leden, bij hoofdelijke stemming, het concept-besluit, door de commissie voorgesteld, met alle keurstemmen aangenomen.

Voorts werd besloten, het aangenomen rapport aan de kerkeraden bekend te maken en op te nemen in het officieel orgaan, als ook de kerken uit te noodigen, op Zondag 20 September 1891 in de Bediening des Woords en der gebeden den Heere te danken voor Zijn dusver verleende genade, en van Hem af te smeeken, dat de verdere regeling der, nu in beginsel aanvaarde vereeniging, voorspoedig tot stand mocht komen.

Daarop richtte de voorzitter zich tot de deputaten, en deelde hun in een roerende toespraak mede, dat deze Synode den voorslag hunner Synode had aangenomen. En hij besloot zijn rede met deze woorden: „Sion Gods in Nederland, heden is het de dag, waarop het kleed der rouwe over onze gedeeldheid mag worden afgelegd, en het bruiloftskleed u om de schouders wordt gehangen. Zingt dan God ter eere, alle gij knechten Gods, Psalm 134: 1, 2 en 3!"

Nadat alzoo Psalm 134 gezongen was, gaf de voorzitter het woord aan Ds. J. van Andel, den voorzitter der deputaten. Deze zeide o. m.: „De Heere heeft getoond, dat, wat onmogelijk is bij de menschen, mogelijk is bij God, en dat Hij het woord Zijner belofte

vervult: „De Heere zal een afgesneden zaak doen op aarde." Neen, het is niet ons werk, maar een werk des Heeren; wij zijn maar ongeschikte werktuigen van een onvolkomen vereeniging, voorbode eener volkomene. Hem komt de heerlijkheid, eere en dankzegging toe! Daarom geven wij ook onze volle adhaesie aan Uw voorstel om de kerken uit te noodigen, den Heere op den eerstvolgenden Zondag te danken in de gebeden. Wij achten ons bevoegd, dit voor te stellen en te ondersteunen. En daartoe vragen wij U vrijheid, het genomen besluit van heden ook in ons orgaan ter kennisse te brengen van onze Gemeenten; opdat niet alleen bij de Kerk hierboven, maar ook bij de Kerk hierbeneden blijdschap zij, en zij Gode den dank brenge voor Zijn eigen werk. En nu aan de behoefte, aan den drang des harten zij voldaan, nu geven wij U de hartelijke en trouwe broederhand in den Naam onzes Heeren!"

Bij deze laatste woorden reikte Ds. Van Andel namens zijn kerken aan Dr. Kuyper, den voorzitter der Synode, de broederhand van trouw. En het „*Amen*", dat op dit indrukwekkende oogenblik uit veler mond opging, bezegelde den door God gelegden band tusschen de beide groepen van kerken. De praeses zei den voorzitter der deputaten dank voor zijn hartelijk woord, en gaf hem de verzekering, dat — blijkens het „*Amen*" dat opging — deze handdruk ook door hem als voorzitter werd aangenomen, niet persoonlijk, maar namens al onze kerken.

Aan de heilige stemming, die aller gemoed vervulde, werd nu nog uiting gegeven door het zingen van Psalm 68 : 5, waarna Ds. B. van Schelven in dankgebed voorging.

---

9. DE VEREENIGDE ZITTING.

De in 1891 te 's-Gravenhage getroffen vereeniging kreeg het volgende jaar haar volle beslag in de vereenigde zitting te Amsterdam.

Daar vergaderden de Synodes der beide kerkengroepen eerst nog afzonderlijk, tot afdoening van eigen zaken en tot nadere regeling van de vereeniging.

Eenige moeilijkheid gaf daarbij nog de naam, dien de gezamenlijke kerken voortaan zouden dragen. Tot nu toe hadden deze kerken den onderscheiden naam van „*Christelijke Gereformeerde*" en „*Nederduitsch Gereformeerde*" gevoerd. Wat zij beiden gemeenschappelijk hadden was dus alleen de naam van „*Gereformeerd*", terwijl men er eenerzijds voorvoegde „*Christelijke*" en anderzijds „*Nederduitsch*". Bij de vereeniging moest nu alle schijn vermeden worden, alsof de eene groep van kerken in de andere overgegaan

ėn opgegaan was. Daarom maakte de Voorloopige Synode der Nederduitsch Gereformeerden ernstig bezwaar tegen het voorstel der zustersynode, om na de vereeniging samen den naam te dragen van „*Christelijke* Gereformeerde Kerken", en drong zij er sterk op aan, dat men de onderscheidene voorvoegsels „*Christelijke*" en „*Nederduitsch*" aan elkander zou prijsgeven, en voortaan, met weglating van alle bijvoeging, eenvoudig zou heeten: *De Gereformeerde Kerken in Nederland.* De Synode der Chr. Geref. Kerk, ofschoon ze moeilijk van de bijvoeging „*Christelijke*" afstand kon doen, wilde toch, ter oorzake van het wegvallen dezer bijvoeging, de vereeniging niet doen mislukken, en aanvaardde ten slotte den naam van: *De Gereformeerde Kerken* als gemeenschappelijken naam voor heel het kerkverband. [1])

Het voordeel van dezen naam was niet alleen, dat zoo alle gevoeligheid bij de vereeniging ontzien werd, maar ook, dat in dien naam de continuïteit met het leven der aloude Gereformeerde Kerken uitkwam. Immers was dit de historische naam, waarmee ook onze Gereformeerde vaderen gewoon waren zich te noemen. De kerken bleven dus met dezen naam in de historische lijn, en toonden, ook door het zich officieel noemen met dezen alouden naam, dat zij, en niet het Nederlandsch Hervormd Kerkgenootschap van 1816, de wettige voortzetting waren van de aloude Gereformeerde Kerken.

Met het aannemen van dezen naam bleef men voorts ook getrouw aan het beginsel der Afscheiding. Ook de eerste Afgescheidenen toch wilden niets anders zijn dan de wettige voortzetting van de Kerk der vaderen, met dezelfde Belijdenis, dezelfde Kerkenorde, dezelfde Liturgie. Zij maakten dan ook wel degelijk aanspraak op den alouden naam van „*Gereformeerd*". En pas toen de Regeering hun onder dien naam volstrekt geen vrijheid van godsdienst wilde toestaan, deden zij, om aan de vervolging te ontkomen, noode afstand van den *Gereformeerden* naam, en berustten zij in den hun opgedrongen naam van *Christelijk Afgescheiden.*

Ook in 1869, toen de vereeniging met de kruisgemeenten tot stand kwam, stelde men zich voor, den naam van „*Gereformeerde* Kerk" te kunnen aannemen. Maar de Regeering gedoogde dit niet. Het woordje *Christelijke* moest toen nog vóór den naam *Gereformeerd* worden gevoegd, omdat de „Hervormden" ook „Gereformeerden" heetten, en dus die naam niet aan een ander kon gegeven worden.

Thans echter, in 1892, was de aloude naam van *Gereformeerde*

---

[1]) De plaatselijke kerken zouden den naam dragen van: *De Gereformeerde Kerk* te.... En waar in een zelfde plaats twee of meer kerken in het kerkverband waren opgenomen, zouden deze onderscheiden worden door de bijvoeging van *A*, *B*, *C* enz.

Kerken vrij. Het Nederlandsch Hervormd Genootschap had den naam van *Gereformeerd* almeer laten liggen, en noemde zich officieel: *de Nederlandsch Hervormde Kerk.* Het was dus niet te duchten, dat het zich officieel noemen met den alouden Gereformeerden naam thans bij de Overheid zou afstuiten op moeilijkheden. En bij onderzoek bleek dan ook, dat de Overheid er geen bezwaar tegen had. De minister nam een echt liberale houding aan, en zei, dat hij geen verschil in den naam maakte. Men kon zich dus noemen zooals men wilde. En zoo werd dan nu de naam van *Gereformeerde Kerken* gekozen, een naam, dien ook de kerken der Scheiding altijd hadden begeerd, en die in de Dordtsche Kerkenorde was aangegeven.

Ook werd nu geen verzoek gedaan om *erkenning* op grond van een of ander statuut. Er geschiedde slechts *kennisgeving* van het bestaan der Kerken, met verwijzing naar de Gereformeerde Kerkenordening, gelijk die laatstelijk op de Synode te Dordrecht in 1619 bevestigd was; en voor wat de Synode der Christelijke Gereformeerde Kerk betrof, met herinnering aan haar missive van 15 December 1891, inhoudende de mededeeling, dat het oude Reglement van 1869 vervallen en door de Dordtsche Kerkenorde vervangen was. En zoo mocht men dan nu dankbaar zijn, dat thans in den schoot werd geworpen, wat de vaders der Scheiding wel steeds bedoeld, maar nooit bereikt hadden. [1]) Dezelfde Gereformeerde Kerken in Nederland, die te Dordrecht in 1618 en 1619 voor het laatst vergaderd waren geweest, konden nu voor het eerst weer onder den alouden historischen naam in Generale Synode bijeenkomen.

En zoo is dan ook „in het jaar na de geboorte onzes Heeren en Zaligmakers Jesu Christi duizend achthonderd twee en negentig, op den zeventienden dag van Juni, vergaderd geweest en te één ure aangevangen in den Naam en in de vreeze des Heeren eene Generale Synode der Gereformeerde Kerken in Nederland". Deze vergadering vond een toebereide plaats in het kerkgebouw op de *Keizersgracht, zuidzijde, te Amsterdam.*

Tusschen de afgevaardigden der verschillende Provinciale Synodes en Classen, de professoren en de genoodigde adviseurs, zat hier ook, in een draagstoel binnengedragen, de oude professor Van Velzen, een historische figuur in dit historische moment. Als de laatst overgeblevene der eerste predikanten uit de Scheiding, wenschte hij nog tegenwoordig te zijn bij de voltrekking der vereeniging, waarnaar hij zoo vurig verlangd had.

---

[1]) De ontevredenen, die in 1892 geen afstand wilden doen van den naam: „*Christelijke* Gereformeerde Kerk", en zich opnieuw als een kerkgenootschap onder dien naam, krachtens het Reglement van 1869, door de Regeering lieten erkennen, verloochenden dan ook in alle opzichten de acte van Afscheiding uit 1834.

En zie, daar beklimt Ds. Gispen, nog een oud-catechisant van Van Velzen uit den tijd dat deze te Amsterdam predikant was, het voorzittersgestoelte, om de vergadering te openen. Hij laat zingen Psalm 106 : 25 en 26:

Dus hebt G', o God, hun last verlicht,

en:

Geloofd zij Isrels groote God!

Dan leest hij het lied der wedergekeerde ballingen uit Babel, Psalm 126, en gaat voor in den gebede.

Vervolgens doet hij mededeeling van de gelijkluidende besluiten, door beide Synodes ieder afzonderlijk genomen, om samen te vloeien in deze vereenigde zitting.

Dan spreekt hij de openingsrede uit, waarin hij herinnert aan de eerste Synode van de „Gemeente Jesu Christi", zooals ze zich noemde, in ditzelfde Amsterdam gehouden van 2 tot 12 Maart 1836, in een pakhuis wegschuilend voor de politie, uit vrees voor vervolging. Dat was de toestand ruim een halve eeuw geleden. Straks werden ook de mannen van '86 wederrechtelijk uit hun huis gezet. God heeft echter nieuwe woningen gegeven, getuige dit kerkgebouw. „En nu staan we hier voor Overheid en Volk in 't midden der natie als éene Kerk met den éénen, heerlijken *naam*, die onzen vaderen zoo dierbaar was, „*de Gereformeerde Kerken* in Nederland", waarin alleen maar plaats is voor de Souvereiniteit van den Christus Gods."

Met een enkel woord heet de praeses voorts nog den ouden vader Van Velzen welkom, tot wien hij ten slotte zegt: „Nog een weinig tijds, en gij gaat heen in de vreugde uws Heeren. En nu weet ik niet, hoe het in den hemel is; maar als de gelukzaligen daar met elkaar spreken en belangstellen in den strijd en de blijdschap der Kerk op aarde, vertel dan uw ouden medestrijders, wat gij hier hebt aanschouwd; en hun vreugde zal groot zijn, als gij hun toeroept: *ze zijn één!*"

Daarop erlangt de tweede voorzitter, Dr. A. Kuyper, het woord, die in aansluiting bij de woorden van Ds. Gispen zegt: „Waarde Voorzitter, ook ik weet, dat er over dit samenzijn vreugde is bij de engelen Gods, en daarom jubelt ook mijn ziel over de groote dingen, die de Heere onze God gedaan heeft. Den Simeon in ons midden roep ik met u toe: Laat nu, Heere, Uw dienstknecht gaan in vrede naar Uw woord; want den wensch zijner ziel hebt Gij hem gegeven. Van Velzen, gij zijt ook voor mij een broeder, een vader in Christus geweest, *en in u meest ligt de historische eenheid onzer Kerken bezegeld.*"

Na deze rede van Dr. Kuyper was het onvergetelijk oogenblik gekomen, dat de handen van de voorzitters der beide Synodes elkander omklemden als symbool van de eenheid der Gereformeerde Kerken in Nederland, waarop de vergadering zong Psalm 133 : 1:

Ai, ziet! hoe goed, hoe lieflijk is 't, dat zonen
Van 'tzelfde huis, als broeders, samenwonen.

Nu was het woord aan Prof. Van Velzen; doch daar deze bejaarde broeder niet meer in staat was, van zijn zetel te verrijzen, veel minder de talrijke schare toe te spreken, nam zijn zoon, de heer S. van Velzen Jr., lid der Tweede Kamer, het woord, om in naam van zijn vader een welkomstgroet tot de vergadering te spreken. Na een 58-jarige ambtelijke loopbaan — zoo sprak hij — was zijn vader als de schakel tusschen een tijdperk dat achter ons lag, en het nieuwe dat nu begon. Steeds had hij begeerd, dezen dag te mogen beleven. Reeds in zijn eerste geschrift bij zijn afzetting, sprak hij den wensch uit, dat Gods kinderen als broeders mochten samenwonen; en bij de Doleantie was hij een der eersten, die op vereeniging aandrongen. „Ik ben de tolk van mijn vader, wanneer ik den wensch uitspreek, dat dit zijn levensideaal door uw gemeenschappelijken arbeid en ons aller gebed ook in ons vaderland nog eenmaal tot volledige vervulling moge komen."

Toen zong men gezamenlijk het lievelingslied van vader Van Velzen: Psalm 40: 2. Daarop volgden weer toespraken.

Professor Rutgers, die Van Velzen op de voorbereidende conferenties nog in zijn kracht had mogen kennen, zeide van hem: „Als het over de vereeniging ging, dan zag ik tinteling in zijn oog, dan hoorde ik klank in zijn stem, die thans zoo zwak is." Professor Wielenga herinnerde aan een woord, vóór twintig jaar door Dr. Kuyper bij het afscheid na een ernstig gesprek in het middernachtelijk uur tot hem gesproken: „Broeder, wij behooren bij elkander, en God zal ons tot elkander brengen." Dr. H. D. Matthews verkreeg het woord als vertegenwoordiger van de Presbyterian Alliance. Hij sprak zijn groote blijdschap uit over onze vereeniging als „Gereformeerde Kerken", en hoopte, dat zij tot nog meer eenheid op kerkelijk gebied bevorderlijk zij. Ds. Ploos van Amstel uitte den wensch, dat we saam mogen leven en groeien in ons Hoofd, tot zegen der Kerk, zoodat zelfs zij, die in 't Genootschap zijn, zeggen: „Wij zien, dat Christus in u woont, wij zullen met u gaan!" Ds. T. Bos, van Bedum, betuigde te gelooven, dat God èn te Leeuwarden èn te 's-Hage ons allen in het hart gaf om tot vereeniging te komen, en dat Jezus, de Koning der Kerk, machtig was alles weg te ruimen, wat het kerkelijk samenleven zou

kunnen storen. Eindelijk uitte ouderling W. A. Vrolijk Sr., uit Rotterdam, den wensch, dat het nu spoedig mocht komen van Correspondentie tot Combinatie en van Combinatie tot Ineensmelting.

Ten besluite werd nog gezongen Psalm 133 : 3:

> Waar liefde woont, gebiedt de Heer den zegen,
> Daar woont Hij zelf, daar wordt Zijn heil verkregen,
> En 't leven tot in eeuwigheid.

En zoo was dan de vereeniging der vrijgemaakte Kerken nu een feit geworden.

Toch — de heer Van Velzen Jr. herinnerde er reeds aan — toch was hiermee het levensideaal van vader Van Velzen nog niet tot volledige vervulling gekomen. In zijn brochure uit 1887 over *de vereeniging van alle Gereformeerden* schreef hij trouwens nadrukkelijk, dat hij niet slechts het oog had op Christelijke Gereformeerden en Doleerenden, maar ook op allen, die het Gereformeerd geloof waren toegedaan, en zich toch nog in de Organisatie van 1816 bevonden.

In dit opzicht is dan ook het oorspronkelijke doel der Doleantie niet geheel bereikt. Daarbij toch had men zich voorgesteld om, zoo mogelijk met behoud van de kerkelijke goederen, heel de plaatselijke kerk uit te lichten uit de Synodale Organisatie, en alle gedoopten onder de zuivere prediking, onderwijzing en regeering der Kerk te vereenigen als de aloude Gereformeerde Kerk, om dan voorts, door de tucht of door vrijwillige uittreding, uit die belijdende Kerk te zien uitgaan, wie niet bij haar behoorden. De oorspronkelijke bedoeling was dus niet, om 'n deel, maar om het geheel der Gereformeerde Kerken vrij te maken uit de banden van het Hervormd Genootschap. Maar toen het den Synodalen Besturen gelukte, geholpen door politie en justitie, en in bond met al wat naam en invloed had, de Doleerenden wederrechtelijk uit de kerkgebouwen te drijven, bleef de groote massa, die meer aan het uitwendig gebouw dan aan den inwendigen geest hecht, onder de Organisatie van 1816 leven. Ook een groot deel van het Gereformeerde volk bleef achter, helaas zich beroepende op het voorbeeld van vele geloovige predikanten. En zoo is de uitkomst der Doleantie *feitelijk* dan ook niet geweest een afwerping van het juk voor de *geheele* gemeente. Maar juist omdat er nog zoovelen bleven onder het juk der Synodale Hiërarchie, in plaats van zich te buigen onder het zachte juk van den Koning der Kerk, moge de bede uit Psalm 126 onder ons blijven opgaan:

> Breng, Heer! *al* Uw gevang'nen weder.

REGISTER. [1])

Aalten, 169, 170, 172, 216, 217.
Aannemingskwestie, 36, 86, 92, 99.
Abbega, 248, 249.
Abbenbroek, 108.
Achlum, 138.
Achtergeblevenen, 295, 299, 301, 341, 348.
Acte van afscheiding of wederkeering, 292, 327.
Acte (Concept-), van ineensmelting, 325, 337.
Adema, 138.
Adres aan den Kerkeraad der Ned. Herv. Kerk te 's-Gravenhage, betreffende de Reformatie der Kerk, 80; — der „Zeven Haagsche Heeren" aan de Synode, 338.
Adriani, Ds., 153.
Advies (Commissie van), Gereformeerde, 205; — Juridische, 207, 209, 210, 211, 216, 218, 221, 237.
Adviezen, 65.
Afgescheidenen, 211, 223, 316, 318.
Afscheiding, 66, 111, 177, 193, 196, 256, 282, 292, 310, 314, 318. — Schrikbeeld, 30, 44; — acte van, 327, 345; — verschil met Doleantie, 44, 48, 54, 291, 301, 313—317.
Ambt aller geloovigen, Het, (geschrift van Dr. Wagenaar), 295, 309.
Amersfoort, 19, 168, 311.
Amsterdam, 1, 5, 12, 20, 21, 28, 33, 37, 38, 46, 68, 119, 135, 153, 166, 202, 213, 214, 219, 221, 243, 246, 251, 264, 265, 287, 289, 312, 343.
Amsterdamsch conflict, 32, 67; — Kerkvoogdij, 202, 238; — Predikbeurtenblad, 203, 240, 243, 244, 259.
Andel, Ds. J. van, 256, 325, 338, 339, 342.
Anjum, 33, 34, 175.
Anstalt, 193, 194.
Apeldoorn, 26.
Apeldoorn, Ds. Van, 31, 32.
Archief, te Kollum, 182; — te Hijlaard, 182; — te Garijp, 183.
Armbestuur, 285.
Arminiaansche procedure, 189, 192.
Arminianerij, 55, 56.
Arminius, 147.
Arnhem, 86, 190, 192, 207, 218; procureur-generaal uit — 172, 173.
Arum, 137.
Assen, 325.
Astro, Ds. W., 53.

[1]) Met dankbaarheid vermeld ik hier, dat ik ook ditmaal weer zoo gelukkig was, een onderwijzer te vinden, die de bewerking van het Register op zich nam. Het was de heer T. J. Visser, van Groningen, tijdelijk te Utrecht in militairen dienst. Zijn uitgebreid Register zal den lezer het naslaan stellig zeer vergemakkelijken.

Attestenkwestie, 32, 36, 72, 99, 115, 118, 297.
Augustinusga, 33, 101, 103, 217.

Baarsel, Dr. J. J. van, 190, 237.
Baerle, Ds. Van, 213.
Balbian, Mr. De, 74.
Balk, 32.
Banier, De, 183, 250, 260.
Barendrecht, 219.
Barneveld, 2, 5.
Barger, Dr. E., 213, 259.
Barger, Ds. G., 149, 257.
Bavinck, Dr. H., 99, 325, 338.
Bavinck, Ds. J., 317.
Bax, Ds. H., 17, 18.
Bazuin, De, 15, 254, 256, 310, 317.
Becking, Dr., 28.
Beek, C. H. ten Harmsen van den, 88.
Beelaerts van Blokland, Jhr. Mr., 126, 163.
Belgische Zendingskerk, 14.
Bell, Ds. De, 31.
Bemmelen, Mr. Van, 135.
Bennekom, 190, 191, 216.
Benthuizen, 119, 121.
Bergh, Dr. W. v. d., 2, 4, 5, 7, 8, 9, 16, 17, 19, 20, 23, 25, 29, 37, 42, 43, 45, 64, 68, 69, 94, 96, 97, 104, 106, 111, 193, 225, 283—286, 288—291, 293, 299, 329, 332, 334, 335.
Bergsma, Ds., 171.
Berlage, H. P., 244.
Beroepsbrief, Van den Bergh, 5, 69; — Houtzagers, 9; — Fernhout, 94; — Barger, 149.
Bervoets, 8.
Bijdragen, De Gereformeerde, 256.
Bilderdijk, School van, 28.
Bleek, W. v. d., 3, 283.
„Bloedgeld", 210, 222.
Blüggel, Ds., 16, 18, 94, 95, 96, 97.
Bodegraven, 117, 317.
Bolhuys, Mr. G. H. van, 95.
Bolkestein, Ds., 101.
Bolsward, 29, 137, 141, 142.
Boodschapper, De, 78, 302.
Bos, Ds. T., 347.
Bosboom, 212.
Boven, Ds. Van, 148.
Brandt, burgemeester v. Rheden, 178.
Brauw, Jhr. Mr. M. de, Commissaris des Konings in Zeeland, 158—160.
Bredius, 3, 117, 122, 123.
Breedevoort, 174.
Brief v. d. Algem. Synodale Commissie, 69—71; — Openbare, 149.
Brieven van Ds. Gispen, 256; — van Rutherfort, 9.
Broeke, Jan van den, 161.
Brons, H., 94, 96.
Bronsveld, Dr., 7, 13, 25, 30, 64, 73, 74.
Brouwer, Ds. J. D. B., 45.
Brouwer, Ds. P. W., 212.
Bruining, Ds., 31.
Brummelkamp, Prof., 15, 256. 310, 328.
Brummelkamp Jr., Ds. A., 258.
Bryce, Ds., 29.
Buiskool, Ds., 30, 31, 32.
Buitenpost, 97, 98.
Bunnik, 42.
Bunschoten, 217.
Burghgraaf, G., 137—141.
Buskes, H., uitgever v. d. Utr. Kerkbode, 259.
Bussum, 166, 177.
Buytendijk, Ds. S. H., 74, 189, 190.

Calvijn, 24, 232, 233, 234, 236.
Capadose, Dr. A., 27, 28, 318.
Chavannes, 38.
Clercq, Willem de, 27, 28.
Cloo, politieagent, 140.
Cock, Ds. De, 27, 35, 292, 328.
Code Napoléon, 165, 167.
Collegialisme, 273, 301, 321.
Conferentie, Diaconale, 288.
Conflict, Dreigend, 138.
Congres, Geref. Kerkelijk, 62, 63, 64, 70, 102, 180, 193, 215, 224, 277, 292, 314, 321; — Diaconaal, 285, 286, 289, 290; — Ouderlingen, 289, 290.
Consulentschap, 36.
Costa, I. da, 28, 257, 328.
Courant, Goesche, 233; — Leeu-

warder, 247; — Nieuwe Rotterdamsche, 249; — Zutfensche, 174, 255.
Creutzberg, K. F., 88, 192.
Crucq, A. B., 146, 147.

Dageraadsmannen, 251.
Davelaar, G, 168.
Detmar, Ds, 328.
Diepte, Uit de, serie bijbellezingen, 261, 264.
Dieren, 86, 87, 178.
Dijk, H. van, 75.
Dijk (Dr. J. van), 13.
Dijkveld, Jhr. E. van Weede van, 74.
Dinxperloo, 174.
Dissertatie (Calvijn over het Genadeverbond), 24.
Doedes, Ds. G., 38, 67.
Dokkum, 32, 33, 34, 42, 44, 102.
Doleantie, haar geweten, 26; — haar ziel, 26; — haar denkend hoofd, 26.
Doleantie-tragiek, 66.
„Doleerenden", geen officieele naam, 226, 253.
„Dolen of dolus", 294.
Dolleman, H., 178.
Dooperschdualisme, 323.
Dommisse, Ds, 154, 155.
Dommelen, G. van, 117.
Donner, Ds. J. H., 163, 166, 252, 325.
Driebergen, 288.
Duinen, H. van, 16.

Ede, 10.
Eisma, Ds. E., 191, 193.
Elout van Soeterwoude, Jhr. Mr., 76, 77, 78, 80, 313, 314, 335, 337.
Elzinga, 145.
Enderlé, Ds., 31.
Engwier, 137, 138.
Eringa, Ds., 31, 33, 142.
Ermeloo, 287, 288.
Esser, Isaäc, 14, 258.
„Eudokia", 288.
Exmorra, 139, 254.
Ezechiël 43 : 1—11, 290.

Fabius, Mr. D. P. D., 24, 178, 205, 223.
Falck, Mr. A. R., 74.
Felix, Ds., 28, 29, 30, 32, 72, 74.
Fernhout, Ds. K., 32, 33, 37, 65, 94, 96, 98, 99, 100.
Feykes, Ds., 264.
Flier, Dr. G. J. v. d., 14.
Floor, 138, 141—145.
Fockens, Ds. Lucas, 27.
Folsgare, 248, 249.
Fonds «De Zaak des Heeren", 29.
Formulieren van Eenigheid, Drie, 1, 2, 4, 32, 42, 66, 239, 311, 314.
Fortman, Ds. N. A. de Gaay, 285, 286.
Francken, 29, 53, 221.
Friesch Volksblad, 183, 248.
Friesland, 27, 28, 29, 30, 57, 247; — Commissaris des Konings in, 251, 252.
Friezen, geknield voor de Synode, 61, 97.
Fukkink, A., 74, 76.

Gangel, Ds., 169, 170, 171, 172, 173.
Garijp, 33, 180, 183, 217.
Gebed voor De Heraut (vers van Da Costa), 257.
Geerse, Chr., 158, 159.
Geesink, Dr., 54, 65, 111, 224.
Gelderland, 4, 10.
Geldof Pzn., Jac., 157, 160.
Genderen, 57, 314, 316.
Genderen en Ulrum, 37.
Gemeentestem, 251.
Gemser, Ds., 32.
Gendringen, 37, 314.
Génestet, Ds. P. A. de, 311.
Gent, 228.
Gerdes, E., 258.
Gereformeerd (wat niet en wat al — is), 110.
Gereformeerde Kerk, De. (weekblad) 254, 294.
Gerkesklooster, 30, 44, 101.
Gerth van Wijk, Dr. J. A., 258.
Geschiere, G., 158, 159, 160.
Geselius, Ds., 224.
Geselschap, Ds., 8.
Gewin, Ds. E., 259.
Giessen-Nieuwkerk, 106.

Gispen, Ds., 256, 258, 310, 335, 345, 346.
Gobius du Sart, Ds. J. J., 2, 16, 17, 94, 96, 97.
Goddefroy, Ds., 138, 139.
Goënga, 30, 32.
Goes, 162.
Gouda, 223.
Gravemeyer, Ds., 31.
's-Gravenhage, 24, 25, 129, 132, 142, 217, 221, 302, 305, 343.
Griethuysen, Ds. H. van, 31, 32, 264.
Griethuysen, Ds. K. van, 31.
„Groen" (A. W. Schoonhoven), 28.
Groen van Prinsterer, Mr. G., 28, 30, 78, 79, 224, 313, 316, 328, 338.
Groningen, 35, 193, 208, 218, 221, 287.
Groninger richting, 291.
Grootboek, uitbetaling, 177.
Guldenarm, Ds. J. H., 29, 32, 33.
Gunning, Dr., 3, 13, 74, 78, 79, 81.

Haarlemmermeer, 254.
Haas, Ds. W. J. de, 311.
Hagen, Ds., 116.
Handelingen v. h. Ouderlingen-Congres, 292.
Handelsblad, 205.
Hantum, 29, 33.
Hardenberg, 175, 176, 217.
Harderwijk, 1, 14, 289, 293, 294.
Harlingen, 29.
Hartog, Dr. A. H. de, 258.
Hasselman, Ds., 95, 96.
Hazerswoude, 117.
Heeg, 28, 32, 33, 57, 68, 99.
Heemse, 176.
Heemskerk Azn., Mr. J., minister, 125, 163, 165—168.
Heemskerk, Mr. Th., 153, 205.
Heerde, Ds. Van, 74.
's Heerenloo, 288.
Heeze, Ds., 172.
Heldring, O. G., 24, 28.
Heraut, De, 6, 12, 13, 25, 39, 41, 98, 105, 111, 193, 201, 203, 230, 235, 238, 240, 242, 245, 247, 251, 253, 256—260, 269, 288, 294, 302, 314, 329.
Herdersstem, De, 256.
Hervorming, De, 41, 246.
Hijlaard, 33, 180, 182, 183, 216, 217, 247, 248.
Hilversum, 35, 148.
Hoedemaker, Dr. Ph. J., 13, 14, 39, 41, 43, 44, 57, 66, 67, 68, 97, 254, 258, 259, 294; — zijn verschil met Kuyper, 67.
Hoek, Mr. J. A. van, off. v. justitie, 157, 160.
Hoekstra, Ds. H., 65, 72, 73, 74, 75, 76, 113, 259, 260, 285, 286.
Hoekstra, Ds. J., 31, 102.
Hoest, Ds. G. J. de, 2, 32.
Hogerzeil, Ds. H. V., 52, 288, 289.
Hollandia (eerst Zuid-Holl. Kerkbode, toen Hollands Kerkblad), 260.
Holster, Ds., 313.
Holysloot, 217.
Hoogeveen, 109.
Hoop, De, (weekblad), 111, 251, 260, 315.
Hoorn, Ds. S. A. van den, 316.
Houten, Mr. Van, 163.
Houtzagers, Ds., 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 18, 20, 94, 115, 217.
Houwerzijl, 18.
Höveker, 288.
Hovy, W., 222, 242.
Huet, Ds. P., 29.
Hugenholtz, 38.
Hulsebos, 193, 195.
Hulst, Ds., 34.

IJlst, 4, 29, 32.
Indië, Oost-, 282.
Ineensmelting, acte van, 325, 337, 339; — vier voorwaarden tot, 340, 341.
Inkomsten (De) der kerk, 272—277.
Institutie v. Calvijn, 233, 236.
Interpellatie van Lohman, 125, 126.

Jaarsma, Ds. 32.
Jansen, Ds. E., 176,
Jezus „hoerenkind" gescholden, 215.

Joffers, Ds., 256.
Jong, W. de, 108 vv.
Jongbloed, A., 294.
Jutrijp, 32.

Kalkman, Ds., 213, 214, 215, 264.
Kalte, 108.
Kamer, Tweede, 162, 175, 205, 233, 252.
Kamerdebat, 166.
Kampen, 37, 319, 322, 323, 325, 328, 332, 334.
Kasteel, Ds. Van, 31, 32, 33, 37, 44, 45, 64, 102, 104, 139, 153, 182.
Keers, Ds., 117.
Kemp, Ds. Van der, 93.
Kerk, Nederl. Herv., 6, 7, 14, 30, 31, 165, 167, 192, 195, 234, 236, 237, 243, 277.
Kerk, Nieuwe, 240.
Kerk, Twaalfde, 243.
Kerkbestuur, Provinciaal, 14, 15.
Kerkbode, Amsterdamsche, 148, 241, 246, 259; — Friesche, 204, 242, 260, 294; — Geldersche, 107; — 's-Gravenhaagsche, 76, 77, 78; — Utrechtsche, 220, 259; — Zeeuwsche, 148, 150, 199, 201, 259; — Zuid-Hollandsche, 198, 260, 299.
Kerkelijk Maandblad, 28, 30.
Kerkelijke Courant, 13, 20, 21.
Kerkelijke Kas, 199, 200, 201, 244, 265, 268, 270.
Kerkenordening, Dordtsche, 18, 42, 45, 76, 97, 138, 150, 151, 175, 208, 215, 226, 304, 321, 322, 326, 344.
Kerkeradenbond, 67.
Kerkherstel, 45.
Kesteloo, S., 157.
Kethel, 215.
Keuchenius, Mr. L. W. C., 76, 80, 205, 329, 338.
Kiesvereeniging te Middelburg, Evangelie en Belijdenis, 149.
Klaagliederen 2 : 13, 42, 64.
Klaarhamer, Ds. P. J. W., 148, 149, 151, 155, 199, 259.
Klercq, Ds. W., 130, 131.
Kleyn, Dr., 12, 190, 237.
Klundert, 217, 219.
Knap, Ds., 23.
Knuttel, Ds., 212.
Koch, J. K., 71.
Kodde, Simon, 157.
Kohlbrügge, Dr., 27.
Kok, Ds. J. A., 256.
Kol, voorstel, 73.
Kollum, 30, 32, 33, 43, 44, 101, 102, 103, 104, 153, 180, 182, 217, 219.
Kooistra, W., 247.
Koole, Boudewijn, 159, 160.
Koopman, Ds. C. H., 247.
Kootwijk, 7, 8, 9, 13—21, 42, 46, 94, 95, 115, 148, 217, 311.
Koudekerk, 130, 131.
Krayenbelt, Ds., 54.
Krimpen a/d IJsel, 254.
Krudop, burgemeester van Nijkerk, 96, 168.
Kruyff, Prof., 105.
Kühler W., 329.
Kuyper, Dr. A., 6, 11, 26, 35, 38, 64—68, 78, 110, 127, 138, 205, 206, 223, 236, 257, 259, 260, 261, 283, 292, 310, 313, 321, 328, 329, 334, 335, 339, 342, 343, 346, 347.

Laan, Ds. J. P. R., 213.
Lambers, Ds. H. C., 138, 139.
Lammerink, Ds., 176.
Langhout, Ds. J., 31, 175.
Laurillard, 232.
Ledeboeriaansche gemeenten, 44.
Ledeboerianen, 65.
Leemans, Ds. C., 31.
Leeuwarden, 11, 28, 29, 31, 33, 37, 43, 142, 180, 182, 183, 193, 196, 207, 208, 218, 287, 294.
Lefèvre, L., 159.
Leger des Heils, 291.
Leiden, 7, 11, 45, 115, 119, 129, 229, 246.
Leiderdorp, 43, 44, 94, 115, 116, 118—124, 129, 130, 132, 133, 135, 136, 138, 162, 117, 173, 175, 176, 177, 219, 312.
Leidsch proces, 153.

Lentink, A. J., 178.
Levy, Mr. J. A., 163.
Levysohn Norman, Mr., 180.
Lichtenvoorde, 174.
Liefde, De, 28.
Lindeboom, Prof., 256, 338.
Lingen, Ds. F. P. L. C. van, 18, 45, 65, 103, 115.
Lion Cachet, Ds., 43, 54, 106.
Lissine, De, veldwachter te Serooskerke, 161.
Littooy, Ds. A., 310, 325, 338.
Lohman, Jhr. A. F. de Savornin, 65, 120, 122, 125, 128, 162—166, 189, 190, 201, 205—208, 211, 241, 252, 329.
Lohman, Jhr. W. H. de Savornin, 205, 208, 216, 217, 219.
Lollum, 219.
Longerhouw, 28, 138.
Loon, Ds. H. W. van, 5, 19.
Lucasse, Mr. C., 159.
Luther, 232, 233, 236, 311.

Maan, Ds. W., 101—105.
Maasland, 212, 215.
Maassluis, 212, 214, 215, 216, 217, 218, 219.
Machtsvertoon of wettig gezag, 69.
Mackay, minister, 253.
Mac-Pherson, Ds., 29.
Magdalena, Evang. jaarboekje, 24.
Makkum, 137, 140.
Malcomesius, Ds., 54, 213, 214, 215, 264.
Maranatha, Tijdschrift, 316.
Marken, 254.
Matthews, Dr. H. D., 347.
Meerburg, Ds., 215, 216.
Meinsma, Ds., 33.
Melis, Pieter, 154, 156, 158, 162, 163.
Memorie van Toelichting bij de Concept-acte van Ineensmelting, 325.
Merens, Ds. F. W., 11.
„Mestproces", 206.
Meyboom, kwestie, 28.
Middelburg, 148, 149, 157, 221, 287.
Middernachtzending, 291.
Miedema, Wed. A., 247.
Mijdrecht, 219.
Modus Vivendi, 38.
Modderman, Dr., 38.
Modderman, Mr. S. M. S., 197.
Moedergemeenten der Doleantie, 37.
Moerdijk, 127.
Molenaar, Ds., 328.
Mollerus, Commissaris des Konings in Gelderland, 169, 172.
Monster, 214, 215.
Montreux, 27.
Moorrees, Ds., 328.

Naaldwijk, 215.
Nederhorst den Berg, 175, 217.
Nederlandsche Geloofsbelijdenis, 5, 6, 292, 295, 306.
Nieuw-Amsterdam, 127.
Nieuw-Helvoet, 254.
Nijkerk, 1, 2, 3, 8, 15, 16, 17, 93, 94, 95, 115, 167, 168, 219.
Nijland, 32, 57, 68.
Noordeloos, 254.
Noordtzij, Prof. M., 325, 335, 338.

Offerkist, 271, 272.
„Olie en Wijn in de wonden", 285, 286.
Onderwater, H. G., 178.
Onderwijs, Vereen. voor Hooger, 11, 325; — Wet op Hooger, 12.
Oosterhuis, Ds., 32.
Oosterwijk Bruyn, W. van, 258.
Oosthem, 29, 32, 248, 249.
Opleiding, kerkelijke, 322, 342; — universitaire, 323, 342.
Osinga, Ds., 31.
Otterloo, 34.
Oudemirdum, 32, 215.
Oudewater, 217, 219.
Overman, 71.

Pantheïstische vermenging, 323.
Pape, Mr., off. v. justitie, 136.
Parmentier, loco-burgemeester v. Leiderdorp, 122, 132, 134.

Patrimonium, 287.
Pelagius, 147,
Perk, Dr. M. A., 244.
Peter, Ds. Ph., 148, 150—154.
Philanthropie, 284.
Pierson, Ds. H., 25, 105, 258.
Pierson, Mej. Ida, 25.
Pikaar, 8.
Pingjum, 137, 145.
Ploos van Amstel, Ds. J. J. A, 30, 33—37, 43—45, 64, 113, 139, 140, 204, 242, 260, 329, 334, 347.
Pol, G. v. d., 94—96.
Politie, 155—157, 161, 164, 165, 175.
Politiek, Ds., 102, 139, 142.
Posthumus Meyjes, Ds., 246.
Predikantenconferentie, Geref., 7.
Predikantennood, 7, 322.
Predikantenvereeniging Friesche Geref., 33.
Predikantenvergadering (Utrecht), 228, 247.
Prins, Ds., 146.
Procedure diaconale bedeeling, 217; — Amsterdamsche, 238.
Proceskosten, 216, 220.
Profundis (De) van Dr. Wagenaar, 287.
Proponentsexamen, 8, 10, 12, 14, 102.
Proponentsformule, 1, 19, 147.
Prostitutie, Geestelijke, 26.
Protest tegen afzetting, 83.
Provinciaal blad, 253.
Putten, 42.

Raad, Hooge, 202, 204, 238, 240, 243.
Ramshorst, Ds. Van, 3, 15.
Reeuwijk, 217.
Reformatie, valsche en echte, 107.
Reformatie, De, (tijdschrift), 256.
Reglement Godsdienstonderwijs, 1, 8; — Algemeen, v. d. Ned. Herv. Kerk, 289; — van 1869, 318, 319, 320.
Reinsma, Jurjen D., 144, 145; — Wed., 146.
Reitsum, 33—35, 37, 42—46.
Renier, Ds., 49—53, 64, 246.
Reveil, 27, 256; — Friesch, 27, 34.
Rheden, 178, 180.
Rhijn, Dr. W. P. van, 120, 122, 123, 130, 131.
Ridderkerk, 34, 35.
Riemens, J., burgemeester v. Serooskerke, 152.
Riemsdijk, Dr. Van, 176.
Rijksacademie, 12.
Rijkstoelage, 8.
Rijnenburg, Ds. J., 32.
Ringnalda, Ds. G., 3, 12, 42, 72, 73, 75, 76, 110, 113, 259,
Ris Lambers, Ds., 5, 8, 14, 16, 17, 96, 97, 212, 213.
Roeper, De, 256.
Roepstem, De, 256.
Rolde, 109.
Ronkel, Dr. Ph. S. van, 130, 231, 258, 259, 294.
Roodhuysen, 3, 12.
Rotterdam, 11, 37, 52, 63, 149, 209, 215, 219, 224, 225, 277, 284, 287.
Rozenburg, 215.
Rutgers, Dr. F. L., 26, 64, 65, 66, 108, 205, 207, 223, 258, 260, 270, 292, 296, 329, 338, 347.

Samaritaan, barmhartige, 286, 300.
Sanders, Mr. Farncombe, 135.
Schaarsbergen, 4, 25, 68.
Scharnegoutum, 29, 32, 249.
Scheldnamen, — dollen, 168, 225; — hokkelingen, 105; — verduisteraar, 183.
Schelven, Ds. A. van, 228, 230; — Ds. B. van, 45, 65, 176, 224, 260, 343; — Ds. J. C. van, 86, 90, 91, 178; — Ds. C. L. F. van, 184—187, 228, 271, 272, 312.
School (Theol.) te Kampen, 256, 322.
Schoonhoven, Age Wiegers, 28.
Schorsing: Amsterdam, 51, 68, 76, 79, 115, 118; — Harderwijk 5 personen, o. a. Ds. Blüggel, 95; — Rotterdam, 53; — Utrecht, 74; — A. Fukkink, 76; — Ds. Hoek-

stra, 76; — Ds. Klaarhamer, 149; Ds. J. C. van Schelven, 93.
Schot, Dr., 176.
Schouten, Ds., 75.
Schraard, 145.
Schröter, 27.
Schuurmans Stekhoven, Dr. J. H., 17, 95, 139.
Schwartz, Dr., 256, 257.
Segers, Ds. César, 11, 14, 15, 228, 229, 230, 235, 236.
Serooskerke, 137, 150—153, 155, 157, 161—163, 175, 209, 217.
Siccama, Prof. Rengers Hora, 190.
Sijpkens, Ds., 29.
Sikkel, Ds., 31, 37, 180, 260, 272, 277, 302.
Sneek, 27, 31, 32, 42, 57.
Snethlage, Ds. W. H., 102.
Slabber, A., 156.
Slob, 106.
Sluis, Van der, 99.
Soede, Ds. Van Oostrom, 170, 172, 173, 174.
Son, Ds. Van, 64.
Spankeren, 86.
Spronk, J., 88.
Standaard, De, 51, 52, 178, 183, 192, 206, 251, 257.
Staphorst, 110.
Stein Callenfels, Ds., 95.
Steinvoort, H. J., 178.
Stem, De, 256.
Stemmen, Christelijke, 49.
Stemmen, Nederlandsche, 256.
Stemmen voor Waarheid en Vrede, (Tijdschrift), 7, 25.
Stenfert, M. J., 178.
Straatdeun, 177, 168.
Suchtelen van de Haare, Jhr. R. van, 166.
Synodale Handelingen, 167, 223; — Organisatie van 1816, 20, 38, 180, 277.
Synodes. — Dordtsche 1618, 239, 345; — Synodaal Convent te Rotterdam in 1887, 209, 225, 277, 284, 289, 293, 295, 329; — Voorloopige Synode te Utrecht 1888, 211, 226, 293, 296, 325, 334—337; — te Leeuwarden 1890, 207, 216, 221; — te 's-Gravenhage 1891, 217, 221, 339. — te Amsterdam 1892, 219, 222; — der Chr. Ger. Kerk: te Assen 1888, 325, 328; — te Kampen 1889, 325, 334, 335, 337; — te Leeuwarden 1891, 321, 337, 339, 340, 342; — Generale, te Amsterdam 1892, 343—348.

Tadema, Ynze, 144, 145.
Tavenier, P., 156, 157, 159.
Theologische School, 85, 256, 313, 319, 322, 323, 325, 329.
„Thorbecke", 28.
Tien Geboden, 26.
Tilstra, D., 137, 138, 140, 144; — M. W., 138.
Tinholt, Ds., 38, 39, 260.
Toorenenbergen, Prof. Dr. J. J. van, 247.
Tractaat van de Reformatie der Kerken, 223, 283, 292, 321.
Tzum, 94, 97, 98, 101.

Uilenspiegel (spotplaat), 18.
Uithongeringssysteem, 159.
Ulrum, 37, 292, 314.
Universiteit, Vrije, 8, 10—13, 18, 27, 85, 106, 110, 212, 277, 281, 313, 322, 325; — vooruitzichten voor haar studenten, 10, 11; — haar juridische faculteit, 212; — voorziet de kerken van theologische candidaten, 322.
Utrecht, 11, 13, 15, 16, 27, 72, 246, 285, 287, 290, 318, 325, 329.

Vaandel, Het, 260.
Vaderland, Het, 206.
Vaders der Doleantie, 37, 329.
Vaillant, Mr. C. A., 133.
Varseveld, 174.
Vechten, 42.
Veelo, Ds. Van, 106.
Veen, Dr. S. D. van, 260.
Velp, 317.
Veluwe, 1, 4, 7, 167.
Velzen, Prof. S. van, 326, 328, 345, 346, 347.

Velzen Jr., S. van, 347, 348.
Verbrugh, J. A., secretaris der gemeente Rheden, 178.
Vereeniging, Confessioneele, 228.
Vereeniging, De, (tijdschrift), 49.
Verhagen, Ds., 31.
Verhey, 53.
Verhoeff, Ds. J. C., 72, 73, 74, 117, 118, 213.
Vermeer Azn., Ds J., 176.
Verwey, Ds., 233.
Vinke, Ds., 53.
Visser, 53.
Visser, C. W. C. T., 140.
Visser, Dr. J. Th. de, 241.
Visser, P. de, 159, 160, 161.
Vlug, Ds. G., 1, 2, 8, 16, 18, 45, 93, 115—124, 128, 129, 130, 132—136, 138.
Voetius, 66.
Vollenhove, Ds., 212.
Voorthuizen, 3, 4, 8, 15, 17—20, 37, 42, 46, 68, 94, 95, 148, 219, 225, 277, 283, 287, 311, 312, 332.
Vos Azn., Dr. G. J., 241—243, 277.
Vriend van Oud en Jong, 260.
Vrienden der Waarheid, 108, 110.
Vrolijk, 53, 347.
Vrouwepolder, 150, 151.

Waal Malefijt, J. H. de, 220.
Waarder, 219.
Waarheidsvrienden, Friesche, 29, 30, 212.
Waddingsveen, 152.
Wagenaar, Dr. L. H., 12, 31, 37, 43, 66, 68, 137, 138, 139, 260, 287, 294, 295, 309.
Wageningsch Weekblad, 189, 234, 235.
Walcheren, 146.
Walsum, Ds. J. van, 129, 130.
Warmolts, Ds., 31.
Warns, 32.
Wassenaar, W. E. J. baron van, 191.
Weerstra, M. J., 138.
Weduwenbeurs, 114.
Wekstem, De, 256.
Wentink, 8.
Werkmansvriend, De, 281.
Werner, K., 154.
Westhoff, advertentie, 68.
Wet op de Kerkgenootschappen van 1853, 319.
Wetering, Oude en Nieuwe, 176, 183, 228, 230, 271, 312, 313.
Wetsinge-Sauwert, 208, 217.
Wielenga, Prof. D. K., 34, 224, 347.
Wiersma, D., 247.
Wiersma, Ds., 93, 240.
Wijckel, 32.
Wijnmalen, Dr. Th. D. L., 258.
Wilde, Ds. C. de, 53, 54.
Wildeboer, Ds. H., 119—123, 130, 132—136.
Willebrand, 185.
Willem III, 281.
Winckel, Ds., 260.
Winterswijk, 174.
Wirdum, 180.
Wisse, Ds., 31, 183.
Witmarsum, 137, 145.
Witte, S. S. de, 139, 141.
Witteveen, Mr. J., burgemeester, 32, 153.
Wolf, Ds., 74.
Wons, 137, 138, 140, 146, 162, 163, 175, 209, 216; — strijd om de kerk te, 142; — strijd om de pastorie te, 143.
Wonseradeel, 140.
Workum, 28, 32.
Wormser (uitgever), 261.
Woudstra, Ds. T. H., 31, 215, 216.

Zaadzaaier, De, 256.
Zeeland, 146.
Zeist, 220.
Zending, Inwendige, 286.
Zetten, 18, 24.
Zevenhoven, 217.
Zondagsblad, Evang., 253.
Zoutkamp, 18.
Zoutlandt, Jhr. Trip van, 88.
Zuidland, 217.
Zuidwolde, 193, 195, 208, 217.
Zutfen, 170.
Zwartsluis, 101, 219.
Zwolle, 287.

LIJST DER ILLUSTRATIES.

tegenover blz.

De moederkerk der Doleantie te Voorthuizen. (Tegenover den titel.)
Dr. Mr. W. van den Bergh . . . 4
Cand. J. H. Houtzagers 9
Ds. G. H. van Kasteel 32
Ds. J. J. A. Ploos van Amstel . . 34
Ds. C. A. Renier 49
Ds. F. Lion Cachet 54
Dr. G. H. J. W. J. Geesink . . . 55
Ds. G. Ringnalda 72
Ds. H. Hoekstra 73
Ds. J. C. van Schelven 90
Ds. K. Fernhout 96

tegenoveer blz.

Ds. W. Maan 105
Ds. G. Vlug 136
Ds. P. J. W. Klaarhamer 148
Ds. J. H. F. Gangel 169
Dr. C. C. Schot 176
Ds. C. L. F. van Schelven . . . 184
Ds. E. Eisma 192
Ds. J. Hulsebos 196
Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman 208
Ds. A. van Schelven 231
Ds. J. C. Sikkel 272
Dr. L. H. Wagenaar 294